

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁJA

**A POLGÁRI KOR GYERMEKVÉDELMI SZABÁLYOZÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI
A MAGYAR ÉS A SPANYOL JOGBAN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A XIX-XX. SZÁZADI JOGSZOKÁSKUTATÁSOKRA**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS
MATLA GABRIELLA

TÉMAVEZETŐ
PROF. DR. HABIL NAGY JANKA TEODÓRA

PÉCS
2022

Tartalom

1.Bevezetés	4
<i>1.1.Az értekezés tárgya és célkitűzései</i>	4
<i>1.2.A kutatás módszerei és forrásai</i>	7
2.A gyermekekre és a gyermekkorra vonatkozó kutatások interdiszciplinaritása	9
3.A gyermekekre vonatkozó szabályozás története a spanyol területeken	13
<i>3.1. A modern kort megelőző szabályozási gyakorlat</i>	13
<i>3.1.1. Spanyolország társadalomtörténete: egységesülés és etnikai, kulturális pluralitás: tartományi tagoltság, eltérő jogszokások és szabályozás</i>	13
<i>3.1.2. A kasztíliai törvénygyűjtemény: a Siete Partidas (Libro del Fuero de las Leyes, 1256–1265)</i>	18
<i>3.1.3. A Siete Partidas hatása és utóélete (az atyai hatalom kérdése)</i>	31
<i>3.2.A spanyol jogszokáskutatás, mint a jogi modernizáció gyökere</i>	47
<i>3.2.1.A spanyol jogszokáskutatás és Joaquín Costa Martínez</i>	47
<i>3.2.2. A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése</i>	54
<i>3.2.3.A spanyol jogszokáskutatás és jogi kultúrtörténet képviselői, mint a modern jogi szabályozás előkészítői</i>	62
<i>3.2.4.A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekekre vonatkozó jogszokások</i>	79
<i>3.2.5. Kérdőívek a népi jogélet kutatásához</i>	98
<i>3.3.A gyermekvédelmi szabályozás kezdetei Spanyolországban a XIX–XX. század fordulóján</i>	107
<i>3.3.1. Az első spanyol közoktatási törvény (Ley Moyano, 1857)</i>	110
<i>3.3.2. A gyermekmunka szabályozása Spanyolországban</i>	111
<i>3.3.3. Az spanyol gyermekvédelmi törvény (Ley de Protección a la Infancia, 1904)</i>	125
<i>3.3.4. Atyai hatalom versus reformerek (a Spanyol Polgári Törvénykönyv (1889) rendelkezéseinek vitája a spanyol gyermekvédelmi törvény kapcsán)</i>	135
4. A gyermekekre vonatkozó szabályozás története Magyarországon	139
<i>4.1. A polgári kort megelőző szabályozási gyakorlat</i>	139
<i>4.1.1. Társadalomtörténeti háttér</i>	139

4.1.2.A gyermekekre vonatkozó szabályozás Magyarországon (Werbőczytól a kiegyezésig)	141
4.2. A magyar jogszokáskutatás és a jogi modernizáció.....	153
4.2.1. A magyar népi jogéletkutatás (1939-1948) képviselői és a magyar jogi szabályozás (Györffy István, Bónis György, Papp László, Fél Edit, Tárkány Szücs Ernő).....	153
4.2.2.A magyar jogszokáskutatás eredményei: gyermekre vonatkozó jogszokások, különös tekintettel az atyai hatalomra.....	161
4.3.Az állami gyermekvédelmi szabályozás kialakulása Magyarországon a XX. század elején	170
4.3.1. A gyermekre, a családra vonatkozó jogszabályok a kiegyezést követően	170
4.3.2.Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvény előzményei a XIX. században.....	176
4.3.3. A Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvények (1898:21.tc. a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről, az 1901:8.tc. az állami gyermekmenhelyekről, az 1901:21.tc. a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról).....	194
4.4. Pedológia	205
5.A spanyol és a magyar jogszokáskutatás, továbbá a spanyol és a magyar modern gyermekvédelmi szabályozás kezdetei a XX. század elején (összehasonlító elemzés)...	207
5.1.A jogszokáskutatás és jogi modernizáció spanyol és magyar modellje	207
5.2.A XX. elejéig kialakult spanyol és magyar állami gyermekvédelmi szabályozás: közös jellemzők és eltérő vonások.....	210
5.2.1.Az első spanyol és a magyar népoktatási törvény (Ley Moyano 1857, 1868:38.tc.) ...	211
5.2.2.A gyermekmunka szabályozása a törvények és a hatásvizsgálatok tükrében Spanyolországban (1873, 1878, 1900) és Magyarországon (1884)	212
5.2.3. A spanyol és a magyar gyermekvédelmi szabályozás első lépései (Ley Tolosa Latour, 1904, Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvények 1898, 1901).....	213
6.Összegzés	216
7.Irodalom	221
8.Összefoglaló/Abstract.....	253
Melléklet.....	255

„A természetnek szent törvénye, hogy a családátya gyermekeit minden szükségessel ellássa; s e törvényt maga a természet oda magyarázza, hogy az atya gyermekeinek, kik személyét szinte sokszorosítják s életét mintegy halála után is folytatják, annyit iparkodjék szerezni, hogy magukat az élet kétes folyásában a nyomortól tisztességesen megóvhassák”¹

XIII. Leó pápa

1.Bevezetés

1.1.Az értekezés tárgya és célkitűzései

Az európai jogban a XX. század elejére jelentősen megváltozott a gyermekekre vonatkozó szabályozás. Egyrészt a gazdasági, demográfiai és társadalmi változások sorozata (pl. a család strukturális és funkcionális változásai), másrészt a társadalmi és jogi modernizáció alapvetően új alapokra helyezte a gyermekekre vonatkozó szabályozás kérdését filozófiai és etikai, pragmatikus és gyakorlati szempontból egyaránt.

Az értekezés tárgya a spanyol és a magyar gyermekvédelmi szabályozás előzményeinek új szempontú, összehasonlító vizsgálata. A rendelkezésre álló, részben a jogalkotáshoz, részben a jogalkalmazáshoz kapcsolódó források erőteljes eltérést mutatnak a spanyol és a magyar jog történetében. Az értekezés ennek figyelembe vételével tűzi célul a gyermekekre vonatkozó, a polgári kort megelőző szabályozás és joggyakorlat legfontosabb kérdéseinek elemzését az első spanyol és a magyar gyermekvédelmi törvények kontextusában.

A rendkívül összetett és gazdag, több tudományterület (történettudomány, neveléstudomány, néprajz, pszichológia, szociológia) által is kutatási témának tekintett gyermek/gyermekkor vizsgálata során az értekezés számára természetesen *a jogi szabályozás volt az elsődleges (ideértve a törvényeken túl a szokásjog, illetve a jogszokások sorát is) a polgári kort megelőző időszakban.* A gyermekvédelmi törvény megszületése mindkét országban alkalmas volt az állam- és jogrendszer modernizációját szükségessé tevő és kísérő folyamat bemutatására is.

Az értekezés tárgyát tehát a gyermekekre vonatkozó normák vizsgálata jelenti a tradicionális és a polgári jogban – kiemelve mind a spanyol, mind a magyar jog esetében egy-egy jellemző, meghatározó jogintézményt. A tradicionális szabályozási gyakorlathoz a törvények,

¹ XIII. Leó pápa „Rerum novarum” kezdetű apostoli körleveléből VLADÁR Gábor 1939:1.

a szokásjog és a jogszokás vizsgálatát választottam, a jogszokások esetében külön is részletezve a spanyol és a magyar jogszokáskutatás forrásanyagát. A modern polgári jog gyermekeket érintő jogszabályai közül – a szabályozási előzményekre is kitérve – a spanyol és a magyar gyermekvédelmi törvényt elemeztem.

Az értekezés tárgyát egy keretes „párhuzamos kronológiai” szerkezetben részletezem. A gyermekekre vonatkozó interdiszciplináris kutatások legfontosabb eredményeinek ismertetését követően összehasonlító elemzését adom a gyermekekre vonatkozó, a polgári kort megelőző szabályozásnak (elsősorban az atyai hatalom jogintézményére fókuszálva) a spanyol és a magyar jogtörténetben. A spanyol szabályozás történeti áttekintése során a X. (Bölcs) Alfonz nevéhez köthető *Siete Partidast (1256–1265)* emelem ki, a törvénykönyv fontossága miatt részletesebb jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti ismertetését is adva. Ezt követően a spanyol jogszokáskutatásnak a jogi modernizációban betöltött feladatáról és *Joaquín Costa Martínez* kutatás- és tudományszervező társadalmi szerepvállalásáról, a spanyol jogi kultúrában a mai napig tetten érhető hatásáról adok képet. Felrajzolom a spanyol jogszokáskutatás legkiválóbb képviselőinek pályaképét (akik a jogi kultúrtörténet kiemelkedő személyiségei is voltak), és összegezem kutatási eredményeiket, amelyekkel hozzájárultak a gyermekekre vonatkozó jogszokások megismertetéséhez, a későbbi szabályozási gyakorlat megalapozásához. Fontosnak tartom, hogy forrásanyagok közlésével is kiegészítsem annak az összetett folyamatnak az áttekintését, amely a gyermekre vonatkozó kizárólagos családi szabályozástól (az atyai hatalomtól) az első spanyol gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezetett.

A magyar összehasonlító jogtörténeti anyagot Werbőczytől a kiegyezésig, illetve 1867-1901 között tárgyalom. Külön is kitérek a magyar jogszokáskutatás és a jogi modernizáció sajátos viszonyrendszerére, amely fókuszába az 1867 utáni hazai jogalkotás folyamatát helyezem. A spanyolhoz hasonlóan a gyermekekre vonatkozó jogszokások (elsősorban az 1939-1948 közötti magyar népi jogéletkutatás) anyagából szintén közöltem forrásokat. Arra is keresem a választ, hogy a magyar jogszokáskutatás legjelesebb képviselőinek kutatási eredményei gyakorolhattak-e hatást a magyar jogéletre. Az értekezésben a kiegyezést követően a gyermekre, a családra vonatkozó állami szabályozási törekvések bemutatása után tárgyalom *az első magyar gyermekvédelmi törvényt (1898:21.tc.)* és a Széll Kálmán-féle törvényeket *(1901:8.tc. és 1901:21.tc. az állami gyermekmenhelyekről).*

Az értekezés célkitűzései és kutatási hipotézisei

Az európai állam- és jogrendszer modernizációjának, a modern polgári társadalom jogintézményeinek eredményes vizsgálatához elengedhetetlen a polgári átalakulást megelőző időszak törvényeinek, szokásjogának és jogszokásainak, illetve a jogi modernizációt erőteljesen formáló történeti, gazdasági, társadalmi és jogi hagyományok ismerete. Felértékelődik a jogtörténeti előzmények (pl. szabályozási tapasztalatok, eredmények, vagy egy adott folyamatba ágyazottságuk) jelentősége, és megfigyelhető, hogy egyes időszakokban és helyzetekben a helyi-lokális joggyakorlat is hangsúlyosabbá válik.

1. Az értekezés egy szűkebb vizsgálati körre, *a gyermekeket érintő jogi szabályozásra fókuszálva* kíván képet adni nemcsak a változások irányáról, de annak folyamatáról és sajátosságairól is.

2. Célkitűzése az európai állam- és jogrendszer modernizációjával szorosan összefüggő, nemzeti keretek között megvalósuló folyamat előzményei között nevesíteni *a XIX–XX. században megvalósult jogszokáskutatásokat, és felhívni a figyelmet a rendkívül gazdag forrásanyag fontosságára a jogtörténet számára.*

3. Az értekezés célként fogalmazza meg *a spanyol és a magyar jogszokáskutatás modellezését*, feltételezve, hogy és a feltárt új források összehasonlító vizsgálata hozzájárulhat a magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet egy-egy kérdésének további alapos megismeréséhez, megértéséhez.

4. Ezzel összefüggésben feltételezem azt, hogy a spanyol és a magyar jogszokáskutatás forrásanyaga alapján *részletesebben megismerhetővé válik a gyermekek családon belüli szerepe*, mindennapjaik, helyük a társadalomban és a népi jogtudatban.

5. Feltételezem továbbá, hogy ha a rendkívül gazdag összefüggésrendszerből kiemeljük *a családi háztartási munkamegosztásban való részvételt*, ennek vizsgálatán keresztül a spanyol szabályozás áttekintésével jobban megismerhetővé válik a gyermekvédelem szabályozásához vezető út, a jogalkotói szándék, illetve maga a törvény is.

6. Az értekezés célkitűzése annak az előfeltételnek az igazolása is, hogy *a spanyol gyermekvédelmi törvény* egyrészt a spanyol nemzeti jogfejlődés szerves része volt, másrészt a

kapitalista társadalom globális, a nemzetin túlmutató állami szabályozási törekvései jellemezték.

7. Az értekezésben céloom bemutatni, hogy *a magyar gyermekvédelmi törvény* megszületése is annak a folyamatnak a része volt, amely a spanyol polgári jogfejlődést meghatározta, és így a jog- és szabályozástörténeti markáns eltérések ellenére nyilvánvaló közös szabályozási sajátosságok figyelhetők meg.

8. *A spanyol és magyar jogfejlődési modell összehasonlító vizsgálatával, a közös jellemzők és eltérő nemzeti sajátosságok elemzésével az értekezés célja a jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti források bővítése, a kutatási eredmények (elemzések, összehasonlítások és értékelések) gazdagítása.*

1.2.A kutatás módszerei és forrásai

Az értekezés megírása során fontosnak tartottam, hogy nagymértékben támaszkodjak a magyar kutatásban kevésbé ismert spanyol forrásanyagra. A kutatás újszerűségét e forrásfeltáráson, a vonatkozó spanyol nyelvű szakirodalmi és történeti források adatainak feldolgozásán, a szakirodalom hazai megismertetésén túl a spanyol jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi eredmények elsősorban a gyermekekre vonatkozó anyagának magyar nyelvű közlése, valamint a magyar joganyaggal és jogszokásgyűjtéssel összehasonlítása jelentette.

Az értekezés választott tárgyában elsősorban a jogtörténet írott források elemzésére vonatkozó módszereit alkalmazza.

a.)Forráskutatás és -elemzés: spanyol nyelvű szakirodalmak és dokumentumok, levéltári források esetében.

b.)Elemző és összehasonlító módszer: spanyol és magyar jogszabályok, jogtörténeti források elemzése és horizontális (spanyol-magyar), valamint vertikális (kronologikus időrendi) összehasonlítása. A jogszokáskutatás és a jogi modernizáció spanyol és magyar modelljének összehasonlítása az értekezésben leírtak első, a gyermekvédelmi törvényeké pedig a második összehasonlítási szempontot jelenti.

A spanyol és a magyar jogi néprajzi források esetében *korábbi kutatások forrásanyagainak* (kérdőívek, jelentések, pályázati anyagok, összefoglalók) *másodelemzését, továbbá a komplex*

módszert is alkalmaztam (az írott forrásokat tárgyi, elsősorban jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti vonatkozású vizuális forrásokkal egészítettem ki).

Az értekezés alapvető forrása a *spanyol jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti és a 150 évre visszatekintő spanyol népi jogszokás kutatás forrásanyaga* volt. *Doktori tanulmányaim során több alkalommal kutattam Spanyolországban.* E terepkutatásaim során, illetve ezeken túlmenően is számos alkalommal konzultáltam a helyszíni forrásanyag feltárása során megismert intézmények munkatársaival.

- Barcelonában a katalán néprajzi tárgyi örökséget bemutató *Museu Etnològic i de Cultures del Món*-ban, illetve annak etnográfiai szakkönyvtárában, a Barcelonai Egyetem jogi karának könyvtárában, valamint az *Institució Milà i Fontanals-CSIC* kutatóintézet könyvtárában végeztem kutatásokat, forrásgyűjtési, szakirodalom beszerzés céljából (2018. január).
- Madridban a madridi Etnológiai Múzeum gyűjteményét tanulmányoztam a jogi néprajz komplex módszerének alkalmazásával (2018. február).
- A salamancai *Biblioteca Pública* és a Salamancai Egyetem könyvtáraiban: az egyetem jogi karának könyvtárában és a *Library Santa Maria de los Angeles* könyvtárában végeztem forráskutatást és forrásfeltárást (2019. február).
- A zamorai *Museo Etnográfico de Castilla y León* a gyűjteményeit tanulmányoztam és abból kiegészítő, jogi kultúrtörténeti ikonográfiai anyagot gyűjtöttem, illetve a múzeum etnográfiai szakkönyvtárában forráskutatási tevékenységet végeztem (2019. február).

A magyar jogszokások kutatása során segítségemre voltak a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kiadványsorozatának kötetei, továbbá a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár* forrásanyaga is.

Kutatásaimat levéltári kutatással egészítettem ki a MNL Tolna Megyei Levéltár árvaszéki iratanyagával, valamint könyvtárak, szakkönyvtárak és digitális adatbázisok kiadványaival és adataival dolgozva.

2.A gyermekekre és a gyermekkorra vonatkozó kutatások interdiszciplinaritása

Minden korszaknak és társadalomnak sajátos viszonya, felfogása van a gyermekről. Ez alapozza meg a gyermek és a gyermekkor történeti tanulmányozását, amely interdiszciplinaris jelleget ölt nemzetközi és hazai szinten egyaránt. A gyermeket és a gyermekkort számos tudományterület állította vizsgálódása középpontjába: a történettudomány, a neveléstörténet, a néprajztudomány, a pszichológia, a szociológia – a jogtudomány azonban hosszú ideig nem tartozott ebbe a körbe.

*Philippe Ariès*² történész ikonográfiai elemzések alapján állapította meg, hogy a középkorban a családi érzés ismeretlennek számított egészen a XVII. századig. A gyermekekre, mint „kis felnőttre” tekintettek, s mint megfogalmazta, a magas csecsemő- és kisgyermek halandóságnak is szerepe lehetett a gyengédség, a szeretet kialakulatlanságának. *Linda Pollock*³ és *Shulamit Shahar*⁴ történészként a történeti forrásanyagra alapozva viszont amellet érvelt, hogy a gyermek nevelésében történelmi koroktól és társadalmaktól függetlenül a szülők részéről megmutatkozott a törődés és az odafigyelés,⁵ a szülők kötődtek gyermekeikhez, akikbe ahogyan Shahar fogalmazott, anyagi és érzelmi tőkét fektettek.⁶

Lloyd de Mause szerint a „*gyermekkor története rémálom*”⁷ mert, ahogy visszafelé haladunk a történelemben, egyre borzalmasabb a gyermekekről való gondoskodás (példaként említi, hogy az ókori népeknél a gyermekeket a gyermekáldozatok rítusával az isteneknek ajánlották fel).⁸ A gyermek befogadásával vagy elutasításával döntöttek életéről vagy haláláról (mely utóbbit nem tekintették gyilkosságnak). A gyermeket megverhették, megfenyíthették, sorsára hagyva kitehették.⁹ Az életadás vagy annak elvétele a család joga volt. *De Mause* kutatásának középpontjában a szülő és a gyermek állt, és ennek eredményeként megállapította, hogy a gyermekekkel való bánásmód a történelmi korszakokon át fokozatosan fejlődött, a szülők egyre humánusabbakká váltak.¹⁰

² ARIÈS 1987.

³ POLLOCK 1983.

⁴ SHAHAR 2000.

⁵ DEÁKY 2011:21.

⁶ PUKÁNSZKY 2001:17.

⁷ VECZKÓ 2002:27.

⁸ VECZKÓ 2002:26.

⁹ PUKÁNSZKY 2001:33-48.

¹⁰ VAJDA 1997:290-291.

A gyermekekre vonatkozóan a magyarországi *társadalomtörténeti művek* között külön is ki kell emelni Péter Katalin¹¹ történész publikációit. A levéltári források alapján kiemelte, hogy az arisztokrata családokban Magyarországon már a honfoglalás korától elismerték a gyermek kivételes státuszát, és a gyermekkort sajátos életszakasznak tartották.¹² A magyar családtörténetet veszi górcső alá a Magyar családtörténet a modernitás előtt: gyermekkor és mozaikcsaládok a 16-19. században című Lendület-projekt. A kutatásaik alapja, hogy a premodern társadalomban sokkal gyakrabban fordult elő a mozaik családtípus, mint napjainkban, ellensúlyozva azt a kialakult idealizált képet, miszerint szülő és gyermek „meghitt és biztonságos” közösségben él. A kutatócsoport publikációi közül különös figyelmet érdemel, Péter Katalin emlékének ajánlott, *Az Anyák és apák. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)*¹³ című tanulmánykötet, melyben a családfői, szülői szerepek és gondoskodás mellett, a mostohagyermek, a XIX. sz.-i árvasorsok is megjelennek előttünk.

A *neveléstörténeti kutatások* között meg kell említeni Kéri Katalin, Pukánszky Béla, Szabolcs Éva és Vajda Zsuzsa munkáit. Kéri Katalin¹⁴ részletesen foglalkozott a spanyol gyermekkortörténettel. Spanyolországban a gyermekkortörténeti kutatások az 1970-es évek második felétől mind eredményesebbek voltak. Elsősorban forráskutatásokat, család- és gyermekkortörténeti kutatásokat, főként francia és angol nyelven megjelent gyermektörténeti művek tanulmányozását, illetve fordítását jelentették.¹⁵

A *néprajztudomány* a gyermekkortörténet kutatásának első időszakában főként egy-egy közösség emlékezetében rejlő tudásra, hagyományokra és tárgyi emlékekre támaszkodott. Később már a gyermekekre, a gyermekkorra vonatkozó kifejezett kutatásokkal találkozunk, amely gyűjtésekben a gyermeki élet különböző területei jelentek meg. Példaként Kresz Mária kalotaszegi Nyárszón végzett kutatásait említhetjük, amely során a parasztyermeknek a paraszttársadalomba történő belenevelődését tanulmányozta.¹⁶ Gönczi Ferenc a testi, szellemi, erkölcsi nevelést helyezte előtérbe „*A somogyi gyermek*” (1937) címmel megjelent monográfiájában.¹⁷ Gazda Klára Erdélyben Esztelneken a születéstől a párválasztásig kísérte

¹¹ PÉTER 1996.

¹² PÉTER 1999:143-144.

¹³ ERDÉLYI 2021.

¹⁴ KÉRI 2004.

¹⁵ KÉRI 2004:84.

¹⁶ KRESZ 1942.; 1944.; 1949.

¹⁷ GÖNCZI 1937.

figyelemmel a gyermekek mindennapi életét, testi, szellemi, erkölcsi nevelésüket.¹⁸ Vasas Samu a személyiségfejlődés szempontjából vizsgálta, hogy a falu, mint társadalom és tér, milyen ismereteket, viselkedési normákat, értékeket nyújt, miközben hatást is gyakorol a gyermek személyiségfejlődésére a közösség tagjává válás folyamatában.¹⁹

Történeti összehasonlító módszert követett *Heinrich Ploss*, aki a német kisgyermek nevelési szokásokat más európai népek hagyományaival hasonlította össze. Ennek során kitért a gyermek a családban és a közösségben elfoglalt helyére, szokásjogi státuszára is.²⁰

A pszichológia tudománya is jelentősen gazdagította a gyermekekkel foglalkozó kutatásokat. *Sigmund Freud* fejlődéselmélete – mely szerint a felnőtt személyiségét legjobban a csecsemő és gyermekkoron keresztül lehet megismerni – meghatározóvá vált a gyermekkel kapcsolatos kutatásokban. *Erik Erikson* személyiségfejlődési modellje továbbfejlesztette a korábbi elméleteket és rávilágított arra, hogy a személyiségfejlődés egy egész életen át tartó folyamat. *Gyermekkor és társadalom* (1950) című művében a gyermekkort vizsgálta, elemezte azokat a gyermeknevelési módszereket, amelyek kultúráról kultúrára változnak. Hangsúlyozta a tér és az idő szerepét, a történelem, a politika hatását, a társadalmi környezet, a nevelés és a hagyományok szerepét. Kiemelte a családot, az apát és anyát, a szülői gondoskodás fontosságát az identitás, a személyiség kialakulásában. *Jean-Piaget* viszont a gyermeki gondolkodás fejlődését vizsgálta. Kognitív fejlődéselmélete szerint a gyermekek gondolkodása alapvetően különbözik a felnőtt gondolkodásától. Kifejtette, hogy az egyén nem társas lénynek születik, hanem azzá válik a szocializáció során: a társas kapcsolatok alakítják az egyén életét, gondolkodásmódját és társadalmi szerepvállalását.²¹

A szociológia gyermekfelfogását *Golnhofer Erzsébet* és *Szabolcs Éva* tekintette át a *Műhely* (1999) folyóiratban. Ismertették *Chris Jenks*, *Allison James* és *Alan Proust* angol szociológusok gyermekkorra vonatkozó felfogását. A gyermeket, illetve a gyermekort az aktuális társadalmi, gazdasági és kulturális környezet határozza meg.

¹⁸ GAZDA 1980.

¹⁹ DEÁKY 2011:27.; 2015.

²⁰ PLOSS 1876.

²¹ PIAGET 1973.

A gyermekhez és a gyermekkorhoz egyes jogintézményeken, illetve a jogszokásokon keresztül illeszthető *jogtörténeti szemléletű kutatások* eredményeihez a spanyol és a magyar jogforráselemzésekkel, adatokkal kívánunk kapcsolódni.

3.A gyermekekre vonatkozó szabályozás története a spanyol területeken

3.1. A modern kort megelőző szabályozási gyakorlat

3.1.1. Spanyolország társadalomtörténete: egységesülés és etnikai, kulturális pluralitás: tartományi tagoltság, eltérő jogszokások és szabályozás

A második pun háborút követően az Ibériai-félsziget a Római Birodalom teljes jogú része lett, mely a romanizálódás előrehaladását jelezte, és az igen tagolt társadalomban a patriarchális családmodell vált általánossá.²² A római állam a III. századtól kezdve gyengült meg Hispániában. A bányászatra épülő ipar²³ válsága a városi élettel szemben a vidék és a latifundiumok előretörését vonta maga után. A parasztfelkelések is jelezte belső válság szorosan összekapcsolódott a barbár népek megjelenésével a félszigeten. Az V. században a különböző etnikumok közötti harc eredményeként Toledó központtal Hispániában létrejött a vizigót állam. A romanizálódást azonban ők sem tudták elkerülni: a vizigótok elveszítették nyelvüket, a latin nyelv vált általánossá és római keresztneveken szólították egymást.²⁴ A VI. században a nyugati gót nemesség rokoni kapcsolatba lépett a romanizált hispán nemességgel, és a gót népelem is egybeolvadt a helybéli lakossággal.²⁵

Az Ibériai-félsziget társadalmának, kultúrájának, sokféleségének kialakulásában a nyugati keresztény és a keleti muzulmán világ szoros kölcsönhatása kísérelhető végig. A 711-ben kezdődő iszlám hódítás, majd a több évszázados visszahódítás (*reconquista*) alapvetően meghatározta Spanyolország államfejlődését.

A VIII. század elején a mórok inváziója vetett véget a polgárháborúval szétszakított nyugati gót államnak. A muzulmánok Córdoba székhellyel létrehozták *Al-Andalus*-t prosperáló anyagi és szellemi kultúrával. A félsziget Galíciától Pireneusokig húzódó íve korábban nem került a római és a vizigót államalakulatok kereteibe, az itt élő népekre két tényező hatott: délen a mohamedán *Al-Andalus*, északon pedig a frank birodalom. A hosszú évszázadokig tartó visszahódítás kezdetén az északi területeket szétszórtság jellemezte, a déli felszabadított területek viszont önálló grófságokká, gyakran királyságokká szerveződtek. A spanyol egység nem valósult meg: *Al-Andalus* széttöredezettségével párhuzamosan északon is keresztény kisállamok jöttek létre. A térség történetében a XI. század vége jelentett fordulatot, amikor a vallási mozgalomból állammá szerveződött berber hatalom, az észak afrikai almorávidák

²² ANDERLE 1992:10.

²³ BAJO ÁLVAREZ – GIL PECHARROMÁN 1998:33.

²⁴ ANDERLE 1992:14.

²⁵ KAJTÁR – HERGER 2014:14.

uralmuk alá vonták az Ibériai-félsziget nagy részét, melyet az almohádok uralma váltott fel. A Navas de Tolosa-nál zajló ütközet 1212-ben a keresztény visszahódítás legnagyobb győzelme volt, 1230 után Al-Andalus katolikus ellenőrzés alá került.

Aragóniában a gazdag városi oligarchia hatalma a rendiség intézményével, míg Kasztíliában a grandok (főnemesek) hatalma a királyi centralizmussal volt jelen. Az ibériai államfejlődés terén Kasztília uralkodója külön-külön volt León, Toledo, Galicia, Murcia, Jaén, Córdoba és Sevilla királya. Az 1482-es census már csak öt királyságról beszél: Kasztília, León, Toledo, Murcia, Andalúzia, melyek a Kasztíliai Koronát alkották. Az Aragón Koronához tartoztak Valencia, Mallorca, Szicília királyságai és Barcelona grófsága. A két korona kiemelkedése az egységesülés felé mutatott. Az egyes, immár integrált kisállamok saját, elidegeníthetetlen jogokat birtokoltak, melyeket mind a kasztíliai, mind az aragón uralkodó elismert. A rendi struktúra is kisállamonként szerveződött, minden ilyen államnak saját rendi intézményei és *cortese* (rendi gyűlése) volt a koronán belül.²⁶

Aragóniában és Valenciában 4–4 rend ülésezett: *ricos hombres* (főnemesség), lovagok, klérus és a városok képviselői. Katalóniában három rend: a señorial, vagyis az úri vagy katonai rend, az egyházi rend és a népi rétegek rendje. Aragóniában a rendi intézmények jelentős erőt képviseltek, a *pactismo*, vagyis a király és a rendek közötti *megegyezés* volt a domináns, míg Kasztíliában a király abszolút hatalma alakult ki, három rend (egyháziak, nemesség, városok) jött létre, amik nem külön szerveződtek, a király jelenléte nélkül nem ülésezhettek.²⁷

A visszahódítás és az újratelepítés idején privilégium jellegű jogok (*fueros*) alakultak ki a mórokkal határos területek elfoglalásának, illetve a visszahódított területek benépesítésének elősegítésére. A középkori Hispániában a *fuero/fueros* (lat. forum) jogi-politikai kifejezés volt, amely egy személy, népréteg, város vagy terület javára megadott privilégiumokat, mentességet vagy szabadságjogot határozott meg.²⁸ Kiváltságlevél, amelyben a királyok rendelkeztek az egyes néprétegek, illetve az így kialakuló szabad városok és települések előjogairól és státusáról.²⁹ Fueróknak nevezték azokat a kollektív jogi és politikai privilégiumokat és törvényeket, illetve mindezek gyűjteményét, amelyek hatálya egy-egy

²⁶ ANDERLE 1992:46.

²⁷ ANDERLE 1992:47.

²⁸ SIPOS 2013:62.

²⁹ SIPOS 2013:63.

nagyobb területre, vagy egy királyságra terjedt ki. Az Aragón Korona minden tagja rendelkezett saját fueroval, illetve azok gyűjteményével.³⁰

Azokat a középkori jogszabálygyűjteményeket is *fueronak* nevezték, amelyek elősegítették egy-egy nagyobb terület jogának egységesítését és a római jog integrálódását a félsziget jogrendszerébe (pl. a vizigót Hispánia törvénykönyve a *Forum Iudicum, Liber Iudiciorum*, más néven *Lex Visigothorum*).³¹ Aragónia fueróinak (*Fueros de Aragón*) kiadását I. Jakab kezdeményezte és 1247-ben a Huescai *Cortes* hagyta jóvá.³²

Az Aragón Koronában nem alakult ki az abszolút monarchia, mivel a királyi hatalmat korlátozták az egyházi doktrína és az erkölcs szabta normák, a jog és a szokások. A királyi hatalommal felruházott uralkodó kötelezte magát a királyság törvényeinek és szokásainak megtartására. A király minden egyes *Cortes* előtt köteles volt felesküdni a fuerókra. A nép kötelezettsége szerint hűséggel tartozott a király iránt.³³

A kasztíliai és az aragón korona Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella házasságával egyesült. Granada elfoglalása 1492-ben a mór uralom és a visszahódítás végét jelentette, az elfoglalt terület pedig a Kasztíliai koronához került. Kolombusz Kristóf (1451–1506) ekkor indult I. expedíciójára Amerikába. A felfedezett új területeket a spanyol monarchia érdekeit szem előtt tartva a kasztíliai koronához csatolták. A gyarmatosított területeket az 1494-es tordesillasi egyezmény osztotta fel a portugálok és a spanyolok között. Az őslakosok leigázása után alkirályságokra tagolódva Latin-Amerika nagy része a spanyol korona gyarmatává vált.³⁴

Az 1516-ban trónra került I. Habsburg Károly (1500–1558) egy megszilárdult királyi hatalmat örökölt. Ehhez hozzájárult a koronajavak visszaszerzése, a katonai lovagrendek integrálása, a rendi gyűlések hatalmának ellenőrzése, valamint kormányzó kiküldése a nagy városokba.³⁵ A legfelsőbb szintű államügyek intézését szolgáló területi tanácsokat (Kasztíliai,

³⁰ SIPOS 2013:63.

³¹ SIPOS 2013:63.

³² PÉREZ MARTÍN 2016.

³³ SIPOS 2013:64.

³⁴ KAJTÁR – HERGER 2014:141.

³⁵ KAJTÁR – HERGER 2014:141.

Aragóniai stb.) a Katolikus Királyok vezették be, és a Habsburgok fejlesztették tovább és létrehozták az *audiencias* (fellebbviteli bíróságok) rendszerét.³⁶

Az egyház is királyi ellenőrzés alá került. A központi igazgatásban a hivatalnokok főként polgári és kisenemesi származásúak voltak. A nagy főnemesi családok hatalmát a Kasztíliában kialakult³⁷ hitbizományok (*fidei commissum*), a kötött öröklési renddel megszervezett nagybirtokok biztosították. A *Torquemada* dominikánus szerzetes nevéhez köthető spanyol inkvizíció – melyet majd csak a 19. század elején számolnak fel – szintén a központi hatalmat szolgálta.³⁸

Az egységesítési és központosítási törekvések központja ezidőtájt Kasztília volt, amelyet gazdasági- és demográfiai szempontból a leggazdagabb királyságnak tartottak. A kasztíliai jog biztosította a legnagyobb előjogokat a királynak, a Monarchia egységesítésére irányuló tervekben a modell mindig a kasztíliai volt. A többi királyság részéről ez ellenállásba ütközött, mivel ezekben a királyi hatalmat az alkotmányos rend szabályozta.³⁹

A XVIII. században a felvilágosult abszolútizmus modernizációs törekvések révén igyekezett megszilárdítani a monarchiát. V. Fülöp 1707. június 29-i dekrétumában kifejezte azon szándékát, hogy Spanyolország minden királyságát egységessé tegye azonos törvények, szokások és bíróságok szerint, valamennyit Kasztília törvényei alapján kormányozva. Ennek megfelelően a lázadó államokat Kasztília provinciáivá fokozta le.⁴⁰

A XIX. század meglehetősen viharos volt Spanyolország számára: a francia megszállás, gyarmatainak elvesztése, az agrárszektor nehézségei gazdasági, politikai és társadalmi válság felé vezették az országot. A gyarmatbirodalom megingott, az agrárproletárok és a munkásmozgalmi törekvések mellett megerősödtek a baszk, a gallego és katalán nemzeti mozgalmak. Mindezek ellenére Spanyolország mindinkább modern arculatot öltött és szembetalálta magát a jogi modernizáció mind határozottabb szükségességével és igényével.

³⁶ ANDERLE 1992:51.

³⁷ HOMOKI-NAGY 2007:137.

³⁸ KAJTÁR– HERGER 2014:142.

³⁹ SIPOS 2013:69.

⁴⁰ SIPOS 2013:71.

A polgári forradalom 1812 és 1833 közötti szakaszában a liberális kormányok jelentős erőfeszítéseket tettek a jog egységesítése érdekében. Az 1812-es Cádizi alkotmány francia mintára megteremtette az alkotmányos monarchiát – hatalommegosztással és az alapvető jogok biztosításával – majd viszonylag rövid időn belül több különböző alkotmány került megalkotásra (1837, 1845, 1876).

A XIX. században a Code Civil hatására Spanyolországban a polgári jog kodifikációja és egy egységesítő jogi modernizációs folyamat indult meg. A liberálisok szintén szorgalmazták a polgári, a büntető- és a kereskedelmi jog teljes egységesítését. A legsürgetőbb reformok – a földjog és a jelzálog területén – speciális törvények formájában kerültek megvalósításra, a kereskedelmi jogot 1829-ben francia mintára kodifikálták (majd 1885-ben újraszabályozták).

A polgári törvénykönyv előkészítése során az alkotmányok előírásainak megfelelően különböző tervezetek készültek. A végleges spanyol polgári törvénykönyv (*Código Civil*) kiadására 1888–1889-ben került sor. *E kódex napjainkban is hatályban van, azonban jogi egység nem jött létre.* Csak a nemzetközi magánjogi szintű házassági jog és a bevezető rész általános rendelkezései érvényesek az ország egész területén. A többi rész szubszidiárius erejű az ország azon részeiben, amelyek korábban a fuero-rendszerhez tartoztak. Ezek a területek magukba foglalták Észak-Spanyolország olyan részeit is, amelyek nagy jelentőséggel bírtak gazdasági és kulturális szempontból, és ahol a függetlenségi törekvések ma is jelen vannak (pl. Katalónia, Baszkföldön Álava, Vizcaya és Navarra, valamint Galícia). Ezen régiók fuero típusú jogait történeti eredetű anyagokba is belefoglalták, és ezekre vonatkozóan kodifikálási törekvések is kezdődtek.⁴¹

Spanyolország a mai napig őrzi vallási, etnikai, nyelvi és kulturális sokszínűségét, amely a jogalkotásban és a joggyakorlatban is tükröződik.

⁴¹ KONDOROSI – VISEGRÁDY 2014:81-82.

3.1.2. A kasztíliai törvénygyűjtemény: a *Siete Partidas (Libro del Fuero de las Leyes, 1256–1265)*

3.1.2.1. X. (Bölcs) Alfonz: „a spanyol Iustinianus”

Az Ibériai-félsziget központi területén fekvő Kasztíliai királyság évszázadokon át fontos színtere volt az európai történelmi eseményeknek, társadalmi és kulturális változásoknak. Különösképpen így volt ez X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284)⁴² uralkodásának időszakában. A Kasztíliai királyság 927-ben az Asztúriai királyság egyik utódállamaként, előbb grófságként, majd 1035-től királyságként vált önállóvá. Története során uralkodói többször egyesítették perszonálunió révén Leónnal, később a Navarrai királysággal. Önállósága 1516-ban szűnt meg a León és Kasztília továbbá Aragónia területén Habsburg Károly vezetésével létrejött Spanyol Királyság megalakulásával.

X. Alfonz amellet, hogy kiváló államférfi volt (névéhez fűződik a királyi kormányzat helyi és központi szervezetének kiépítése, a központi adminisztráció megszervezése, támogatta a városok fejlődését) és eredményes hadvezérként is számon tartották (1262-ben visszafoglalta a móroktól Cádizot, 1264-ben Jerez de la Fronterát). Legfontosabb célját, a német-római császári cím elnyerését azonban nem sikerült megvalósítania.⁴³

Bőkezűen támogatta a tudományos életet: maga is foglalkozott zeneszerzéssel, csillagászattal, kémiával és filozófiával. Az arab tudomány és filozófia közvetítőjeként nagy hatással volt az európai szellemi élet fejlődésére: bevezette az arab számok használatát, a kultúra több területét áttekintő történelmi enciklopédiát jelentetett meg. Csillagászati munkák, továbbá az első európai sakk-könyv kiadása is névéhez kötődtek, ahogyan a „*Cantigas de Santa Maria*” című 420 – közöttük több ma is gyakran felcsendülő – vallásos éneket tartalmazó gyűjtemény

⁴² X. Alfonz (1221.11.23.–1284.04.04.) Toledóban született, III. (Szent) Ferdinánd (1199–1252) és Sváb Fülöp német-római király leánya, a Hohenstaufen-családból származó Beatrix (1202–1235) tíz gyermeke közül a legidősebb volt. Nevét apai nagyapja IX. Alfonz leóni király után kapta, apja halála után 1252–1284 között uralkodott. Életének magyar vonatkozása, hogy felesége, Aragóniai Jolán (1236–1301) I. (Hódító) Jakab (1208–1276) aragóniai király és második felesége, Árpád-házi Jolán (1219–1251) leánya, II. András unokája volt. X. Alfonz házasságából tíz legitim gyermekén kívül is születtek gyermekek. A kasztíliai szokásjog szerint a korona utódlásakor az elsőszülöttek halála esetén a jogok a másodszületett, Sancho-t illették meg. A *Siete Partidas*-ban bevezetett római magánjog azonban megállapította, hogy a trónt Fernando de la Cerda gyermekei öröklik. A király kezdetben hajlandó volt támogatni Sancho törekvéseit, aki kitűnt az iszlám betolakodók elleni háborúban, azonban 1282-ben fellázadt apja ellen, akit 1284-től követett a trónon.

⁴³ ANDERLE 1992:42-44.

versei. Őt tekintik a kasztíliai nemzeti irodalom megalapítójának és az udvarában használt nyelvből hivatalossá tett modern kasztíliai spanyol nyelv atyjának.⁴⁴

X. (Böles) Alfonz – akit a *spanyol Iustinianusnak* is neveznek – egyik legfontosabb tevékenysége az volt, hogy befejeztette az apja, III. Ferdinánd által elkezdett kasztíliai törvénygyűjtemény összeállítását.

3.1.2.2. *A Siete Partidas történeti, társadalmi és kulturális háttere*

X. Alfonz uralkodását egy sajátos kettősség jellemezte: a tradicionalitás és a modernizáció dinamikája, vagy még pontosabban egy „historizáló modernizáció.” Egyrészt Alfonz a 13. századi Európában a „háborúra szervezett társadalom”⁴⁵ különleges státuszával jellemezhető león-kasztíliai királyság önállósága, szuverenitása érdekében a jogfolytonosság szempontjából a „hispan” öntudatra és identitásra alapozva a vízigótokig vezette vissza a gazdaságilag és szervezetenként erősen központosított, a világi és egyházi hatalom birtokosának tekintett királyi teljhatalmú irányításával működő állammodellt. Személyesen felügyelte az ezt igazoló történeti munkát, a „*Primera Crónica general...*”⁴⁶ ékes kasztíliai nyelven történő megírását.

Másrészt viszont az állam működése szempontjából a modernizáció felülírhatatlan célként fogalmazódott meg X. Alfonz számára a jogalkotás, a központi és területi igazgatás és a bíráskodás területén. A származás helyett az alkalmasság, azaz az iskolázottság és a szakmai felkészültség vált meghatározóvá – mindenekelőtt a jogászok (*letrados*) esetében. Már a 13. század elején működött Kasztíliában a VIII. Alfonz által alapított pelanciai, majd Leónban a IX. Alfonz által létesített salamancai egyetem. X. Alfonz 1255-ben elismerteti a pápával a Salamancában kiadott fokozatokat, Pelancia helyett pedig Valladolidban alapít új egyetemet. Az itt végzett jogászok a kormányzati adminisztráció megbízható szakemberei lettek, az 1274-ben felállított udvari bíróságokon pedig gyakran nemesek ügyeiben is ítéleztek.

A X. Alfonzhoz köthető törvényhozói modernizáció folyamatában a tradicionális, központosított állam megerősítésében fontos szerepet játszott a partikuláris szokásjog helyett a római jog recepcióján alapuló egységes törvényi szabályozás megvalósításának szándéka. Ennek elsődleges jogalkotói célja azonban apjától eltérően Alfonz számára a római jogból jól

⁴⁴ Az egyes régiók vulgáris latinból kialakuló dialektusai: a gallegó, a kasztíliai, a leóni, az aragón és a katalán nyelv.

⁴⁵ KLANICZAY 2004:308.

⁴⁶ MENÉNDEZ PIDAL 1906.

ismert princeps teljhatalmának (*tribunica potestas, imperium proconsulare, imperator*), azaz a szakrális, kormányzói és katonai főhatalomnak a király kezébe helyezése, illetve ennek deklarációja volt.

A jogi modernizáció részét jelentő országos kodifikáció azonban teljes egészében nem valósulhatott meg. A szokásjognak az uralkodó szerinti olvasatán és a római jog recepcióján alapuló kodifikációja, a születési privilégiumokat figyelmen kívül hagyó királyi bírászkodás, az adóztatás, illetve az Ibériai-félsziget muszlim megszállás alól történő felszabadítása (*reconquista*) során keletkezett gazdasági és társadalmi feszültségek megakadályozták ebben. X. (Bölcs) Alfonz az 1270-es években a helyi szokásjogok megerősítésére kényszerült.

3.1.2.3. *A Siete Partidas jogi kultúrtörténeti, jogtörténeti háttere*

A *Siete Partidas*, azaz a „Kasztíliai törvénykönyv” utolsó változatának elkészülte és a törvénykezési munka kezdete között közel egy évtized telt el. A törvénykönyv alakulását, formálódását az évek során nagymértékben befolyásolta a jogi kultúra változása, amelynek elválaszthatatlan része volt a szertartásokban, rítusokban, elméleti és történeti művekben folyamatosan ismétlődő, a közvélemény élő részévé tett „hispan” felfogás: az, hogy León és Kasztília lakossága, azaz a keresztény „hispan” nép a vízigót monarchia örököse. Uralkodójuk a vízigótok királyához hasonlóan közvetlenül Istentől nyeri hatalmát és csak neki tartozik elszámolással. Ahogyan a kánonjogász *Vincentius Hispanus*⁴⁷ fogalmaz, a földet, az országot a rómaiaktól megszerző, majd az araboktól visszahódító „hispan” nép uralkodója „természetes ura” alattvalóinak és országainak: hatalma nem függ sem a császártól, sem a pápától.

Ezt fejezte ki az is, hogy a león-kasztíliai királyt nem egyházi személyek koronázták meg, hanem az uralkodó helyezte saját maga fejére a koronát. A király trónra lépésének, hivatala elfoglalásának szimbolikus mozzanata elsősorban az *acclamatio* (közfelkiáltás), illetve személyes zászlójának felemelése és az előkelők nyilvánosság előtti kézcsókja volt. Egyes szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy a Kasztíliai törvénykönyvre, ahogyan az uralkodóra vonatkozó felfogásra, hatással volt a muszlim jogi kultúra is.

⁴⁷ Vincentius Hispanus (1180-1248) Bolognában képzett kánonjogász, dekrétumok különböző gyűjteményeinek glosszáírója, a Portugál Királyság kancellárja és Idanha-Guarda püspöke.

Ha a jogtörténeti háttérrel vizsgáljuk, figyelemre méltó, hogy a római-germán jog tudományos értelemben a XIII. században jelenik meg. Azonban az Ibériai-félszigeten már e század előtt is ismert és használt volt a római jog. A legfontosabb a Kasztíliai törvénykönyv forrásainak említése során a *Lex Romana Visigothorum* törvénykönyvre (más néven *Breviarium Alarici* vagy *Liber legum*)⁴⁸ utalunk, amelyet használtak a toulousi királyságban. A Recceswint nyugati gót király által 654-ben kiadott, a gótok és a rómaiak egyenlőségét megteremtő *Forum Iudicum* vagy *Liber Iudiciorum* néven is ismert vizigót törvények latin kódexe a XIII. században – néhány módosítással – kasztíliai fordításban kiadásra került III. Ferdinánd kasztíliai király parancsára *Fuero Juzgo* néven.⁴⁹

Apja munkáját folytatva X. Alfonz egyrészt udvarába gyűjtötte korának legjelentősebb zsidó, muzulmán és keresztény tudósait és lefordíttatta velük kasztíliai nyelvre a gót királyok törvénykönyveit. Másrészt meg kívánta újítani és egységessé akarta tenni az egyes tartományok különböző jogforrásait összefoglaló, a szokásjog mellett létező *fuero*kat (azaz az uralkodó, a tartományúr vagy a városi tanács rendelkezéseit).⁵⁰ Első lépéseként a *Fuero Real* megszerkesztésére került sor, amelyet az *Espéculo* követett.

Iglesia Ferreiros X. Alfonz törvényhozói munkájának célkitűzéseit, szakaszait egy-egy jogi művel, törvénykönyvvel jellemzi. A *Fuero Real* az első cél megvalósítását szolgálta: a fentebb kifejtett kizárólagos uralkodói hatalom legitimációját, azaz a királyi jog meghonosítását azokon a területeken, ahol az korábban még nem létezett. A második cél valamennyi tartomány jogi egységesítése volt León és Kasztília legjobb *fuero*-i alapján. Erre az *Espéculo* kihirdetése adott lehetőséget. Végül a harmadik cél az ország jogának megújítása a kánonjog és a római jog alapján. E cél megvalósítására a *Siete Partidas* kínált lehetőséget.⁵¹

3.1.2.4. A *Siete Partidas* (*Libro del Fuero de las Leyes*, 1256-1265)

A *Siete Partidas* megalkotása 1256. június 23-án vette kezdetét és 1265. augusztus 28-án fejeződött be, eredeti címe: *Libro del Fuero de las Leyes* (Törvények könyve), ismert nevén

⁴⁸ II. Alaric vizigót uralkodó által 506-ban Dél-Galliában kiadott és római alattvalóira érvényes törvénykönyve. Elnagyolt kivonatokat tartalmaz a Codex Theodostanus-ból, a II. Theodosius utáni új törvényekből, valamint korábbi római törvénytárakból (pl. Gaius Institutiones, Papinianus stb.)

⁴⁹ *Fuero juzgo en latin y castellano, cotejado con los más antiguos y preciosos códices*, Real Academia Española, Madrid, 1815.

⁵⁰ KAJTÁR– HERGER 2014.

⁵¹ PÉREZ MARTÍN 2015:113.

Código de las VII Partidas. Legfontosabb forrásai között említik például a *Corpus Iuris Civilist*, a digesztákat, a *Decretum Gratianit*,⁵² IX. Gergely *Decretalia* kánonjogi gyűjteményét, a *Libri Feudorumot*,⁵³ továbbá a helyi fuerokat és a kasztíliai szokásokat.

A szakirodalomban komoly viták alakultak ki X. Alfonz szerepéről a törvénykönyv létrejöttében, illetve a megírásában részt vevő jogászok és jogtudósok személyéről.⁵⁴ *Alfonso García-Gallo* például úgy vélekedik a *Partidas*ról, hogy „minden, ami ezt a nagy művet körülveszi, rejtélyes”⁵⁵ A szerzőktől kezdve a megszerkesztés dátumáig, a kéziratok sokféleségén és az időrendi sorrendjén keresztül. A kéziratok és a régi kiadások további alapos vizsgálatára van szükség mindezek megválaszolásához.

A *Siete Partidas* a korszak teljes jogi tudását felöleli a jogelmélet, a kánonjog, a közjog, a magánjog (családjog, öröklési jog, eljárási jog, szerződések) és büntetőjog szabályait. Nyelve az udvari kasztíliai,⁵⁶ stílusa irodalmi, választékos. Nyelvezetét tekintve érződik rajta a latin hatás: gyakran használ latin szakkifejezéseket, kötőszavakat; hosszú körmondatokba foglalja érvelését. A *Partidas* prózájára jellemző a jól felépített, következetes szerkezet és nyelvhasználat, érvelése megalapozott, az arisztotelészi logikát alkalmazó.⁵⁷

A továbbiakban a *Siete Partidasból* idézve a spanyol nyelven több kiadást megért, de magyar nyelven nem hozzáférhető szöveg forrása a harmadik, a *Real Academia de la Historia* által három kötetben megjelentetett 1807. évi kiadás szövege.⁵⁸ Az általam fordított magyar nyelvű jogszabályhelyek eredeti, spanyol nyelvű szövege megtalálható a vonatkozó lábjegyzetben.

⁵² PÉREZ MARTÍN 1992:215-246. *Gratianus* (XI. század vége–1160), itáliai kánonjogász, kamalduli szerzetes. Bolognában tanított. *Concordia discordantium canonum* című munkája (*Decretum Gratiani*) a legtöbbet használt kánongyűjtemény volt.

⁵³ A két hűbéri jogkönyv a XII. századból, melyek az azokhoz csatolt függelékekkel a longobard-északolasz hűbérjogra vonatkozó fejtegetéseket tartalmazzák. A fejtegetések alapja a hűbéri jogszokások és egyes német császároknak az olaszországi hűbérekre vonatkozó törvényei. A L. feudorumhoz glosszák is készültek, melyekből az u.n. glossa ordinariát Accursius készítette. Olaszországban és déli Németországban volt kötelező erejük.

⁵⁴ Francisco Martínez Marina történész és Antonio Solalinde a részt vevők között nevezi meg Jacobo mestert, Juan Alfonso leóni jegyzőt, Roldán mestert és Fernando Martínez de Zamorát, az egyik első kasztíliai jogtudóst.

⁵⁵ GARCÍA-GALLO Y DIEGO 1963:29-37.

⁵⁶ A középkori Kasztíliai Királyságban született újlatin nyelvjárás. Ó-Kasztília tartomány latin nyelvjárásából alakult ki, és e területen találták a nyelvjárás első írásos emlékeit is.

⁵⁷ LAPESA 1981:242.

⁵⁸ Ez a harmadik kiadás volt: 1. *Las Siete Partidas*.- Madrid: Lex Nova, 1989. (edición facsimilar de la edición de 1491, con glosas de Alonso Díaz de Montalvo, 2. *Las Siete Partidas*. (edición facsimilar de la edición de 1555, con glosas de Gregorio López) 3. ALFONSO X. *Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio*. 3 vols. Real Academia de la Historia, Imprenta Real, Madrid, 1807. Ez utóbbi megjelentetésére a kiadás előkészítése során a kéziratok és a kódexek szövegének összehasonlítása után került sor.

A *Siete Partidas* a prologussal veszi kezdetét, melyben a korszak empirikus (pl. 7 mozgás), biblikus magyarázatát kapjuk a hetes számra. Mint ahogy a neve is utal rá, hét részből vagy könyvből áll (*Partidas*), és ezek mindegyike fejezetekre (182 *Títulos*), a fejezetek pedig törvénycikkekre (2.683 *Leyes*) oszlanak, mely szerkezeti felépítés a digesztákkal hasonlatos. A király nevének akronímjaként Alfonso kezdőbetűi olvashatóak össze az egyes könyvek kezdetéből, kiindulva az alfától – mely magába foglalja a jogelméletet és a kánonjogot – az omegával bezárólag, ahol az emberi élet is véget ér a megbocsátással és az irgalommal:

- I. *A servicio de Dios e a pro comunal de las gentes*; (jogforrások és kánonjog)
- II. *La fe Catolica de nuestro Senor Jesucristo habemos mostrado*; (közjog)
- III. *Fizo nuestro senor Dios todas las cosas muy complidamente* (polgári eljárás)
- IV. *Onrras senaladas dios nuestro senor Dios al ome*; (családjog)
- V. *Nacen entres los omes muchos entecos e grandes contiendas* (szerződések)
- VI. *Sesudamente dixeron los sabios antiguos* (öröklési jog)
- VII. *Olvidanca y atrevimiento son cosas que fazen a los omes errar mucho* (büntető jog)

A törvénykönyvek szövegeiben – mint ahogy azt tanulmányában *Rodríguez-Velasco* kifejti – gyakori, hogy hitvallást fogalmaznak meg, azonban X. Alfonz ennél tovább lép: könyvében a törvények teljes spektruma is megjelenik.⁵⁹

A *Siete Partidas* szerint a király országában az egyedüli törvényhozó (I,1,12), Isten helytartója, valamint népének nemcsak feje, hanem lelke is (II,1,5). Mindenképpen figyelemre méltó, hogy az utóbbi szerepet a kor fejedelemtükrei általában a papságra osztották ki. X. Bölcs Alfonz a *Siete Partidas* prologusában így fogalmaz: „...*uralmunk idején olyan jogokat tudjunk, amelyek igazságosságban és békében tartják a népet.*”⁶⁰

Az alfonzi felfogás a *Siete Partidas* szerint feltételezi a *corpus iuris* és a *corpus legis* egyidejű és elválaszthatatlan jelenlétét, mely a törvények tükör metaforáján keresztül jut kifejezésre, ezáltal a kódex szükségességét is hangsúlyozza⁶¹: „...*kifejezetten ezen ok miatt készítettük ezt a könyvünket, mert hogy uralmunk királyai mindig úgy nézzenek bele, mint a tükörbe és*

⁵⁹ RODRÍGUEZ-VELASCO 2010.

⁶⁰ „...*en nuestro señorío regnassen, sopiesemos ciertamente los derechos para mantener los derechos en justicia y en paz.*” Alfonso X 1807:2.

⁶¹ RODRÍGUEZ-VELASCO 2010:109.

lássák azokat a dolgaikat, amelyeket módosítaniuk kell és kijavítsák azokat, és aszerint cselekedjenek az övéiknél."⁶² Övéik alatt népét, alattvalóit érti.

X. Bölcs Alfonz visszatért a *Fuero Juzgo* spanyol tradícióinak útjára és arra törekedett, hogy Kasztília szokásokon alapuló szabályait összebékítse az egyetemek és az egyház által hirdetett római jog szabályaival, valamint a kánonjoggal. A *Siete Partidas* e kor bármely más gyűjteményénél jobban tükrözi az átalakulást.⁶³

3.1.2.5. A *Siete Partidas* gyermekekre vonatkozó rendelkezései

A továbbiakban a gyermekekre vonatkozó rendelkezéseket kívánom vizsgálni elsősorban az életkor, az atyai hatalom kérdéskörét, a téma kifejtése során *Alonso Otero* jogtörténész álláspontját figyelembe véve.⁶⁴

A II. törvénykönyvben a római jog recepciójára vonatkozó hatás is megfigyelhető a gyermekekre vonatkozó életkor szakaszolása tekintetében. „*Infánsnak hívják Spanyolországban a királyok gyermekeit ... Az „infante” nevet adták – ami latinul azt jelenti „mozo” – a 7 évesnél fiatalabb gyermeknek, aki büntetlen és szeplőtelen.*”⁶⁵

A „*niño*”⁶⁶ kifejezést a 3 éves kor alatti gyermekekre használták: a „*mozo*”⁶⁷ az volt, akit nevelőkhöz adtak. Akik fogékonyak voltak az új dolgokra: „*olyanok az ilyen gyermekek, mint a lágy viasz, amikor ráteszik a bélyegre, mely amikor lágyabb, hamarabb megragad rajta az,*

⁶² „...*fecimos señaladamente este nuestro libro, porque siempre los reyes de nuestro señorío caten en él así como en el espejo, et vean las sus cosas que han de enmendar et las enmienden, et segunt aquesto que lo fagan en los suyos*” Alfonso X.1807:4.

Jesús D. Rodríguez-Velasco felhívta a figyelmet arra, hogy a törvény tükörként használt metaforáját már az *Espéculoban* is alkalmazták. Ott azonban a törvények tükör szerepének célja az alattvalók feletti ítélkezés. A római jogból eredő gondolat, miszerint „*lex regibus solutus*” – azaz a király a törvény felett áll – az *Espéculoban* magától értetődően van jelen, a *Siete Partidasban* viszont nem értelmezhető, mert ebben a törvénykönyvben maga X. Alfonz az alany, azaz ő maga testesíti meg a törvényt. A tükör metaforájának ilyen típusú használatában a monarchia definícióját szolgáló tézisek átalakulása történik, a monarchia sokkal inkább jelen van az emberek előtt.” RODRÍGUEZ-VELASCO 2010:109. Szintén a tükörmetaforára hivatkozik MARTÍNEZ MARINA 1996:366.

⁶³ DAVID 1977:54.

⁶⁴ OTERO VARELA 1956.

⁶⁵ „*Infantes llaman en España los fijos de los reyes...et tomaron este nombre de infantes que es palabra de latin que quier tanto decir como mozo menor de siete años, que es sin pecado et sin manciella*” Alfonso X. 1807. II. törvénykönyv, VII. fejezet, I. törvénycikk (továbbiakban II, VII, I), további hivatkozás: „*Infante es llamado segunt latin todo mozo que es menor de siete años*” (IV, XVI, IV)

⁶⁶ II, VII, IV.

⁶⁷ „... *mosos que conviene que les den ayos*”(II, VII, IV)

amit a bélyeg ábrázol.”⁶⁸ A *mancebo*⁶⁹ volt a kamasz, a fiatal nemesfiút pedig *doncel* névvel illették.⁷⁰

A IV. törvénykönyv a családjog szabályairól rendelkezik. Az eljegyezhetőség korhatárát 7 éves kornál szabja meg úgy a férfiak, mint a nők esetében.⁷¹ „Hiszen ez az a kor, amikor már valamelyest belátással bírnak, ... azonban a házasságkötéshez már szükséges, hogy a férfi 14 éves, a nő pedig 12 éves legyen, és ha ezen idő előtt házasodnak össze, akkor az nem házasság, hanem eljegyzés, kivéve, ha olyan közel lennének ezen életkorhoz, hogy már készen állnának arra, hogy testileg egyesülhessenek, mivel az erre való bölcsességük és képességük pótolja az életkor hiányát.”⁷²

Házassági akadálynak tekintették ily módon a belátási képesség hiányát az életkor, továbbá komaság, rokoni kapcsolat miatt (ide tartozónak tekintve a vér szerinti és spirituális rokonságot, valamint az örökbefogadást).

„Két koma fiai vagy lányai házasságot köthetnek ... kivéve, azt a keresztfiút vagy keresztlányt, aki által létrejött a komaság. Mert az ilyenek nem házasodhatnak össze sem a keresztapák, sem a keresztanyák fiaival vagy lányáival, mert spirituális testvérek. Ez azokra a fiúkra és lányokra is vonatkozik, akik a komaság előtt születtek épp úgy, mint azokra, akik utána. Ahogy senkinek sem szabad összeházasodni a fiútestvérével, sem a lánytestvérével; így védi a Szent Egyház, hogy senki se házasodjon a spirituális fiútestvérével, sem lánytestvérével, aki az apjának vagy az anyjának a keresztfia vagy keresztlánya. És ezenkívül, ahogyan a fiúnak vagy lánynak nem szabad összeházasodni az édesapjával vagy édesanyjával, aki nemzette; így nem szabad összeházasodni sem spirituális apjával, sem anyjával, aki megkeresztelte...”⁷³

⁶⁸ „los mozos para aprender las cosas mientras son pequeños como la cera blanda quando la ponen en el sello que quanto mas tierna es, tanto mas aina se aprende en ella lo que está en sello figurado.” (II, VII, IV)

⁶⁹ „...quando fuesen mayores, et comezasen ya á entrar en mancebia” II, VII, IV.

⁷⁰ „Et desque fueren entrando en edat de seer conceles” (II, VII, X), a forrásra hivatkozik KÉRI 2004.

⁷¹ „desposarse pueden tambien los varones como las mugeres desque hobieren siete años” (IV, I., VI)

⁷² „porque entonce comienzan á haber entendimiento et son de edat que les placen las desposajas... Mas para casamiento facer ha meester que el varon sea de edat de catorce años et la muger de doce, et si ante deste tiempo se casasen algunos, non serie casamiento mas desposajas, fueras ende si fuesen tan acercados á esta edat que fuesen ya guisados para poderse ayuntar carnalmente ca la sabidoria ó el poder que han para esto facer, cumple la mengua de la edat.” (IV, I., VI)

⁷³ „Fijos y fijas de dos compadres et de dos comadres bien pueden casar de so uno, fueras ende aquel afijado ó afijada por quien fue fecho el compadradgo; ca estos atales non pueden casar con los fijos nin con las fijas de sus padrinos nin de sus madrinas, porque son hermanos espirituales. Et esto se debe entender tambien de los fijos et de las fijas que fuesen nascidos ante del compadradgo, como de los otros que nascieron despues: et bien asi como ninguno non deben casar con su hermano nin con su hermana carnal, bien asi defiende santa elesia que non case ninguno con su hermano nin con su hermana espiritual, que es afijado ó afijada de su padre ó de

„A vér szerinti fiúgyermek nem házasodhatnak össze az anyjuk vagy apjuk által örökbefogadott lánygyermekkel, mindaddig, amíg tart az örökbefogadás. De ha az örökbefogadás megszűnne, akkor már összeházasodhatnak.”⁷⁴

A XV. fejezet a törvénytelen gyermekek fogalmát és jogállását határozza meg. „A Régi Bölcsék természetesnek és nem törvényesnek hívták azokat a gyermekeket, akik a törvény szerint nem házasságból, valamint azokat, akik „ágyasoktól” születtek.”⁷⁵ Ide sorolja még „a fattyúkat, akik házasságtörésből vagy nőrokontól vagy vallási rendhez tartozó nőtől származnak.”⁷⁶ A törvénytelen gyermekeket – a nő szexuális kapcsolata folytán – az alábbi nevekkkel illették: „máncer, mely elnevezés a latin „manua selas”-ból ered, ami pokoli bünt jelent; ők a prostituált nők gyermekei. Mások szerint a „máncer” azt jelenti, hogy „mancillado” vagyis bemocskolódott, mert erkölcstelenül nemzettek és „piszkos” becstelen helyről születnek.”⁷⁷ A „spuri”⁷⁸ latin kifejezést azokra használták, akik ismeretlen apától és prostituált nőtől származnak, illetve a „noto”,⁷⁹ aki házasságtörésből származó, a férj által ismert gyermek.

Milyen hátránya származik a gyermeknek, ha törvénytelen? A törvénytelen gyermek „...semmilyen megbecsülésben sem részesül sem az apák, sem a nagyapák részéről.”⁸⁰ Amennyiben valamilyen méltóságra vagy megtiszteltetésre érdemessé válik és azt elnyeri, utóbb kiderülő törvénytelenység esetén az a méltóság elvesztéséhez vezet. Ezenkívül „nem örökölhetik sem az apák, sem a nagyapák vagyonát, sem pedig a tőlük leszármazó többi rokonét...”⁸¹

su madre. Et otrosi comom ninguno nin ninguna non debe casar con su padre nin con su padre carnal que lo engendraron, bien asi non debe casar con su padre nin con su madre espiritual quel baptizó, ...” (IV, VII, III)

⁷⁴ „Otrosi los fijos carnales non pueden casar con aquellas que porfijaron su padre ó su madre mientras durare el porfijamiento, mas si el porfijamiento se desficiere bien podrien casar.” (IV, VII, VII)

⁷⁵ „Naturales et non legítimos llamaron los sabios antiguos que non nascen de casamiento segunt ley, asi como los que facen en las barraganas” (IV, XV, I)

⁷⁶ „et los fornecinos que nascen de adulterio ó son fechos en parienta ó en mugeres de órden” (IV, XV, I)

⁷⁷ „Otros fijos hi ha que son llamados en latin manzeres, et tomaron este nombre de dos partes de latin mania et scelus, que quiere tanto decir como pecado infernal; ca los que son llamados manzeres nascen de las mugeres que están en la puteria...” „Et homes hi ha que dicen manzer tanto quiere decir como mancelliento, porque fue engendrado malamiente et nasce de vil logar.” (IV, XV, I)

⁷⁸ IV, XV, I

⁷⁹ IV, XV, I

⁸⁰ „... non han las honras de los padres nin de los abuelos.” (IV, XV, III)

⁸¹ „Et demas non pueden heredar los bienes de los padres, nin de los abuelos nin de los otros parientes que descendieron dellos...” (IV, XV, III)

Az atyai hatalom legfőbb alapköve a házasság. De mit is értünk atyai hatalom alatt? „...az a hatalom, mellyel az atyák rendelkeznek a gyermekek felett”⁸² olyan jog, ... amit gyermekeik, unokáik és mindazon egyenes ági leszármazottaik felett birtokolnak, akik törvényes házasságból születnek.⁸³ Azonban a „természetes” gyermekek (természetesnek minősülnek a házasságon kívül született gyermekek), így az ágyasok gyermekei, valamint a vérfertőzésből – negyedik fokig nőrokonnal, sógornővel vagy vallásos nővel való kapcsolatból – származó gyermekek, akik „arra sem méltóak, hogy gyermekeknek hívják őket, nem állnak atyai hatalom alatt, mert nagy bűnben nemzettek.”⁸⁴ Az apának a törvényes gyermekei, unokái és dédunokái felett van hatalma, sem az anya, sem pedig anyai részről bármelyik rokon hatalma alatt nem állhatnak.⁸⁵ Az anyának nincs hatalma a gyermekei felett.

Az atyai hatalom azonban nem csak házassággal jöhet létre, hanem származási perekben meghozott ítélettel, az emancipált fiú hálátlansága miatt és örökbefogadással is.⁸⁶ Az apának egyébként joga van arra is, hogy éhezés vagy nagy szegénység esetén gyermekét eladja vagy elzálogosítsa – mely jog sem az anyát, sem az anyai részről egyik rokont sem illeti meg,⁸⁷ – ily módon orvosolva súlyos helyzetét.

Az örökbefogadásnak két módját különbözteti meg a törvénykönyv: az „arrogatit” és az „adoptit”. Az *arrogatio* a király vagy herceg engedélyével jön létre olyan gyermek esetén, akinek nincsen vér szerinti apja, illetve amennyiben van, nem áll annak hatalma alatt és ilyenkor az örökbefogadó hatalma alá kerül. Az *adopció* a bíró engedélyével történő örökbefogadás; ekkor a vér szerinti apa hatalma alatt áll a gyermek, következésképpen nem kerül az örökbefogadó hatalmába.⁸⁸

Ha egy 7 évesnél fiatalabb gyermeknek nincsen apja, nem fogadható örökbe, hiszen nincs belátási képessége, hogy beleegyezzen az örökbefogadásba. Azonban „a 7 évnél idősebb és a 14 évnél fiatalabb gyermek csak a király engedélyével fogadható örökbe”⁸⁹, aki az engedély

⁸² „...el poder que han los padres sobre los hijos” (IV, XVII, I)

⁸³ „...es un derecho... et hanlo sobre los fijos, et sobre sus nietos et sobre todos los otros de su linage que decenden dellos por la liña derecha, et que son nascidos del casamiento derecho.” (IV, XVII, I)

⁸⁴ „...ca estos atales no son dignos de seer llamados fijos porque son engendrados en grant pecado.” (IV, XVII, II)

⁸⁵ IV, XVII, II.

⁸⁶ IV, XVII, IV.; IV, XVIII, XIX.

⁸⁷ IV, XVII, VIII.

⁸⁸ IV, VII, VII.

⁸⁹ „Mas el mozo que fuere mayor de siete años et menor de catorce, bien lo pueden porfijar con otorgamiento del rey...” (IV, XVI, IV)

megadása előtt különböző szempontokat vesz figyelembe: ki szeretné örökbe fogadni, az örökbefogadó anyagi körülményeit, rokoni kapcsolatait, jó szándékát és a gyermek érdekeit szolgálja.⁹⁰

A gyámság alatt álló gyermeket annak gyámja nem fogadhatja örökbe.⁹¹ A gyám fogalmát a következőképpen határozza meg „*minden olyan ember, akinek gondozásában van valamely gyermek, és annak összes vagyona, a gyermek 14 éves koráig.*”⁹²

Ok nélkül senki sem foszthatja meg hatalmától az örökbefogadót, és az örökbefogadottat nem lehet az örökségből kizárni. Azonban az örökbefogadó köteles mindazt a vagyont odaadni az örökbefogadottnak, amivel a hatalmába lépett, valamennyi haszonnal, melyet ezt követően szerzett, kivéve a haszonélvezeti jogot, amit az örökbefogadott vagyonából kapott, mialatt az a hatalma alatt állt. Az *adoptio*val létrejött örökbefogadás esetén „*az örökbefogadó kiveheti a hatalma alól az örökbefogadottat, amikor akarja, okkal vagy ok nélkül, aki semmit sem fog örökölni az örökbefogadó vagyonából, ... kivéve, ha az örökbefogadó végrendelkezés nélkül hal meg.*”⁹³

Az atyai hatalom alatt álló gyermek vagyoni helyzetéről, az általa szerzett vagyonról is rendelkeznek a törvények. Mindaz, amit az apa vagyonával szerez, az „*profectitium peculium*”, amely nem válik saját vagyonává, továbbra is az apáé maradt. „*Az a vagyon, melyet a fiú saját keze munkájával szerez, valamilyen tevékenysége vagy tudása által vagy egyéb módon*”⁹⁴ valamely élők közti vagy halál esetére szóló egyoldalú ügylet (pl. ajándékozás, végrendelkezés, anyja öröksége) folyamánként, illetve találás vagy elhagyott jószág tulajdonában vétele következtében – feltéve, ha az sem az apa, sem a nagypapa vagyonát nem képezte – a fiú tulajdonába kerül. Ez a vagyon az *adventitia*, mert az apa vagyonán kívüli eredetű.⁹⁵

⁹⁰ IV, XVI, IV.

⁹¹ IV, XVI, VI.

⁹² „*Tutor es llamado en latin todo home que ha en guarda de algun mozo con todos sus bienes fasta que es de edat de catorce años...*” (IV, XVI, VI)

⁹³ „*... puede el profijador sacar de su poder al porfijado quqndo quisiere con rason ó sin rason; et non heredará ninguna cosa de los bienes de aquel quel porfijó, ...fueras ende si el porfijador moriese sin testamento.*” (IV, XVI, VIII)

⁹⁴ „*lo quel fio del alguno ganase por obra de sus manos por algunt menester, ó por otra sabidoria que hobiese ó de otra guisa*” (IV, XVII, V)

⁹⁵ IV, XVII, V.

Azonban az apának gyermekének ily módon szerzett vagyonát meg kell védenie és vigyázni rá egész életében. A *castrense vel cuasi castrense peculium*, mely a hadi szolgálat, illetve hivatali állás által szerzett vagyon, mert „*az ilyen vagyont, mint ez, az emberek sok munkával, nagy veszély közepette szerzik meg, ...nemes helyeken..... Mert ezek tulajdonosai ezen vagyonnal azt tehetnek, amit akarnak; és sem az apának, sem a testvérnek, sem bármely más rokonának nincs joga rá, és nem is foglalhatja le*”,⁹⁶ vagyis a gyermek saját vagyonát képezte.

„*Az atyai hatalom alatt álló gyermek, latinul filius familias*”⁹⁷ nem perelheti be az apját, ha csak nem a fent említett *peculium castrense, vel cuasi castrense*nek nevezett vagyonszerzési ok miatt teszi, azonban meghatározott kereseti kérelmeket bírói engedély alapján előterjeszhet.⁹⁸ Nem perelhető, nem indíthat pert és nem vonható perbe apjának engedélye nélkül, ám felsorol néhány okot, mely miatt megteheti, pl. amikor az apja elküldené iskolába tanulás céljából vagy egy olyan helyre, ahol ő nem lakna, vagy az apja elküldené egy másik asszonyhoz. Mert ha megtörténne, hogy ily módon ellopnának tőle valamit, vagy valamit igazságtalanul tennének vele, illetve ha olyan messze van apjától, hogy elveszítené ezen jogát, amíg engedélyt kér apjától, ez esetben önálló perlésre jogosult.⁹⁹

Az atyai hatalom megszűnik az apa természetes halálával, a mindörökké tartó száműzetés érdekében meghozott ítélettel (*mors civilis*), a fiú által betöltött méltósággal és az *emancipációval*, mely utóbbira vonatkozó rendelkezéseket részletesebben is szeretném bemutatni.

Az emancipáció valamennyi peres ügyben eljáró, ordenárius bíró előtti eljárásban kiadott okirattal, az apa és a fia egyetértésével, egyöntetű akaratával történik. Az apának el kell mondania, hogyan veszi ki fiát a hatalmából, az apa visszatarthatja magának az *adventicia* vagyonból a haszonélvezet felét mintegy kárpótlásul az *emancipációért*, kivéve, ha kifejezetten elveszik tőle azt. Az emancipáció feltétele, hogy apa és fia személyesen megjelenjen a bíró előtt, illetve a gyermeknek hetedik életévét be kell töltenie. Ha ezen

⁹⁶ „*Et aun porque tales ganancias como estas hacen los homes con grant trabajo et grant peligro, et porque las hacen en tan nobles logares...ca los dueños dellas pueden hacer destos bienes atales lo que quisieren et non han derecho en ellas, nin gelas pueden embargar padre, nin hermani nin otro pariente que hayan.*” (IV, XVII, V)

⁹⁷ „*Filius familias es llamado en latin el fijo que es en poder del padre...*” (IV, XVII, XII)

⁹⁸ IV, XVII, XI.

⁹⁹ IV, XVII, XII.

feltételek valamelyike nem áll fenn, a király hozzájárulása szükséges.¹⁰⁰ Kényszeríteni, valamint sürgetni a gyermeket nem lehet.

Néhány esetben kötelezhetők az apák az emancipációra: ha az apa kegyetlenül és könyörtelenül megbünteti a fiát, a büntetésnek ugyanis „*mértéktartónak és könyörületesnek*”¹⁰¹ kell lennie; ha prostitúcióra kényszeríti lányait; ha valaki végrendeletében azzal a feltétellel hagy rá valamit, hogy emancipálja gyermekeit; ha örökbe fogadott egy 14 éven aluli gyermeket, aki miután eléri ezt az életkort, kéri a bírótól, hogy emancipálják bármilyen oknál fogva.¹⁰²

Apja engedélyével sem végrendelkezhet az atyai hatalom alatt álló fiú, de ha nemesember vagy tanult ember gyermeke, aki *peculium castrense, vel quasi castrense* vagyonnal rendelkezik, *akkor* végrendelkezhet.¹⁰³ Továbbá nem végrendelkezhet a 14 év alatti fiú és a 12 év alatti lány annak ellenére sem, hogy nem állnak sem apjuk, sem nagyapjuk hatalma alatt, mivel ebben a korban nincs meg a teljes belátási képességük.¹⁰⁴

A gyermek részére kötelességet is megfogalmaz: „...*a gyermekek természetesen kötelesek szeretni és féltetni szüleiket, tisztelni, szolgálni és segíteni őket mindazon módon, ahogy tőlük telik.*”¹⁰⁵

3.1.2.6. A *Siete Partidas* jogtörténeti értékelése

A *Siete Partidas* egy olyan korszakban született, amely a kultúrák együttélése, a területi identitás, az összetartozás érzése, a szellemi és vallási tolerancia kivételes időszaka volt. Jelentősége a helyi szokásjog mellett a római és kánonjogi doktrínáknak megfelelő jog alkalmazásában rejlik. Egy előremutató, a gyermek érdekét szem előtt tartó, jogai, kötelezettségei rendszerét kialakító személyi és vagyoni jogi normarendszert összefoglaló, kialakító törvénykönyv, amely forrásaira tekintettel meghatározza a későbbi gyermekvédelmi jogintézmények alapfogalmait, szabályrendszerét.

¹⁰⁰ IV, XVIII, XV-XVII.

¹⁰¹ „*ca el castigamiento debe seer con mesura et con piedat*” (IV, XVIII, XVIII)

¹⁰² IV, XVIII, XVIII.

¹⁰³ VI, I, IX.

¹⁰⁴ VI, I, XIII

¹⁰⁵ „*Et otrosi los fijos tenudos son naturalmente de amar et de temer á sus padres, et facerles honra et servicio et ayuda en todas aquellas maneras que lo podieren facer.*” IV, XIX. fejezet

A XIX. század neves spanyol jogtudósa, *Benito Gutiérrez* X. Alfonz törvénykönyvének értékelése során egyrészt annak enciklopédikus, azaz a korabeli jogtudomány ismereteit összegző jellegét, másrészt filológiai gazdagságát emeli ki,¹⁰⁶ amely a spanyol jogalkotás szempontjából pótolhatatlan értéket jelent, hatása pedig meghatározó a korabeli európai jogfejlődésre.¹⁰⁷ A *Siete Partidas* a római jognak a *Breviarium Alariciarum* és a *Liber Iudiciorum* révén tovább élő szabályozási gyakorlatára épít, amely a romanizálódó szokásjogi és a helyi törvények (*fueros*) mellett másodlagos módon (*derecho supletorio*) a kánonjogi szabályokkal együtt volt jelen a 13. századi Kasztíliában.¹⁰⁸ Ehhez járult hozzá *Iustinianus* törvényeinek újra felfedezése, amely egybeesett X. Alfonz korának újfajta kodifikációs kívánalmaival: a központi hatalom erősítése érdekében az egységes jogi szabályozásra törekvéssel a helyi jog és szokásjog partikularizmusa helyett.¹⁰⁹

3.1.3. *A Siete Partidas hatása és utóélete (az atyai hatalom kérdése)*

A művészeteket, a tudományt és a kultúrát pártoló, valamint a királyság egységesítésére törekvő spanyol uralkodó (X.) Bölcs Alfonz törvényhozói tevékenységének legfőbb hozadéka a római jog beépítése volt a kasztíliai joggyakorlatba. Ezen törekvés a *Siete Partidas* kódexében is tükröződik, melynek célja a fuerók sokaságával széttördelt jogegységű királyság jogi egységének megteremtése volt. A *kasztíliai törvénykönyv* egy olyan korszakban született, amely belviszályokkal volt terhes. Több kultúra együttes jelenléte alakította, s jól láthatóan ezek értékei a hispán keresztény társadalomba is tetten érhetőek.

A *Siete Partidas* nemcsak a törvények könyve, hanem egy olyan átfogó mű, amelynek a kidolgozásában résztvevő jogtudósok a korban fellelhető valamennyi jogi normát összegyűjtötték és átdolgozták koruk korszerű jogfilozófiai nézetei szerint. Irodalmi és tudományos idézeteket felhasználásával kívánták alátámasztani a jogi és erkölcsi normák összhangját.

A *kódex* nemcsak a törvények betartásának és betartatásának alapja volt, hanem az ember egész életében tanúsított magatartásának zsinórmértéke, és ezért is jelentős tartalmi gazdagsága. Az imponálóan nagyszámú és sokszínű, a kor valamennyi élethelyzetét lefedő

¹⁰⁶ PÉREZ MARTÍN 1992:222.; GUTIÉRREZ FERNÁNDEZ 1871.

¹⁰⁷ FÖLDI – KELEMEN – KISTELEKI – MÁRKUS – RIGÓ – SIKLÓSI 2020:97-98.

¹⁰⁸ HAMZA 2002:305.; SANCHEZ-ARCILLA BERNAL 1995:117.

¹⁰⁹ GARCÍA RODULFO 2019:9-10.

törvényt tartalmazó munkát kiváló jogászok és különböző jogterületek szakértői állították össze.¹¹⁰

A *Siete Partidas* 81 kéziratban és három különböző kiadásban¹¹¹ őrzik:

1. *Alonso Díaz de Montalvo*¹¹² kiadása 1491-ben Sevillában látott napvilágot. Ő maga az Első Törvénykönyv kiegészítő megjegyzésében így ír „mert a *Partidas* említett törvényei az írók hibái miatt nem kerültek kijavításra és sok törvénykönyvben néhány törvény hibásan található, Felségeik (Katolikus Királyok) szolgálatára, úgy döntöttem, hogy rendezem, elkészítem és összeállítom az említett *Partidas* egy kötetben”.¹¹³ Ezt a kiadást,¹¹⁴ amely a XVI. század közepéig többször is megjelent, nem használják sem a jogtörténészek, sem a filológusok.¹¹⁵

2. A *Siete Partidas* újabb kompilációja *Gregorio López*¹¹⁶ nevéhez fűződik, melyet 1555-ben adtak ki Salamancában. *Gregorio López* a *Montalvo* kiadást dolgozta át és javította ki, összevetve azt az ősi kéziratokkal.

3. V. Károly a 1555. december 9-i *Real Cédula*¹¹⁷ -ban rendelkezett arról, hogy küldjenek egy nyomtatott példányt a Valladolidi Főtörvényszékhez, és őrizték azt a bíróság többi okiratával együtt. Az új kiadás így nyerte el a hivatalos állami elismerést, így hatályosult. A kiadás, és főként *Gregorio López* glosszája meghatározó szerepet töltött be XVI. és XVII. század jogalkotói és jogalkalmazói körében. A glossza – mely a jog oktatásában is helyet kapott¹¹⁸ - tartalmaz egy latin nyelvű összefoglalót az összes törvényről: pontosítja a kifejezéseket, a

¹¹⁰ GARCÍA RODULFO 2019:70.; LÓPEZ ESTRADA – LÓPEZ GARCÍA-BERDOY 1992:33.

¹¹¹ PÉREZ MARTÍN 2014:24.

¹¹² *Alonso Díaz de Montalvo* (1405–1499) jogász, polgár- és kánonjogot tanult a Salamancai és a Lérídi Egyetemen. Más közhivatalok mellett ellátta a bírói tisztséget Baezaban és Murciában, főtörvényszék bírása és a Királyi Tanács tagja lett. II. János, IV. Henrik és a Katolikus Királyok szolgálatában ellenjegyző. 1482 körül glosszálta és kiadta *Fuero Real*, *Ordenanzas Reales de Castilla* (*Ordenamiento de Montalvo*) (Huete, 1484) címmel összeállította a királyság törvényeit. Jogi repertórium: *Secunda Compilatio legum et ordinationum regni Castellae* (1485)

¹¹³ PÉREZ LÓPEZ 1996:235.

¹¹⁴ PÉREZ LÓPEZ 1996:235.

¹¹⁵ E mű további kiadásai: Velence (1501 és 1528), Burgos (1528), Alcalá de Henares (1542), Medina del Campo, Lyon, (1550)

¹¹⁶ *Gregorio López de Valenzuela* (1496–1560) humanista, jogász, ügyvéd. 1515-ben a Salamancai Egyetem jogi karán szerzett diplomát. 1528-tól ügyvéd. 1535–1541 között a Valladolidi Főtörvényszék bírása, majd a Kasztíliai Tanács ügyészévé nevezték ki. *Consejo de Indias* tagja lett. Megszerkesztette a királyi szabályrendeleteket *Ordenanzas reales para la Casa de la Contratación de Sevilla y para otras cosas de las Indias y de la navegación y contratación de ellas* (Sevilla, 1553) címmel.

¹¹⁷ Királyi leirat/rendelet

¹¹⁸ LÓPEZ NEVOT 2020.

fogalmakat. Nemcsak a római és kánonjogra utal, hanem a kasztíliai törvényekre is; helyenként egy rövid monográfia terjedelmét is eléri (így pl. a természetes gyermekek legitimációjának vagy a házasság vagyoni helyzetének tárgyalásakor).

4. *Real Academia de la Historia* 1807-ben IV. Károly kifejezett kérésére újra kiadta a *Partidas* három kötetben, a kézirat-hagyományt véve alapul, a kéziratok összehasonlításával.¹¹⁹ A *Real Academia de la Historia* a Miniszterek Tanácsának címzett jelentésében amellet érvelt, hogy munkájuk az eddigi leghitelesebb, mert 61 hibátlan, egységes, kézzel írott ősi kódexet használtak fel és hasonlítottak össze.¹²⁰ Mindezek mellett azt javasolta, hogy „ismerjék el a leghitelesebbnek és a leghelyesebbnek a megjelentek közül és Őfelsége engedélyezze, hogy a királyságok bíróságai között megkülönböztetés nélkül lehessen használni, mint ahogy Gregorio López ügyvéd által közzétett kiadást is használják, attól lényegesen nem különbözik a népek polgári kormányzása és az igazságszolgáltatás tekintetében.”¹²¹

Az 1818. március 8-i Királyi Rendelet elismerte ezen kiadást és engedélyezte használatát a bíróságokon, melyet *Gregorio López* kiadásával együtt, azzal párhuzamosan alkalmaztak. A Legfelsőbb Bíróság 1860. március 27-i ítéletében megállapította, hogy lényeges eltérés esetén *Gregorio López* kiadásának szövege követendő. „Amikor a *Gregorio López* kiadásaiban a *Partidas* törvényeinek szövege és az *Academia de la Historia* szövege között lényeges divergencia van, az előbbinek kell érvényesülnie”¹²², indokolása szerint a *Partidas* törvényeit évszázadokon át folyamatosan alkalmazták a *Gregorio López* kiadás alapján, mely...hosszú ideje jóváhagyásra került és kialakult a joggyakorlat... ugyanaz a 1818. március 8-i Királyi rendelet, amellyel jóváhagyták az Akadémia kiadását, hogy megkülönböztetés nélkül használják a *Gregorio López* kiadással a Bíróságokon, úgy tűnik, hogy ennek rendelte alá.”¹²³

A Legfelsőbb Bíróság *Gregorio López* kiadása mellett döntött, annak alárendelve a *Real Academia de la Historia* kiadását.

¹¹⁹ PÉREZ LÓPEZ 1996:236.

¹²⁰ ALFONSO X. 2008: 7-10.

¹²¹ ALFONSO X. 2008:7-10.

¹²² STS 22/1860.

¹²³ STS 22/1860.

A jog alkalmazása a XIII. és a XIV. sz-ban elég ellentmondásos volt. Az 1274-es Zamorai *Cortes* (rendi gyűlés) és az alfonsi törvényhozói tevékenységgel szemben folytatott népi elégedetlenségek hatására bevezetésre került a régi fuerok alkalmazása, korlátozva a királyi törvények használatát. Az uralkodó bírósága járt el pl. a megerősített nő, az árulás, az emberölés, az ismert tolvaj ügyében.¹²⁴

Nem egyértelműen határolódott el az „új” és a „rég” jog, a fuerok perek és a király pereinek a megkülönböztetése. A tartományi fuerok hiányosságai miatt a király számos alkalommal beavatkozott a fuerok rendelkezéseinek értelmezésébe. Azon kívül a római-kánoni közjog alkalmazása már feltartóztathatatlanná vált a jogász tevékenység és a *Partidas* folytán.

Az *Ordenamiento de Alcalá* törvénykönyvet XI. Alfonz hirdette ki 1348-ban Alcalá de Henaresben tartott *Cortes*-ben. Előbeszédében meghatározza a jogforrások általános hierarchiáját: az első az *Ordenamiento de Alcalá* törvényei, a második a helyi fuerok, és végül a *Partidas*. Ezáltal az *Ordenamiento de Alcalá* a *Partidas* jogi szöveggé való elismerését jelentette.¹²⁵

A továbbiakban a *Siete Partidas* gyermekekre vonatkozó törvényei közül kívánom nyomonkövetni az atyai hatalom intézményének „megújulását”: azon törekvéseket, melyek az atyai hatalom gyakorlásában az anya részvételéhez, egy közös atyai és anyai hatalom kialakulásához vezettek.

A *Siete Partidas* a klasszikus *patria potestas* terminológiát használta abban a korban, amelyben az atyai hatalom az apa abszolút hatalmát jelentette a gyermek felett, és amely a gyermekek érdekében létrejött hatalmat feltételezett.¹²⁶ Egy teljes törvénycikket szentelt az atyai hatalom meghatározásának. Nem azt a hatalmat jelentette, melyet a gazda gyakorolt a rabszolgája felett, sem a királyok és a bírák igazságszolgáltatása, sem a Püspökök hatalmát, hanem mint „*a tisztelet, alávetés és a büntetés egybekötése az atyának a gyermeke felett.*”¹²⁷

¹²⁴ IGLESIA FERREIRÓS 1971:945-972.

¹²⁵ ASSO Y DEL RÍO –MANUEL Y RODRIGUEZ 1774:II.

¹²⁶ OTERO VARELA 1956:209-242.

¹²⁷ ALFONSO X. 1807. Part. IV, XVII, III.

3.1.3.1. *Leyes de Toro*

Az atyai hatalom minden leszármazottra kiterjedt egészen a XVI. sz-ig, amikorra a XIII. sz-i atyai hatalomra vonatkozó felfogás „idejétmúlttá” válik. A Katolikus Királyok jogalkotási tevékenységének köszönhetően a polgári-, öröklési, házassági-, eljárási- és dologi jog témáját felölelő, 83 cikkből álló *Leyes de Toro* 1505-ben került kihirdetésre I. Juana kasztíliai királynő nevében.

A törvény az atyai alávetettség alól felszabadítottak nyilvánította azt a gyermeket, aki házasságot kötött, ily módon véglegesen szentesítette a házasság általi emancipáció hagyományos gyakorlatát.¹²⁸ A 47.tc. értelmében „*A törvényes házasságú fiú vagy lánygyermeket emancipálnak kell tekinteni minden dologban mindörökre.*”

Összevetve a *Siete Partidas* rendelkezéseivel, az atyai hatalom megszűnését négy módon különbözteti meg: az apa természetes halála, a mindörökké tartó száműzetés érdekében meghozott ítélet (*mors civilis*), a fiú által betöltött méltóság és az emancipáció.¹²⁹

A törvény 47. tc-re vonatkozó kommentárokat vizsgálva *Álvarez Posadilla*¹³⁰ kifejti, hogy a korábbi közjog értelmében nem csak a gyermek állt atyjának hatalma alatt, annak nagykorúvá, katonává válása, akár közjog szerinti házasságkötése esetén, hanem minden leszármazottja atyjának hatalmában maradt. Itt azonban módosul a közjog, a törvényes házasságú gyermek kikerül az atyai hatalom alól és annak valamennyi leszármazottjával együtt. Mindaddig, amíg nem kerül sor házasságkötésre vagy emancipációra, atyai hatalom alatt állnak. Azonban a házasságkötésnek a törvény értelmében törvényesnek is kell lennie. A házasság akkor válik törvényessé, ha áldásban is részesül.¹³¹

*Sancho de Llamas y Molina*¹³² kommentárjában kifejti, hogy a törvényhozók javaslata szerinti Egyház áldásának követelménye – a gyermek házasság általi atyai hatalom alól történő felszabadítására – azt a célt szolgálta, hogy megakadályozzák a klandesztin házasságkötést, amelyet a Trienti Zsinat (1545–1563) már törvénytelennek nyilvánított. A Zsinat rendelkezésében foglaltak alapján ahhoz, hogy a házasság érvényes és törvényes legyen, a

¹²⁸ OTERO VARELA 1956:234.

¹²⁹ Part. IV, XVIII.

¹³⁰ *Juan Álvarez Posadilla* (1750-1814) ügyész

¹³¹ ÁLVAREZ POSADILLA 1826:297-298.

¹³² *Sancho de Llamas y Molina* (1744–1829) bíró, Kasztília tanácsosa

házasságkötésnek plébános előtt és két vagy három tanú jelenlétében kellett történnie,¹³³ meghatározva és kötelezővé téve ily módon a házasságkötés formáját. *Az Egyház áldása, hogy felmentse a gyermeket a házasságon keresztül az atyai hatalom alól, szükséges és nélkülözhetetlen feltétele volt a házasságkötésnek, mely a valóságban azt jelentette, hogy a házasság nem klandesztin, hanem in facie ecclesiae kötött.*¹³⁴

Joaquín Francisco Pacheco (1808–1865) jogtudós hasonlóképpen vélekedett, miszerint a 47. tc. nem azért került kihirdetésre, hogy gyarapítsa a gyermekek atyai hatalom alóli felszabadításának eszközeit, hanem célja a klandesztin házasságok csökkentése volt, melyek száma abban az időben megnövekedett. A nem törvényes életközösség szükségszerűen zavarta a társadalmat, túlzottan lazítva a szokásokat. A *Leyes de Toro* azonban kiváltságokat adott azoknak, akik vallási cselekedettel szentesítették házasságukat.¹³⁵

A *Leyes de Toro* rendelkezett a törvényes házas gyermek vagyoni helyzetéről is. A 48. szakaszban foglaltak szerint „...ezentúl a törvényes házas fiú vagy lánygyermek rendelkezzen az összes adventitia vagyona haszonélvezetével, mivel az apja él, annak kötelessége azt átadni, anélkül, hogy bármely rész maradna neki a haszonélvezetből.”¹³⁶ A 47. tc. következményeként – mely szerint a törvényes házas gyermek mindenben emancipált – az apa a gyermek házassága előtt szerzett *adventitia* vagyon haszonélvezetét köteles átadni neki. A *Siete Partidas* 4. törvénykönyvének 17. és 18. fejezetei tárgyalták a *peculium* témáját, azonban a *Ley de Toro* 48.tc. rendelkezése értelmében az apa teljesen elveszítette az *adventitia* vagyon feletti haszonélvezetét, azt nem tarthatja vissza.

A kérdéskörben az 1805-ben kihirdetett *Novísima Recopilación de las Leyes de España* X. törvénykönyvének a gyermekekről, emancipációjukról és legitimációjukról szóló V. fejezet III. tc. szintén rendelkezik.¹³⁷

A *peculium*ból eredő jogokkal kapcsolatos perek csekély számban fordultak elő, melyek közül felsorolás szintjén csak néhányat említek. A spanyol Legfelsőbb Bíróság 1861. január

¹³³ LLAMAS Y MOLINA 1827:124.

¹³⁴ LLAMAS Y MOLINA 1827:124.

¹³⁵ PACHECO 1862:172-173.

¹³⁶ Leyes de Toro, ley 48

¹³⁷ Novísima Recopilación de las Leyes de España, V. kötet, X. törvénykönyv

14-én,¹³⁸ illetve a 1862. június 16-án¹³⁹ hozott ítéletében a *peculium adventitiára* vonatkozóan döntött. Az 1861. február 19-i ítéletben pedig arról született döntés, hogy az apa hogyan és milyen módon rendelkezhetett a *peculium profectio*-ról.¹⁴⁰ A kiskorú gyermek vagyonára, illetve árva gyermek vagyonára vonatkozó elidegenítési tilalmáról az ítélet 1862. január 16-án került meghozatalra.¹⁴¹

3.1.3.2. *Ley Provisional de Matrimonio Civil*

Az atyai hatalom szabályrendszerének a spanyol jogtörténeti fejlődésében, az „anyai hatalomra” történő analógikus alkalmazása, a gyermekek jogaira, vagyonuk kezelésére vonatkozó jelentős és a gyermek szempontjából meghatározó lépcsőfoka a madridi *Gacetában* közzétett 1870. június 18-i *Ley Provisional de Matrimonio Civil* (Polgári Házasság Ideiglenes törvénye). Néhány alapvető módosítást bevezetve a törvény 64. tc. akként rendelkezik, hogy „Az apa, az ő hiányában, az anya hatalommal bír a nem emancipált, törvényes gyermekek felett. A törvényes gyermeket jog szerint emancipálnak tekintik nagykorúvá válásától.”¹⁴² Ezáltal a törvény szentesítette az anya szubszidiárius hatalmát, valamint az emancipációt a nagykorúvá válással.

A 65. tc. értelmében a szülők jogosultak arra, hogy a törvényes, nem emancipált gyermekek a társaságukban éljenek¹⁴³, tehát a gyermekek feletti szülői felügyeleti jogokat gyakorolják, képviseljék őket perekben, a szülőknek tulajdonítják továbbá a fegyelmezés jogát, melyhez párosul a nevelés kötelessége is „mértékletesen megfenyíteni és büntetni őket”¹⁴⁴ Ez mellett „a nem emancipált gyermekek kötelesek szüleiknek engedelmeskedni”¹⁴⁵, emancipációjukat követően is kötelesek szüleiket tisztelni.

A gyermek vagyoni helyzetének tekintetében e törvény egy újdonságra hívja fel a figyelmet, nem beszél a *peculium*-ról, de lényegében megőrzi a különbséget a *profectio* és az *adventitia* vagyon között.

¹³⁸ JC 1861:Núm. 12.

¹³⁹ JC 1862:Núm.155

¹⁴⁰ JC 1861: Núm.49.

¹⁴¹ JC 1862:Núm. 8.

¹⁴² Ley Provisional de Matrimonio Civil

¹⁴³ Ley Provisional de Matrimonio Civil 65.tc. 1. pont

¹⁴² Ley Provisional de Matrimonio Civil 65.tc. 2. pont

¹⁴⁵ Ley Provisional de Matrimonio Civil 70. tc.

A 65. tc. 4. pontjában foglaltak alapján „*A szülőknek joguk van azon vagyon kezelésére és haszonélvezetére, amelyet a gyermek bármilyen jövedelemszerző tevékenységével, munkájával, tudásával, valamiben való jártassága folytán szerzett.*”¹⁴⁶

A 66. tc. kimondta: „*Az apa, az ő hiányában az anya, nem szerzik meg a gyermek munkájával vagy jártasságával szerzett vagyon feletti tulajdonjogot, haszonélvezetét, sem kezelését, ha nem él a családjukban.*”¹⁴⁷

A 67. tc. eképpen rendelkezett: „*A gyermeket emancipálnak kell tekinteni az előző törvényekben foglalt vagyon kezelésére és haszonélvezetére vonatkozóan.*”

A 68. tc. rendelkezése alapján „*Szintén nem szerzi meg az apa, az ő hiányában, az anya a gyermeknek ajándékozott vagy a nevelésének és oktatásának költségeire fordított vagyon haszonélvezetét, vagy azzal a kifejezett feltétellel, hogy ezen vagyonnak nem haszonélvezői, hanem ebben az esetben, az ajándékozott vagyon nem képezi a gyermek köteles részét.*”¹⁴⁸

Megszűnnek azon szerzeményekre való hivatkozások, amelyek a *peculium castrense* és a *peculium cuasi castrense*-be tartoznak. A hagyomány és a jog szerint, az apa, az ő hiányában már az anya is haszonélvezője a gyermek vagyonának.

3.1.3.3. Az atyai hatalom Joaquín Costa kutatásaiban

Az aragón jogszokásokat gyűjtő és tanulmányozó Joaquín Costa¹⁴⁹ szerint a *Partidasban* a római *patria potestas* elve mutatkozik meg, amikor megengedte az apának, hogy bizonyos körülmények között megegye gyermekét, míg az aragón szokásjog esetén nincs atyai hatalom: „*de consuetudine regni, no habemus patriam potestatem*”.¹⁵⁰

A magánjogi kodifikáció előkészítéseként, 1880-ban *Zaragozában* megrendezésre került a *Congreso de Jurisconsultos Aragoneses*, melyen a szokásjogi intézményeknek az aragón törvényhozásba történő beemelése szerepelt vitatémaként. Ahogyan az is, hogy meg kell-e engedni Aragóniában az atyai hatalmat az özvegy anyának? A kongresszus jóváhagyta azt,

¹⁴⁶ Ley Provisional de Matrimonio Civil 65. tc. 4. pont

¹⁴⁷ Ley Provisional de Matrimonio Civil 66. tc.

¹⁴⁸ Ley Provisional de Matrimonio Civil 68. tc.

¹⁴⁹ NAGY 2013:297.; MATLA 2017.

¹⁵⁰ COSTA 1883:43.

hogyanak, az apa hiányában, ugyanolyan jogai és kötelességei vannak, mint ez utóbbinak a gyermekekre és a vagyonára vonatkozóan.¹⁵¹

Costa az alábbi dilemmát fejtette ki a vita során „Az atyai hatalom a gyermekek gondozásához, gyámságához és neveléséhez szükséges: egy jogi funkciót képez, melynek gyakorlása nem a törvényből, hanem az azt gyakorló személy képességeiből, rátermettségéből fakad.” Azonban a nő képes-e arra, hogy betöltse ezt a gyámi tiszteletet, melyet atyai hatalomnak hívunk? Szerinte a férj halála nem változtatja meg a nő személyes képességeit, így nincs ok arra, hogy megtagadják a házas nőtől az „*otthon, a család életéhez szükséges hatalom*” gyakorlását. Másrészt, a házas anya nem gyakorolhat semmilyen hatalmat a gyermekei felett, amíg létezik az ún. férji hatalom. A férji hatalom a feleséget, az atyai hatalom a gyermeket, ezáltal a férj, illetve az apa alattvalóivá teszik, következésképpen, egyenlők a törvény előtt és az alávetettségben, és ilyen feltételek mellett az anya nem mutathat semminemű hatalmat vagy szuverenitást olyan személy felett, akivel egyenlő.

Felvetődött annak a kérdése is az árva kiskorú gyermek vonatkozásában, hogy ki az a jogalany, akinek felhatalmazása vagy hatalma van a család egységes irányítása felett? Ki a család szuverenitásának letéteményese és legfőbb képviselője? *Costa* az alábbi javaslattal élt e két kérdésben.

1. Ha a házas nőtől megtagadják a hatalom gyakorlását, amit természeténél fogva közösen és osztatlanul gyakorol a férjével, akkor az özvegy anyától is meg kell tagadni.
2. Ahhoz, hogy az atyai hatalmat az özvegy gyakorolhassa, el kell ismerni a házas nő egyenlő jogát, a két házastárs közötti egyenlőség immár általánosan elfogadott elvét, megszüntetve következésképpen a férji hatalmat.

A Kongresszus olyan „félutas álláspontra” helyezkedett, mint a Polgári házassági törvény. Elfogadta, hogy az özvegy anya számára ugyanazokat a jogokat kell elismerni a gyermekei vonatkozásában, mint amit az Aragón Fuero ismer el az apa számára. Ezzel a javaslattal olyan változást kívántak bevezetni az aragón törvényhozásban, amely nem volt olyan radikális, mint a kasztíliaiban. Az özvegy Aragóniában bizonyos jogokkal rendelkezett és bizonyos – a szülői hatalommal egyenértékű – kötelezettséget teljesített, mint pl. a tartási kötelezettség,

¹⁵¹ COSTA 1883:76-77.

hozomány adása a lányai részére, amennyiben azok a beleegyezésével kötöttek házasságot, a 20 évesnél fiatalabb gyermek az anyja beleegyezése nélkül nem köthet bizonyos szerződéseket. A Szekció azonban nem vitatta meg a férji hatalomra és a nő családban betöltött helyzetére vonatkozó kérdést.

Costa, az alábbi témákat vetette fel: Vajon az atyai hatalomra vonatkozólag az aragón vagy a kasztíliai rendszer a követendő? Milyen kötelezettségeket határoz meg? Milyen jogokat ad? Ki gyakorolja? Az ún. férji hatalomnak fenn kell maradnia a törvényekben? Ki legyen a család „hangja” és képviselője?, melyek tekintetében javaslatokat dolgozott ki.¹⁵²

1. Az „atyai gyámság” fuero rendszere jobban megfelel az igazságosság alapelveinek, mint a kasztíliai, következésképpen az előbbit kell bevezetni a Kódexbe.¹⁵³
2. Az apa, „atyai gyám” kötelezettségei a gyermekek vonatkozásában: gyermekek testi és erkölcsi nevelése, taníttatása, életpálya „kijelölése”, gyermek önálló életre nevelése; a gyermek támogatása, tartása, gondozása; perben való képviselete, és vagyonának kezelése.
3. A szülőket megillető jogok: a gyermek családban nevelése; fegyelmezés, a szükséges mértékben hasznélvezői a gyermek vagyonának tartási és nevelési költségek fedezésére; szegény szülők esetén teljes vagyon hasznélvezői, jogosultak a gyermek munkájával szerzett vagyonra, végrendeleti úton gyám megnevezésére
4. Mivel a gyermekek védelme és „gyámsága” által kirótt kötelezettségek közösek, ezáltal közös ezen jogok gyakorlása is.
5. Mivel a férj és a feleség a törvény előtt egyenlő, az ún. férji hatalomból származó engedelmisség, lakóhely meghatározása...stb tekintetében el kell tűnniük a jogszabályokból, mint ahogy már eltűntek a szokásokból.
6. A két házastárs együttesen képviseli a családot.¹⁵⁴

Ezen javaslatok nem kerültek megvitatásra, azonban jól látható a jogi modernizáció iránti elkötelezettség. *Costa* véleményének kifejtésében e mellett alapvető érveket sorakoztatott fel. Kiemelte, hogy az emberiség történetében volt olyan időszak, amikor matriarchális rendszerben az anyai hatalom uralkodott (pl. a gyermekek az anya családnevét vitték tovább,

¹⁵² FRAGUAS MADURGA 1999:122-123.

¹⁵³ A kasztíliai jog elismerte az atyai hatalmat, mint önálló jogintézményt, Aragóniában azonban az atya gyámságáról rendelkeznek, még élő szülő vérszerinti gyermeke esetében is.

¹⁵⁴ COSTA 1883:237-241.

az elsőszülött lány kötött házasságot és adott hozományt a testvéreinek), de később a család patriarchálissá vált.

A jogszabályok szentesítették az altoaragóniai szokást: a két nem közötti abszolút egyenlőséget. Aragóniában a szokásjog szerint, az gyakorolta a hatalmat, aki képességei, adottságai, rátermettsége szerint megfelelőbb volt a család képviselőjére, irányítására és a családi egység megőrzésére, fennmaradására.

Costa álláspontja szerint a törvényhozónak a hatalom gyakorlását a házastársak szabad akaratára kell bízni, akik felelősséget vállalnak a családi munkamegosztásban képességeik szerint. Valójában a házastársak kölcsönös kötelességeit, feladatait nem a törvények állapítják meg, hanem a kettejük között létrejövő szabad megállapodás.

Ha szokásjog szentesíti a család egységét élén mindkét házastárssal, miért nem ismeri el így a törvényhozó? A házastársak kölcsönös kötelességei a család belső jogához tartoznak, nem fogadják el a külső szabályozását és annak rendezését, csak a felek szabad megegyezésével, akaratával teljesülnek. Érvelésében láthatóan kifejezésre jut *Costa* korának korszerű, előremutató, liberális polgári szabadság koncepciója.

Mint ahogy javasolta a Zaragozai Kongresszuson a férji hatalom eltörlését, ezáltal nem csak a nemzeti hagyományok visszhangjává vált, hanem engedelmeskedett kora jogi követelményeinek, melyet a társadalmi és gazdasági folyamatok tettek szükségsszerűvé.

Costa utal a családi életet befolyásoló szabályozásra és példaként hozza fel a Polgári Házasság törvényét, melynek Preambuluma szentesíti a mindkét házastárs közötti egyenlőséget. A 63.tc. kimondja, hogy mindkét szülő köteles gondoskodni, nevelni, eltartani gyermekét, de a következő törvénycikk úgy szól, hogy csak az apa rendelkezik hatalommal a nem emancipált törvényes gyermekei felett. Ezáltal a férj hatalma alá helyezi a feleséget, megtagadja tőle a hatalom gyakorlását, mert ez csak az apa feladata. A törvény újdonsága, hogy gyermekei felett hatalmat ad a feleségnek az apa hiányában, azonban a feleség jogi emancipációja nem teljes, mert nem ismeri el, hogy a szülői hatalom közös, mindkét szülő vonatkozásában.

Costa síkra száll amellet is, hogy a hatalom gyakorlása együttesen a férjhez és a feleséghez kötődik, és a családi élet minden területét magában foglalja. Ezek között – a házaspár fő kötelezettségei és jogai egyikeként – megtalálható a gyermekekről való gondoskodás, nevelésük és tartásuk, mely nem lehet kizárólagos egyik vagy másik házastárs vonatkozásában. Ha a házas nő jogilag rendelkezik a szülői hatalommal, nem veszítheti el azt azzal a ténnyel, hogy özvegy maradt.

Visszatérve arra, hogy a polgári házassági törvény szülői hatalmat ad az özvegy anyának, miközben a házas nőtől nemcsak megtagadja a gyermekek feletti hatalmat, hanem még a férji hatalomnak is aláveti, kettős *capitis-deminutio* valósul meg, mely az emberi jogot az egyénben és a családban együttesen sérti.¹⁵⁵

3.1.3.4. A *Siete Partidas* a joggyakorlatban

Az özvegy anya szülői hatalmára vonatkozó jogesetet felidézve kívánom szemléltetni e törvény alkalmazását a Legfelsőbb Bíróság 1872. május 21-i ítéletében foglaltak alapján.

Doña Francisca Alía férje, D. Juan Robles Pérez végrendekezés nélkül halt meg 1869. június 27-én. Négy kiskorú gyermeket hagyott maga után, akiknek *kurátor ad litem* neveztek ki, hogy képviselje őket a hagyatéki ügyekben, amik jóváhagyásra és jegyzőkönyvezésre kerültek, mivel a vagyon egy része követelésből állt, amit bírósági úton kellett rendezni. Ezen tényekre és a Polgári Házassági törvény 64. §-ra hivatkozva Doña Francisca Alía 1871. június 30-án keresetlevelet nyújtott be arra vonatkozóan, hogy gyakorolhassa négy kiskorú gyermeke felett a szülői hatalmat. Az ügyészség megtámadta ezt a keresetet, azzal az indokkal, hogy Doña Francisca Alía özvegy volt a polgári házassági törvény kihirdetésekor, következésképpen, gyermekei már *sui juris* személyek voltak és szabadon rendelkezhetnek a vagyonnal, kezelhetik azt, és megszerezték a vagyonhoz fűződő jogokat, azonban visszamenőleges hatályt adni a törvénynek jogilag nem lehetséges. A három bíróból álló másodfokú tanács január 22-én meghozott ítéletében kihirdette, hogy Juan Robles Pérez özvegyét Doña Francisca Alíát nem illeti meg gyermekei felett a hatalom gyakorlásának a joga 1870. szeptember 1-ét megelőzően.

Doña Francisca Alía tanúsítványt kért, arról, hogy az ítéletet hozó bírói tanács egyik tagja külön véleménnyel élt, erre hivatkozva rendkívüli perorvoslati, semmiségi kérelmet terjesztett elő a másodfokú ítélettel szemben a Legfelsőbb Bíróságnál. Doña Francisca Alía fellebezési

¹⁵⁵ COSTA 1883:241-259.

kérelmet nyújtott be, arra hivatkozva, hogy a polgári házassági törvény ide vonatkozó szakaszában semminemű megkülönböztetés nincs a törvény közzétételét megelőző vagy későbbi özvegyiségre jutók között.

Mivel a perben eljáró, ítéletet hozó bírák számának páratlannak kell lennie, és az ítélethez három egyező szavazat szükséges, mely nem teljesült, ezért az ügy visszautalásra került a másodfokú tanács elé, hogy az eljárásjogi törvénynek megfelelően járjanak el.¹⁵⁶

A továbbiakban egy a *Siete Partidas* továbbélését példázó döntést kívánok ismertetni:

A Legfelsőbb Bíróság 1872. február 9-i ítélete gyermek átadása iránt indult perben meghozott ítélet a *Siete Partidas* IV. törvénykönyv XIX. fejezet 3. tc.-n alapszik, melynek értelmében „*az anya köteles szoptatni és nevelni 3 év alatti gyermekeit és az apa köteles a 3 évnél idősebbeket nevelni; de ha az anya olyan szegény, hogy nem képes nevelni őket, az apa köteles gondoskodni a neveléshez szükséges tartásról. Ha valamilyen jogos ok folytán megszakad a házasság, aki miatt megszakadt – ha gazdag – az köteles vagyoni juttatásban részesíteni a gyermek nevelésére kötelezett személyt, házastársat, legyenek a gyermekek akár 3 évesnél fiatalabbak vagy idősebbek, és a másik fél, aki nem volt vétkes a házasság feldúlásában, köteles nevelni és gondozni őket.*”

„*Ezen a törvényi rendelkezésen a házasság felbontásának vagy érvénytelenítésének az esetét kell érteni, mindkét esetben ugyanaz az ok, hogy teljesüljön a gyermekekre vonatkozó előbb említett törvény.*”¹⁵⁷

„*Amikor a házastársak válóper iránti keresetet nyújtanak be egymás ellen, amíg nem születik jogerős ítélet, nem lehet tudni, hogy melyikük a vétkes és melyikük a vétlen, tehát addig a törvényben meghatározott általános szabály szerint kell eljárni.*”¹⁵⁸

1872. február 12-én Madridban, az elsőfokú bíróság végzése és a D.K.Z. feleségével Doña N. Q.-vel szemben közös gyermek átadása iránti perben született ítélet ellen Doña N. Q. fellebezést nyújtott be az elsőfokú bíróság 1871. január 24-én meghozott ítéletével szemben.

¹⁵⁶ JC 1872.Núm.162.

¹⁵⁷ JC, 1872.Núm.59.

¹⁵⁸ JC, 1872.Núm.59.

1863. október 10-én kötött házasságot D.K.Z. és Doña N.Q., akinek 1865. április 6-án született meg gyermeke, akit mindkettejük törvényes fiaként megkereszteltek és O. nevet kapta. D.K.Z. keresetet nyújtott be feleségével szemben közös kiskorú gyermekük O. átadása iránt azon tény alapján, hogy már különválásuk elkezdődött, majd házasság felbontása iránti és házasságtörési kérelmet nyújtott be feleségével szemben, amit elismertek D.K.Z.-nek, amikor megszületett D.O. A gyermek anyjával élt tovább 1868. ápriliséig, amikor is betöltötte 3. életévét, melyet általában a szoptatáshoz szükséges időszaknak tekintenek, azonban a gyermeket nem maga az édesanya szoptatta, és miután eltelt ezen időszak, D.K.Z. követelte a feleségétől, hogy adja át gyermekét polgári kormányzó/helytartó segítségével. Miután hatóságilag utasították erre, a bíróság döntött ez ügyben, mivel a végrehajtás elől elrejtőzött. Doña N.Q. követelte, hogy szüntessék meg a keresetet, kifogásolva azt, hogy D.O. kisgyermek törvényes fiú és törvényesen nemzették D.K.Z. alperessel megszakítás nélküli házasságuk alatt, a gyermek már elmúlt 3 éves és anyja hatalma alatt áll, és, hogy a házastársak helyzetét alátámasztja a mindkét házasság felbontása iránti kérelem, amit kölcsönösen nyújtottak be.

A másodfokú bíróság megállapította, hogy kiskorú D.O. felett a hatalom gyakorlásának a jogát D.K.Z. -t illeti meg, és ennek következtében arra kötelezte Doña N.Q. -t, hogy adja vissza a gyermeket D.K.Z.-nek. Ekkor Doña N.Q. fellebbezési nyújtott be, annak megállapítása érdekében, hivatkozva az említett *Partidas* törvénycikkre, hogy a házastársak elválászásában válóok miatt a vétlen félnek joga van a házasság alatt született gyermekek felügyeletére; met D.K.Z. először a válókereset miatt, amit a felesége indított ellene rossz bánásmód és szégyenletes betegségek miatt; majd házasságtörés vádjá miatt, amit a férj maga követett el ellene, a szokásos körülményeken kívül, nem hivatkozhat a közjog előírásaira, mert bűnös házastársnak bizonyul, és hogy a keresete prosperáljon, meg kellett sérteni az összes törvényt, amely az atyai hatalomból fakadó jogot rendezi és szabályozza és különösen az idézett törvény.

Az eljáró bíró akként rendelkezik, hogy figyelemmel a *Partidas* hivatkozott törvényére az anya köteles nevelni gyermekeit azok 3 éves koráig és az apának az ezen kornál idősebbeket, és ha valamilyen jogos oknál fogva a vétkes fél, ha gazdag, köteles hozzájárulni a gyermekek neveléséhez, legyenek azok 3 évesnél idősebbek, vagy fiatalabbak, és a vétlen félnek kell nevelni és felügyelni őket.

Tekintettel arra, hogy ezen törvény a házasság felbontásának és érvénytelenítésének szabályait rendezi, jelen esetben a válásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. A cél az, hogy a törvényi rendelkezések, melyek a gyermekekre vonatkoznak érvényesüljenek.

Figyelembe véve, hogy a peres felek a jelen perben házasság felbontása iránti kérelmet nyújtottak be egymás ellen, és mindaddig amíg jogerős ítélettel nem döntenek róla, nem lehet tudni, hogy az említett házastársak közül melyik félnek róható fel a házasság megromlása és melyiknek nem, ahogy a felek maguk is elismerik, ami miatt a fent említett törvényben megjelölt általános szabályt kell betartani, a felperes jogosult D.O.gyermekeinek, aki már elmúlt 3 éves a felügyeletére.

Figyelemmel arra, hogy a másodfokú bíróság a felperes javára állapítja meg azt a jogot, amely nem sértette meg a *Partidas* törvényét, sem azt a törvényes doktrínát, miszerint a házastársak válásakor a véletlennek joga van a házasság alatt született gyermek felügyeletére, akként ítélik, hogy nincs helye Doña N.Q. fellebbezésének, a költségek őt terhelik, és a letétbe helyezett összeget elveszíti.¹⁵⁹

3.1.3.5. A Siete Partidas hatása és jelentősége

A *Siete Partidas* jelentősége még így nyolcszáz év múltán is megkérdőjelezhetetlen. A spanyol, az európai jogfejlődésre gyakorolt hatásán túl ma is több Latin-Amerikai ország és az Amerikai Egyesült Államok jogszabályaiban és joggyakorlatában található utalások X. Alfonz Kasztíliai törvénykönyvére, kodifikálták és alkalmazzák szabályait. Az *Ordenamiento de Alcalá* után a *Partidas* egy kiegészítő törvény lett Kasztíliában és a gyarmatosítás után Nyugat-Indiában. Természetesen a félsziget hagyományos intézményeinek alkalmazkodni kellett egy gyökeresen eltérő történelmi, földrajzi és kulturális adottságokkal rendelkező területhez. Mexikó területén igen jelentős volt a *Partidas* szerepe. 1857-ben Mexikóban alkalmazzák szabályait a „nem említett vagy kétséges témákban továbbra is a spanyol fuerokat és a *Siete Partidast* kell alkalmazni, mint jogforrásokat”¹⁶⁰

A spanyol jog folyamatos jelenléte még ma is fellelhető az Egyesült Államok bíróságain. Azok a peranyagok, amelyek a *Siete Partidas* törvényeit idézik a házassági tulajdonnal, a

¹⁵⁹ JC. 1872.Núm. 59.

¹⁶⁰ STONE1992:27.

végrendelkezésekkel, a föld, víz és bányá törvényekkel kapcsolatosak Kalifornia, Texas, Új-Mexikó és Louisiana államokban.¹⁶¹

Jól látható, hogy a jogalkotás és a bírói gyakorlat egyaránt az emberi viszonyok belső természetéből indul ki, és ezen viszonyokból építkezve szabályozza és értékeli a társadalmi kapcsolatokat.

A *Siete Partidas* jelentősége több szempontból is megnyilvánul, hiszen ezt a törvénykönyvet Európában a középkor legteljesebb polgári jogi kódexének és a spanyol jogtörténet egyik legrangosabb jogforrásának tekintik, a spanyol kultúra integráló tényezőjévé vált, kitörölhetetlen nyomokat hagyva maga után az ítékezésben is.

¹⁶¹ STONE1992:29.

3.2.A spanyol jogszokáskutatás, mint a jogi modernizáció gyökere

3.2.1.A spanyol jogszokáskutatás és Joaquín Costa Martínez

A jogszokáskutatás kezdetei Európában a 19. században a német jogtörténeti iskolához, a *Friedrich Karl von Savigny* által képviselt történeti-jogi szemlélet megjelenéséhez kapcsolódnak, amely a népi kultúrában megőrződött és a szokásjog körében elhelyezett „jogi régiségeknek” nevezett népi jognak kiemelkedő fontosságot tulajdonított.¹⁶²

Más szempontból, elsősorban a kormányzás és a kodifikáció pragmatikus gyakorlatából adódóan, az orosz kutatás szintén meghatározónak, az élő jog részének tekintette az „élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokásokat, jogi szertartásokat és jelképeket.”¹⁶³

Ilyen előzményeket követően kezdődött meg a nemzetti válás időszakában a délszláv területeken az „élő” jogszokások gyűjtése, amelyet 1874-ben *Valtazar Bogišić* tett közzé. Ugyanezen időszakban folynak lengyel (*Grabowsky*,1889), bolgár (*Bobcsef*, 1897), albán, horvát (*Thallóczy Lajos* 1895) jogszokásgyűjtések is – elsősorban a modern nemzeti jogi kodifikációs törekvésekhez történő hozzájárulásra törekvéssel.¹⁶⁴ Ebbe a folyamatba illeszkedett a spanyol magánjogi kodifikáció előkészítéseként *Joaquín Costa* (1846–1911) az 1880-as években az Aragon folyó mellékein, majd az ország egész területére kiterjedően végzett jogszokásgyűjtése, amely mint arra Tagányi Károly, majd Tárkány Szücs Ernő¹⁶⁵ is felhívta a figyelmet, messze megelőzte *Altamira y Crevea* (1866–1951) alicantei, *Carreras i Artau* (1879–1954) katalóniai század eleji gyűjtéseit.¹⁶⁶

Az Ibériai-félszigeten a 19. század felgyorsuló társadalmi változásai közepette a szétagolt spanyol társadalomban egy új, modernizálódó birtokos réteg és egy újonnan szerzett nemesi címeket birtokló városi és vidéki polgárság formálódik. A nemzetti válás és egy legitim, modern jogrendszer kialakítása során az akkor még jelentős gyarmatokkal rendelkező spanyol birodalomnak nemcsak a nyelvi és etnikai sokszínűséggel, de a gazdasági és társadalmi széttöredezettséggel is szembe kellett néznie. Egy háborúkkal szabdalta, válsággal,

¹⁶² NAGY 2002:26.; NAGY 2011.; NAGY 2018f

¹⁶³ TAGÁNYI 1919:3.

¹⁶⁴ Később igazságügyminiszterként Bogišić a gyűjtött jogszokásanyagot a szerb 1866-os gyűjtés eredményeivel fel is használta a Crna Gora-i polgári törvénykönyv előkészítésénél. Tagányi 1919:51.

¹⁶⁵ TAGÁNYI 1919; TÁRKÁNY SZÜCS 1976:89.

¹⁶⁶ COSTA 1880; ALTAMIRA Y CREVEA 1905; CARRERAS Y ARTAU 1908.

nehézségekkel terhes időszak következett Bourbon restaurációval, majd II. Izabella bukásával. Spanyolország sorozatos katonai vereségeket szenvedett, az utolsó kolóniák (Kuba, Puerto Rico, Fülöp-szigetek) elvesztése mély nemzeti és gazdasági krízist, piacvesztést vont maga után. Az ország lakosságának nagy része elszegényedett a hatalmas katonai kiadások következtében, az agrárszektor termelékenységére tragikusan visszaesett.¹⁶⁷ A tradíció és a modernizáció dichotóm értelmezése folytán mind meghatározóbbá vált Spanyolországban a „regenerációnak” nevezett új szellemi áramlat.¹⁶⁸ Az „*Európa követőknek*” is nevezett mozgalom vezéralakjaként a tradicionális vonallal szemben, amely a külföldi befolyásra vezette vissza a spanyol gazdasági és társadalmi hanyatlás okát, Costa az európai minták hiányában jelölte meg azt, a kivezető utat pedig a modernizációban, azaz az európai eszmék, intézmények és technikák átvételében.¹⁶⁹

Joaquín Costa Martínez (Monzón, 1846. szeptember 14.– Graus, 1911. február 11.) egy 11 gyermekes parasztcsalád legidősebb gyermekeként született. Szegénység, nélkülözés, hányatott sors jellemezte gyermek-, és kamaszkorát. Hosszú ideig vívódott a környezete iránt érzett felelősség, a családja, a föld, a mezőgazdaság iránti szeretete, valamint rendkívül erős ambíciója, a tanulás és önmaga fejlesztése között. Fiatal korában fizikai munkát végzett, kőművesként dolgozott, kitanulta a szappanfőzést, mellette pedig tanulmányokat folytatott. Később, 1866-ban megalapítja az *Ateneo Oscense* nevű társaságot. Egy évvel később a Párizsi Világkiállításra utazhatott ösztöndíjasként, ahol a spanyol pavilon karbantartó munkásaként szembesült a modern európai civilizáció eredményeivel és azzal a szakadékkal, amely az európai országok és Spanyolország között húzódott a tudomány, a technológiai fejlődés területén.¹⁷⁰

Hazatérve *Costa* mindinkább elköteleződött a spanyol modernizáció, saját életében pedig a tanulás mellett. Az „*El Espíritu Católico*” című újság tudósítója lett, majd 23 éves korában az érettségi vizsgát követően megkezdte tanulmányait a madridi Központi Egyetemen. A jogi karon 1872-ben, a bölcsészettudományi karon 1873-ban szerzett diplomát, 1874–1875-ben pedig mindkét területen doktori címet.

¹⁶⁷ CSEJTEI 1998.

¹⁶⁸ Ez a regeneráció, a régiből, a tradicionálisból, a „bevált” gyakorlatból való újjáépítés, ezen időszakban feltűnő európai áramlatok kritikus szemlélete a jogszokásutatók fontos kiindulópontja szerte Európában.

¹⁶⁹ CSEJTEI 1998.

¹⁷⁰ GÓMEZ BENITO 2012:18.

Egyetemi tanulmányai befejezését követően 1874-ben tanári állást kapott, de szolidaritást vállalva a száműzött tanárokkal, elhagyta posztját. Két évvel később közreműködött az *Institución Libre de Enseñanza* megalapításában tanárként és a *Boletín* folyóirat szerkesztőjeként (1880–1883). Megélhetése érdekében jogászként vállalt munkát: 1875 és 1890 között több alkalommal töltött be közjegyzői és állami ügyvédi állást Cuenca, Fuenterrabía, San Sebastián, Guadalajara, Granada, Jaén, León és Huesca tartományokban. Érdeklődése középpontjában 1876 és 1885 között az afrikai gyarmatosítás állt: 1881-ben a *Revista de Geografía Comercial* folyóirat szerkesztőjeként dolgozott, két évvel később megszervezte a *Gyarmati Földrajzi Társaságot*. Megalapította az *Afrikanisták Társaságát* is 1884-ban, egy évvel később pedig a *Kereskedelmi Földrajzi Társaságot*. Munkássága elismeréseként 1890-ben a spanyol *Királyi Történelmi Akadémia* tagjává nevezik ki.

A modernizáció, azaz a spanyol felemelkedést célul tűző „regeneráció” mozgalom eredményessége érdekében *Costa* politikai szerepet is vállalt. Első lépésként 1899-ben a *Termelők Nemzeti Közgyűlésének* zaragozai megszervezése során szövetségre lépett a *Basilio Paraiso*¹⁷¹ által vezetett Kereskedelmi Kamarák mozgalmával és a *Santiago Alba*¹⁷² vezette Agrárszövetséggel. A közgyűlés megalakította a *Termelők Nemzeti Ligáját*, 1900-ban pedig a *Nemzeti Uniót* (elnök: *Basilio Paraiso*, titkár: *Santiago Alba*). A Nemzeti Unióhoz csatlakozó *Costa* is vezetői tisztséget vállalt a szervezetben, amely azonban legjobb reményei ellenére sem vált politikai párttá, *Costa* azonban nem adta fel: a modernizációra vonatkozó elképzelései megvalósítása érdekében a középréteg, a parasztok érdekeinek képviselőjét felvállaló republikánusokhoz közeledett. Az 1903. évi választásokon a *Republikánus Unió* Costát javasolta jelöltként, aki azonban nem volt hajlandó belépni a *Képviselők Kongresszusába*, mert egy bohózatnak tartotta a politikai rendszert. *Costa* 1906-tól halálig politikai kudarcai, egészségügyi problémái és magánéleti nehézségei miatt visszavonultan él Grausban.¹⁷³

A kapitalizálódás folyamatában *Costa* első kézből ismerte meg azt az igazságtalan rendszert, amely a parasztságra nehezedett és a nagybirtokot részesítette előnyben. Határozottan fellépett a földbirtokos oligarchia és a korrupt politikai rendszer ellen, politikai törekvéseiben mindvégig kiállt a nép gazdasági és társadalmi helyzetének javítása mellett. *Oligarquía y*

¹⁷¹ *Basilio Paraiso Lasús* (1849–1930), üzletember, politikus, író.

¹⁷² *Santiago Alba Bonifaz* (1872–1949), ügyvéd, újságíró, politikus.

¹⁷³ Joaquín Costa önéletrajzi adatai az alábbi művekből merítve: GAMBÓN 1911.; ANTÓN DEL OLMET 1917.; CIGES APARICIO 1930.

Caciquismo como forma actual de gobierno en España: Urgencia y modo de cambiarla (1901) című művében *Costa* éles társadalomkritikát fogalmazott meg¹⁷⁴, felszólalt a Restauráció állampolitikája, a rendszer pártjai, a választások meghamisítása, a választási manipulációval kialakított parlamentarizmus ellen.¹⁷⁵ *Colectivismo agrario en España* (1898) című munkájában szót emelt a spanyol mezőgazdaság elmaradottsága miatt, a társadalmi egyenlőtlenségek, a földbirtokos oligarchiának a nyomorban élő, kisbirtokkal rendelkező paraszttal szembeni sérelmére megvalósított konszolidációja ellen. A tradicionális földközösséget, a közösségi gazdálkodást állítva szembe a kapitalizmusban a parasztság kiszolgáltatottságával jogi néprajzi monográfiát ír: az archaikus gazdálkodás történeti alapjainak bemutatását követően szokások és hagyományok gazdag tárháza tárul az olvasó elé.¹⁷⁶ *Costa* források és dokumentumok tárházát sorolja fel, miközben értekezik pl. a „munkába vétel útján történő foglalásról”, a „közös rétekből magánhasználatra történő foglalásról”. Egy külön fejezetet szentel a tulajdonjognak, egy másikban pedig a közös legelők és a vetések forgatásáról ír, a vizek közösségét taglalja, a közös földek sorsolását, a földeken való gazdálkodás különböző módjait részletezi.¹⁷⁷

Jól látható, hogy *Costa* miközben politikai, gazdasági reformtörekvéseit fogalmazza meg, az összehasonlítás eszközével élve visszatekint a kritikával illetett és megváltoztatni kívánt jelen helyzetet megelőző időszakra és állapotra. Ezek bemutatásának pedig legjobb eszköze a „jogi régisek”, régi jogszokások gyűjtése és leírása, a népi jogélethez való visszanyúlás volt. *Costa* személyesen gyűjtötte anyagát Alto Aragón vidékén, a le nem írt, fel nem jegyzett jogszokásokról helyi idős adatközlőivel beszélgetve. Fontos volt számára a jogszokás beágyazottsága: a hitelességre törekedve kikérdezte a helyi lakosokat szokásaikról, életmódjukról, a régi hagyományokról is. Mint fogalmazott: „*a népi kultúra forrásából kell inni....az élő tényeket összegyűjteni*”.¹⁷⁸

Costa 1876 és 1911 között mintegy 56 etnográfiai-antropológiai jellegű cikket publikált szokás, vallás, folklór és mitológia témakörökben.¹⁷⁹ Fontosnak tartotta a folklór elemeket, amelyek ballada és közmondás gyűjtéseiben is lejegyzésre kerültek. Néhány közmondás az

¹⁷⁴ *Costa* ezzel nem volt egyedül Savignyt is egyfajta társadalomkritikai szemlélet jellemezte.

¹⁷⁵ CHEYNE 1987:26.

¹⁷⁶ A földközösség témájával részletesen foglalkozik a jogszokásgyűjtő programot hirdető történész-levéltárnok Tagányi Károly. TAGÁNYI:1894; BOGNÁR:2020.

¹⁷⁷ KROPF 2005: 538-540.

¹⁷⁸ FERNANDEZ CLEMENTE 2012:44.

¹⁷⁹ LISÓN TOLOSANA 1995:76.

általa gyűjtöttek közül: „*No hay tierra tan brava que resista al arado, ni hombre tan manso que quiera ser mandado.*”¹⁸⁰; „*Al buey por el asta, y al hombre por la palabra*”¹⁸¹; „*Amistad de yerno, sol de invierno*”¹⁸²

Costa, a jogi modernizáció szükségességét is hangsúlyozva hívta fel a figyelmet a jogszokáskutatás fontosságára, a népi jog ismeretére, amely forrása, alapja lehet a *polgári jog kodifikációjának*, feltétele egy jövőbeli *egységesítő jogi modernizációs folyamat eredményességének*.¹⁸³ Szükségesnek tartotta „*összehasonlítani a hegyek és völgyek között szétszóródott sokféle szokást... Ha tiszteletben kell tartani minden egyes népnek a sajátos életmódját, akkor azzal kell elkezdni, hogy tiszteletben tartjuk azokat a szokásokat, melyek ennek az életnek szerves részét képezik, és valamennyit integrálni kell a Kódexben, az egységben lévő változatosság elve szerint*”¹⁸⁴..... a tényekből következtetni a nem szabályozott, íratlan törvényekre.

Costa álláspontja az volt, hogy a jog a szokásban gyökerezik, és valamennyi hatályos jogi rendelkezés valamilyen módon a szokásból származtatható. Határozottan az volt a véleménye, hogy a szokás jelenti az igazi, a valódi, a közösség által megélt jogot, szemben a közlönyben kihirdetett hivatalos joggal. Mint fogalmazott: *a népi jog és a hivatalos jog szembenállása lesz az a vonás, amely megkülönbözteti a valós Spanyolországot a hivatalos Spanyolországtól.*¹⁸⁵

Elgondolkodtató Costa álláspontjának összevetése, Mezey Barna a jogszokás és a jog (a fent hivatalos jogát és a lent jogszokását) közötti alapvető különbségtételt az alábbiakban látja: „*A jogszokás a jog egy meghatározott, az ősi jogrendből örökölt és a feudális-rendi társadalomban létrejött jelentős területe, mely a szokás és a hivatalos jog határterületén egzisztált. Az általa szabályozott életviszonyok fontossága működtette a közösségi kényszer intézményét, mely szabályainak jogi jelleget kölcsönzött. Végül is a „hivatalos” jog által nem akceptált, szabályozási kérdésekre adott válaszként, a számára „fentről” meghagyott „lenti” térben alakult ki, s az idők folyamán olyan szívósságra tett szert, mely alkalmassá tette egy*

¹⁸⁰ „*Nincs olyan elvadult föld, ami ellenállna az ekének, sem olyan szelíd ember, aki azt akarná, hogy elküldjék*”. COSTA 1881b:44.

¹⁸¹ „*Ökröt szarváról, embert szaváról.*” COSTA 1881b:44.

¹⁸² „*Vő barátsága, téli napsütés.*” COSTA 1881b:44.

¹⁸³ COSTA 1879–1880:142.

¹⁸⁴ COSTA 1879–1880:148.

¹⁸⁵ DELGADO ECHEVERRÍA 2012:214.; DELGADO ECHEVERRÍA 1978.

rivalizáló jogrendszer fenntartására. A jogszokás betartása és betartatása nem egyfajta jogalkotó szerv hatáskörén, tekintélyén, hatalmán, törvénykezési jogkörén, privilégiumán nyugodott, hanem egy közösség meggyőződésén, a kialakított szabályok elfogadásának szükségességét felismerő meggyőződésen.”¹⁸⁶

Costa az aragón népi jogban látta megvalósulni a polgári szabadság „eszméjét”: „A szabadság: ennek az elvnek kell engedelmeskedni és motorként uralkodnia a Kódex jogi intézményein.... Az aragón törvények már évszázadok óta hirdették ezt az elvet, ami a mi eszménk: *de Foro stamus chartae; és a nép életben tudja tartani a szokásaiban.*” De miben rejlik a szabadság? Costa meglátása szerint a szerződéskötésben, a végrendekezésben, a házasság felbontásában, a családi tanácsban, a választott bírászkodásban, azaz a családjog, öröklés és tulajdonjog területén.¹⁸⁷

Costa elméleti munkái elsősorban jogfilozófiai személetűek, illetve a jogszokást választották tárgyul. Néhány kiemelés: „*Teoría del hecho jurídico individual y social*” (1880), „*La libertad civil y el Congreso de Jurisconsultos Aragoneses*”(1883), „*Derecho consuetudinario y economía popular de España*” (1902). A Madridi Egyetem díjjal ismerte el „*La vida del derecho: ensayo sobre el derecho consuetudinario*” (1914) című művét.

A jogász Costa munkásságának sajátossága a dogmatikai szemlélet dominanciája, amely a történeti szemlélet jelen idejűségével párosulva közvetlen visszacsatolást ad korának aktuális társadalmi és gazdasági kérdéseire, amint az európai jogszokáskutatás legkiválóbb művelői esetében látjuk (*Savigny, Bogišić, Tagányi, stb.*) Azonban szerepvállalása a spanyol társadalomban szükségszerűen jóval szélesebb volt. Az általa gyűjtött aragón jogszokások kiváló alapot jelentettek jog-, gazdaság- és társadalompolitikai célkitűzései körülhatárolásához. Globális világképpel rendelkező pedagógus, jogász, filozófus, közgazdász, író, az agrárium jó ismerője volt, aki megtapasztalta, megismerte, leírta és értelmezte kutatása tárgyát, sőt széles társadalompolitikai célkitűzései megvalósítása eszközeként és argumentumának is tekintette a szokásjogot, amely a modernizáció szükségességét is jól érzékelteti.

¹⁸⁶ MEZEY 2009:25.

¹⁸⁷ COSTA 1879–1880:149-151.

*Joaquín Costá*t hazájában mind a mai napig alapvetően politikusként és történészként ismerik és értékelik. Születésének 100. évfordulóján a Zaragozai Egyetem tudományos és kulturális rendezvényeket szervezett. A kiállítás, a jubileumi konferencia *Costa* életének, munkásságának nagyszerű keresztmetszetét nyújtotta.

3.2.2. A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése

Joaquín Costa kutatásait a szakirodalom elsősorban a jogtörténethez köti, mert jogdogmatikai alapozása során gyakran idézi *Friedrich Karl von Savigny (1779–1861)* német jogtudóst, aki a történeti jogi iskola alapítójaként a szokásra, mint jogforrásra hivatkozik.¹⁸⁸ *Costa* a 19. sz.-i spanyol tartományok sajátos helyi jogait szintén a néplélek tükröződésének tekinti. Jogszokásokban való meggyökeresedésüket hangsúlyozva a tartományi jog (így pl. az aragóniai jog) védelmét és a jogszokások érvényesítését követeli.¹⁸⁹ *Jesús Delgado* álláspontja szerint viszont *Costa* közelebb áll a modern jogszociológia egyik alapítójának tekintett *Eugen Erlich (1862–1922)* jogfelfogásához, aki „*Grundlegung der Soziologie des Rechts*” című munkájában (1913) kifejti, hogy a szokások megismerésének az „élő jog” keretében kell kibontakoznia. Erlich arra is felhívja a figyelmet, hogy az „élő jogi szokások” megismerésére a természettudományok mintájára a közvetlen megfigyelést javasló *Georg Beseler (1809–1888)*¹⁹⁰ felvetése alapján a jogszokáskutatás módszertanát *Valtazar Bogišić*¹⁹¹ és *Joaquín Costa* fejlesztette ki. Munkájuk során mindketten *Savigny* néplélektani szemléletére és gyűjtésmódszertanára támaszkodtak, ahogyan a dogmatikai kiindulópont is közös volt: a nép jogának tudományát (*Wissenschaft des Volksrechts*) nem a jogi normák meghatározásával, hanem a jogviszonyok és a jogintézmények vizsgálatával igyekeztek létrehozni.¹⁹²

A spanyol jogszokáskutatás másfél évszázadát meghatározta *Costa* definíciója, amely szerint *a kutatások tárgyát egy adott társadalomban és történelmi pillanatban valóban létező, társadalmi gyakorlatként empirikusan igazolható szokások jelentik, amelyek normatív hatékonysága más normatív rendszerekkel együtt – beleértve az állami jogi rendszereket is – ellenőrizhető.* *Costa* gyűjtései, terepkutatásai során ehhez keres magyarázatot, igazolást és legitimizációt.

Különösen figyelemre méltóak *Costa* minden részletre kiterjedő módszertani megjegyzései. A gyűjtési útmutatóban például tételesen felsorolja a lehetséges adaközlőket (köztük közjegyzők, ügyvédek, tulajdonosok, hivatalnokok, nyilvántartó tisztviselők, földművesek),

¹⁸⁸ SAVIGNY 1814.

¹⁸⁹ COSTA 1879–1880:152.

¹⁹⁰ Beseler germán elveken alapuló "népi törvényt" szorgalmazott a római jog szabályainak alkalmazása helyett a német magánjogi kodifikáció időszakában.

¹⁹¹ A párizsi *Institut International de Sociologie*, amelynek *Costa* 1898-tól tagja, 1902-ben választotta elnökévé *Bogišić*-ot. *Bogišić* gyűjtőprogramjáról és a Magyarországon való hasznosulásáról ír *Bognár Szabina*. BOGNÁR 2012.

¹⁹² DELGADO ECHEVERRÍA 2018:17-19.

akik különböző dokumentumokkal, jegyzőkönyvekkel, adatokkal, illetve személyes adatközléssel segíthetik a munkát. Saját gyűjtési tapasztalatait, munkamódszerét is megosztja: „... vállaltam azt a fáradságos feladatot, hogy példaként tanulmányozzam az aragóniai *Pireneusok jogi életét és következtetéseket vonjak le a tényekből, melyekben a nem szabályozott, íratlan törvények megnyilvánulnak. Ebből a célból megnéztem ... Jaca, Boltaña, Benabarre és Huesca jegyzőkönyveit és konzultáltam közjegyzőivel; és sok barát rendelkezésemre bocsátott okiratokat és tájékoztatást.*”¹⁹³ Costa kitér arra is, hogy „...figyelembe kell venni továbbá a szóbeli hagyományban vagy a nép életében megtestesülő anyagok tömegét.”¹⁹⁴

Jogászként és társadalompolitikusként egyaránt rendkívül fontosnak tartja a jogszokásgyűjtést a spanyol magánjogi kodifikációt megelőző időszakban. „*A kérdőív kiegészítéseként benyújtottam az általam személyesen megismert, különböző szokásjogi intézményekről szóló számos vitatémát és egy általános javaslatot téve a kodifikációt megelőzően az aragóniai gyakorlatban uralkodó jogszokások összegyűjtésére és írásba foglalására vállalkoztam, amelyeket soha nem írtak le.*”¹⁹⁵

Costa a jogszokások gyűjtésére vonatkozóan egy teljeskörű kutatási programot fogalmaz meg, amelynek célja a régi jogszokások és az élő joggyakorlat megismerése, valamint a küszöbön álló egységes spanyol jogalkotás előkészítése: „...elősegítsük hazánk népi jogának tanulmányozását, amelynek jelentősége nemcsak a félszigetbeli jogintézmények története szempontjából lényeges, hanem elsősorban a magánjogi kodifikáció jövőbeli munkáinak segítésére is...”¹⁹⁶

Costa az egységes spanyol törvénykönyv kidolgozását támogató liberális értelmiségiekkel folytatott vitájában is megerősíti az „élő jogszokások” és a „népi jog” gondolatát. Ezzel is hangsúlyozza a jogszokáskutatás fontosságát, a jogi modernizáció szükségességét. Véleménye szerint a népi jog ismerete lehet a biztosítéka az egységes spanyol *magánjogi kodifikáció* eredményességének.¹⁹⁷ Kodifikáció és jogszokáskutatás viszonyrendszerét vizsgálja a „*La vida del derecho*” címmel 1876-ban megjelent könyvében éppúgy, mint a gyűjtőmozgalmat

¹⁹³ COSTA 1879–1880:152.

¹⁹⁴ COSTA 1881a:309-310.

¹⁹⁵ COSTA 1881a:309-310.

¹⁹⁶ COSTA 1879–1880:152.

¹⁹⁷ COSTA 1879–1880:142.

útjára indító „*Derecho consuetudinario del Alto Aragón*” (1879)¹⁹⁸ kötetben. (Ez utóbbinak tárgya a család, a tulajdon, az öröklés, a bérleti szerződés jogszokásai.) További fontos művei: *Materiales* (1885)¹⁹⁹, *Derecho consuetudinario y economía popular de España* (1902)²⁰⁰. Ez utóbbiban éppen Costa ösztönző hatására és vele együttműködésben gyűjtők és tanítványok tollából Spanyolország különböző tartományainak a földközösséghez kapcsolódó jogszokásai kerülnek leírásra. A spanyol kutatástörténet által rendkívüli figyelemre méltatott *Colectivismo agrario* (1898) monográfiája is az agrárközösségek archaikus formáit mutatja be. Costa most felsorolt munkái a spanyol jogszokáskutatás alappilléreit jelentik.

Costa tevékenysége nem csak a gyűjtésre, kutatásra és azok eredményeinek publikálására szorítkozik. Ennél sokkal szerteágazóbb, kitartó munkájának egyik legfontosabb eredménye a spanyol jogszokáskutatás intézményesülése. Javaslatára a *Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* (Erkölcsei és Politikatudományi Királyi Akadémia) évente monográfiai pályázatot írt ki a már nem használt szokásjogi formákra, illetve azok „eltűnésének” okára, a szokásjog jelenidejű gyűjtésére.

Az 1857. évi közoktatási törvény 160. cikkelyében foglalt felhatalmazás értelmében az 1857. szeptember 30-i királyi dekrétum alapján alapították meg Madridban az *Erkölcsei és Politikatudományi Királyi Akadémiát*. Az államilag finanszírozott szakmai testület célja az erkölcsi és politikatudományi diszciplínák művelése volt. Évente pályázatokat írtak ki, amelyek témáira egy szakmai bizottság tett javaslatot és a testület hagyta jóvá. Ezeket túl kiírásra kerülhettek tematikus pályázatok is, mint például már az első esztendőben a Costa által kitüntetett figyelemmel kísért földközösségre vonatkozó szokásjog témakörében (*Derecho consuetudinario y economía popular*).²⁰¹

Costa már az első felhívásban megfogalmazza az intézményesített jogszokáskutatás okát és célját: felhívni a tudomány művelőinek figyelmét az általa a nemzeti élet gyökerének tekintett jogszokások megismerésére, gyűjtésére. Véleménye szerint ezek a modern spanyol jogalkotás

¹⁹⁸ Eredetileg a *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* c. folyóirat 54-57. kötetében került publikálásra, majd könyv formájában 1880-ban Madridban, új kiadását 1885-ben tették közzé, majd reprodukcióként 1902-ben a *Derecho consuetudinario y economía popular de España* c. művében jelent meg.

¹⁹⁹ COSTA – PEDREGAL – SERRANO GÓMEZ 1885. Később reprodukciója 1902-ben *Derecho consuetudinario y economía popular de España* c. műben jelent meg.

²⁰⁰ COSTA és más szerzők 1902, újrakiadása 1981.

²⁰¹ A Costa által szerkesztett, az Akadémia titkársága által megfogalmazott felhívás a madridi *Gaceta* folyóirat 1897. május 16-i számában jelent meg. RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:23.

hátszágát és forrásvidékét jelenthetik.²⁰² A felhívásban közzétett módszertani útmutatóban kiemelte a jogszokás és a gyakorlat pontos megjelenítésének, részletes bemutatásának, lehetőség szerinti dokumentálásának, forráshivatkozásának fontosságát és kitért a gyűjtés részleteire is. *„Minden egyes összegyűjtött szokást a lehető legrészletesebben kell leírni, a részletek kihagyása nélkül és nem elszigetelten, hanem a környezetében, annak szerves részeként, összekapcsolva az élet minden megnyilvánulásával, legyen akár egy kifejezés, akár egy eredmény, vagy azokkal a szükségletekkel, amelyek meghatározták kialakulásukat vagy születésüket, és ha lehetséges, feltüntetve a megyéenkénti vagy a községenkénti változatokat, valamint annak okát; rámutatva az általuk nem használt törvényekre, tartományi törvényekre (fuerokra), rendeletekre vagy alapszabályra, vagy fordítva, akár túlélésnek minősüljön, vagy alkalmazásként vagy kiegészítésként szolgáljanak; és kiderítve, ha ősieik, a modern időkben tapasztalt változásait és az ilyen változások okát vagy motívumait, vagy a társadalmi státuszban előidéző változásokat, anélkül, hogy megfélemlítsék arról a koncepcióról, amelyben a változások vannak, vagy az azokat megillető véleményről azok számára, akik gyakorolják a szokásokat, és azokról a helyekről, amelyek kívülről figyelik a változásokat, és összehasonlíthatják az eredményeiket.”*²⁰³

Costa kifejezi reményét, hogy *„néhány éven belül ennek az Akadémiának sikerül összegyűjteni hazánk szokásjogi és földközösségi kincstárának nagy részét, amely ma sajnos ismeretlen, anélkül, hogy a jogalkotó, a jogtudós vagy a történész felhasználhatná; senki sem vonja kétségbe ezen testület által nyújtott szolgáltatás tényét, sem annak szilárd szándékát, hogy teljesítse intézményes céljait.”*²⁰⁴

Az 1897-es első gyűjtési felhívást továbbiak követték egészen 1917-ig. A benyújtott, max. 500 oldal terjedelmű pályázatoknak kiadatlanok, kasztíliai nyelven írottnak, jeligével ellátottnak kellett lennie. Ha a beérkezett tanulmányok bírálatára alakult bizottság javaslatát az akadémiai testület jóváhagyta, sor került az eredményhirdetésre: a díjazottak pénzjutalomban részesültek és pályamunkájukat megjelentették. A húsz esztendő alatt az akadémia 21 pályázatot írt ki, amelyek során 50 pályamunka került benyújtásra. Ezek közül 16 díjazásra került, 18 szerző 22 jogszokásgyűjtését pedig megjelentette az akadémia.²⁰⁵ A

²⁰² RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:27.

²⁰³ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:27-28.

²⁰⁴ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:28.

²⁰⁵ Szerzők: Rafael Altamira y Crevea, Tomás Costa Martínez, Zoilo Espejo, Pedro de la Fuente Pertegaz, Alfredo García Ramos, Pedro Ibarra y Ruiz, Manuel Lezón, Juan Alfonso López de la Osa, Elías López Moran,

díjazott tanulmányok szerzője vagy szerzői a tekintélyesnek számító pénzjutalom (2500 peseta) mellett ezüstérmét, oklevelet és a megjelent pályaműből 200 példányt kaptak. Többször előfordult, hogy egy-egy kiemelkedő pályamunka szerzőjét az Akadémia levelező tagjává választották. Az *Erkölcsei és Politikatudományi Királyi Akadémia* által kiírt gyűjtési felhívásokra beérkező pályamunkák alapján 1897–1917 között Spanyolországban szinte teljes körű jogszokáskutatás valósult meg.

Az *Erkölcsei és Politikatudományi Királyi Akadémiát* 1918. június 25-én az 1919-es szokásjogi témájú gyűjtési pályázatok felfüggesztéséről döntött egyrészt a bizottsági tagok hiánya (*Azcárate y Menéndez*²⁰⁶ 1917-ben, *Hinojosa y Naveros*²⁰⁷ 1919-ben meghalt), másrészt a háborús helyzet miatt.²⁰⁸

A gyűjtések földrajzi szempontból szinte teljesen lefedték Spanyolországot, a leginkább tanulmányozott tartomány Galícia volt, amelyet Katalónia és Baszkföld követett. Ha csak az akadémia által legkiemelkedőbbnek tekintett gyűjtésekre térünk ki, ki kell emelni *Alfredo García Ramos (1877–1934)*²⁰⁹ és *Manuel Lezón Fernández (1854–1934)*²¹⁰ galíciai gyűjtéseit. A katalán jogszokásgyűjtést *Victorino Santamaría y Tous (1850–1922)*²¹¹ és *Pedro de la Fuente Pertegaz (1876–1945)*²¹² reprezentálja, *Vizcaya* magánjogi szokásait és a baszk tartományok közigazgatási rendszerét pedig *Nicolás Vicario de la Peña (1866–1941)* gyűjtései muntják be.²¹³

Costának követője is akadt az aragóniai jogszokások gyűjtésében.²¹⁴ Az első, a földközösségek jogszokásainak gyűjtésére kiadott tematikus felhívásra érkezett pályamunkák

Santiago Méndez Plaza, Víctor Navarra, Antonio Porras Márquez, Francisco Soler y Pérez, Victorino Santamaría y Tous, Mariano Riuz-Funes García, Gabriel Mª Vergara y Martín, Nicolás Vicario de la Peña, Hilario Yaben Yaben

²⁰⁶ Gumersindo de Azcárate y Menéndez (León, 1840–Madrid, 1917) jogász, a madridi Központi Egyetem Összehasonlító törvényhozási jog professzora; León képviselője; a Kodifikációs Bizottság és a Munkaügyi Bizottság tagja.

²⁰⁷ *Eduardo de Hinojosa y Naveros* (Alhama de Granada, 1852–Madrid, 1919) jogi és bölcsészettudományi doktorátust szerzett; A Diplomáciai Főiskola történeti földrajz professzora; Alicante, Valencia és Barcelona polgári kormányzója. Az *Erkölcsei és Politikatudományok Királyi Akadémiájának* rendes tagja, akadémiai könyvtáros.

²⁰⁸ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:47-48.

²⁰⁹ GARCÍA RAMOS 1909, 1912.

²¹⁰ LEZÓN 1903.

²¹¹ SANTAMARÍA Y TOUS 1901, 1903.

²¹² FUENTE PERTEGAZ 1921.

²¹³ VICARIO DE LA PEÑA 1901, 1903.

²¹⁴ FUENTE PERTEGAZ 1916.

közül különösen értékesek voltak az Alicante, León²¹⁵, Segovia²¹⁶, Navarra és Murcia²¹⁷ tartományok archaikus szokásait bemutató gyűjtések. A pályamunkákat jellemző tematikus gazdagság jól látszik egy-egy konkrét község szokásjogának bemutatását vállaló gyűjtésekben, amelyek a magán- és a közjog területét egyaránt érintették. Szembetűnő a gazdasági élethez kapcsolódó gyűjtések nagy száma is: a földközösséghez kapcsolódó gazdasági vonatkozású jogszokások mellett a kereskedelem, a nyersanyag-kitermelés és – feldolgozás, a halászat és a bányászat területén kialakult jogszokások széles köre.

Spanyolországban a 19. századtól megfigyelhető a jogszokások szerves beépülése a jogtudományba. Ennek egyik első állomása volt 1845-ben *Julián Sanz del Río* vezetésével a *Madridi Központi Egyetem Jogfilozófiai Tanszékének* megalapítása. A krauzista szellemiségű tanszéken a szokás fogalmának, értelmezésének és szerepének vizsgálata kitüntetett szerepet játszott, a doktori képzés egyik választható témája volt pl. „*A szokásjog eredete, alapja és értéke*”.²¹⁸ Az itt folyó képzés és kutatás nagy hatást gyakorolt *Costára* is, akinek „*Ensayo sobre Derecho Consuetudinario*” tanulmányát 1873-ban az egyetem Maranges-díjjal ismerte el. A tanszéket vezető és a szokásjogot az egyetemi képzés részévé tenni akaró *Francisco Giner* 1887-ben Costának egy szokásjogi tanszék létrehozásának lehetőségét vetette fel, 1902-ben pedig docensi állást ajánlott számára és a szokásjog tantárgy oktatását.

Az 1863–1888 között megtartott, a spanyol magánjogi kódexet előkészítő jogtudományi kongresszusok (*Congreso de jurisconsultos* (Madrid 1863), *Congreso de jurisconsultos aragoneses* (Zaragoza 1880–1881), *Congreso de jurisconsultos catalanes* (1881), *Congreso jurídico español* (Madrid 1886), *Congreso jurídico de Barcelona* (1888) fontos mérföldkövei voltak a jogszokáskutatásoknak is. A zaragozai kongresszuson Costa személyesen is részt vett, a barcelonaira előadást küldött, 1883-ban pedig a tanulságokat összegezve kiadta „*La libertad civil y el Congreso de jurisconsultos aragoneses*” című munkáját.

²¹⁵ LÓPEZ MORAN 1900.

²¹⁶ VERGARA Y MARTÍN 1909.

²¹⁷ RUIZ-FUNES GARCÍA 1916.

²¹⁸ HERNÁNDEZ IGLESIAS 1863.

A *Revista general de Legislación y Jurisprudencia* folyóirat 1896-ban Miguel de Unamuno²¹⁹ Vizcayának szentelt cikkével 1897-től *Derecho civil y derecho consuetudinario* címmel szokásjogi rovatot indított Costa irányításával.

Ugyancsak Costa kezdeményezésére az 1901–1902-es években a madridi *Ateneo*²²⁰ *Erkölcsei és Politikatudományi Szekciója* a jogszokások gyűjtéséhez kérdőívet készített a születés, a házasság és a halál témakörében. A Spanyolországban szétküldött kérdőívre Asztúriából válaszoltak legtöbben. Különösen sok válasz érkezett az Oviedoi Egyetem *Rafael Altamira* által vezetett Jogtörténeti Tanszékéről is, ahol több hallgatót biztattak a kérdőív kitöltésére. Ennek is szerepe volt abban, hogy Altamira 1904-ben már dolgozati témaként is javasolta a joghallgatóknak a jogszokáskutatást és kérdőívekkel segítette gyűjtéseiket.

A spanyol jogszokáskutatás indulásánál és megerősödésénél tagadhatatlan Costa szerepvállalása. Costa a jogon keresztül próbálta megérteni általában az emberi társadalom, de különösen és konkrétan kora spanyol társadalmának problémáit. Ez a globális és egységes törekvés tette őt a 20. századi spanyol társadalomtudományok egyes ágainak (az antropológiától a közgazdaságtanig, a történelemtől a jogig, a szociológiától az oktatásig) előfutárává és társalapítójává, a spanyol jogszokáskutatást a mai napig élő és gyakorolt kutatási területté.²²¹

Mert a Costa által megkezdett úton haladva a 20. század végén és századunkban is élénk érdeklődéssel fordulnak Spanyolországban a jogszokások felé, a jogszokáskutatás élő gyakorlat. Csak néhány példa: *Josep María Font i Rius (1915–2018)*²²² katalán jogtörténész egyetemi professzor az 1965-1966. tanévben néhány hallgatójának egy kirándulást javasolt a Pireneusok völgyeibe. A kérdőívek alapján gyűjtött jogszokásokat közre is adták.²²³ „*Szokás, jogszokás, jogi néphagyományok Extremadurában és Alentejoban*” címmel nemzetközi szemináriumot tartottak 1998. november 9–10. között Cáceresben.²²⁴ 2007-ben egy képzési ösztöndíj elnyerését követően, két és fél éven át *Extremadura Közgyűlése* és a *Jogszokás és*

²¹⁹ Miguel de Unamuno (1864-1936) spanyol (baszk) író, költő, filozófus, a Salamancai Egyetem rektora. UNAMUNO 1896:42-71.

²²⁰ 1835-ben Madridban hozták létre, mint *Ateneo Científico y Literario*, tudományos és irodalmi társaságot, amely elnökei közül érdemes megemlíteni *Guismundo de Azcárate*, *Miguel de Unamuno* nevét.

²²¹ DELGADO ECHEVERRÍA 2018:14.

²²² *Josep María Font i Rius (1915-2018)* katalán jogász, jogtörténész, egyetemi professzor

²²³ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:51-52.

²²⁴ RAGEL SÁNCHEZ – ENCABO VERA – MARTOS NÚÑEZ 2000.

Antropológiai Tanács egy két és fél éves közös projekt keretében végzett jogszokáskutatást 2007-től a mezőgazdasági termelő tevékenységet, az öntözés hagyományos rendszerét, a közösségi javak fenntartható kezelését, a tulajdoni viszonyokat, a földek és forrásainak közösségi használatát, a házassági vagyoni jogi rendszert, az öröklést és a kötelmi jog körébe tartozó kérdéseket vizsgálva.²²⁵

Costa öröksége ma is meghatározó a spanyol jogszokáskutatásban, amely a másfél évszázad eredményeit nemcsak monográfiákban, tudományos publikációkban, adatbázisokban, hanem a kutatásnak otthont nyújtó intézményekben és kutatókban is jelen van. Betöltötte és folyamatosan betölti azt a missziót, amelyet *Ureña y Smenjaud* (1852–1930)²²⁶ jogászprofesszor, az Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tisztviselője így fogalmazott meg: „...kezdjünk el azzal törődni, hogy megismerjük, hogy a spanyol nép hogyan érezte és élte a jogot annak fejlődése különböző szakaszaiban, és gyűjtsük össze egy rendkívül értékes szokásjog utolsó maradványait, amelyek közel állnak ahhoz, hogy az új törvények hatására és a társadalmi szokások egyre ellenállhatatlanabb egységesülései által eltűnjenek.”²²⁷ A modern, egységes Spanyolország egyes tartományai azonban ma is őrzik és számontartják történelmi, kulturális, táji és társadalmi értékeik, közös kulturális örökségük és évszázadokon át kovácsolt *kollektív identitásuk*²²⁸ megnyilvánulási formáiként – saját jogszokásaikat.

²²⁵ ARÉVALO – SÁNCHEZ MARCOS 2014:80.

²²⁶ *Rafael de Ureña y Smenjaud* (Valladolid, 1852–Madrid, 1930) jogász, a Valladolidi, az Oviedoi, a Madridi Központi Egyetem és a Jogtudományi Akadémia jogászprofesszora, az Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia cenzora.

²²⁷ PETIT 2020:242.

²²⁸ ARÉVALO – SÁNCHEZ MARCOS 2014:82.

3.2.3.A spanyol jogszokáskutatás és jogi kultúrtörténet képviselői, mint a modern jogi szabályozás előkészítői

3.2.3.1. A spanyol jogszokáskutatás „laikus” képviselői

Costa sokrétű társadalmi szerepvállalása, a jogszokásgyűjtés iránti tudományos elkötelezettsége, az általa javasolt, a tradíciókra alapozó modernizációs program nem csak a jogi érdeklődésű, hanem az élet más területein tevékenykedő „kutatókat” is a nép körében élő jogi tradíciók gyűjtésének aktív részeseivé tette.

3.2.3.1.1. Juan Serrano Gómez (Barbadillo de Herreros 1837–1898)²²⁹

A francia és arab nyelvismerettel rendelkező, katonaként szolgáló *Serrano*t 1885-ben a *Sociedad de Africanistas y Colonistas*²³⁰-ból létrejött *Sociedad de Geografía comercial*²³¹ segédtitkárává nevezték ki. Ez idő tájt *Costa* egyik nagy gazdasági aggodalma az afrikai gyarmatosítás volt. *Serrano* két ízben is járt a Fülöp-szigeteken (1861–1867, 1887–1889) jelentéseket küldött *Costának*, és az általa vezetett *Revista de Geografía Comercial* című folyóiratban 1887-ben cikket is közölt a témában.²³²

A közjogi tárgyú, az önkormányzati szokásjog témájában íródott és a spanyol önkormányzatot vizsgáló „*Materiales para el estudio del derecho municipal consuetudinario de España*” című munka 1885-ben látott napvilágot, melynek *Costa* és *Manuel Pedregal*²³³ mellett *Serrano* volt az egyik társszerzője. *Costa* szavai szerint: „*Amikor lesz egy kis irodalmunk erről a közjogi ágról, elkezdjük megismerni a spanyol önkormányzat gazdaságát és képesek leszünk azt élő törvényre fordítani, amelyet betartanak és teljesítenek, mert igazságos lesz; igazságos lesz, mert közvetlenül a nép szuverenitásából fakad.*”²³⁴

Serrano tanulmánya Burgos, Soria és Logroño tartomány településeinek, köztük szülőfalujának (Barbadillo de Herreros) szokásait, hagyományos intézményeit, állattenyésztését, állattartását, a közösségi élet különböző aspektusait (pl. alapfokú oktatás, kommunikációs rendszer: a harangjelzések), a közösségi helyszínek, pl. a malom, a kocsmá

²²⁹ PINO DÍAZ 1986:149-190.

²³⁰ Afrikanisták és Gyarmatosítók Társasága. *Costa* 1883-ban részt vett a Spanyol Gyarmati és Kereskedelmi Földrajzi Kongresszuson, 1884-ben megszervezte az Afrikanisták és Gyarmatosítók Társaságát, és ugyanezen évben a Külügyminisztérium Külügyi Törvényhozási Bizottságának tagjává nevezték ki.

²³¹ Kereskedelmi Földrajzi Társaság

²³² PINO DÍAZ 1986:157.

²³³ *Manuel Pedregal y Cañedo* (1831–1896), jogász, politikus

²³⁴ COSTA 1898:7.

funkcióit írta le.²³⁵ *Serrano* e tanulmánya a közös szántóföldek témakörével kiegészítve jelent meg 1897-ben a *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* című folyóiratban,²³⁶ illetve tovább bővítve Bezares és Valpeñoso települések szokásaival 1902-ben a *Derecho consuetudinario y economía popular* szokásjoggyűjtései között.²³⁷

Serrano a népi kultúra iránti érdeklődését bizonyította katonai pályafutásának utolsó szakaszában 1891-ben, a *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*²³⁸ (továbbiakban BILE) folyóiratban megjelent rövid etnográfiai cikke („*Las cuevas de Guadix*”²³⁹). A barlanglakásokban bővelkedő Guadix (Granada) környéki kirándulás eredményeként megszületett írás egyrészt jól példázta a szerző a falusi, vidéki környezet tradicionális, gyakran jogi vonatkozású jelenségei iránti érdeklődését. Másrészt *Serrano* egyéni, alapvetően funkcionalista látásmódját az életmód és szokásrend, a helyi és közösségi igények és lehetőségek összefüggésrendszerének vizsgálata során.²⁴⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanebben a folyóiratban *Costa* is többször publikált az *Institución Libre de Enseñanza* által szervezett kirándulások kapcsán. A folyóirat egyébként rendszeresen hírt adott a népi jogszokáskutatásról is, megjelentette a kérdőíveket és a gyűjtések eredményeit

Serrano cikke megjelenésével azonos évben publikálta *Costa* a jódari (Jaén) barlangokról, a barlangok lakóiról és szokásaikról szóló írását „*Vida troglodítica en Jódar*” címmel a *La Controversia* című folyóiratban. A kisebb kiegészítésekkel bővített tanulmány *Serrano* írásával együtt került a *Derecho consuetudinario y economía popular*²⁴¹ című kötetben újrakiadásra.

3.2.3.1.2. *Miguel de Unamuno y Jugo (Bilbao, 1864 – Salamanca, 1936)*

A baszk tudós, író, költő és filozófus a madridi egyetemen filozófiát hallgatott, 1884-ben licenciátusi, majd doktori fokozatot szerzett. Klasszika-filológiai műveltségének köszönhetően 1891-ben a Salamancai Egyetem Görög Nyelvi Tanszékének vezetőjévé, 1900-ban pedig az intézmény rektorává nevezték ki, de monarchia-ellenes írásai és politikai

²³⁵ SERRANO GÓMEZ 1885:23-60.

²³⁶ SERRANO GÓMEZ 1897:433-452.

²³⁷ SERRANO GÓMEZ 1902:349-395.

²³⁸ *Joaquín Costa* 1880–1883 között vezette *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* c. folyóiratot, *Institución Libre de Enseñanza* igazgatója volt 1881–1884 között.

²³⁹ SERRANO GÓMEZ 1891, SERRANO GÓMEZ 1902.

²⁴⁰ PINO DÍAZ 1986:162.

²⁴¹ COSTA 1902.

megnyilatkozásai miatt 1904-ben megfosztották rektori pozíciójától. Ezt követően bölcsészkar dékáni és rektorhelyettesi posztot töltött be. Az 1920-as években ellenezte a *Primo de Rivera* diktatúrát, hirdette, hogy az erőszak nem egyenlő az értelemmel, a műveltséggel és a férfiasággal. Nyilatkozatát a *La Tribuna* című lapban is közzétette, emiatt 1924 februárjában Fuerteventura szigetére száműzték. Ezt követően 6 éves önkéntes franciaországi száműzetésbe vonult, és csak 1930-ban, a Rivera diktatúra bukását követően, a köztársaság idején tért vissza Salamancába, ahol nem csak a rektori címet nyerte el, hanem a város tiszteletbeli polgármesterévé is választották. *Unamuno* 1934-ben élethossziglani rektorra nevezték ki, de az 1936-ban kitört polgárháború idején újra megvonták tőle a rektori állást. Élete utolsó évét házi őrizetben töltötte a Salamancai Egyetemen felszólaló *Millán Astray* tábornok értelmiségieket, baszkokat, katalánokat gyalázó beszédére adott szenvedélyes válaszbeszéde miatt. *Unamuno* azt még megérte, hogy Salamancában tanszéket neveztek el róla.²⁴²

Unamuno Vizcayának szentelt tanulmányával indította útjára Costa irányításával 1896-ban a *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* folyóirat a népi jogszokásokat is ismertető rovatot: *Derecho civil y derecho consuetudinario* (1897–1898).

Figyelemre méltó volt a hasonlóság *Costa* és *Unamuno* szemlélete és felfogása között. Munkája céljáról, módszertanáról *Unamuno* az alábbiak szerint fogalmazott: „Ezekben a jegyzetekben a vizcayai gazdasági jogszokásokról kívánok összegyűjteni néhány (sajnos kevés), információt. Egyeseket közvetlenül én gyűjtöttem, másokat szavahihető emberektől hallottam. Anélkül, hogy nagyobb eredményt várnék, közzéteszem őket abban a reményben, hogy másokat is ugyanerre a munkára ösztönöznek, továbbá azzal a szándékkal, hogy apránként kiegészítsék azokat.”²⁴³ A gyűjtéseket közreadó munkájáról pedig azt írta, hogy „ez a rövid esszé (...) inkább egy program, mint egy meghatározott mű.”²⁴⁴ Kifejtette azt is, hogy közreadott gyűjtéseiben az írott jogban tanulmányozható szokásokat figyelmen kívül hagyja, és elsősorban azoknak a szokásjogi intézményeknek a leírását és publikálását tartja feladatának, amelyeket „semmilyen előírt betűhöz sem láncoltak.”²⁴⁵ *Unamuno* különböző témákba rendezte az ismertetett jogszokásokat (pl. vizcayai emberek, vidéki élet, gazdasági társaságok, közös hegyhasználat bemutatása, tulajdon kérdése, közös munkavégzés),

²⁴² KÉRI 2006.

²⁴³ UNAMUNO 1902:54.

²⁴⁴ UNAMUNO 1902:54.

²⁴⁵ UNAMUNO 1902:55.

amelyeket *Costa* 1902-ben majd ismét közzé tett. (Itt kell megjegyeznünk, hogy *Unamuno* további településeken is végzett jogszokáskutatást (Elorrio, Cenarruza, Yurre, Guecho, Urquiola, Munditibar), ezeknek anyagát azonban nem használta fel későbbi műveiben.

Unamuno másik legjelentősebb szokásjogi tárgyú, a gyermekekre vonatkozó műve „*Acerca de algunas costumbres económico-jurídico infantiles*” címmel 1895-ben a *BILE*-ben került közlésre.

Gómez Pellón említést tett arról, hogy a *Costa* gyűjteményes munkájának megjelenését követő hónapokban a *La Estafeta* című folyóirat hasábjain *Unamuno* által közzé tett néhány cikkből is jól látható volt további érdeklődése a szokásjog iránt. Fontos terepkutatásokat végzett Salamanca tartományban, de ezt új feladatai miatt már sajnos nem fejezhette be.²⁴⁶

3.2.3.1.3. Zoilo Espejo y Culebra (Montilla, 1838 – Madrid, 1904)

Espejo agrármérnöki diplomát szerzett 1863-ban, életét teljes egészében a tanári hivatásnak szentelte. Az *Escuela General de Agricultura* egyetemi tanára volt, ahol 1892-ben az arborisztika és az erdészet professzorává, 1904-ben pedig igazgatóvá nevezték ki. Számos mezőgazdasági témájú publikációja jelent meg (pl. a Fülöp-szigetek mezőgazdaságáról, gabonaprotekcionizmusról, mezőgazdasági termelésről és annak tényezőiről, az olajfáról és betegségeinek kezeléséről). A *Junta Consultiva Agronómica*²⁴⁷ tagjává nevezték ki 1895-ben. Tagja volt a *Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País*²⁴⁸-nak, 1903–1904 között pedig szenátor volt a Felsőházban.²⁴⁹

Costa kezdeményezésére a *Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*²⁵⁰ évente pályázatot hirdetett monográfia írására a szokásjog, a népi jogszokások témában. Az első, 1897. évi pályázatra *Espejo* „*Costumbres de derecho y economía rural consignadas en los contratos agrícolas usuales en las provincias de la península española, agrupadas según los antiguos reinos*” címmel küldte be munkáját, amely a 4. díjat nyerte el és 1900-ban kiadásra került.

²⁴⁶ GÓMEZ PELLÓN 1998:51.

²⁴⁷ Agronómiai Tanácsadó Testület

²⁴⁸ Az Ország Madridi Baráti Királyi Gazdasági Társasága, melyet III. Károly 1775-ben Madridban alapított.

²⁴⁹ Életrajzával kapcsolatosan ld. online forrás

²⁵⁰ Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia

Ez a monográfia olyan témákat fejtett ki, mint a mezőgazdasági és állattenyésztési részes művelési szerződések, illetve azok különböző típusai, vagy a feles ültetvények, a szántóföldek és hegyi legelők időszakos elosztása (és újrafelosztása), a vizekkel összefüggő vitás ügyek rendezése, a mezőgazdasági termelés különböző szereplői közötti kapcsolattartás szokásrendje. *Espejo* kutatásai egész Spanyolországra kiterjedtek. Elsősorban a tulajdonosok, a bérlők és a részes bérlők jogviszonyát szabályozó szokásokra, továbbá a gabonafélék, a bor és az olívaolaj termesztésére, a legelőkre és a művelési módok gyakorlati alkalmazására fókuszált. *Espejo* munkája a kötelmi jog körébe tartozó szerződésekre és követelményeikre, a jogokkal és kötelezettségekkel járó bérleti szerződésekre vonatkozó általános és speciális jogszokások bemutatásával kezdődött. Példákon keresztül részletezte a különböző spanyol tartományok bérleti szerződéseinek egyes típusait.²⁵¹

Espejo jogszokásgyűjtését, és az ennek eredményeit közreadó monográfiát az akadémia háromtagú bizottsága (tagjai: *Gumersindo de Azcárate*, *Damián Isern*²⁵² és *Fermín Lasala y Collado*)²⁵³ rendkívül elismerően fogadta. Véleményükben azt méltatták, hogy a szerző részletesen ismertette a murciai speciális részes művelési szerződést, Albacetében a részes művelési szerződés és a bérleti szerződés közötti átmenetet, a katalán *masovería*²⁵⁴ szerződést, a soriai önkormányzatok általi legelők felvásárlását, egy nagybirtok bérbeadását és azt a burgosi tendenciát, ahogyan a hosszú lejáratú haszonbérleti szerződéseket felváltották a rövid lejáratúakkal. Fontosnak tartották a gyakorlati példák sorában a tejre vonatkozó speciális szerződést Guadalajarában, illetve a veriñai (Oviedo) cukorgyár répatermesztőkkel kötött bérleti szerződését.

Az elismerő sorokon túl az értékelés során a bizottság tagjai arra is felhívták *Espejo* figyelmet, hogy a jogszokásgyűjtés célját, a jogi modernizáció megvalósulását sokkal inkább szolgálná, ha a továbbiakban a szerző nem a legáltalánosabb és legismertebb szerződéses jogszokások részletes ismertetését tekintené elsődleges feladatának, hanem az egyes tartományok sajátos, speciális bérleti szerződéses gyakorlatára, a kevésbé ismert és használt,

²⁵¹ ESPEJO 1900:7-12.

²⁵² *Damián Isern y Marco* (1852–1914) író, esszéíró, politikus. 1895-től Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tagja

²⁵³ *Fermín Lasala y Collado* (1832-1918) politikus

²⁵⁴ *Masovería* egy hagyományos lakhatási rendszer Katalóniában, lényege, hogy a jogosult a birtok tulajdonosa engedélyével saját maga, illetve családja részére a birtokot lakhatásra használhatta, valamint a föld termésének és/vagy az állatállomány szaporulatának 1%-ára volt jogosult, ennek fejében köteles volt a földet megművelni. Előfordult, hogy a tulajdonos és a földműves ugyanazon a birtokon lakott, azonban külön házban, máskor pedig kizárólag a földműves élt a birtokon, hogy gondoskodjon annak fenntartásáról.

ugyanakkor eredményes jogszokások bemutatására fordítana nagyobb figyelmet.²⁵⁵ Ezzel is hozzájárulhatna az Akadémia által kitűzött közös cél megvalósításához: a spanyol területeken a szokásjog és a földközösségre vonatkozó jogszokások rendkívül gazdag anyagának összegyűjtéséhez.²⁵⁶

A spanyol jogtörténetben is egyfajta polihisztorként számon tartott *Joaquín Costa* az 1880-as évek elején jelentette meg aragóniai jogszokáskutatásának eredményeit. Az általa szervezett, irányított és koordinált jogszokás kutatás folyamatában a kor legnevesebb képviselői, jogtudósai mellett ma már kevésbé ismert résztvevők, gyűjtők is helyet kaptak – közöttük az értekezésemben bemutatott *Juan Serrano*, *Miguel de Unamuno* és *Zoilo Espejo*.

Az 1885-ben megjelent „*Materiales*” kötet azon gyűjteményes munkák előfutára volt, amelyek több szerző gyűjtését közölve folytatták a *Costa* által megkezdett munkát. Jól látható, hogy a kutatási eredményeknek a *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* folyóiratban közzétételének lehetősége 1896-tól fordulópontot jelentett a spanyol jogszokáskutatásban. Lehetővé tették, hogy *Serrano*, *Unamuno* és *Espejo* kutatási eredményei a jogszokáskutatás szerves részévé váljanak. Ebben természetesen fontos szerepet vállalt *Joaquín Costa* is, aki műveiben – így a spanyol jogszokáskutatás egyik alapmunkájának tekintett, a földközösségeket bemutató „*Colectivismo agrario en España (1898)*”²⁵⁷ című kötetében – gyakran hivatkozott kutatási eredményeikre, az általuk gyűjtött jogszokásokra. Legalább ilyen jelentőséggel bírt az is, hogy a *Costa* által szerkesztett, a különböző spanyol régiók, tartományok szokásjogi és földközösségre vonatkozó jogszokásanyagát összegző *Derecho consuetudinario y economía popular* gyűjteményes kötet szerzői között megtalálható volt *Serrano* és *Unamuno* neve és az általuk gyűjtött jogszokásanyag. Ezáltal mindhárman számon tartott képviselőivé váltak a *Costa* által kezdeményezett jogszokásgyűjtő programnak, amelynek intézményi háttérét és folytonosságát a *Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* biztosította.

A jó barátoknak és mesternek²⁵⁸ tekintett *Costával* való együttműködéséről emlékezett meg *Unamuno* egy tiszteleti konferencián tartott beszédében 1932-ben, a madridi *Ateneo*-ban. A gyűjtők – akik amellet, hogy változatos foglalkozással rendelkeztek, különböző hivatalt

²⁵⁵ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:112.

²⁵⁶ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:115.

²⁵⁷ COSTA 1898:337-382.

²⁵⁸ UNAMUNO 1918:196.

viseltek, eltérő életutat jártak be – elsősorban kutatótársak, sokszor barátok is voltak, akiket összekötött a helyi szokások, hagyományok tisztelete és a jogszokáskutatás iránti elkötelezettség.

3.2.3.2. A spanyol jogszokáskutatás jogtudós képviselői

Rafael Altamira a Buenos Airesi Egyetem Jogi Kara meghívásának eleget téve, 1909-ben a szokásjog témáját érintő előadásában a jogszokáskutatás spanyol iskolájáról vagy doktrínájáról beszélt, olyan jogtudósok egy csoportjának kutatásaira utalva, akik hosszú éveket szenteltek a szokásjog tanulmányozásának, közülük kiemelve *Joaquín Costa* szerepét.²⁵⁹ 1917-ben, *Carreras i Artau (1879–1954)*²⁶⁰ pedig egy „*escuela consuetudinaria*”-ról írt, melyet „*costista*”-nak is nevezett és amely már elérte a csúcspontját.²⁶¹ Ennek az iskolának az üzenete több ezer oldalnyi monográfiában, publikációkban, gyűjtésekben és kutatásokban manifesztálódott.

3.2.3.2.1. Manuel Pedregal y Cañedo (Grado, 1831 – Madrid, 1896)²⁶²

Jogi tanulmányait az Oviedói Egyetemen végezte 1856-ban, majd megnyitotta ügyvédi irodáját. 1865-ben *Colegio de Abogados*²⁶³ dékánja. Pályafutása során előbb előadóként kezdett tevékenykedni a Tudományos és Irodalmi Akadémián – melynek alapításában 1854-ben közreműködött – ahol kiállt a liberális álláspontok védelmében. Részt vett egy a párt előzményét képező bizottság kialakításával a Demokrata Párt megalapításában. Aktív résztvevője volt az asztúriai republikánus mozgalomnak, a köztársasági tézisek védelmezőjeként, tagja volt a Tartományi Forradalmi Tanácsnak és megalapította az „*El Constituyente*” című újságot. Az 1868-as forradalmat követően, *Ayuntamiento de Oviedo* tanácsosává választották, majd 1869-ben, 1871-ben és 1872-ben indult a tartományi képviselői posztért. 1873-ban a *Cortes Constituyente*²⁶⁴-ben Gijon képviselője, a Kongresszus alelnökévé választották és kinevezték La Coruña polgári kormányzójává. *Emilio Castelar*²⁶⁵

²⁵⁹ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:65.

²⁶⁰ *Tomas Carreras i Artau* filozófus, etnológus, politikus, egyetemi tanár, katalóniai jogszokásgyűjtésére hivatkozik Tagányi 1919:52., valamint TÁRKÁNY SZÜCS 1976:89.

²⁶¹ CARRERAS I ARTAU 1917.

²⁶² Életrajzi adatok megtalálhatók ld. online forrás

Pedregal születési évszámként 1832. szerepel Gumersindo de Azcárate nekrológiájában, melyet a madridi Ateneóban olvasott fel. AZCÁRATE 1897:5., valamint SAMPEDRO – MERRY -FERNANDO 2005:266.

²⁶³ Ügyvédi Kamara, 1775-ben alapították meg, célja: ügyvédi hivatás gyakorlásának szabályozása, képviselete, képzés

²⁶⁴ Alkotmányozó Nemzetgyűlés

²⁶⁵ *Emilio Castelar* (1832–1899), író, politikus, történész, egyetemi tanár, a spanyol képviselőház tagja, Spanyol Köztársaság elnöke 1873.szeptember 7. – 1874. január 3. között

kormányzása alatt pénzügyminiszter. Az Első Köztársaság bukása után ügyvédi hivatásának él. A madridi *Ateneo* tagja, majd elnöke, valamint a *Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*²⁶⁶ tagja. *Giner de los Ríos*²⁶⁷- szal együtt az *Institución Libre de Enseñanza* (továbbiakban *ILE*)²⁶⁸ egyik megalapítója, melynek tanulmányi rektori és az igazgatótanács elnöki tisztségét töltötte be. 1881-ben az Oviedói *Cortes* választásokon indult. Centralista Párt vezetője, Asztúriában *Gumersindo de Azcárate* és *Rafael María de Labra*²⁶⁹ mellett egy köztársasági unió létrehozásában is részt vett.

Costa „*Materiales para el estudio del derecho municipal consuetudinario*”(1885) című művében társszerzőként *Pedregal* Asztúria jogszokásait veszi górcső alá. *Azcárate* által politikai témájúként²⁷⁰ meghatározott „*Derecho municipal consuetudinario*” címet viselő rövid leíró tanulmányában *Pedregal* Asztúria tartomány településének helyi rendelkezéseit, tulajdonviszonyokat, a vidéki emberek szokásait, közösségi, illetve közhasználatra szánt területek (pl. legelők, szántóföldek) szabályait, azok gyakorlati megvalósulását az állattartás és a mezőgazdaság terén vizsgálva felhívja a figyelmet a közösségi tulajdon részletes tanulmányozására, kitér a helyi rendeletek megsértése esetén bírságokra, elzálogosításra.²⁷¹

E műve családjogi témával – mint pl. az asztúriai vidéki család szokásai, házassági szerződés, örökös nevezés, nem házas gyermekek jogai, bérleti szerződés családjogi vonatkozásban, atyai hatalom, a nő helyzete a családon belül – kiegészülve 1902-ben *Derecho consuetudinario y economía popular* című szokásjoggyűjtések között került újra kiadásra.²⁷²

3.2.3.2.2. *Rafael Altamira y Crevea (Alicante, 1866 – Mexikó, 1951)*

1886-ban, a Valenciai Egyetemen polgári és kánonjogi diplomát, majd 1887-ben Madridban jogi doktorátust szerzett. 1888-ban elfogadta „*La Justicia*” című republikánus napilap szerkesztői posztját, amelynek később, 1892-ben igazgatója lett. Igazgatja a „*Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*” című folyóiratot, emellett ügyvédként is dolgozott. 1888-ban

²⁶⁶ Jogtudományi és Törvényhozói Királyi Akadémia

²⁶⁷ *Giner de los Ríos* (1839–1915) pedagógus, filozófus

²⁶⁸ Az *Institución Libre de Enseñanza* 1876-ban alakult az oktatás és a tudományos kutatás szabadságának elve alapján, azzal a küldetéssel, hogy hozzájáruljon a spanyol társadalom erkölcsi és kulturális megújulásához.

²⁶⁹ *Rafael María de Labra Cadrana* (1841-1918) jogtudós, politikus, ILE egyik alapítója 1876-ban, melynek rektora 1881–1882 között és 1885–1918 között, Madridi Ateneo elnöke, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas tagja, spanyol emigránsok jogainak védelmezője

²⁷⁰ AZCÁRATE 1879-1883:10.

²⁷¹ PEDREGAL 1885:10-21.

²⁷² PEDREGAL 1902.

a Nemzeti Pedagógiai Múzeum titkári posztját töltötte be. 1897-ben, az Oviedoi Egyetem Jogtörténeti Tanszékének vezetőjévé nevezték ki. 1898-ban az egyetem jogi karának más tanáraival együtt létrehozta az „*Extensión Universitaria*”²⁷³-t. Ezt követően oktatási főfelügyelő, majd az alapfokú oktatás főigazgatója, 1913-ban politikai nyomásra lemondott ezen tisztségéről. 1914-ben Diplomáciai és Konzuli Intézet (mai Diplomáciai Iskola) tanárává, valamint a Madridi Központi Egyetem *Historia de las Instituciones Políticas y Civiles de América*²⁷⁴ tanszékvezetőjévé nevezték ki, melyet kizárólag a Jogi- és Bölcsészettudományi Kar Doktori képzéséhez hoztak létre, különös figyelemmel az amerikanisztika tárgyú témákra. E tisztségét Altamira egészen nyugdíjazásáig, 1936-ig töltötte be. 1916 és 1923 között Valenciái Egyetem szenátora volt, 1931-ben a Madridi Egyetem Jogi Karának dékánjává választották.²⁷⁵

Doctor honoris causa La Plata, Lima, Mexikó, Sorbonne, Bordeaux, Cambridge, Columbia, Havanna, Brüsszel, Santiago de Chile és Montevideo egyetemeken. Szorosan kötődik az *ILE* pedagógiai projektjeihez. Nemzetközi jogásként, a párizsi *Tribunal de Litigios de Mineros*²⁷⁶, majd a Hágai Nemzetközi Bíróság bírója, és az Állandó Nemzetközi Bíróság tagja. 1909-ben az Oviedoi Akadémia levelező, majd 1911-ben rendes tagjává választották. 1922-ben a Történettudományi Királyi Akadémia akadémikusává nevezték ki.

Először 1931-ben, később 1951-ben Béke Nobel-díjra javasolták. A spanyol polgárháború kitörését követően száműzetésbe vonult Mexikóba. *Joaquín Costa*, *Gumersindo de Azcárate*, *Nicolás Salmerón (1838–1908)*²⁷⁷ *Giner de los Ríos* és *Manuel Bartolomé Cossío (1857–1935)*²⁷⁸ *Altamira* intellektuális és politikai pályájára jelentős hatást gyakoroltak. Felkeltették benne a haladás, a szabadság, a jog, a harmónia, a fejlődés, a törvény eszméit, kiteljesítve a spanyol nemzeti gondolatot.²⁷⁹

²⁷³ Egyetemen kívüli oktatás: matematika, fizika és társadalomtudományok terén tudományos népszerűsítő órákat tartanak, nemcsak Oviedóban, hanem Asztúria különböző városainak munkásközpontjaiban és falvaiban.

²⁷⁴ CARRERAS I ARTAU 1917.

²⁷⁴ Amerika Politikai és Civil Intézményeinek Története

²⁷⁵ MALAGÓN – ZAVALA 1971:76-79.

²⁷⁶ Bányajogi jogvitákra hatáskörrel rendelkező külön bíróság

²⁷⁷ *Nicolás Salmerón* politikus, ügyvéd, filozófus, az Első Köztársaság harmadik elnöke

²⁷⁸ *Manuel Bartolomé Cossío* pedagógus, művészettörténész, *Museo Pedagógico Nacional* (Nemzeti Pedagógiai Múzeum) igazgatója, Misiones Pedagógicas elnöke, Madridi Központi Egyetemen kötött barátságot Joaquín Costával.

²⁷⁹ CALLE VELASCO 2013:11.

Altamira – a közösségi tulajdon történetét az őskortól a 19. századi Spanyolországig felölelő – 1890-ben kiadott „*Historia de la propiedad comunal*” című doktori értekezésének elkészítése egybeesett azzal az időszakkal, akikkel személyes és intellektuális kapcsolatokat alakított ki, és akiket mestereinek tartott szakmai formálódásában. Témavezetője, *Gumersindo de Azcárate*, az „*Ensayo sobre la historia del derecho de propiedad*”²⁸⁰ című művében a tulajdonjog történetét írja le.

Az értekezés történeti és szokást érintő jellege *Costá*hoz való közeledést jelentett, akinek tanácsai nyomán elmélyült a félsziget különböző közösségi tulajdonformáinak (mint pl. közösségi vagyon, legelőközösségek, törzscsaládok... stb.) történeti tanulmányozásában. A jogi tanulmány vidéki közösségekre és családszerveződésekre vonatkozó történeti információkkal való gazdagításához felhasználta az akkor rendelkezésre álló, *Costa*, *Azcárate*, *González de Linares (1834–1893)*²⁸¹, *Pedregal*, *Juan Serrano Gómez (1837–1898)*²⁸², *Wentworth Webster (1828–1907)*²⁸³, *Josep Pella (1852–1918)*²⁸⁴ kutatásait...²⁸⁵. Hivatkozik ezen szerzőkre, gyűjtéseikre, ily módon ismertette kutatási eredményeiket.

A műnek, e Spanyolországra vonatkozó része bizonyos szempontból mintegy előre vetíti *Costa* agrárközösségekre vonatkozó kutatásait „*Colectivismo agrario en Espana*” (1898), amely bővelkedik kutatásokkal és adatokkal a spanyol jogszokásról, valamint a közösségi tulajdon módozatainak fennmaradásáról és a jelenlegi kialakulásáról Spanyolországban. Ezáltal elmondható, hogy *Altamira* értekezésének e részéhez végzett kutatások costai hangsúlyokat hordoznak.²⁸⁶ Ebben a tulajdonformák helyzetét összehasonlító tanulmányban a szokásjogi gyűjtések beépítésével túllép a histogramikus megközelítésen.

A művet a társadalmi és gazdasági életben még hasznosnak tekintett agrárforrások osztatlan kisajátítási formáinak védelme és azok eltűnésének megakadályozására való törekvés jellemzi. Kiemelte a közösségi szokásjog gazdag és élénk valóságát, a gyakorlatban tapasztalható gazdag és változatos formákat, szemben a tulajdonjogra vonatkozó liberális törvényhozás elvont megfogalmazásával. Pontosan erre alapozta a hagyományos közösségi

²⁸⁰ AZCÁRATE 1879-1883.

²⁸¹ *Gervasio González de Linares* szokásjogi gyűjtése GONZÁLEZ DE LINARES 1902.

²⁸² *Juan Serrano Gómez*, katona, szokásjogi gyűjtése SERRANO GÓMEZ 1902.

²⁸³ *Wentworth Webster*, író

²⁸⁴ *José Pella y Forgas*, politikus publicista, történész

²⁸⁵ ALTAMIRA 1890:302-313.

²⁸⁶ GARAYO URRUELA 2018.

intézmények védelmét, a népi jogtudat visszatükröződéseként és a néptömegek által alkotott köztes társulások autonóm és szubsztanciális jegyeinek kifejezéseként. Másrészt *Altamira* azt is hiányolta, hogy az 1888-ban kihirdetett montenegrói Polgári Törvénykönyvben foglalt rendelkezésektől eltérően az új spanyol egységesítő törvényhozás nem fordított nagyobb figyelmet az agrárjavak osztatlan használatának formáira, amelyek a családok létfontosságú támaszát, túlélését jelentették.²⁸⁷ A spanyol szokásjogban az agráriumról folytatott elmélkedés központi szerepet töltött be, mely területen *Altamira* különös figyelemmel fordult az öntözővíz megosztás problémája felé, ezen érdeklődés a Costával való kapcsolatából fakadt.

Altamira alicantei gyűjtésének eredményei 1896-ban a *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* című folyóiratban láttak napvilágot, melynek bővített változata „*Mercado de agua para riego en la Huerta de Alicante y en otras localidades de la Península y Canarias*”²⁸⁸ címmel 1902-ben jelent meg *Costa* neve által fémjelzett „*Derecho consuetudinario y economía popular*” című második kötetben szokásjogi kutatások összeállításaként. E monográfiájában egy történeti áttekintést tesz a 13. századtól kezdve 1865-ig, kommentálva a témával kapcsolatos különböző jogszabályokat, majd ismerteti az alicantei öntözővíz elosztási és értékesítési rendszerét.

Altamira további kutatásai egy terjedelmesebb mű kidolgozásához vezettek. *Costa* kezdeményezésére a *Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*²⁸⁹ évente kiírt szokásjogi témájú monográfiai pályázatára benyújtott pályamunkák között szerepelt 1903-ban *Altamira* „*Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Alicante*” című műve, mely díjat nyert és 1905-ben jelent meg. A magyar jogszokáskutatáshoz fűződő kapcsolat jeles példája, hogy ezen gyűjtésre műveikben Tagányi Károly²⁹⁰ és Tárkány Szücs Ernő²⁹¹ is hivatkozik.

A monográfia egyik fejezetének tengelye az öntözővíz témája „*személyes kutatásainak különleges tárgya*”²⁹², emellett a művet kiegészítette az emberi élet egyéb vonatkozásaival is. A család fejezetben kitér pl. a jegyesség, a házasság, a hozomány, a házastársi vagyon, az örökbefogadás, a nők helyzete a családon belül, a temetés témájára. Olvashatunk a

²⁸⁷ GARAYO URRUELA 2018:59.

²⁸⁸ ALTAMIRA 1902.

²⁸⁹ Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia

²⁹⁰ TAGÁNYI 1919:52.

²⁹¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1976:89.

²⁹² ALTAMIRA 1905:11.

haszonbérletről, visszatér a közösségi tulajdonnal kapcsolatos szempontokra (közhataltra szánt területek: hegyek, rétek, legelők, önkormányzati létesítmények, stb.), vagy mint pl. a munka, a napszám kérdéskörére, beszámolót közöl Alicante megye iparosairól, gazdasági helyzetükről, gazdasági társaságokról, egyesületekről.

A mű összegyűjt minden olyan adatot, mely érdemes lehet a társadalmi problémákkal kapcsolatos reflexiókra, és azok megoldásainak kidolgozására. Az agrártulajdon rendszerének vizsgálatakor, a földhasználati és tulajdonviszonyokat mutatja be, főként a családi vagyon átadásával, a szerződések időtartamával és a betakarított termés elosztásával kapcsolatos normákat vizsgálja. Elemzi azokat az eseteket, amikor a szokás a termelő javát szolgáló szerződésekre vonatkozó jogszabályokat módosította.²⁹³

A kutatás hozzájárul az alicantei szokásjog és földközösség ismeretéhez. *Altamira* kifejti, hogy Alicante tartományában történt változások – a népességváltozást előidéző külföldi nemzetekkel való kereskedelem, ezáltal a külföldi hatás (amely jól érzékelhető főként a francia, olasz, angol, német, és egyéb országok vezetékeinek elterjedésében), a fuerok eltörlése V. Fülöp által (Valencia) és a 19. sz. egységesítő áramlata – hatással vannak a helyi normákra. Majd ekképpen fogalmaz: *„Az igazán érdekes az, hogy mindezen okok ellenére fennmaradtak jogszokások és jogi specialitások, és viszonylag nagy számban... ez kedvez a szokásforma továbbélésének, amely ellenáll minden egységesítő nyomásnak, sőt még a jogszabályok által intenzíven átítatott területeken is talál réseket, ahol kihajt, új fajtákat hoz létre és megőriz sok régit.”*²⁹⁴

A szokásjog iránti érdeklődése a tulajdonjog története, azon belül is a földtulajdon közösségi formái felé fordult. A costai javaslatnak megfelelően megtalálni a hagyományos használati formákban, a népi joggyakorlatban és a szokásjogi normákban a Polgári Jogi Kódex és a törvényhozás reformjához szükséges kiinduló pontot és alapjait. Mindennek a közigazgatási jogra kifejtett hatását is vizsgálta.²⁹⁵

Altamira a monográfia elkészítése során különböző kutatási – történeti és etnográfiai – módszereket ötvözött. Hangsúlyozta, hogy van olyan fejezet, amely *„személyes kutatásaim*

²⁹³ GARAYO URRUELA 2018:65.

²⁹⁴ ALTAMIRA1905:8.

²⁹⁵ GARAYO URRUELA 2018:66-67.

gyümölcse”²⁹⁶ szóbeli információk, kérdőív és személyes interjúk alapján készült. *Altamira* a spanyol jogtörténeti tanszéken kifejtett oktatói és kutatói tevékenysége során népszerűsítette hallgatói körében a szokásjog kutatását.

1904-ben javasolta tanszéke hallgatóinak a szokásjog témakörét, mint választható szemináriumi kutatási témát. Figyelemre méltó, hogy *Altamira* a római jogot nem az ókori római jogtudósainak műveiben keresi, hanem a *Partidas*-ban, „mert ez az, ami hatással volt a középkori és modern Európára, és mert spanyol forrás”²⁹⁷. A kurzusai során hallgatóival tanulmányozzák *Savigny*, *Sumner Maine*, *Post*, *Kohler*, *Blackstone*, *Lambert* és *Gény* munkásságát, valamint *Costa* szokásjogi elméletét. *Altamira* azonban túllépett az elméleti megközelítésen és empirikus kutatásokat is végzett. „Hogy az elméletek tanulmányozását a valóság közvetlen megfigyelésével egészítsem ki, azzal bíztam meg a hallgatókat, hogy gyűjtsenek élő szokásokat Asztúria különböző településein.”²⁹⁸

A szokásjog tanulmányozása céljából, annak érdekében, hogy segítse hallgatói munkáját, kérdőíveket dolgozott ki, valamint tanulmányi kirándulásokat szervezett. Így összegzi az egyetemen folyó munka eredményét: *Posada*²⁹⁹ úr politikai jog tanszékén és közgazdaságtan tanszékén, és az utóbbi időben én a jogtörténeti tanszékemen kutatásokra és kirándulásokra vittük a hallgatóinkat az asztúriai szokásjog tanulmányozására irányuló programnak megfelelően, és nagy mennyiségű adatot sikerült összegyűjteniünk, amelyek egy része kiadásra került, más részét pedig az Egyetem archívumában őrzik publikálásra.”³⁰⁰

Fontosnak tartom kiemelni, hogyan értékelte – a már korábban említett buenos aires-i konferencián – *Altamira* ezt a „costai kezdeményezésre” született, a szokásjog területén végzett gyűjtőmunkát, melynek eredménye következtében „az élő spanyol jogszokásról gyűjtött anyag felülmúlja a világ bármely más nemzetét, mivel némelyiküknél teljesen hiányzik ez a munka, nem tanulmányozták a megélt szokásjogukat és ezért nem rendelkeznek a jogélet e sajátos irodalmával, mint ahogy ma Spanyolország.”³⁰¹

²⁹⁶ ALTAMIRA 1905:12.

²⁹⁷ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:82.

²⁹⁸ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:84.

²⁹⁹ *Adolfo González Posada* (1860–1944) jogász, szociológus, egyetemi tanszékvezető tanár, Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tagja

³⁰⁰ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:19.

³⁰¹ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:68.

Majd hozzáteszi, hogy „a példák ismétlésével, az elvégzett tanulmányok nyomasztó súlyával, bebizonyította, hogy nem egy kis, hanem nagy csoportot alkotnak, és bebizonyította, hogy szokásjogunk a jogélet minden területére vonatkozik, úgy mint család-, tulajdonjog, önkormányzati jog, választójog, sőt közjegyzői jog is... bebizonyította, hogy a szokásjog egy permanens, állandó dolog, ma éppolyan élő és valós, mint a középkorban és a vizigótok idején, hiszen megmutatták, hogyan alakultak ki korunkban és napjainkban új szokások a polgári-, és a választási jog tárgyában és megmutatta azt is, hogy a szokás győzedelmeskedik a jog felett.”³⁰²

Altamirának nem csak az egyetemi oktatás és kutatási módszerek, hanem a jogászképzés terén is megmutatkoztak újító törekvései, innovatív szemlélete.

Amerikai útja során, 1910. január 22-én, Mexikóban tartott előadást ügyvédek számára az *Escuela Nacional de Jurisprudencia*³⁰³ falai között „*Educación científica y educación profesional del jurista*”³⁰⁴ címmel,³⁰⁵ amelyen a mexikói és a spanyol tantervet hasonlítja össze és a mexikói jogászképzés új kurzusokkal való kiegészítését javasolja, tekintettel arra, hogy a jogtudománynak proaktív funkciója is van, nem pedig pusztán jogalkalmazásra törekszik.

Először is a jogtörténet, mint önálló tantárgy kötelező oktatását, a képzési rendszerbe történő beillesztését javasolta. Másodsorban indítványozta, hogy a római jog kurzust – amely csak szakterületként létezett a doktori képzésben – terjesszék ki a licenciátusra. A harmadik javaslata a kánonjog kurzus tanrendbe illesztése, a negyedik pedig a szokásjog, mint önálló tantárgy létrehozása. *Altamira* számára a szokások határozták meg a jogviszonyokat, és nem az írott jog, a törvények. Utalt azokra az indián szokásokra, amelyek fennmaradtak a hódítást követően, és amelyek a gyarmatosítás alatt valamilyen módon átalakultak, mert szembekerültek a spanyol törvényekkel. Emellett kifejtette, hogy Mexikóban nagyon fontos a szokások figyelembevétele a jogélet és annak jelenségeinek megértéséhez. Végül az ötödik javaslata, a latin nyelv oktatásának bevezetése volt.³⁰⁶

³⁰² RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:68.

³⁰³ Nemzeti Jogtudományi Iskola

³⁰⁴ A jogász tudományos oktatása és szakmai képzése

³⁰⁵ LEDEZMA MARTÍNEZ 2013a:367.

³⁰⁶ LEDEZMA MARTÍNEZ 2013b:119-120.

Altamira tudományos érdeklődése, oktatói és kutatói tevékenysége során kifejtett missziója tárul fel előttünk, az általa átadott értékek fogalmazódnak meg „... tanszékemen különös gondot fordítottam arra, hogy a hallgatók kutatómunkáját olyan források felé tereljem, amelyek információgazdagságát mérlegeltem, nem csak azért, mert ez az igazság, hanem azért is, hogy felkeltsem az érdeklődésüket és reményt adjak nekik számos fontos felfedezésre.”³⁰⁷

3.2.3.2.3. *Mariano Ruiz-Funes García (Murcia, 1889 – Mexikó, 1953)*

A büntetőjogász és republikánus a Madridi Központi Egyetem Jogi Karán licenciátusi, majd doktori fokozatot szerzett 1912-ben. Ezzel egy időben megválasztják a *Colegio de Abogados* tagjának, rövid ideig az ügyvédi hivatásnak élt, majd a Murciai Egyetem Jogi Karán egyetemi tanár, 1925-ben tanszékvezetővé, ezt követően dékánná nevezik ki, majd a rektorhelyettesi pozíciót tölti be. Kutatómunkája a büntetőjogi, kriminalisztikai munkákra irányult. Csatlakozik *Manuel Azaña* által alapított Republikánus Akció párthoz, 1931-ben pedig a Republikánus párthoz. 1931 – 1933 között Murcia képviselője a *Cortes Constituyente*-ben és a Parlamenti Bizottság tagjává választják, az 1931-es a Spanyol Köztársaság alkotmánya tervezetének megszerkesztésében működik közre. 1933-ban visszatér az oktatáshoz, a Murciai Egyetemen docens és kutató, illetve oktat a madridi *Instituto de Estudios Penales*-ben. 1936-tól ismét a politikai pályafutása dominál, a Republikánus Baloldal jelöltje. Földművelésügyi miniszter 1936. február 19. és ugyanezen év július 19. között *Azaña*, *Barcia-Trelles* és *Casares Quiroga* kormányaiban; illetve *Giral* első kormányában 1936. július 19. és 1936. szeptember 4. között; igazságügyi miniszteri tisztséget lát el *Largo Caballero* kormányában 1936. szeptember 4. és 1936. november 4. között. 1937-ben a Köztársasági kormány lengyelországi ügyvivőjének, majd belgiumi nagykövetévé nevezik ki. 1940-ben– néhány hónapnyi kubai tartózkodás után száműzetésbe vonul Mexikóba, ahol elsősorban büntető jogi és kriminológiai szakterületeken tanácsadói és oktatói tevékenységet folytat, majd a Mexikói Autonóm Nemzeti Egyetem tanszékvezetőjévé nevezik ki és számos latin-amerikai ország tudományos akadémiája tagjává választják.³⁰⁸

1912-ben, *Ruiz-Funes* a jogi doktori fokozat megszerzésére irányuló, szokásjogi témát tárgyaló „*El derecho consuetudinario en la huerta y campo de Murcia*” című doktori

³⁰⁷ MALAGÓN BARCELÓ 1971:52.

³⁰⁸ CERDÁ RUIZ-FUNES 1997.

értekezése a bíráló bizottságtól kitűnő minősítést kapott, és amely tartalmi szempontból kiinduló pontként szolgált a *Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* 1914-es felhívására benyújtott és díjazott „*Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Murcia*” című művének. E monográfiát, amely a doktori értekezésnek nagyobb terjedelmű, családjogi témával bővített és egész Murcia megyét vizsgáló változatát 1916-ban tették közzé.

Ez a mű két, egymástól jól elhatárolható, részből áll. Az első antropológiai jellegű, mely az ember életútját kíséri végig: születés, házasságkötés előtti kapcsolatok, házasság, szülő-gyermek kapcsolat, halál és végrendelkezés. A második rész tulajdonviszonyokra, feles művelési szerződésekre, bérleti és egyéb szerződésekre fókuszál, közösségi és önkormányzati jogszokásokat, Segura folyó és különböző települések öntözőrendszerét, a helyi iparosok szokásait, valamint közösségi intézményeket (jótékonyági intézmény, takarékszövetkezet) mutatja be különböző murciai településeken, úgy mint La Unión, Yecla, Jumilla, Villanueva, Mazarrón, Murcia és Águilas.³⁰⁹

A háromtagú bíráló bizottság (tagjai: *Gumersindo de Azcárate*, *Rafael de Ureña*³¹⁰ és *Rafael Altamira*) e monográfiát értékelve, véleményükben méltatták, hogy a mű szinte az összes murciai szokást átfogja, jól megszerkesztett, és minden egyes témában részlet- és információ gazdag. A szerző minden esetben kifejti kritikáját, igazolva a népi jogi kultúrát. Hiányosságnak róják fel, ami véleményük szerint nagy fontossággal bírt volna, hogy a határvidékek hasonló szokásaival nem hasonlítja össze a murciai szokásokat, valamint érdeemesnek tartották volna az öntözéssel kapcsolatos szokások összehasonlítását közgazdasági és a jogi szempontból is.³¹¹

Kutatási módszerét tekintve, *Mariano Ruiz-Funes* nem csak a publikált forrásokat és dokumentumokat használt fel, hanem a szokásokat őrző szájhagyományhoz is fordult. A második művében megemlítette azokat az adatközlőket, akikkel interjút készített, illetve akiknek kérdőívet küldött el.³¹²

³⁰⁹ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:158.

³¹⁰ *Rafael de Ureña y Smenjaud* (1852–1930) jogász, a Valladolidi, az Oviedoi, a Madridi Központi Egyetem és a Jogtudományi Akadémia jogászprofesszora, az Erkölcsi és Politkatudományi Királyi Akadémia cenzora.

³¹¹ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:139.

³¹² CERDÁ RUIZ-FUNES 1997:518.

A szokásjogi iskola olyan magánjogi kódex létrehozását javasolja, amely figyelembe veszi az egyes régiók szokásjogi intézményeit.

A jogszokáskutatás iránt elkötelezett spanyol jogászok egy csoportja e feladatot szemük előtt tartva végezték gyűjtéseiket, melyben első helyet kapott *Joaquín Costa*, akihez további spanyol jogtudósok csatlakoztak, többek között *Manuel Pedregal*, *Rafael Altamira* és *Mariano Ruiz-Funes*.

Pedregal önkormányzati szokásjog kutatása terén ért el eredményeket, míg Altamira, hasonlóan Costához, úttörő szerepet játszott a földtulajdon közösségi rendszerének jogtörténeti szempontból történő tanulmányozásához. Altamira kiemelte a közösségi tulajdon jelentőségét a paraszti gazdaságok fennmaradásában és történeti fejlődésében.

Mariano Ruiz-Funes Murcia tartomány népi jogéletét vizsgálta.

Jól látható, hogy ezen kutatások, jogszokásgyűjtések fokozatosan bővülnek újabb és újabb területek jogszokásaival (pl. családjog), azokból merítve, tágítják a jogszokáskutatás horizontját, szorosán beékelődve és beépülve a costai programba, annak organikus részévé válva járulnak hozzá a jogtudomány gazdagításához. Érdekes megjegyezni, hogy szerepvállalásuk sokrétűbb, mint egyszerű jogszokáskutatás, a szokásjog ismertetése. Jogászok, politikusok, pedagógusok, történészek, szociológusok, a társadalmi, szociális, gazdasági problémákra innovatív szemlélettel reagálva e mellett a jogalkotás változását, modernizációját igyekeztek kutatásaikkal előmozdítani. Costa és követőinek munkássága nyomán egyre teljesebbé vált és 1917-ig kialakult a spanyol jogszokáskutatás corpora, melynek köszönhetően Spanyolország élen járt Európában a jogszokáskutatás terén.

3.2.4.A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekre vonatkozó jogszokások

3.2.4.1. Az aragónai jogszokásokról

Costa törekvéseit, minden egyes megnyilvánulását a jog iránti szeretete motiválta, a jogra nem mint tudományra tekintett, hanem „megélt jogra”, a gyakorlatban az együttélés normájaként, amit a nép, az emberek által létrehozott, sajátjuknak érzett, gyakorlati, együttélési normára. *Costa*, maga is közelről, a természetes helyén, „grausi őrtornyából” közvetlenül figyelhette meg a helyi szokásokat, az aragóniai szokásjogi intézményeket, tanulmányozta és részletesen elemezte azokat, bebizonyította ezen eltűntnek vélt, vagy csak egyszerűen csak feledésbe merült jogintézmények létezését.³¹³

„...ahhoz, hogy a szokásokat megértsük, érezni kell azokat és nem érezheti az, aki nem ugyanazt a környezetet lélegzi be, amelyben létrejött, aki nem hatol át érzések, meggyőződések, hiedelmek, erények, eszmék, szükségletek, szokások és örökölt hagyományok, domborzati és éghajlati viszonyok igen összetett hálóján, amelynek eredménye egy ilyen intézmény. Ezért a szokásokat, ahelyett, hogy megvitátnánk, inkább tisztelni kell őket, élő kifejezéseként a társadalmi akaratnak és a nép szuverenitásának közvetlen termékének.”³¹⁴

Costa a „*Derecho consuetudinario y economía popular de España*” című gyűjtéseit tartalmazó és 1879-től közétett összegző művében részletesen bemutatta a családi szokásjogi intézményeket szorgalmazva azoknak az aragón polgári jogi Kódex tervezetébe való beépítését, „*mivel Aragóniában a szokásjog hatályban van, rá kell térni – a kodifikáció előzetes műveleteként – a mostanáig szóban megőrzött aragón jogszokások megszerkesztésére és írásba foglalására.*”³¹⁵

Jól látható, hogy *Costa* két célt kívánt elérni: egyrészt maga az aragón nép számára mintegy tükröt tartva a korabeli polgárok elé egy elemzést szeretett volna nyújtani Aragónia saját jogintézményeiről, megcélozva azt, hogy elinduljon egy olyan folyamat, mely ezen jogintézmények fennmaradására, megőrzésére hivatott, másrészt egy élő szokásjogi mintát

³¹³ MERINO Y HERNÁNDEZ 1986:71.

³¹⁴ COSTA 1883:137.

³¹⁵ MERINO Y HERNÁNDEZ 1986:73.

kívánt nyújtani a törvényhozók, jogalkotók számára³¹⁶, elősegítve azt, hogy a jog modernizálása nemcsak a korábbi törvények, hanem a jogszokások alapulvételével is, mintegy szerves fejlődésként, a kontinuitást biztosítva történjen, mert „*a jó törvények a jó szokásokból jönnek létre.*”³¹⁷

Costa a megélt szokásokban, Alto Aragón népében, e régió alapját és esszenciáját látta, és amikor a szokásokkal foglalkozik, valójában „Aragónia jogi valóságát”, altoaragón jogéletet³¹⁸ tárja fel. Fontosnak tartom ehelyütt azt pontosítani, hogy Aragónia, *Costa* számára különösen, elsősorban Alto Aragón vidékét jelenti. Valójában az aragón jogban két – földrajzilag is jól elhatárolható – terület különböztethető meg: az egyik az Alto Aragóné, ez Aragónia tartomány északi, az Ebro folyótól a Pireneusokig terjedő része, a maga íratlan, és meg nem írt szokásjogával; a másik az Aragón Citerior, ez Aragóniának az Ebro folyótól délre eső része, melynek jogintézményei írásban kerültek összegyűjtésre és amelyek egyfajta átmenetet képeznek az altoaragón és a kasztíliai jog között. *Costa* hangsúlyozza az altoaragón szokások jelentőségét, különös tekintettel a régió gazdasági viszonyaira, jellemzőire. Mindezek alapján jelenti ki a problémát megközelítő látásmódját bemutató, gondolkodását szintetizáló tételmondatát, ami szerint Alto Aragón olyan Aragónia számára, mint Aragónia, Spanyolország számára. Így érthetjük meg, hogy milyen jelentőséget tulajdonít a szokásjog tanulmányozásának, ami még inkább szükséges, a kodifikáció korszakában.³¹⁹

Costa meglátása szerint a városi emberek, különösen a jómódú, gazdag polgárok nem értik meg a „nemzet lelkét” képviselő egyszerű, vidéki paraszt embereket, földműveseket, a jogtudósok pedig értetlenül állnak a vidék problémáival szemben, mivel ők más társadalmi osztályhoz tartoznak.

A fentiekén túl *Costa* tradicionalizmusának további lényegi jellemzője, hogy az a családon, mint élő, társadalmi-, gazdasági- és jogintézményen alapszik.³²⁰ „*Minden országban kétféle család létezik. Néhány átmeneti, változó, instabil, történelem és hagyományok nélkül, állandó lakhely nélkül, név nélkül, ...egy fajta meghatározhatatlan lények...vándorló, kaotikus tömeg. A többiek patriarchális családok, családnevekkkel, amelyeknek ismert volt a származása,*

³¹⁶ FRAGUAS MADURGA 1999:120.

³¹⁷ COSTA 1981:75.

³¹⁸ GIL NOVALES 2014:48.

³¹⁹ GIL NOVALES 2014:62.

³²⁰ GIL NOVALES 2014:62.

*évtizedeken át ugyanazon falakon belül éltek nemzedékek áldásával...ezek a családok testesítik meg a nemzetség hagyományait és lelkét... ”.*³²¹

Costa olyan családi szokásjogi intézményeket tárgyal, mint például a „*Comunidad doméstica del Alto Aragón*”³²²; „*Consejo de familia*”³²³; „*Heredamiento universal*”³²⁴; „*Dotes y legítimas*”³²⁵, „*Viuedad*”³²⁶; „*Casamiento en casa*”.

3.2.4.1.1. *Comunidad doméstica del Alto Aragón*

A *Comunidad doméstica del Alto Aragón* jogintézményben Costa Alto Aragón házközösségét mutatja be. Ezen jogintézményen rendelkezéseinek ismertetésén keresztül egyben megismerhetjük az aragóniai családszerkezet jellegzetességeit is.³²⁷ Aragónia családra vonatkozó jogszokásai olyan élő és komplex szokásjogi szabályrendszert alkottak, amely az aragón tételes jogot, törvényhozást, ahhoz rendkívül jól illeszkedve oly módon egészítették ki, hogy a családi viszonyokra vonatkozóan szinte tökéletes egységet képező, tételes és szokásjogi szabályrendszert hoztak létre. Ennek eredményeként egy szinte tökéletes, teljes, jól együttműködő, jogi szabályozási környezet alakult ki. Ezen jogi környezetet nagyban segítette létrejönni a család jogintézményének és a családnak, mint az Aragóniában különösen fontos, elsősorban a mezőgazdasági termelésből eredő gazdasági és társadalmi egységnek az önmegtartó és folytonos, a társadalmi igényekkel harmonizáló, így erős legitimitással bíró hatalmi tényezője.

Megfigyelhető ennek inverze is, a jogi környezet is elősegítette mindezt, képes volt harmonizálni a család hatalmi és folytonossági egységének hagyományos elvét a családtagok személyiségének legmélyebb tiszteletével.³²⁸ Alapvető jellegzetessége, hogy a család Aragóniában önmaga által alakul, fejlődik, önmagában áll, önmagának ad jogot, szemben a Kasztíliaival, ahol az állam mindenkit ugyanarra a rendszerre kötelez. A Fuero egy házközösségi rendszert mutat – a házastársak jogaival, vagyonszerkezettel és bennük a

³²¹ COSTA 1883:514.; ORTEGA COSTA 1998:12.

³²² Alto Aragón házközössége

³²³ Családi Tanács

³²⁴ Általános öröklés

³²⁵ Hozomány és köteles rész

³²⁶ Özvegyiség

³²⁷ Fontos megjegyezni, hogy ugyanezen időszakban *Bogišić* a délszláv házközösséget, a zadrugát kutatta, BOGIŠIĆ:1884. E témával részletesen foglalkozik Bognár Szabina. BOGNÁR 2011.

³²⁸ FRAGUAS MADURGA 1999:122-123.

gyermek részvételével – mely önkéntes, fakultatív és nem kötelező, egy liberális rendszer.³²⁹

Minden család egy valódi gazdasági egységként funkcionáló, ezáltal gazdasági alapon nyugvó személyegyesülés, „társasági forma”, melyet egy fő – az apa vagy az egyik testvér, vagy rokon, vagy egy a család által befogadott személy – irányít. Megkérdőjelezhetetlen alapelve, hogy a család vagyona oszthatatlan. Az *ab intestato* öröklés soha nem nyílik meg. Ha a családfő megöregszik, gyermekei közül örökösöt nevez meg, ha gyermektelen, örökbe fogadással biztosítják a család továbbélését, működését. Amennyiben a családfő örökös nélkül hal meg, a rokonaiból álló Családi Tanács nevezi meg az örökösöt. A választás, amely egyrészt erkölcsi, másrészt gazdasági szempontból történik, arra esik, aki legalkalmasabbnak tűnik a közösség kormányzására, irányítására, ügyeinek intézésére, illetve adottságai és személyes tulajdonságai, rátermettsége is méltóvá teszik erre a feladatra – lehetőség szerint ez általában az elsőszülött. A cél a vagyon családban maradásának biztosítása. Az otthonmaradó, házasságra nem lépő testvérek (*tiones*) a család érdekében dolgoznak és engedelmességgel tartoznak a családfőnek. Ha átmenetileg, munkavállalás céljából elhagyják otthonukat, sőt még a községből is távoznak, napszámosnak vagy cselédnek állva, visszatérésükkor a szülői házba ugyanazon jogok illetik meg, mint azelőtt. Keresetük saját vagyonukat képezi (*peculium*), amely lehet pénz vagy kis számú jószág. Ha végleg elhagyják a házat, hozományt vagy köteles részt kapnak.³³⁰ Jól látható, hogy elsődleges, alapvető és prioritást élvező volt a családi közösség fennmaradása, egybetartása, ez a család legfőbb, minden más szempontot megelőző érdeke.

Mindegyik család a saját belső életét szabályozó valamennyi jog „szerzője”, kvázi „jogalkotói” szerepet tölt be: törvényt hoznak, végrehajtanak, értelmeznek és akár ítéletet hoznak saját szerződéseik, statútumaik alapján. Az egyéntől elvárják, hogy a család érdekében és annak javára a vagyon egységét szem előtt tartva cselekedjen. A házasság több, mint egy „szívügy”, egy „államügy”³³¹. Az atyai hatalmat az apa a gyermek javára és az ő érdekeit szem előtt tartva gyakorolja, így az inkább gyámságnak tekinthető: „*de jure regni, no habemus patria potestatem*”³³². A házastársak az egyenlőség alapján élnek. A családi

³²⁹ COSTA 1981:53.

³³⁰ COSTA 1981:54.

³³¹ COSTA 1981:63.

³³² COSTA 1981:63.

egységben nem szívódik fel és nem tűnik el család tagjainak személyisége, sem az apáé, sem a feleségé, sem a gyermeké. A törvény garantálja az apának a végrendekezés abszolút szabadságát, a gyermek semmilyen jogcímen sem veszíti el vagyonát és 21 éves korában emancipálódik.³³³

3.2.4.1.2. A Családi Tanács

A polgárjogi jellegű szokásjogi intézmények közül a Családi Tanács a legmeghatározóbb. Szerepe igen jelentős és tevékeny volt a „családi lélek”³³⁴ megőrzésében, úgy mint a gyámnevezés, emellett a családfő halála esetén, amennyiben az nem rendelkezett örökösről, annak kijelölése és megnevezése. A túlélő házastárs házasságkötésének engedélyezése vagy megtagadása új házastárssal, házassági szerződés jóváhagyása és kihirdetése, az új házasságkötés esetén az első házasságból származó gyermek érdekeinek biztosítása, valamint az új házasságból születendő gyermek(ek) és az új házastárs vagyoni jogosultságainak meghatározása. Döntés a megnevezett, végrendeleti örökösrel szemben megfogalmazott panaszokra vonatkozóan, valamint az apa vagy a testvérek részéről a rossz bánásmód, a nem megfelelő tartás, a megállapított hozomány vagy a köteles rész mértéke miatt. Amennyiben a panaszosokra nézve kedvező határozatot hoz, úgy a Családi Tanács megállapítja azt az összeget, vagyoni hányadot, amelyet az örökösök rendelkezésére kell bocsátani hozomány vagy tartás jogcímen. Valamint szerepet vállal az öröklés vagy a házassági szerződések értelmezésében, intézkedik a temetések és a családfők lelki üdvéért való könyörgés kapcsán.³³⁵

Szinte döntéshozóként működött a családi élet legkritikusabb és legfontosabb pillanataiban. Döntései végrehajthatóak és megfellebbezhetetlenek voltak, nem volt szükség érvényességükhöz és végrehajthatóságukhoz sem bírósági, sem bármely más hatósági legitimációra, megerősítésre, jóváhagyásra.³³⁶

Aragóniában a Családi Tanács kizárólag rokonokból állt, összetételét tekintve rendszerint négy vagy két vér szerinti legközelebbi rokon, apai és anyai ágról fele-fele arányban,

Aragóniában a szülői részről „tutela”gyámság létezik, és nem a „patria potestad”, vagyis az atyai hatalom. Ennek a gyámságnak a természete különbözik a kasztíliai atyai hatalom jellegétől, lényege: a gyermekek magukévá teszik, amit megszereznek. COSTA 1981:191. 55. megjegyzés

³³³ COSTA 1981:62-63.

³³⁴ COSTA 1981:74.

³³⁵ COSTA 1981:75-76.

³³⁶ COSTA 1981:76.

hivatalos személy (plébános, bíró, polgármester) bevonása csak vitás esetekben volt lehetséges.³³⁷

3.2.4.1.3. Öröklési jogszokások Argóniában

Az öröklés jogintézményét vizsgálva rendszerint örökösnek az elsőszülött gyermeket nevezik meg, azonban azt a nem elsőszülött fiú- vagy lánygyermeket is megnevezhetik, aki képességei, adottságai, rátermettsége révén a vagyon kezelése, a család jólétének megőrzése és biztosítása érdekében az örökség megszerzésére és ezáltal a nagycsaládon belüli, társadalmi és gazdasági vezető szerep gyakorlására az elsőszülöttnél érdemesebb.

A hozomány és a köteles részre vonatkozó jogkérdést tekintve az örökségből részesülő leszármazónak az örökségből nem részesülő leszármazó, a testvére számára ki kellett adnia annak a hozományát és az őt megillető köteles részt. Ez érintette bármely jogcímen megszerzett vagyontárgyat, az a szerzés jogcímétől függetlenül az örökség részét képezte. Ezen, az alábbiakban részletezésre kerülő jogintézmény példája a korszak jogi és gazdasági kreativitásának. Lényege, hogy a családi vagyonból egy igen csekély vagyonrész – amelynek akár teljes elvesztése sem bír jelentőséggel – a kiskorú gyermekekre bíznak, akik azzal önállóan elkezdhetnek gazdálkodni, ezáltal egyrészt nagykorúságukra kitűnik a család későbbi irányítására való képességük, vagy képtelenségük, másrészt eredményes gazdálkodásuk esetén még kiskorúként a családon belül gazdálkodva lényegében saját maguk „kitermelik” későbbi hozományukat, köteles részüket, anélkül, hogy annak kiadásával így a családi vagyon csorbulna, míg esetleges sikertelenség esetén a család vagyonvesztése nem következik be, „csak” később a hozományt, köteles részt a családi vagyon terhére kell kiadni.

Az alábbiakban ezen jogszokás néhány érdekes részlemét kívánom bemutatni.

A fiúk, amikor 10-12 éves korukat elérik és elkezdenek szolgálni, általában jószágot őrizni, egy kisebb vagyont bíznak rájuk, 2-3 birkát, 2 vagy 3 *cahiz*³³⁸ búzát vagy egyéb gabonát vagy 80, 100 vagy több reált,³³⁹ amit búzára vagy birkákra fordítanak. A tenyésztéssel saját nyájra tesznek szert, és amikor belépnek abba az életkorba, és felébred bennük a gazdálkodás iránti vágy, valamint házasodni készülnek, már nagyobb nyáj áll rendelkezésükre, mint az apjuknak; ha a mag, amit a vagyon megalapozásához kapnak, kevésnek bizonyul, két vagy több éven át elvetik vagy a szülő jószágával (ökrével) szántanak vagy ugart törnek fel

³³⁷ COSTA 1981:79.

³³⁸ Cahíz: űrmérték, 666 liter

³³⁹ Real: ¼ pezeta

közösségi hegyen. Amíg kiskorúak, az apa kezeli a vagyont, külön kezelve a családi vagyontól, költségvetéstől. Annak érdekében, hogy vagyonukat gyarapítsák, általában nem hagyják el a szülői házat, éppen elegendő munkát biztosít számukra a földeken való munka (vetés, aratás), birkanyírás, így ezzel a tőkével nagyobb hozamra, nyereségre tesznek szert, mely lehetőséget biztosít arra, hogy kiadják a hozományt, illetve a köteles részt.³⁴⁰ Előfordul, olyan záradék, melyben „*A fiúgyermek, mostantól, amíg el nem érik a 12. életévét, meghatároznak nekik 100 real összeget vagyon megkezdéséhez, amely összeg idővel gyarapodni fog, amely részben vagy egészben hozományként szolgál nekik a ház adottságai szerint.*”³⁴¹

Costa hozzáfűzi, hogy amikor a vagyon meghaladja a köteles rész összegét, a logika azt követelné, hogy a felesleg visszaforgatásra kerüljön a családi vagyonba, e szokásjogi intézményt logikusnak, szimmetrikusnak jellemzi, és a jegyzőkönyvek olyan eseteket is megemlítenek, mint pl. „*ha elérik a 14. életévüket, és nem mutatnak (az örökös testvérei) hajlandóságot az egyházi vagy irodalmi életpálya felé, mindegyiknek ad egy tehenet vagy két cahíz búzát*”³⁴² a vagyon megalapozásához, melyet az apa életében ő kezel, míg az apa elhalálása esetén, mindegyik gyermek saját maga, mely vagyon egészben vagy részben a hozomány részét képezi. Ezt a hozományt vagy köteles részt a szülők jelölik ki, hiányukban pedig az örökös, „*...amennyiben a vagyon meghaladja a köteles részt a ház adottságai alapján, a felesleg az örökös javára fordítódik*”³⁴³, *Costa* ezen eseteket a múlt század (18. sz.) öröklésről rendelkező szerződéseiből merítette. Megfigyelhető, hogy a köteles részt, maga a gyermek a saját munkája által lassanként szerzi meg, esetleg szülői vagy örökösi segítséggel, azonban ezáltal a családi vagyon nem gyengül meg, azt a család megélhetésére, gyarapodására fordíthatják.

A kiskorú gyermekek vonatkozásában *Costa* felhívja a figyelmet arra, hogy Alto Aragón jogszokásában nem fejlődött ki és nem is vált általánossá a gyámság jogintézménye. Kifejti, hogy ennek a jelenségnek az oka az aragón Fieroban található. Egyrészt statútum szabályozza a család belső életét a házasság megkötésétől egészen a család kihalásáig, ugyanakkor a szokásjog a házassági szerződés területén alakult ki, és amikor megkötik azt, még nincsenek kiskorúak. Másrészt az aragón jog által senki sem választhatja el a gyermeket sem az özvegy

³⁴⁰ COSTA 1981:164.

³⁴¹ COSTA 1981:165.

³⁴² COSTA 1981:166.

³⁴³ COSTA 1981:166.

apától, sem az özvegy anyától, még akkor sem, ha új házasságot kötnek, annak dacára, hogy az örökhagyó házastárs vagy a bíró gyámot nevezett ki a kiskorúnak, hacsak nem rendelkeznek a gyermekek vagyonnal és az apa vagy az anya nem akarja eltartani őket. Ha mindkét szülő elhalálozik, a bíró nevez ki két gyámot, az árva rokonai közül, az egyiket az apai, a másikat pedig az anyai részről, hogy ily módon gondoskodjanak a gyermek vagyonáról. Harmadrészt a kiskorúság Aragóniában 14 éves korban végződik mind a fiúk, mind a lányok esetében. Az aki, átlépte ezt az életkort, megjelenhet a bíróságon engedély nélkül, keresetet nyújthat be polgári peres ügyekben, elhagyhatja az atyai házat, minden esetben szülei engedélye nélkül rendelkezhet halál esetére szóló ügylettel – végrendeleti vagy póthagyatéki úton – a megszerzett ingó, ingatlan vagyonával, amennyiben házas, akkor pedig ingyenesen vagy ellenérték fejében megkötött élők közti ügylettel is rendelkezhet a vagyonáról pl. ajándékozás, eladás, stb. által. A gyámság 14 éves korban ér véget, és 14 év felett nincsen gyámság (gondnokság). Negyedik okként sorolja fel *Costa* azt, hogy már a *Fuero* biztosítja a lehetőséget arra, hogy a kiskorú amikor 14. életévét eléri, ha korábban gyámság alatt állt, kérelmezze a gyámság megszüntetését, ezen kérelemről a két rokonból álló Tanács határoz. A Családi Tanácsra bízák a gondoskodást és a kiskorúak érdekeinek védelmét.³⁴⁴

A gyámnevezés nem mutat egységes megoldásokat, néhány településen jellemző az alábbi záradék: „*A megjelölt rokonok (Családi Tanács) lesznek a gyámjai, amennyiben szükséges, gondnokai azon gyerekeknek, akiknek szükségük van rájuk ...*”³⁴⁵ Általánosabb az, amikor a kiskorúról való gondoskodás implicit feltételként szerepel: az örökös megnevezés záradékában, „*A rokonok azt az örököst fogják megnevezni a gyermeknek, megállapodva a többiek vonatkozásában, aki a legmegfelelőbbnek tűnik nekik*”³⁴⁶, vagy a túlélő házastárs későbbi házasságkötéséhez való hozzájárulás vagy megtagadása esetén megkötött házassági szerződés klauzulájában: „*figyelembe véve a gyermekek legjobb nevelését és jólétét.*”³⁴⁷

Megfigyelhető, hogy milyen erősen dominál a gyermek mindenek feletti érdekének a szempontja, olyan közeli rokonok megjelölése, akik a gyermek javát szem előtt tartva kezelik vagyonukat, abban az esetben, ha árván marad a kiskorú. Ha a túlélő szülő nem képes a gyermek nevelésére, gondozására, vagyonának kezelésére, akkor a Családi Tanács

³⁴⁴ COSTA 1981:186-188.

³⁴⁵ COSTA 1981:188.

³⁴⁶ COSTA 1981:188.

³⁴⁷ COSTA 1981:188.

közvetlenül, vagy az általuk megnevezett gyám(ok) segítségével teszi meg mindezt, anélkül, hogy a bíró ebbe beleavatkozna, vagy jóváhagyná.

3.2.4.1.4. *Casamiento en casa*

„*Casamiento en casa*”³⁴⁸ szokás, ezen jogszokás Aragónia területén volt jellemző, azon esetekben, amikor a házastársak még kiskorú gyermekkel vagy gyermekekkel rendelkeztek és valamelyik házastárs elhalálozott. A szokás fő célja a családi gazdaság, mint vagyontömeg és mint gazdasági egység (családi üzem) működőképességének, teljességének fenntartása, így a tágabb körben vett család megélhetése, fennmaradása, gazdasági alapjának működtetése. Ennek érdekében a szokás vegyítette az írott polgári jog és a helyi szokásjog intézményeit, azokat egymás mellett, egymást kiegészítve, alkalmazva. Megfigyelhető, hogy mindemellett ennek igyekezett jogalapját is adni azzal, hogy a szokás gyakorlásához a Családi Tanács jóváhagyása, hozzájárulása volt szükséges.

A szokás lényegét, röviden akként írhatjuk le, hogy amíg a kiskorú gyermekekkel rendelkező házastársak valamelyike elhalálozott és az özvegy újabb házasságra lépett, ebben az esetben a házasság felek törvényes polgárjogi keretek között házassági szerződést kötöttek. A Családi Tanács hozzájárulásával azonban a szokás lényegét adó módon a házassági szerződés áttörve a haszonélvezeti jog polgárjogi kereteit, külön záradékban rendelkezhetett arról, hogy a gyermek vagy a gyermekek által örökölt vagyonon fennálló özvegyi jogot, amennyiben az újabb házasságkötés folytán beházasodó fél, az özvegy házastársa, az özvegyet túléli, ezen új házastárs tovább gyakorolhassa.

A jogszokás lényeges eleme volt továbbá az, mintegy a záradékban biztosított fenti jogosultság mellett, hogy ezen záradék a házassági szerződésben történő megfogalmazása és a Családi Tanács ehhez való hozzájárulása esetén az új házasságkötés során az özvegynek az új házastárs részére hozományt nem kellett szolgáltatnia. Lényegében a haszonélvezeti jogban ily módon történő részesítése a házastársnak a hozomány szerepét töltötte be.

Ezen jogszokás számos jogelméleti érdekességet, jellemzőt rejt magában. Alapvető tulajdonsága, hogy egy jövőre nézve, egy jövőben bekövetkező bizonytalan esemény esetére, mintegy feltételként jön létre. Az özvegy újraházasodását követően bekövetkezett halála

³⁴⁸ COSTA 1981:209-224.

esetére az őt túlélő új házastárs és a korábbi házasságból származó gyermekek vagyoni viszonyait rendezi.

További kiemelendő jellemző, a hozomány intézményének perfektuálása és lényegében a fentiek szerinti jövőbeni, bizonytalan eseménytől függő átadása az új házastárs részére. A hozomány lényegében a jövőbeni, bizonytalan esemény függvényében az özvegyet történő új házastárs általi túlélés esetén kerül annak tulajdonába.

Ezen hozomány feletti „tulajdonszerzés” egyben a jogszokás magas fokú absztrakciójára is utal. Lényegében ezen szokás útján a népi jog elismeri egy jogosultság, adott esetben egy haszonélvezeti jog önálló vagyoni értékét, a felette való rendelkezési jogot. Figyelembe véve, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a jogszokás már a 18. század második felében megjelent és még a 20. század első évtizedében is létezett Aragónia vidékén, véleményem szerint igen érdekes, hogy a népi jogéletben a szokásjog területén szinte a modern polgárjogot megelőzően, de mindenképp azzal egyidejűleg megjelent a jog ezen igen magas fokú absztrahálódása.

További lényeges jellemzőként értékelem a haszonélvezeti jog egyik alapvető polgárjogi tulajdonságának azt, hogy időszakos, meghatározott időre szóló, de legfeljebb holtig tartó jellegéből eredő kifejezett és korábban áttörhetetlennek hitt személyhez kötöttsége, mint alapvető jellemző áttörését. Ezt véleményem szerint kétféleképpen értelmezhetjük, egyrészt felfoghatjuk akként, hogy az új házasságot ezen jogszokás által az aragón vidék földművesei oly mértékű személyegyesülésnek, gazdasági és érzelmi közösségnek tekintették, amely révén az új házastárs részesedhet az özvegy személyét kizárólagosan megillető haszonélvezeti, özvegyi jog tartalmát képező jogosultságokból. Másrészt felfoghatjuk akként, hogy a haszonélvezeti jogot engedélyez a kiskorú helyett és nevében eljáró Családi Tanács az új házastársnak, ily módon az özvegyet megillető haszonélvezeti jogból, özvegyi jogból az új házastárs is részesül, kvázi ezen jog társtulajdonosává válik.

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ebből a szempontból ezen szokásjog igen keskeny mezsgyén mozog. Végző soron megállapítható az is, hogy a haszonélvezeti jog személyhez kötöttségének áttörése csak részlegesen történik meg. Nem kerül sor szigorúan véve a haszonélvezeti jog átruházására, mindössze az új házastárs, a megözvegyült házastársát megillető ezen jogosultságból részesítésre kerül, mintegy társhaszonélvezővé válik.

Feltehetőleg igen ritka és kevés esetben kerül sor a haszonélvezeti jog kizárólagos gyakorlására, tehát arra, hogy a házassági szerződésben ezen klauzula alkalmazásra kerül és emellett az új házastárs az özvegyet túléli. Ezen jövőbeli és feltételtől függő esemény kevésbé gyakori bekövetkezésére az igen szigorú életkori szabályokból következtethetünk, amelyek nyilvánvalóan praktikus és gyakorlatias okból társulnak ezen jogszokáshoz. Nevezetesen további feltételként határozza meg a jogszokás, hogy a megözvegyült házastárs gyermeke vagy gyermekei legfeljebb 14 évesek lehetnek, e fölötti életkorukban a jogszokás nem alkalmazható, illetve a megözvegyült férfi olyan nővel léphet házasságra, aki legalább 40 éves életkorát betöltötte a házassági szerződés megkötésekor. A megözvegyült nő esetén nincs életkori kötöttség. A férfi azt szeretné, hogy felesége fiatal legyen, aki alkalmas a munkára, a háztartás vezetésére, és ilyen életkorban a gyermekáldás nem valószínűsíthető.³⁴⁹

Amennyiben a megözvegyült házastárs szülei élnek, akkor ők jogosultak a „*casamiento en casa*” engedélyezésére vagy megtagadására, lévén ők az idősek a családban, és a haszonélvezeti joggal rendelkezők, és amíg élnek, fontos számukra, hogy olyan kerüljön a családba, aki érdemes a bizalmukra és akivel egyfajta „közös életet” tudnak élni. Az ő elhalálozásuk esetén két eset különböztethető meg: vagy hagyták diszkrecionálisan a megözvegyült számára vagy rábízta a Családi Tanácsra az újraházasodás eldöntését. Már a házassági szerződés tartalmazza azt a kritériumot, amelyhez igazodnia kell a Családi Tanácsnak a megállapodás jóváhagyásában vagy megtagadásában, néha javaslattal élve „*a gyermekek legjobb nevelését és a vagyon megőrzését figyelembe véve és ezt látva, rendezze el az új szerződési egyezséget*” vagy „*egyezzen meg a legigazságosabban, a leghasznosabban és legelőnyösebben a vagyon és család megőrzése és jóléte érdekében.*”³⁵⁰

Érdekes, hogy ezen jogintézmény igyekszik a szokásjog keretei közül kitörni. Véleményem szerint, azonban nem sikerül, maga a szakirodalom is folyamatosan és töretlenül helyi szokásjogként értékeli.

Ezen jogintézményben, amely az özvegyi haszonélvezetet terjeszti ki az új házastársra, két cél valósul meg: egy azonnali és egyéni, illetve egy távolabbi és felső szintű. Az előbbi a család

³⁴⁹ COSTA 1981:211.

³⁵⁰ COSTA 1981:212.

tagjainak a védelme, az új házasság megkötésével a család folytonosságának biztosítása, az utóbbi a „ház”, a vagyon megőrzése, a családi és vagyoni egység fenntartása.³⁵¹

Ezen jogintézmény létrejöttének oka és a megállapodás lehetősége – amint *Sánchez Pascual* hangsúlyozza társadalmi fundamentumnak és jogi fundamentumnak nevezve – a szükségben és a szerződéskötési szabadságban rejlik.³⁵² Szükség, mert az aragón vidék földművesei a mezőgazdaságból, és az állattartásból élnek, munkájuk által a létfenntartás, ezáltal a fennmaradás, a gyermekek számára a vagyon megőrzésének a szükségessége. A *casamiento en casa* megállapodás megvalósulása a *Standum est chartae* elv – mint jogalkotást generáló elv³⁵³ – alapján a házassági szerződésbe foglalt egyezség, mely nem ellentétes a házasság alapvető céljával.³⁵⁴

Costa úgy értelmezi a *Standum est chartae* elvét, az aragón jog alapvető elveként, hogy „a paktumok törvényeket szegnek meg”, és nem abban az értelemben, hogy a fuerok nem engedik a kiterjesztő értelmezést. A polgári szabadság rendszere kedvez a szokás fejlődésének.³⁵⁵

Jellegzetessége ezen jogintézménynek a mindkét házasságból született gyermekek közötti egyenlőség, mely azonban nem abszolút. Ugyanúgy tagjai a családnak, egy közösségben élnek, nemük szerint dolgoznak a családjáért, a közösségért, tanulhatnak, elsajátíthatnak egy szakmát. Nem abszolút egyrészt, mert az első házasságból származó gyermekek előnyöket élveznek az általános öröklés vagy az örökös nevezés tekintetében. Általános szabályként a megözvegyült házastárs előző házasságból származó gyermeket nevezik meg örökösnek. Másrészt a különböző házasságokból származó vagyon relatív elkülönülése valósul meg. Az első házasság vagyoni viszonyaira vonatkozó törvényes szabályokat kell alkalmazni a második házasság vagyoni viszonyaira is. Az új házastárs által bevitt vagyon a gyermekei köteles része, azonban a „*casamiento en casa*” házassági szerződés megkötésekor ugyanúgy részesülnek a vagyon köteles részéből, mint az első házasságból származók, kombinálva fueroval, a második házasságból született gyermekeknek örökölniük kellene a saját vagyonukat és az első terhére a vagyont. Az íratlan szokás létrehozott egy szabályt, ha az új

³⁵¹ SAPENA 1953:547-548.

³⁵² SANCHEZ PASCUAL 1944:436-438.

³⁵³ LORENTE SANZ – MARTÍN BALLESTERO 1944:62.

³⁵⁴ SAPENA 1953:542.

³⁵⁵ GIL NOVALES 2014:40.

házasztárs köteles része elegendő a gyermekei hozományára, beleszámítva a vagyoni köteles részét, és ha meghaladja azt, nem ad nekik többet, ha viszont nem éri el, ami hiányzik, a saját vagyona terhére pótolja. Így lesz méltányos.³⁵⁶

Jellemző és a jogszokás közel két évszázados léte alatt megfigyelhető, hogy a polgárjog aktuális szabályait igyekeznek betartani. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy egy társadalmi, családi jogintézmény a Családi Tanács meghatározó és megkerülhetetlen szerepe benne. Tulajdonképpen a polgári jog alakításával, egyfajta novációjával próbálnak a vidék földművesei egy jogszokást létrehozni. Egy meglévő jogintézményt, a haszonélvezeti jogot próbálják alakítani. Figyelemmel azonban arra, hogy annak egyik alapvető jellemzőjét, differencia specifikáját próbálják részben sikeresen áttörni és megváltoztatni, ehhez az írott jog, a tételes jog körében eleve nem vezethet sikerre, így ezen oknál fogva is helyi jogszokás marad. Mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy a vidék népe igyekezni alkalmazni, egyben megújítani és a saját életviszonyaihoz igazítani az írott, tételes polgári jogot, mintegy kifejezve ezzel a tételes jog iránti tiszteletét, ugyanakkor a helyi jogszokásokhoz, jogintézményekhez való (hozomány, Családi Tanács) ragaszkodását is. Ezt a kettőséget nagyon érdekes megfigyelni, hiszen tükrözi a kor társadalmi, gazdasági viszonyait.

A „jogalkotó”, ezen jogszokást megalkotó személy, a jogi kútfő, maga is egy szokásjogi intézmény a Családi Tanács, mint a tágabb család döntéshozatali joggal felruházott rokonok. Bennük gyökerezik a „*casamiento en casa*” lényege és garanciája. A „szokásjogi gyámságot”³⁵⁷ testesítik meg, hiszen a Családi Tanács gyakorolja a kiskorúak feletti gyámságot.

A Családi Tanács, mint jogi kútfő, úgy alkot jogot ezen szokásjogban, hogy egy a tételes jogintézményt, a túlélő házasztárs haszonélvezeti jogát, az özvegyi jogot, mintegy a szokásjog kereteiből kitekintve, ehhez képest kívülről, a tételes jog rendszeréből próbál beemelni a szokásjogi rendszerbe, annak ezáltal is egyfajta tekintélyt, hivatalosságot próbál kölcsönözni. Maga az intézmény mégis szokásjogi kútfőtől származik és szokásjogi alapokon marad, az adott közösségen, családon belüli hatállyal bír és szokásként él tovább.

³⁵⁶ COSTA 1981:221-222.

³⁵⁷ SANCHEZ PASCUAL 1944:454.

Ez a kettőség megfigyelhető továbbá magában a jogi norma formájában is. A házassági szerződés egy klauzulájaként, kitételeként kell megfogalmazni. A polgárjog által elismert és a helyi szokások által is támogatott házassági szerződés intézményébe próbálja a szokásjogi kútfő azt beilleszteni a „*Casamiento en casa*” az írott, tételes polgárjog szabályaiban nem illeszkedő, sőt azok hasznélvezeti szabályait lényegében áthágó, az írott jog szempontjából érvénytelen kikötésként, amely ugyanakkor a helyi jogszokás kör egyik részelemét képezi és a szerződő felek, valamint a Családi Tanács, így a társadalom által is elismert jogintézmény.

Ezen szokásjogi, tételes jogi, jogelméleti jellemzőkön túlmenően megállapítható továbbá, véleményem szerint, hogy a „*casamiento en casa*” szokásjogi intézménye, mintegy tükörcépe, rendkívül élénk, impulzív megjelenési formája önmagában is az adott korszak társadalmi, gazdasági viszonyainak, ezen viszonyok változásának.

Ezen jogszokás csak Aragónia vidékén volt megfigyelhető, azonban léte szinte egybeesik az európai történelem, „hosszú XIX. századával”. Ez a jogi modernizáció mellett a társadalom és a gazdaság jelentős átalakulását hozó időszak volt. Mindez az aragón vidék életében a mezőgazdasági termelésben is megmutatkozott. Az időszak elején élt, virágzott, prosperált a hagyományos családi vállalkozás, amely egyben a társadalom, a közösség egyik alapegysége volt (a nagycsalád). Az úgynevezett nagycsalád ezen társadalmi közösség mellett egyfajta gazdasági egységet is jelentett. Az aragón vidék tanyái, haciendái és a környező, hozzájuk tartozó földterületek megművelésére a nagycsalád volt az adott technikai, fejlettségi viszonyok mellett alkalmas. Emellett ezen földek a család tagjainak létfenntartását, ellátását, fejlődését is biztosítani tudták. Rendkívül fontos volt a nagycsalád fenntartása, valamint a birtoktest egybetartása. Élet-halál kérdés volt az egymásra utaltság. A család tudta fenntartani a gazdaságos mezőgazdasági művelést, amely éppen a család létfenntartásának továbbélésének a záloga, biztosítéka volt. Nyilvánvaló, hogy a XIX. században megfigyelhető technikai fejlődés, a mezőgazdasági gépesítések, a nagybirtokrendszer kialakulása, a nagycsalád, mint társadalmi intézmény, és mint gazdasági egység válságát is magával hozta. A korszak végére lényegében ezen gazdasági egység gazdaságos működése nem volt fenntartható, versenyképtelenné vált, a földek megművelését gazdaságosan a nagycsalád nem tudta elvégezni és az azokból termelt jövedelem sem volt a család fenntartására elegendő.

Az új házasságkötéssel egy új családi rendszert, egy új családi rendet hoznak létre. Az új házastárs az elhunyt házastárséhoz hasonló családjogi pozíciót tölt be. Mindez a családi

vagyon és az első házasságból származó kiskorú gyermek érdekében. A „*casamiento en casa*” intézménye azon házasságok esetén jár nagy „haszonnal”, ahol idő előtt elveszítik az egyik „termelő tagot”, a férjet vagy a feleséget, még kiskorú gyermeket hagyva hátra. Egy új apa vagy egy új anya belépése a családba a legnagyobb családi érdek lehet.³⁵⁸

A „*casamiento en casa*” jogintézménye a korszak egyik igen fontos jogintézménye volt. Önmagában lehetővé tette ugyanis az egyre kevésbé versenyképessé váló és egyre inkább elavult gazdálkodási formává, meghaladott társadalmi közösséggé váló nagycsalád fennmaradását még több emberöltőn keresztül. Alapvető célja ugyanis nyilvánvalóan a családi gazdaság a vagyon, a birtoktest egybetartása volt, ezáltal is a hagyományos termelési egységet próbálták az aragón vidék földművesei fenntartani. Önmagában a jogszokásban látszanak ezek a törekvések, a vagyon, a gazdálkodás fenntartása, a családi gazdasági egység fennmaradására törekvés, a nagycsaládhoz való ragaszkodás. A feszülő ellentéteket mutatja ugyanakkor, hogy ezek az emberek a modern jogintézményekhez próbálnak hasonulni, azokat próbálják alkalmazni (túlélő házastárs, haszonélvezeti jog). Nem kívánnak ugyanakkor elszakadni a tradicionális szokásjogi intézményektől, a Családi Tanácstól, a hozománytól sem. Nem szeretnék ezen régi, hagyományos szokásjogi intézményeket elengedni, megpróbálják azokat megújítani. A megújítás során a tételes, írott jog eszközeihez folyamodnak. Mindez azonban, véleményem szerint, csak a gazdasági, társadalmi túlélés eszközként értékelhető. Ezek az emberek szeretnék az új, modern kor kihívásainak, társadalmi és gazdasági kihívásainak is megfelelni, de szeretnék hagyományaikat is megtartani, mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind pedig a jog területén.

Nyilvánvaló a kényszerhelyzet, a hagyomány megköveteli a társadalmi közösség továbbra is előírja házasság esetén a hozomány adását. Ez viszont az özvegy, valamint az örökösök, a kiskorú gyermek vagyonát csorbítaná. Tekintettel vannak nem csak a családi gazdaság vagyontömegének megtartására, azon vagyontömeg megtartására, amely a későbbi hatékony működés záloga, hanem arra is, hogy a még kiskorú örökös, a gyermek az, aki, később ezzel a vagyonnal, ezzel a birtoktesttel rendelkezni fog, azon tovább gazdálkodik, így fenntartja ezen társadalmi egységet. A vidék emberei egy egyszerű, de valahol egy zseniális gondolattal, a „semmitől valamit” próbálnak teremteni. A haszonélvezet jogintézményét felhasználva,

³⁵⁸ MERINO Y HERNÁNDEZ 1986:76.

annak alapvető jellemzőjét csonkítva próbálják elérni, hogy a családi gazdaság alapját képező vagyontömeg ne csorbuljon. Mindemellett a hozományadás is megtörténik. Gondoskodnak ugyanakkor a jogintézmény legitimálásáról is. A jogi kútfőt, maga a közösség, a Családi Tanács az, aki a „*casamiento en casa*” jogszokását képező klauzulához hozzájárulását, az újraraházasodáshoz, a hozományadáshoz áldását adja.

Úgy gondolom a „*casamiento en casa*”, mint „*sui generis*”³⁵⁹ intézmény, jogszokása önmagában szimbolizálja a hely és a korszak társadalmi átalakulásait, a régi és az új társadalomberendezkedést, az átalakuló társadalomban rejlő elképesztő feszültségeket, illetve a korszak ezen szinte megválaszolhatatlan társadalompolitikai, gazdasági, kulturális és jogelméleti kérdéseire adott, a jogszokásban rejlő, az aragón vidék földművesei által megfogalmazott választ.

3.2.4.2. A gyermekekre vonatkozó jogszokások – Unamuno bilbaoi gyűjtése

A gyermekek hétköznapi cselekedetei, gesztusai és játéka közvetlen kapcsolatban áll a társadalommal, az, hogy hogyan képezi le, tükrözi a felnőttek szokásait. A továbbiakban, ezen gyermeki szokások ismertetésével kívánom bemutatni, hogyan jelennek meg a jogszokások a gyermeki világban „unamunoi” perspektívából szemlélve.

Miguel de Unamuno kritikus szemmel nézte a spanyol valóságot és rendkívül sajátos oldalról közelíti meg a „gyermeki” jogszokást az „*Acerca de algunas costumbres económico-jurídicas infantiles*” című 1895-ben, *BILE*-ben megjelent cikkében, mely 2002-ben újrakiadásra került. Olyan témáról elmélkedik, mely akkoriban nagy jelentőséggel bírt és aktuális volt a társadalomtudományok területén: a filogenetika (a faj evolúciója) nyomon követésének a lehetősége az ontogenezisben (az egyén fejlődésében) és egy jogi és gazdasági szervezet nyomait próbálja felfedezni néhány gyerekjátékban.³⁶⁰

Unamuno elmélkedésének kiinduló pontja „*Ha elmélyülünk legmélyebb társadalmi rétegeink szokásaiban, kétségtelenül az a helyes módja, hogy megpillantunk valamit a legtávolabbi társadalmi felépítésünkben, mintha a jelenlegi vadakat távoli őseink tipikus képviselőinek*

³⁵⁹ SANCHEZ PASCUAL 1944:463.

³⁶⁰ UNAMUNO 2002:47.

tekintjük.³⁶¹ Majd ekképp folytatja: „Hasonlóképpen, mint társadalmunk legnépszerűbb rétegeiben, a gyermekekben keressék múltunk nyomait, akik pszichológiailag embrióban lévő állampolgárok.”

Az általánosságok kifejtését követően gyermekkori emlékeire, szülővárosában Bilbaoban, a fiatalok között kialakult jogi-gazdasági viszonyokra tér rá, az általa is már gyermekként, a mindennapokban megnyilvánuló, személyesen megélt szokásokra, párhuzamot vonva a római joggal.

A tulajdonszerzés már a gyermekekben ösztönösen kódolva van „*A gyerek hajlamos mindent a magáévá tenni, ami a kezébe kerül.*”³⁶² Itt szeretnék visszautalni az „aragón gyámságra”, melynek szintén sajátossága, hogy a gyermekek mindent magukévá tesznek, amit megszereznek. Mindaz, amiért megdolgozik, az az ő vagyonát képezi.

Unamuno két módjáról ír a tulajdonszerzésnek, a római jog fogalma szerinti találásról és az ajándékozásról. Nem volt ritka eset, amikor két barát sétál az utcán és az egyik meglát egy használható tárgyat, melyre egy önkéntelen felkiáltással figyelmezteti a barátját, aki odamegy és felveszi azt. Ilyenkor felmerül a kérdés, hogy kié a tárgy, aki felvette, vagy mindkettejüké. Vita esetén, annak a javára ítélték meg, aki birtokolta. Létezett egy szokásjogi alapelv, mely szerint a megszerzett tárgy mindkettőé, azé, aki felfedezte, és azé, aki megszerezte. *Unamuno* felidézi, hogy amikor egy fiú talált egy értékes tárgyat (gyűrűt, pénztárcát, stb.), akkor egy időre kialakult az a mánia, hogy fürkészték a földet, sőt megtörtént, hogy hárman találkoztak, hogy sétát tegyenek, és megegyeztek abban, hogy keresésük gyümölcsén egyenlő arányban osztoznak, amely a gazdasági társulás ékes példája.

Az ajándékozás tekintetében az alábbi esetet írja le: Az, hogy egy fiú ajándékoz valamit egy barátjának egyáltalán nem furcsa, de nálunk a megajándékozott jogának a fogalma nagyon elmosódott, egészen addig a pontig, hogy ha összeveszett az ajándékozóval. Szokásos volt ekkor, hogy az ajándékozó követelte az ajándék visszaszolgáltatását, ami verekedéshez vezetett.

³⁶¹ UNAMUNO 2002:49.

³⁶² UNAMUNO 2002:49.

A gyermekpszichológia egyik érdekes jelenségére mutat rá, és ez az az érték, amelyet a jogi-gazdasági kapcsolatokban megszentelt formulák hordoznak. A római jogban is jelentősége volt a tettek és a szavak ünnepélyes formuláinak, a szertartásnak, melyek fennmaradtak. A jogi formalitások kapcsán az ajándékozás során, amikor az ajándékozott az ajándékhoz való jogát kívánta megerősíteni, az alábbi formulát szavalta el az ajándékozó felé fordulva:

„*Szent Rita, az áldott,
amit adnak, azt el nem veszik,
papírral és szentelt vízzel
az égbe van írva.
Ha elveszed tőlem, meglátod,
a pokolban fizetni fogsz.*”³⁶³

Valójában ezáltal megpecsételték, szentesítették a szerződést.

A szerződéskötés egy másik ünnepélyes módjára is felhívja a figyelmet, amikor főleg ígéretekről volt szó, a szerződő feleket egy harmadik személyhez hívták, kezét fogták és azt mondták a közvetítőnek: *parte*.³⁶⁴ A közvetítő ekkor kezének élével szétvágta a kézfogást, így ünnepélyesen lezárták a szerződést.

Az ünnepélyességnek mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak, sokat használták az eskütételt, ami abból állt, hogy a két mutatóujjat keresztbe tették és megcsókolták, miközben azt mondták: *Por esta!*³⁶⁵

Ennek a jogi-gazdasági életnek igazi érdekességet adott, a gyermekekre jellemző, „gyermeki pénz” létezése. A pénznek, a gazdasági folyamatokra gyakorolt óriási hatása mindenki előtt ismert, és hogy hogyan jutottak el az emberek a közvetlen cserétől a készpénzen keresztül az adás-vételig. Számos könyvben, tanulmányban, tankönyvben olvashatunk a pénz történetéről, és azokról a tárgyokról, melyek a pénz funkcióját töltötték be. Azonban *Unamuno* leírja, hogy náluk, gyermekként hogyan született a pénz.

³⁶³ „*Santa Rita, la bendita,
lo que se da, no se quita,
con papel y agua bendita
en el cielo está escrita.
Si me quitas, ya verás
en el infierno pagarás*” UNAMUNO 2002:51.

³⁶⁴ fél (szerződő), tag

³⁶⁵ Por esta!=Ezért!

Minden gyermek szeret csere-berélni, illetve a csere mellett gyűjtöttek bélyegeket, a háborús időkben katonák gombjait, főleg gyufásdobozok színes képeit, figurákat vagy szenteket. Többféle volt belőlük, szegélyezett, francia, karlista, a cél az volt, hogy minél többet gyűjtsenek össze, amivel pl. fej vagy írást játszhattak. De a cserében a pénz valódi funkcióját töltötte be. „Emlékszem, hogy adott számú figuráért megvettem egy fiú uzsonnáját.”³⁶⁶ Ugyanakkor értékskála szerint besorolták, meg volt hogy egy francia mennyi spanyolt ér.

A játékban betartották a szokásos előírásokat is, szabályozott keretek között folyt. Ezek közül az egyik a vesztes jogának általános elismerése, a vesztesre álló megkövetelhetette a nyeresre állótól, hogy ne szálljon ki a játékból, illetve, ha elveszítette a vagyonát kölcsönt kérhetett tőle.

Az egyik leggyakoribb játékok között szerepelt a „*jugar a partes*”, betéti társaság alapítása szentek gyűjtéséhez. Gyakran előfordult a vagyon összekeveredése, vagyis a társaság feloszlásakor a készleteket (a nyereséggel együtt) egyenlő arányban osztották fel, nem figyelve az egyes hozzájárulásokra.³⁶⁷

³⁶⁶ UNAMUNO 2002:51.

³⁶⁷ UNAMUNO 2002:51-53.

3.2.5. Kérdőívek a népi jogélet kutatásához

A népi jogélet kutatása során a kutatók különös figyelmet fordítottak a néprajzi kutatási módszerre és már a kezdetektől fogva készítettek kérdőíveket, melyek célja elsősorban az adatgyűjtés volt, ugyanakkor a kutatási téma behatárolását is szolgálta.³⁶⁸

Costa abból indult ki, hogy a néplélek a helyi politikai-jogi normákban nyilvánul meg, ezért szükségesnek látta a népi joggyakorlatot „*in situ*” összegyűjteni. Ennek eszköze olyan kérdőívek elkészítése volt, amelyek referenciakeretet adtak a kutatók számára.³⁶⁹

3.2.5.1. Madridi Ateneo kérdőíve (1901–1902)

Costa kezdeményezésére, 1901–1902-es években felmérést végeztek a Madridi Ateneo Erkölcsi és Politikatudományi Szekciójának támogatásával a születéssel, házassággal és halállal kapcsolatos népszokásokra vonatkozóan, amelyhez kérdőívet állítottak össze és küldtek szét egész Spanyolországba. A kérdőív szerkesztői: *Rafael Salillas*³⁷⁰, *Julio Puyol*³⁷¹, *Constancio Bernaldo de Quirós*³⁷², *Enrique García Herreros*, *Guillermo Pedregal* és *Rafael Camarón*.

A 159 kérdésből álló kérdőív szerkezeti felépítését tekintve három nagy fejezetre – születés (28 kérdés), házasság (78 kérdés) és halál (53 kérdés) – majd további alfejezetekre és pontokra oszlik. A házassággal kapcsolatos szokásokhoz társuló témakörök mellett részletesen kiemelem a családra vonatkozókat és az azokra adott válaszokat Asztúria tartományból. A válaszok ismertetése során a hitelességre törekszem, a válaszok esetleges érdekes megfogalmazása a helyi adatközlő személyét, személyiségét, iskolázottsági szintjéből és egyéb tulajdonságait tükrözi. Ez egyrészt látszólag levon az adatközlés tudományos

³⁶⁸ A kérdőíves felméréseket a jogkutatás a jogszociológiai területhez kapcsolja. E kérdésről részletesen ír Bognár Szabina. BOGNÁR: 2018.

³⁶⁹ LISÓN TOLOSANA 1968:131.

³⁷⁰ *Rafael Salillas* (1854–1923) törvényszéki orvos, kriminológus, politikus, irodalmár, a Consejo Superior de Protección de la Infancia y de Represión de la Mendicidad (Gyermekvédelmi és Koldulás visszaszorításával foglalkozó Legfelsőbb Tanács tagja, a Sociedad Española de Antropología, Etnografía y Prehistoria (Spanyol Antropológiai, Néprajzi és Östörténeti Társaság) alelnöke

³⁷¹ *Julio Puyol y Alonso* (1865–1937) történész, jogász, irodalomkritikus, Történettudományi Királyi akadémia, és az Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tagja

³⁷² *Constancio Bernaldo de Quirós* (1873–1959) jogász, szociológus, büntetőjogi és kriminológiai egyetemi tanár

értékéből, legalább ilyen mértékben azonban hozzá is ad ahhoz, színesíti a maga empirikus módján gazdagítja és egyben hitelessé is teszi azt.

II. Házasság

A kérdőív e témakörben az alábbi résztémákat dolgozza fel, melyek közül a család témakörével szeretnék részletesen foglalkozni.

- A. Eljegyzés
- B. Házassági szerződések
- C. Házasulandók kihirdetése
- D. Esküvő
- E. Család

a.) Tagjai vonatkozásában

1. A feleséggel való bánásmód, a férji hatalom és a házastársak közötti kapcsolat jellege. A feleség munkavégzése, a háztartás vezetésében vállalt szerepe.

Asztúria

Az asszonyok a termőföldeken is dolgoznak és a házi munkát is elvégzik, vezetik a háztartást.

Avilés

A feleség általában megbecsült tagja a családnak, csak a házi munkával foglalkozik, ha csak nem szükséges az, hogy más munkát is ellásson. A falvakban segít férjének a mezőgazdasági munkákban.

Cangas de Tineo

Nincs különbség a férj és a feleség között, egyik és másik is segít a szülők kérésére. Amikor már nem tudnak dolgozni a szülők, a háztartás vezetését is átadják. Az asszony mindenféle munkával foglalkozik, sőt a földeken is dolgozik. Aki ügyes a házi munkában, akár a férjét is irányíthatja.

Tineo

Az asszony, ezen a vidéken, sajnos, nem azt a helyet foglalja el, amit kellene. Nem társ, hanem rabszolga. Neki kell gondoskodnia a gyermekekről, a jószágról, a házról és a legkeményebb munkát végzi a földeken.

Pola de Lena

Az asszonnyal általában jól bántanak, főként a falvakban. Megosztja a férjjel a háztartás vezetését, a földeken is dolgozik.

Parres

Az asszony az, aki parancsol a házban. Ahol nincs asszony, a cseléd látja el az „irányító” szerepet, vezeti a háztartást, javítja a gazda ruháit, megveszi az ennivalót. A házimunka végeztével kimegy a földekre dolgozni a férfiakkal.

2. Gyermekkel való bánásmód, szüleikkel való kapcsolatuk, nemek szerinti munkavégzésük. Testvérek és féltestvérek. Családon belüli helyzetük.

Avilés

Az anyák gondoskodnak a gyermekek neveléséről. A falvakban a gyermekek 5 éves koruk után a legelő állatokat őrzik és 10-12 éves korukban már mezőgazdasági munkára küldik őket. Testvérek és féltestvérek között nem tesznek különbséget, ugyanabban a bánásmódban részesülnek.

Tineo

A sok és sokféle munka, amit az anyának el kell látnia, hatással van a gyermekekről való gondoskodásra, a nevelésükre, és a gyermekek személyiségére. A gyermekek elhanyagoltak, koszosak, mezítlásosak és rongyosak.

Cangas de Tineo

A jó jellemű gyermekek rendkívül engedelmesek, de a lusta és rossz természetű gyermekek általában azt csinálnak, amit akarnak. Egyes adatközlők szerint a testvérekkel és a féltestvérekkel egyformán bántanak, mások pedig arról közölnek adatokat, hogy az előbbiekkal figyelmesebbek, mint az utóbbiakkal. A fiúk és a lányok egyaránt részt vesznek a munkában a földeken.

Pola de Lena

Az esetek többségében jól bántanak a gyermekekkel. A fiúk, amikor nem mennek napszámba, apjuknak segítenek a földeken a mezőgazdasági munkákban és a jóságok ellátásában, A lányok a házi munkában és a földeken segítenek. A testvérek és a féltestvérek általában egyenjogúak a

családban, kivéve, ha a mostohaapa vagy a mostohaanya nem tesz különbséget közöttük.

b.) Vagyon vonatkozásában

1. Házastársi vagyonszerzés (közös vagyon, külön vagyon)

Avilés: a család teljes vagyona közös vagyon

Cangas de Tineo: Amikor együtt élnek a házaspárok, akkor minden közös. amikor elválnak, a feleség azt viheti magával, amit a házasságkötéskor a házasságba bevitt.

Pola de Lena: a család teljes vagyona közös vagyon

2. Vannak-e figyelemre méltó szokásjogok a házastársak vagyonára vonatkozóan?
3. Gyermek vagyona (peculium), megszerzésének módja és a vele kapcsolatos szülői jogok.

Cangas de Tineo

A gyermek saját keresménye alapvetően a saját vagyonukká válik, azonban a háztartás költségeihez kis mértékben hozzá kell járulniuk.

Pola de Lena

Amit a jogszabály előír, a városokban, az ipari negyedekben nem ritka, hogy a gyermek odaadja a keresményüket a szüleiknek, vagy egy havi meghatározott összeget élelmiszerre, ellátásért, takarításért, ...stb., mintha a család vendégei lennének.

4. Öröklés.

Cangas de Tineo: törvényes öröklés szerinti, azzal, hogy általában a törvényes örökösök közül az elsőszülött örököl.

F. Örökbefogadás

- a.) Az örökbefogadás módja

Avilés: A falvakban nincs más módja, mint az, hogy hazaviszik őket.

Cangas de Tineo

Ha nem született gyermek, általában valamelyik hozzátartozó gyermekét „fogadják örökbe”, akit saját gyermeküknek tekintenek és úgy is bánnak vele. Ennek nincsenek jogi formalitásai. Hozományt szoktak kérni attól a családtól, ahonnan származik a gyermek. Előfordul olyan eset is, amikor oviedoi

gyermekmenhelyről hoznak el gyermeket, akit sajátjukként nevelnek, amiért az intézménytől nevelési díjban részesülnek. Ha a legidősebb vér szerinti gyermek megházasodik, és nincs utóda, akkor a következő testvér házasodik, és így tovább, ha egyiknek sem születik gyermeke, akkor valamelyik rokont fogadják örökbe.

Pola de Lena

A törvényes örökbefogadás szinte ismeretlen. Rendszerint gyermekmenhelyről vesznek ki gyermeket.

b.) *Gyakori-e, hogy gyermektelen házaspárok örökbe fogadjanak gyermeket*

Avilés Ritka, nem gyakori.

Cangas de Tineo A fent említett feltételek mellett gyakori.

Tineo

Mivel az asztúriai asszonyok nagyon termékenyek, nyilvánvaló, hogy nagyon ritka az örökbefogadás. Örökbefogadás esetén unokaöcsre vagy valamelyik keresztgyermekre esik a választás. Nem ritka, hogy amikor az örökbefogadottak házasságot kötnek, akkor az örökbefogadók vagyonuk harmadát vagy felét átadják nekik.

Pola de Lena

Néha előfordul, hogy a gyermekmenhelyről vesznek ki gyermeket a törvényi előírások betartása mellett.

A kérdőív ezt követően az alábbi témaköröket dolgozza fel, melyeket jelen értekezésben részletesen nem elemzek.

G. Házasságtörés

H. Válás

I. Törvénytelen házasság

J. Házások egyesületei

K. Közmondások és fabulák a házasság témaköréhez kapcsolódóan.³⁷³

Jól látható, hogy egy adott tartományon belül is eltérő szokások uralkodnak a gyakorlatban életkörülményeik, felfogásuk, családról alkotott képük függvényében. A családi szerveződés

³⁷³ LÓPEZ ÁLVAREZ – LOMBARDÍA FERNÁNDEZ 1998:83-87.

tekintetében, a feleség, nem csak a háztartást vezeti, de kiveszi a részét a – megélhetést, anyagi biztonságot jelentő – mezőgazdasági munkákból is. Az anya feladata a gyerekekről való gondoskodás, a nevelés. Megfigyelhető, hogy a gyermekek között, egy bizonyos mértékig, elkülönül a nemek szerinti munkamegosztás. A testvérek és féltestvérek általában ugyanolyan elbánásban részesülnek. Törvényes örökbefogadás nem elterjedt Asztúria tartományban, rokon gyermeket nevelnek sajátjukként, illetve gyermekmenhelyről fogadják családba a gyermeket. A házassági vagyoni rendszer tekintetében a közös vagyon a jellemző, és a gyermek külön vagyonnal rendelkezhet.

A kérdőívhez kapcsolódó gyűjtések eredményeit *Rafael Salillas „La fascinación en España”* című 1905-ben kiadott művében, illetve *Hoyos Sáinz „Folklore del embarazo en España”* című 1942-ben, illetve *„Folklore español del culto a los muertos”* című 1944-ben megjelent műveikben dolgozták fel, míg *Puyol* a szokásjogi válaszokat rendezte.³⁷⁴

A kérdőív kapcsán az Oviedoi Egyetem *Rafael Altamira* által vezetett Jogtörténeti tanszékéről is érkeztek jelentések. *Altamira* együttműködése ebben a „projektben” szorosan összefügg *Costával* való kapcsolatával, valamint azzal, hogy 1895-ben az Oviedói Egyetem Jogi Karán *Adolfo Posada*³⁷⁵, *Adolfo Álvarez-Buylla*³⁷⁶, *Aniceto Sela*³⁷⁷ és maga *Altamira* létrehozta a kutatói szemináriumként működő *„Escuela Práctica de Ciencias Jurídicas y Sociales”*-t, ahol jogi és társadalomtudományi tanulmányokat folytattak. Az ember és a társadalom megismerése, tanulmányozása érdekében számos terepmunkán vettek részt.³⁷⁸

3.2.5.2. *Altamira asztúriai szokásjogi kérdőíve (1904)*

Figyelemre méltó *Altamira Costának* 1898-ban írt levele, melyben az „Asztúriai szokásjog” témájú kutatói szemináriumán diákjaival való közös munkájáról számol be *„Úgy vélem, hogy nagy mennyiségű adatot sikerül összegyűjtenünk három eszköz használatával: asztúriai*

³⁷⁴ LISÓN TOLOSANA 1968:138.

³⁷⁵ *Adolfo González Posada* (1860–1944) jogász, szociológus, egyetemi tanszékvezető tanár, Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tagja

³⁷⁶ *Adolfo Álvarez-Buylla y González-Alegre* (1850–1927) jogász, szociológus, Erkölcsi és Politikatudományi Királyi Akadémia tagja

³⁷⁷ *Aniceto Sela Sampil* (1863–1935) jogász, az Oviedoi Egyetem rektora

³⁷⁸ LÓPEZ ÁLVAREZ – LOMBARDÍA FERNÁNDEZ 1998:10.

*könyvek és folyóiratok tanulmányozása, kérdőívek, tanulmányi kirándulások alkalmával beszélgetések falubeliekkel, papokkal, stb.*³⁷⁹

Altamira 1904-ben javasolta tanszéke hallgatói számára a szokásjog témakörét, mint választható szemináriumi kutatási témát. Fontos volt számára, hogy hallgatói figyelmét a szokásjogi intézmények felé irányítsa, és előmozdítsa kutatói tevékenységüket, melynek eszközeként két kérdőívet állított össze Asztúria gazdasági életére, illetve gazdasági és jogszokásaira vonatkozóan.

Altamira megjegyzésében kifejti, hogy a kérdőívek az egyetem közgazdaságtudományi és jogtörténeti hallgatói számára készültek, azzal a céllal, hogy hallgatók empirikus megtapasztalás révén személyes információkra tegyenek szert és az ilyen jellegű kutatómunkát is megismerjék. A két kérdőív kölcsönösen kiegészíti egymást, céljuk nem a téma kimerítése, hanem az, hogy egy általános képet adjanak az intézményekről és a különböző témakörökről. Ily módon teret hagy és enged a hallgatóknak a megfigyeléseikből származó tudományos következtetések levonására, eredményeik bemutatására.

Altamira pedagógiai törekvései is kirajzolódnak, hiszen fontosnak látja azt, hogy utat nyisson és olyan kutatási területet mutasson meg a fiataloknak, ahol tudományos és szakmai fejlődésük eredményesebb, mint ha csak pusztán a könyveket tanulmányoznák. *Altamira* hangsúlyozza ezen oktatási eszköz hasznosságát, mivel a jogszokás kérdőív – melyet ő maga is évek óta használ – már számos információval, adattal szolgált.³⁸⁰

A 23 pontból álló kérdőív kizárólag Asztúria gazdasági életére, míg az 52 pontot tartalmazó kérdőív Asztúria gazdasági- és jogszokásaira vonatkozó témaköröket öleli fel. A továbbiakban ez utóbbi kérdőív családjogi témaköreit ismertetem.

1. A fiatal emberek udvarlási szokásaira, a fiatal fiúk és lányok ünnepeire, valamint a nőtlen férfiak és hajadon nők, akár egyesületi, akár külön szervezeti forma nélküli egyletei, társadalmi csoportulásai, azok szervezete és céljai.
2. A hétköznapi szabadidős tevékenysége, ezek kapcsán kialakult szokások (esti mulatságok, *filandón*³⁸¹, *esfoyaza*³⁸², kocsma, egyéb szórakozási lehetőségek).

³⁷⁹ CHEYNE 966:360.

³⁸⁰ RAMÍREZ JEREZ – MARTÍNEZ NEIRA 2017:75.

³⁸¹ Fiatal lányok fonóbeli összejövetele

3. Az idősekről és a fogyatékossgal élőkrol való gondoskodás.
4. A házasságkötés és az ahhoz kapcsolódó, az azt megünneplő szokások (Menyasszonytánc; pénzlicit a menyasszonnyal való táncoláshoz, táncra kérés. A menyasszony színlelt eladása, elrablása. A két násznép közötti színlelt verekedés. Az idegen vőlegény megadóztatása. A menyasszony és a kelengye befogadása a férj házába. A feleség bevezetésének szertartásai.)
5. A jegyajándék és a jegyespárnak adott ajándékokkal kapcsolatos szokások. A hozomány kifizetése, a menyasszony kiváltása.
6. A házassági szerződésekhez fűződő szokások. Szerződések formái, feltételei. Harmadik személyek bevonása a szerződésben (szülők). A hozomány és a házastársi vagyoni jogi rendszer. A közös vagyon elemei: a közös szerzemények. Házastársi vagyonmegosztás.
7. A komaság. A keresztszülők és a keresztgyermekük közötti kapcsolatokra vonatkozó szokások.
8. Ajándékok a gyermekágyas asszonynak, gyermekeknek, stb. Az újszülött bemutatása az apa részéről.
9. A törvénytelen házasságra vonatkozó szokások. A házasságkötés nélküli életközösség társadalmi megítélése. Házasságból és házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermekek közötti különbségtétel. Házasságon kívüli gyermek elismerésének formái, ehhez kapcsolódó szokások.
10. Az örökbefogadásra vonatkozó szokásjogi szabályok. Saját gyermekkel rendelkező házaspárok általi örökbefogadás. Az örökbefogadott gyermek viszonya az örökbefogadó szülőkhez és testvérekhez.
11. A vidéki család, mint társadalmi egység. A család, mint gazdasági egység, egy-egy majorság, tanya családi tulajdona. Ennek a vagyonnak az oszthatatlanságára, öröklésére vonatkozó szabályok.
12. A tradicionális és a jelenkorbeli (a kérdőív elkészítésének ideje) atyai hatalom. A nők családon belül betöltött helyzetére vonatkozó szokások.
13. A még meg nem házasodott fiatal felnőttek családon belüli jogaira vonatkozó jogszokások. Peculium.
14. A családfői hatalomgyakorlás. Az előrehaladott életkorban lévő családfő családfői jogainak átadása, gyermekek közötti felosztása.

15. A halál esetére vonatkozó vagyonrendezés. Végrendelet vagy törvényes öröklés útján. A végrendeletek tételének módja. Vagyontárgy átadásának alakiságai.
16. A temetkezéshez fűződő jogszokások. Halotti tor, babonák, kultusz, az elhunytakért való könyörgések szokásai, sirató- és virrasztóasszonyok. Egyes közösségek sajátos gyászszertartásai, céhek, szakmai testületek, *cofradías*).
17. Vidéki szokások értéktartalma.
18. A személyek, földrajzi egységek elnevezéséhez kötődő jogszokások. Családnevek.
19. Az idősekre vonatkozó szokások. A falu öregjei, mint jogforrások.

A további témakörök a családi élet mindennapjait meghatározó kötelmi, közösségi tulajdonjog tárgyában fogalmazódtak meg, mint pl. földközösség, közös használatra szánt területek (legelő, rétek), társaságok, haszonbérlet, öntözővíz használatára vonatkozó szabályok.

A Madridi Ateneo tagjai által összeállított 1901–1902. évi, a „Születés-házasság-halál” tematikus trilógiájára épülő kérdőív egész Spanyolországra kiterjedő kutatást eredményez, míg az Altamira által összeállított kérdőív Asztúria specifikus, ám egyéb régiókra is átvihető, kettős funkciót tölt be, egyrészt oktatási-, másrészt kutatási eszköz. Mindkét kérdőívre jellemző, hogy rendszerező, tudományos és pluridiszciplináris jellegű.

E kérdőívek alapján, a gyűjtés során szerzett adatok, információk ugyanazokat a célokat szolgálták, a népi jog, a népi kultúra, a megélt, íratlan törvények, szokások megismerését és eredményeiknek hasznosítását a jogalkalmazásban. Mindezen gyűjtött adatok elengedhetetlenek a spanyol vidéki társadalom, annak családi szerveződésének tanulmányozásához és akár napjainkban is értékes összehasonlítási alapként szolgálhatnak.

3.3.A gyermekvédelmi szabályozás kezdetei Spanyolországban a XIX-XX. század fordulóján

A XIX. században, Spanyolországban is jelentős mértékben megváltozott a gyermekekről, a gyermekkorról alkotott kép és a gyermekek helyzete. Az óvodai nevelés, a tankötelezettség bevezetése, a gyermekgyógyászat fejlődése jelentősen befolyásolta ezt a folyamatot.³⁸³ Az ország számára a XIX. egyébként is a nagy változások százada: háborúkkal tűzdelt – köztük a függetlenségi háború, a karlista háborúk, a Marokkó elleni háború, tengerentúli gyarmatokkal való konfliktus – amely destabilizálta az országot gazdasági, politikai és társadalmi szempontból egyaránt. De ez a század az alkotmányok és törvényi szabályozások (a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv megszületése) időszakát is jelentette és erős politikai dichotómia jellemezte.

A spanyol gazdasági életben válság, stagnálás, költségvetési deficit lépett fel, a demográfiai folyamatok erősítették a társadalmi egyenlőtlenségeket. A külkereskedelem alapját képező gyarmatok elvesztése a gazdasági szerkezet széthullását, növekvő deficitet eredményezett. Az ipar különösen a textilipar és a bányászat fejlődése megújította Spanyolország néhány területének gazdasági struktúráját, azonban a tengerentúli piacok elvesztése az ipari felemelkedés gátló tényezőjeként jelent meg. A forradalmi technikai innováció és a közlekedés javítása ösztönözte az ipar és a munkaerő-fejlődését – különösen Katalóniában, a baszk tartományokban és az asztúriai régióban, ellentétben Kasztília, Extremadura és Andalúzia vidékével, ahol nagy volt a leszakadás és a szegénység. A jellemző gazdasági tevékenység a földművelés volt, önkényes, szabálytalan, földbérleti és egyéb szerződéses viszonyokkal, alacsony bérekkel, kiszolgáltatva a mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőtlen időjárásnak is. A családok nemhogy élni, de túlélni is alig voltak képesek. A városi és vidéki birtokok privatizációja nyomán kialakuló birtokviszonyok a nagybirtokosoknak, az arisztokráciának és a burzsoáziának kedvezett. A parasztság nehéz helyzete vezetett a városba történő vándorlásához.

A városok többségének infrastruktúrája azonban nem tudott lépést tartani a növekvő lakosságszámmal, a folyamatosan áramló munkásokkal és családjaikkal. Ez az urbanizációs és iparosodási folyamat olyan szociális problémákat generált, mint a „túlnépesedés”, lakásproblémák, munka- és bérfeltételek megváltozása, egészségügyi problémák, munkaerő felhalmozódás, élelmiszerhiány, nyomor. A szociális jelenségek közül az alkoholizmus, az

³⁸³ KÉRI 2004:90.

anyagi bizonytalanság nőket, családokat, gyermekeket kényszerített munkára, sokszor a körülményekhez való alkalmazkodás képtelenségével párosulva.³⁸⁴ A városba érkezőket más életkörülmények, a már megszokottól eltérő életforma várta: hosszú munkaórák, monoton munka, alacsony bérek, lakhatás költségei, magas albérleti díjak, zsúfoltság, higiéniai-és egészségügyi feltételek hiánya, munkaerő elértéktelenedése, egyre növekvő megélhetési gondok.³⁸⁵

A családok a nehézségek kivédésére különböző stratégiákat próbáltak kidolgozni. A családi költségvetés túlnyomó részét az étkezésre fordított költség tette ki, ezért rossz minőségű élelmiszereket vásároltak, elterjedt a hitelbe vásárlás, ennek következménye az eladósodás lett. A magas albérleti díjak kiküszöbölésére a családok közös lakáshasználatot alkalmaztak – sokszor olyan negyedekben, ahol minimális városi infrastruktúra került kiépítésre – amely nem oldotta meg nehézségeiket, hanem helyzetük súlyosbodásához is vezetett, életterük minimálisra redukálódott, áram és szellőzés nélküli helyiségekben, különböző korú és nemű személyek laktak együtt, higiéniai problémák merültek fel, melynek következménye a betegségek elterjedése és a fertőzésveszély lett. A családi életszínvonal nemcsak a bérektől függött, hanem befolyásolta azt a munkaerő-piac, a család mérete, a családtagok eloszlása, és az, hogy éppen milyen életciklusban helyezkedtek el.³⁸⁶ A szakirodalomnak is ebben a gazdasági és társadalmi helyzetben kellett válaszokat találni arra, hogy a spanyol társadalomban a XIX. század végére mennyiben különült el a gyermek világa a felnőttek világától: élesen elhatárolódott vagy annak szerves részét képezte?

A XIX. század végén a polgári társadalom egyre inkább tudatára ébredt a lakosság nagy részét sújtó igazságtalan helyzetnek, és egyre határozottabban fogalmazódott meg a gyermekekről való állami gondoskodás, gyermekvédelem szükségessége. *„A századunk az első abban, ahogy a Megváltó mondta: „Gyerekek, gyertek hozzám! – és kitárta karjait anyai szeretettel. Ezen érdemen kívül, mi is az összes hibájuk?”*³⁸⁷

A gyermek ugyanolyan vagy rosszabb sorsot járt be, mint a felnőtt. *„Sok rossz dolog van Spanyolországban, sok..., de semmi sem rosszabb, vagy annyira rossz, mint ahogy a*

³⁸⁴ MONTERO-PEDRERA 2010:510-511.

³⁸⁵ MARTÍNEZ ÁLVAREZ 2012:35-38.

³⁸⁶ MUÑOZ LÓPEZ 2002:179-182.

³⁸⁷ ARENAL 1897:93-266.

gyermekkel bánnak....”³⁸⁸ Ahogyan a gyermekek védelmét felvállaló szakma, a tudomány és a politika véleményének a sajtóban hangot adott: a gyermeki életszakasz alapvető a jövő embere számára, amivé válik, ezáltal a társadalomnak is, aminek a tagja lesz. Ha nem lennének gyermekek, a történelem sem létezne, sem a jelen, sem a múlt. „*A ma embere a tegnap gyermeke volt, a holnap embere lesz a ma gyermeke, oly módon, hogy a rossz oktatás és a rossz nevelés, a fizikai, erkölcsi, és szellemi gyengeség, az örökség, amit kapunk, és majdnem teljes, ha nem teljes egészében továbbadunk.*”³⁸⁹

A XIX. században változás következett be a gyermekek helyzetére vonatkozóan, láthatóvá teszik azt, mint ahogy teszi *Concepción Arenal* is az „*El pauperismo*” című művében, egy teljes fejezetet szentelve a gyermekeknek, bemutatva a gyermekekkel történő bánásmódot a mindennapi élet különböző színterein: az utcán, az iskolában, vidéken, a tengeren, koldulás vagy munka közben, és a börtönben.

A XIX. század végi és XX. század eleji szociális újtók és filantropók által megrajzolt képben, az utca és az elhagyatott gyermekek gyermekkorukból két nagyon fontos élettapasztalatot veszítettek el: egy jó „családi kör” és egy jó család biztonságát. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a családnak és a társadalomban betöltött szerepének, annak alapvető tengelyének tekintették. A szociális reformpolitika, még ha eltérő mértékben is, de valamennyi európai országban – figyelembe véve a gazdasági fejlődésük, társadalmi berendezkedésük, intellektuális áramlatok, a mély nemzeti problémák által szabott követelményeket, szükségleteket – az anyák és a gyermekek védelmére irányult. A szociális reformok érdekében születő mozgalmak, és a modern állami gondoskodó szerepvállalás törekedett arra, hogy rögzítse a szerepeket, meghatározza a családot és védje a gyermekeket és az anyaságot.³⁹⁰

Megjelennek azok a jogszabályok, amelyekben már megfigyelhető a gyermekek védelmében az állami szerepvállalás szükségessége. A gyermekmunkát tiltó és szabályozó törvények mellett a nagy történelmi változások egyike a tankötelezettség bevezetése volt, mely vízváltó egy gyermek életében, lehetőséget biztosítva arra, hogy a munkás gyermekből tanuló gyermekké váljon.

³⁸⁸ NAVARRO SOTO 2012.

³⁸⁹ ARENAL 1987.

³⁹⁰ SANTOS SACRISTÁN 2015.

3.3.1. Az első spanyol közoktatási törvény (*Ley Moyano, 1857*)

1857. július 17-én jóváhagyásra került a *Ley de Bases*, amely felhatalmazta a kormányt egy közoktatási törvény kidolgozására. Ugyanezen év szeptember 9-én került kihirdetésre a tankötelezettséget bevezető 1857-es közoktatásról szóló törvény, más néven Moyano-törvény, mely *Claudio Moyano*³⁹¹, fejlesztési miniszter nevéhez fűződik. E törvény rendelkezik a lányok oktatásáról, az oktatás különböző szakaszairól, tankönyvekről, vizsgázásról, oktatási intézményekről, az állami tanári karról, közoktatás igazgatási feladatairól³⁹², szabályozza a spanyol oktatási rendszer egészét, egyben egy jogi keretet is nyújt. Ezen oktatási reformot jelentő törvény 7. cikke előírta a tankötelezettséget valamennyi gyermek számára 6-tól 9 éves koráig, beleértve a lányokat is. Az 500 illetve annál nagyobb lelket számláló falvakban kötelező az állami iskola létesítése a lányok számára is a törvény 100. cikke alapján, ezáltal elismerte a nők jogát az oktatáshoz.

A törvény a két nem közötti hagyományos munkamegosztásának koncepcióján alapult. A fiúk számára a munka világára felkészítő tantárgyakat oktattak (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, geometria, fizika és természettudomány), a lányok „a nemnek megfelelő” ismereteket szereztek (5. cikk 1. pontja): háztartás vezetése, „otthoni küldetésükre”, irányuló rajzismeretek és a háztartási higiénia (5.cikk 2–3 pontja) tantárgyak keretében.

A pedagógusképzés terén, a törvény 68., valamint a 71. cikke értelmében a tanítónőktől kevesebb tudást, ismereteket követel meg, mint a tanítóktól. Nagyobb hangsúlyt kap a háztartástan, valamint a tanítónők a tanítók fizetéséhez mérten harmadával kevesebb bérben részesülnek a 194. cikkben foglaltak alapján.

Ezáltal e törvény nem követeli meg a nők férfiakkal azonos szintű oktatását, elzárva tőlük annak a lehetőségét, hogy a társadalomban, a munka világában magasabb pozíciót

³⁹¹ *Claudio Moyano y Samaniego* (1809–1890), latint és filozófiát tanult a salamancai, majd 1833-ban jogi doktorátust szerzett a Valladolidi Egyetemen. Két éven át ügyvédként dolgozott, ezt követően 1835-ben a Valladolidi Egyetem polgári intézmények, 1836-ban a politikai gazdaságtan tanszékének vezetőjévé, 1843-ban az intézmény rektorává nevezték ki. 1850-től a Madridi Egyetem rektori, majd 1881-ben szenátori tisztségét töltötte be. Politikai pályafutása során 1841-ben Valladolid polgármesterének és a *Cortes* képviselőjének, 1844-ben Zamora, míg 1846-ban Toro képviselőjének választották. 1853-ban fejlesztési miniszternek nevezték ki. *Academia de Ciencias Morales y Políticas* tagja, *Academia de Jurisprudencia y Legislación* elnöke, *El Liberal* című újságot vezette.

³⁹² MONTERO ALCAIDE 2009.

tölthessenek be az otthoni vagy a tanítói munkánál, akik „leginkább” a feleség és az anyaszerepre hivatottak.³⁹³

E törvény a tankötelezettség bevezetésével egyidejűleg a 8. cikkben szankcionálja is (figyelmeztetés, pénzbírság), ha a szülők elmulasztják azon kötelességüket, hogy iskolába vigyék a gyermeket. A törvény további kiemelendő aspektusa az alapfokú oktatás relatív ingyenességére. A 9. cikk értelmében ingyenes az alapfokú oktatás a köznevelési intézményekben mindazon gyerekek számára, akiknek a szülei nem tudják azt kifizetni. Ehhez a plébános által kiállított és a polgármester által aláírt igazolás bemutatására volt szükség. A törvény ugyanakkor megteremtette az otthoni vagy magánintézményekben történő oktatás lehetőségét is (7. cikk). Rendkívül előremutató rendelkezése volt, hogy az integrációs törekvések jegyében gondoskodott a fogyatékkal élőkről, továbbá a vak és süketnéma gyermekek számára is biztosította az elemi oktatást speciális intézményekben (6. cikk).

A Moyano-törvény jelentőségét tanúsítja, hogy alapvető rendelkezései több mint 100 éven át, az 1970-es általános oktatási törvényig hatályban maradtak. Az április 29-én kihirdetett 27/1964-es törvény a tankötelezettség időszakának 14 éves életkorig történő kiszélesítéséről rendelkezett, az oktatási rendszer általános rendelkezéséről szóló 1/1990-es törvény (LOGSE) pedig 16 évre emelte a tankötelezettségi korhatárt.

3.3.2. A gyermekmunka szabályozása Spanyolországban

Megfosztani a gyermeket a munkától, az egyet jelentett azzal, hogy visszaadjuk a gyermekkorát a gyermeknek fogalmazott *López Nuñez* jogász, aki 1908-ban a gyermekmunkát „természetellenes erőfeszítésnek”³⁹⁴ definiálta, mely megállapítás mutatja azt a változást, ami a gyermek, mint munkás iránti felfogásban bekövetkezett. Azonban, ha a család fenn akarta tartani magát, elengedhetetlen volt, hogy a gyermek maga is kivegye a részét a munkából: „...láttam hét éves gyermeket dolgozni 13 teljes órát ... amikor megrendelés van, a munkások éjszakánként is dolgoznak, a gyermekeknek ugyanúgy kell éjszakázni és dolgozni”³⁹⁵

³⁹³ SCANLON 1987:194-195.

³⁹⁴ SANTOS SACRISTÁN 2015:5.

³⁹⁵ SANTOS SACRISTÁN 2015:5.

3.3.2.1. A gyárak, műhelyek, bányák munkafeltételeiről és a munkásgyermek iskolai oktatásáról szóló törvény (1873)

Ez a drámai helyzet, a gyermekek kizsákmányolása, indította el azon reformtörekvéseket Spanyolországban is, melyek a gyermekvédelem kezdetének tekinthetők. 1873. július 24. napján fogadták el az első gyermekmunkát szabályozó, *A gyárak, műhelyek, bányák munkafeltételeiről és a munkásgyermek iskolai oktatásáról* szóló törvényt, amely *Eduardo Benot*³⁹⁶ fejlesztési miniszter nevéhez kapcsolódik.

Az 1873. június 13-i alkotmányozó gyűlés ülésén *Pi y Margall*³⁹⁷ a törvény tervezetét üdvözölve védelmébe vette és szorgalmazta *Benot* javaslatát, amelynek jóváhagyásával véget vetnének a gyermeki „abúzusnak” a gyárakban: „*Őrködnünk kell afelett, hogy a gyermekek már ne legyenek a kapzsiság és a szülei nyomorúságának áldozatai, meg kell akadályozni, hogy műhelyekben sorvadjanak el, amiatt, hogy belépnek ezen műhelyekben, és megbirkózzanak olyan nehéz feladatokkal, melyekhez nincsenek meg a szükséges életkoruk. Meg kell szabnunk a gyárba kerülő gyermekek számára a feltételeket és mindenekelőtt ügyelni arra, hogy a munka ne akadályozza meg az intellektuális fejlődésüket.*”³⁹⁸

Benot forradalminak nevezte az ingyenes és kötelező oktatást, azonban sokkal sürgetőbb kérdésnek tartotta a fiú- és lánygyermek gyárakban, üzemekben történő munkavégzésének a kérdését.³⁹⁹ „*Szomorú azt mondani, hogy amikor minden iparosodott nemzetnek van már külön jogszabálya, mely meghatározza mindkét nemhez tartozó gyermekek munkakörülményeit, csak Spanyolország kormánya nem fordította figyelmét egy oly érdekes, mint nagy horderejű ügyre. Spanyolorzágnak, tehát, van egy nagy adóssága, melyet le kell rónia, egy szent kötelessége, melyet teljesíteni kell.*”⁴⁰⁰

E törvény megtiltotta a 10 éven aluli fiú- és lánygyermek foglalkoztatását gyárakban, műhelyekben, öntödékben, bányákban. Életkor és nem szerint határozta meg a maximális munkaidőt, melynek értelmében napi 5 órát dolgozhattak a 13 évesnél fiatalabb fiúk és a 14. életévüket be nem töltött lányok. Nem haladhatta meg a napi 8 órát munkavégzést a 13–15

³⁹⁶ *Eduardo Benot Rodríguez* (1822–1907) politikus, író, matematikus, filológus, 1873-ban fejlesztési miniszternek, Spanyol Királyi Akadémia tagja

³⁹⁷ *Francisco Pi y Margall* (1824–1901) az I. Köztársaság elnöke, a spanyol föderalizmus teoretikusa

³⁹⁸ MARTÍNEZ PEÑAS 2011:36.

³⁹⁹ *Diario de Legislatura* 1873-1874. 25-06-1873. N° 23 (de 315 a 345) 332.

⁴⁰⁰ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes* (Sesion del 25 de junio de 1873). *Legislatura* 1873–1874. Apéndice al N° 23 (de 1 a 2).

éves közötti fiúk és a 14–17 éves lányok esetében. A törvény 4. cikke korlátozta az éjszakai munkát is. A törvény 4. cikke akként rendelkezik, hogy 15 év alatti fiúk és 17 év alatti fiatal lányok nem dolgozhatnak éjjel, azaz 20.30 után olyan létesítményekben, amelyekben hidraulikus- vagy gőzmotorok működnek. Az 5. cikkben foglaltak szerint azon ipari létesítmények, melyek lakott településtől több mint 4 km-re helyezkednek el, és ahol állandóan 80-nál több 17 évesnél idősebb munkást és munkásnőt alkalmaznak, kötelesek voltak alapfokú oktatási intézményt létesíteni, melynek költségeit az állam térítette meg. Ezen iskolába beiratkozhatnak a felnőtt dolgozók és 9 évesnél fiatalabb gyermekeik. Ezekben az iskolában legalább 3 órás kötelező oktatást írtak elő a 9–13 éves közötti fiú és 9–14 éves lánygyermekek számára.

A törvény azonban nem érte el célját. Ennek okai között kell említeni, hogy egyrészt nem tartalmazott megfelelő szankciórendszert, másrészt sértette a szülők érdekeit, akik számára az volt a fontos, hogy a gyerek munkájával, munkabérével minél nagyobb mértékben hozzájáruljon a család megélhetéséhez.⁴⁰¹

A törvény tükrözte *Benot* oktatás és nevelés iránti elköteleződését, a munkaidő korlátozása mögött nem csak az a szándék húzódott meg, hogy a munkafeltételeket humánusabbá tegyék, hanem az is, hogy a munkaidő csökkentésével megvalósulhasson a gyermekek iskoláztatása is.⁴⁰²

A jogszabály alapvetően három kérdést kívánt szabályozni: 1. a gyermekvédelmet, különösen a munkaidő keretek megállapításával és a 10 éven aluli gyermekek munka világából történő kiszakításával; 2. a gyermeknevelést, a gyárakban létesülő iskola és a napi legalább 3 óra nevelési kötelezettséggel; 3. és egy munkásokból, tanítókból, gyárosokból és orvosokból álló felügyelő bizottság létrehozását (8. cikk).

A törvény jelentősége abban állt, hogy felhívta a figyelmet az embertelen munkakörülményekre, a gyermekmunka területén lefektette az állami beavatkozás alapjait, valamint hatást gyakorolt a későbbi jogintézményekre és jogi rendelkezésekre azzal, hogy egyes tartalmi és formai elemei beépültek a későbbi jogszabályokba.

⁴⁰¹ MUÑOZ LÓPEZ 2002:342-357.

⁴⁰² MARTÍNEZ PEÑAS 2011:35.

3.3.2.2. *A gyermekek veszélyes munkavégzéséről szóló törvény (1878)*

A másik, a gyermekmunkát érintő, *a gyermekek veszélyes munkavégzéséről szóló törvény* 1878. július 28-án került kihirdetésre.⁴⁰³ Ez nem a gyermekek ipari tevékenységét érinti, hanem megtiltja a 16 évesnél fiatalabb gyermekek nyilvános előadásokon szereplését, vagy bármilyen veszélyes gyakorlat (pl. egyensúly-, erőgyakorlat) végzését.(1. cikk) A veszélyes foglalkozást űző (pl. akrobata, kötéltrancos, bűvár, állatidomár, torreador, cirkuszigazgató) személyek, nem alkalmazhattak 16 évesnél fiatalabb gyermekeket, sőt 12 éves kor alatti saját gyermekeiket sem.(2–3.cikk)

Azokat a szülőket, gyámokat, akik gyermekeiket ilyen jellegű foglalkozásra ingyen átadják, megfosztják a szülői hatalomtól. Ezen kívül börtönbüntetésre ítélik és pénzbírságot szabhatnak ki azokra a felnőttekre, akik arra biztatnak 16 éven aluli gyermeket, hogy elhagyja a családját, hogy a fent említett hivatás valamelyikét gyakorolja vagy csavarogjon, vagy koldulásra adja a fejét. A törvény azért volt jelentős a spanyol jogalkotásban, mert a szülői hatalomnak határt szabva az adott területen egyértelműen meghatározta az állam beavatkozási szándékát.⁴⁰⁴

3.3.2.2. *A nők és gyermekek munkafeltételeiről szóló törvény (1900)*

A gyermekvédelmi törvény felé vezető következő lépcsőfok a 1900. március 13-i *nők és gyermekek munkafeltételeiről szóló törvény*⁴⁰⁵ kihirdetése volt, mely megtiltotta a 10 éven aluliak esetében a gyermekmunkát és szabályozta a 10 és 14 év közöttiek munkafeltételeit és munkaidéjét.

A jogszabály esetében továbbra is meghatározó az életkori korlátozás. Mindkét nem esetében tiltja a 10 és 14 év közötti gyermekek számára az ipari létesítményekben 6 órát meghaladó, a kereskedelemben pedig a több mint 8 órán át történő munkavégzést. Tiltja az éjszakai munkavégzést a 14 év alatti gyermekek számára (4. cikk) és olyan iparágakban, melyet a *Juntas Locales y Provinciales de Reforma Social* (Szociális Reform helyi és tartományi tanácsai) határoznak meg 14 és 18 év közötti fiatalok számára. Az éjszakai munkavégzés nem

⁴⁰³ *Gaceta* n.º 209.

⁴⁰⁴ SANTOS SACRISTÁN 2015:6.

⁴⁰⁵ *Gaceta* N.º 73. 1900. márc. 14-én jelent meg.

haladhatja meg a heti 48 órát. Éjszakai munka alatt e jogszabály szerint délután 7 órától reggel 5 óráig tartó időszak értendő, minimum 1,5 óra pihenőidővel.

Tiltja a 16 év alatti gyermekek számára a föld alatti munkavégzést, az olyan jellegű munkát, amely során gyúlékony anyagokat kezelnek, veszélyes vagy egészségre ártalmas ipari létesítményekben, valamint motorok tisztítását a gép működése közben (5. cikk). E törvény 6. cikk 1. pontja tiltja a 16 évnél fiatalabb és a kiskorú lányok foglalkoztatását olyan munkakörökben, ahol „jó erkölcsük sérülhet”, valamint minden rendkívüli ügyességet, erőt, vagy egyensúlyt igénylő gyakorlat végzését.

A törvény rendelkezései között figyelemre méltó, hogy bevezetésre kerül a pihenőidő, valamint a vasárnapi és az ünnepnapokon a munkavégzés tilalma (6. cikk). Továbbra is kötelező a 14 év alatti gyermekek számára napi legalább 2 óra általános és vallási nevelés (7. cikk), mely nem számít bele a munkaidőbe. Amennyiben a gyermek igazolja, hogy tud írni és olvasni, a törvényben meghatározott életkor előtt egy évvel felvételt nyer a gyárba (8. cikk). E jogszabály is úgy rendelkezik (8. cikk), hogy minden olyan több mint 20 gyermeket foglalkoztató ipari létesítmény, amelynek 2 kilométeres vonzáskörzetében nincsen elemi iskola, köteles fenntartani egyet. Jól látható, hogy a gyermekmunka és a gyermek oktatása nem szakad el egymástól, párhuzamosan haladnak egymás mellett, még ha nem is egyforma mértékben, azonban szorosan összefüggnek egymással. A törvény tilalmazza ipari és kereskedelmi létesítményekben olyan gyermekek, fiatalok és nők foglalkoztatását, akik fertőző betegségben szenvednek, illetve nem igazolják azt, hogy be vannak oltva (10. cikk). Továbbra is a 10. életév betöltéséhez köti a foglalkoztatás korhatárát, a gyermek ettől az életkortól dolgozhat. Egy munkaszempontú, mondhatni „kizsákmányoló” megközelítés szerint ezen életkor meghosszabbítása jelentősen késleltetné a munkás szakmai felkészültségét, másrészt társadalmi igényként lép fel az, hogy a családok azt szeretnék, hogy a gyermek minél hamarabb jobb bért kapjon.⁴⁰⁶

A fent ismertetett törvényeket követően további jogszabályok születtek. Az 1900. május 3-i dekrétum a nyilvános előadásokon végzett gyermekmunkát szabályozta, az 1900. november 28-i dekrétum megtiltotta a kiskorú gyermekek foglalkoztatását egészségtelen vagy veszélyes, illetve erkölcsüket sértő munkahelyeken.⁴⁰⁷ Az 1902. június 26-i törvény arról rendelkezett,

⁴⁰⁶ VEGA GIL – HERNÁNDEZ DÍAZ – CEREZO MANRIQUE – MARTÍN FRAILE 1988:232.

⁴⁰⁷ VIÑAO FRAGO 2005:42.

hogy a nők és a gyermekek munkavégzése nem haladhatja meg a napi 11 órát. Az 1908. január 25-i királyi dekrétum megtiltotta a 16 éven aluli fiúk és lányok, valamint a kiskorú lánygyermekek foglalkoztatását azon iparágakban, ahol veszélyes, egészségre ártalmas, mérgező, gyúlékony, robbanásveszélyes anyagokat kezelnek. E dekrétum rögzítette azt is, hogy mely mechanikai (pl. pedállal, vágóeszközzel rendelkező) gépeken nem dolgozhattak, mely munkafolyamatokat nem végezhettek (működésben lévő gépek tisztítása, zsírása, stb.) a gyermekek.

3.3.2.4. Hatásvizsgálatok és kérdőíves kutatások a gyermekmunkát szabályozó törvények végrehajtásáról

a) A gyárak, műhelyek, bányák munkafeltételeiről és a munkásgyermekek iskolai oktatásáról szóló törvény (1873) végrehajtásáról (Szociális Reformok Bizottsága, 1884–1885)

A törvényi szabályozással szemben mi volt a tényleges helyzet? Ennek megismerése céljából a Szociális Reformok Bizottsága 1884-1885-ben hatásvizsgálatot végzett a gyárak, műhelyek, bányák munkafeltételeiről és a munkásgyermekek iskolai oktatásáról szóló törvény (1873) végrehajtásáról. A 223 pontból álló kérdőív gyermekmunkát érintő kérdéseket is tartalmazott.⁴⁰⁸

105. kérdés: Teljesen vagy részben tartják be az 1873. július 24-i törvényt?

106.kérdés: Foglalkoztatnak-e gyermekeket nem és életkor megkülönböztetésével, bányákban, szövőgyárakban, fémöntödékben, egészségre ártalmas és veszélyes iparágakban?

107. A törvénynek volt-e hatása a munkásgyermekek testi és lelki fejlődésére?

108. A gyermekmunka összeegyeztethető vagy összeegyeztethetetlen az elemi iskolába járással?

109. Mely iparágakban alkalmaznak gyermekeket éjszakai műszakban?

110. Milyen munkaidőben és milyen életkorú gyermekeket foglalkoztatnak?

111. Mennyi a foglalkoztatott gyermekek munkabére?

A többnyire szóbeli válaszokra alapozó jelentés („*Información oral y escrita*”) adatai szerint a gyermekmunkát végző többsége 6 és 12 év közötti. A madridi nyomdákban 9 éves, az építőiparban, szintén Madridban, alig 10 éves gyermekeket foglalkoztattak. A gyárak és a

⁴⁰⁸ ROBLES MUÑOZ 1984:79-109.

feldolgozóipar már 6–7 éves fiúkat és lányokat is alkalmazott Madrid, Granada, Antequera, Valencia és Valladolid városainak adatközlői alapján. Iparilag kevésbé fejlett helységeken, mint Burgos, Plasencia, Palencia, Sueca, Onteniente, a gyermekmunka kezdő életkora 10 vagy 11 éves kor volt. A bányászat terén is megfigyelhetők az ingadozások: 9 éves (Linares) és 11 éves (Gijón) kor között – „néha korábban”.

Francisco Largo Caballero (sz. Madrid, 1869) adatközlő írásban válaszolt, és megjegyzi, hogy családja őt már 7 éves korában munkába állította, hogy „megkeresse a kenyeret, amit megevett”. A lábát be se tette az iskolába. Először inasként, egy kartondoboz gyárban, majd egy könyvkötő műhelyben, egy kötélgyártónál, illetve stukkókészítőnél dolgozott. (A spanyol munkásmozgalom egyik vezetője, *Angel Pestaña* (sz. 1886) emlékiratában idézte fel, hogy 9 éves korában pásztorkodott, amikor a nagybátyjánál lakott. Poferradában pedig, ahelyett, hogy iskolába járt volna, nagybátyja megállapodott az apjával, és 11 éves korában elkezdett dolgozni abban a bányában, ahol az apja.)

A munka jellegére vonatkozóan, a válaszok egybehangzóak voltak: a kisfiúk és a kislányok ugyanazt a munkát végezték, mint a felnőttek, legfeljebb kiségitő jelleggel. A munkaidő a gyermekek esetében megegyezett a felnőttekével, sőt gyakran annál is hosszabb, napi 10 – 14 órás volt számukra a munkanap. Ráadásul otthonuktól 1–6 km közötti távolságokban dolgoztak, amelyet naponta meg kellett tenniük. A távolság miatt egyes gyermekeknek hajnali 4 órakor kellett kelni, hogy aztán este 9 órára érjenek haza. Ami a munkaidőt illeti, a tanoncok fél órával korábban érkeztek, hogy kisöpörjék és kitakarítsák a műhelyt, és fél órával tovább maradtak, hogy összeszedjék a szerszámokat és rendet tegyenek. A városi gyermekmunka a hosszú munkaórák, a távolság és a kemény munka miatt egyértelműen összeegyeztethetetlen volt az iskolába járással.

A *Szociális Reformok Bizottsága* 1891-ben éppen e hatásvizsgálat alapján dolgozta ki törvénytervezetét az 1900. március 13-i törvény előkészítéseként.⁴⁰⁹ Illetve szerepe volt 1900. november 28-i dekrétum megszületésében, amely megtiltotta a kiskorú gyermekek foglalkoztatását egészségtelen vagy veszélyes, illetve erkölcsüket sértő munkahelyeken.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ VIÑAO FRAGO 2005:38-43.

⁴¹⁰ VIÑAO FRAGO 2005:42.

b.) *A nők és gyermekek munkafeltételeiről szóló törvény (1900) végrehajtásáról (Munkafelügyeleti szolgálat, 1907)*

Az 1907-ben létrehozott a *Servicio de Inspección de Trabajo-t* (Munkafelügyeleti Szolgálat) is szerepet vállalt a törvényesség ellenőrzésében. Szabályzatuk 19. cikke szerint a felügyelők *„feladataik ellátása során a legnagyobb udvariasságot tanúsítják a munkáltatóval szemben, szükség esetén figyelmeztetve őket a rájuk vonatkozó kötelezettségekre, a munkavállalót védő törvények és rendeletek betartására, alátámasztva indokaikat a megemlített törvényekkel.”*⁴¹¹

Az 1900. március 13-i törvény betartásával kapcsolatos, az egész országra kiterjedő ellenőrzés során az alábbi következtetésre jutottak: *„nem mondható el, hogy még hatályba lépett volna a félsziget néhány tartományában, rosszul, vagy nem tartják be szinte az egész tartományban”*⁴¹²

Néhány érdekesebb példa kiemelésével kívánom bemutatni és érzékeltetni a jogszabályi rendelkezések betartását a gyakorlatban. A tartományi felügyelők – Enrique Salcedo és Francisco Vallina orvosok – segítségével gyűjtött adatok szerint az *első régióban (Madrid, Toledo, Ciudad Real, Guadalajara, Badajoz és Cáceres tartománya), szinte az egész Badajoz tartományában, botrányosan megsértik a törvényt, elviselhetetlen jelleget ölt Castuerában, Don Benitoban, Llerenaban és Azuagban. A kézi szövőszékekkel dolgozók, a kötélgyártók, a cipészek, a kalapkészítő kisiparosok próbáltak versenyre kelni a modern gyárakkal, műhelyekkel. Ennek következtében napi munkavégzésük 12–14 óra, az órabér 0,2–1 pezeta a nők és a gyermekek számára. A 14–20 éves nők teljesítménybérben dolgoznak a kézi szövésnél és a kötélverőknél, így megkerülve a törvényt, mivel ez a munkaforma több munkaidőt és kevesebb pihenőidőt tesz lehetővé.*

A többi tartományban sem kielégítő a törvény betartása pl. a felvételi életkorral, a munkaórákkal kapcsolatban. *Összesen 923 törvénysértést tártak fel, mely adat mutatja az ellenőrzés és a törvények betartása érdekében teendő intézkedések szükségességét.*⁴¹³

A nyilvános előadások tekintetében a 6. cikk betartására vonatkozóan említést érdemel, a felügyelők színházakban (madridi Teatro de Apolo, Teatro Real, Teatro Español) és a cirkuszokban (Circo de Parish, Circo ecuestre) 1907 júniusában, augusztusban és

⁴¹¹ ESPUNY TOMÁS 2006:5.

⁴¹² Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:40.

⁴¹³ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:40.

novemberben is végeztek ellenőrzéseket, melyek során megállapították, hogy nehézségbe ütközött számukra a kiskorúak pontos életkorának a meghatározása (főként, ha külföldi nemzetiségű volt a gyermek). Felmerült ugyanis az a gyanú, hogy a vállalkozók és a művészek összejátszottak és hamis iratokat mutattak be. Két színházat bírság megfizetésére is kötelezték.⁴¹⁴ A vasárnapi pihenőidő tekintetében Ciudad Real tartományban a meglátogatott központok többségében betartják a törvény ezen rendelkezését, míg a többi tartományban folyamatosan és igen gyakran megszegik a törvényt.⁴¹⁵

A második régió tartományai (Katalónia, Barcelona, Lérida, Gerona és Tarragona) iparilag fejlettek, különféle gyárakkal rendelkeznek és jelentős a munkások száma. Katalóniában oly mértékű a törvény megsértése, hogy a felügyelőség javasolta a „*botrányos mértékű szabálysértések*” visszaszorítását, (jelentős volt a kiskorú alkalmazottak száma a szövő- és fonóüzemekben). Berthou, Delibes és Palamós dugógyáraiban (parafa feldolgozó ipar) két műszakban folyt a munkavégzés, a nappali műszak hajnali 3–13 óráig, az éjszakai 13–23:15-ig tartott, mindkét műszakban dolgoztak kiskorúak, még az ellenőrzés alatt is. Minden hajnalban munkásvonat járt, rajta kiskorúakkal. Az ellenőrzés során, egy Salti gyárban egy 8 éves munkás kislány, nappali műszakban heti 69 órában, míg egy másik gyárban, éjszakai műszakban egy 12. életévét éppen hogy betöltött kislány heti 52,5 órában dolgozott. Ezenkívül, ezekben a gyárakban nem fordítottak figyelmet a baleset védelemre, megelőzésre, nem volt megfelelő a higiénia, és a munkakörülmények ártalmasak voltak az egészségre.⁴¹⁶

A harmadik, iparilag rendkívül fejlett régió baszk tartományokat foglalt magába (Álava, Vizcaya és Guipúzcoa, valamint Santander és Logroño). Az összes meglátogatott létesítmény és gyár egyikében sem tartották be az 1900. március 13-i törvény 10. cikkét. Guipúzcoa megyében szinte minden iparágban általános volt a kiskorúak foglalkoztatása, mely a szülők kérésére történt, akik *ebben egy kényelmes lehetőségét látják a családi bevételük növelésének*.⁴¹⁷ Azok a gyárak, ahol még leginkább betartották az előírásokat a higiénia, a munkabiztonság, nők és gyermekek foglalkoztatása terén, az Santander Guipúzcoa, Álava és Logroño tartományaihoz tartozott.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:44.

⁴¹⁵ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:45-46.

⁴¹⁶ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:75-77.

⁴¹⁷ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:104.

⁴¹⁸ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:102.

A negyedik régióban (Coruña, Lugo, Orense, Pontevedra, Asturias és León tartományai) jelentős vasérc- és szénbányászat, fémfeldolgozás, papír-, vegyi- és élelmiszeripari tevékenységgel párosult. Nagyon ritka volt a 14 éven aluli gyermekek foglalkoztatása. Egy szövögyárban, a vezetők a kiskorúak éjszakai műszakban történő munkavégzésével kapcsolatos szabályszegésre vonatkozó felügyelői javaslatot elfogadták; nem lépték túl az előírt napi 11 órás munkaidőt, az napi 9 és 10 óra között ingadozott. A munkabér kifizetése hetente történt, fiatal fiúk és tanoncok esetén napi 0,25–2,25 pezeta, nők esetén napi 0,90–1,75 pezeta.⁴¹⁹

A felmérések eredményei alapján nyilvánvaló, hogy a gyermekmunka igen vitatott kérdésként merült fel gazdasági, oktatási, társadalmi és szociális szempontból. Vajon érezhető volt-e a Munkafelügyelet ellenőrzéseinek hatása? A Munkafelügyelőség beszámolóí alapján megállapítható némi javulás: 1909 és 1920 között az iparban a kiskorú foglalkoztatottak száma csökkent.⁴²⁰

c.) Gyermekmunkára, gyermekfoglalkoztatásra vonatkozó adatgyűjtések a falvakban, mezőgazdaságból élő családok körében (Fejlesztési Minisztérium, 1849-1856; Ateneo, 1901-1902)

A falvakban másként alakult a gyermekfoglalkoztatás. A *Ministerio de Fomento* (Fejlesztési Minisztérium) a mezőgazdaságból élő családok életfeltételeire és a munkájukért kapott bérekre vonatkozó kérdőívet küldött valamennyi tartományba, a felmérés 1849–1856 közötti időszakot ölel fel.

E kérdőív 6. kérdése a gyermekekre, a gyermeki munkára vonatkozik: Hány éves korában kezdenek el a napszámosok gyermekei dolgozni és milyen nevelésben részesülnek?⁴²¹ Az életkor pontos meghatározása folyamatosan nehézségekbe ütközött. Voltak olyan adatközlők, akik konkrét adatokat adtak meg, mint pl. 6 éves kor (Oviedo); 9-10 éves kor (Valladolid), 12 éves kor (Galicia, Soria, Logroño), de a beérkező válaszok között általános volt az olyan kifejezések használata, amely nehezen volt konkretizálható. Pl. amikor már a munkához „szükséges erejük” megvan, „zsenge életkor”, „nagyon korán”, „amikor elkezd beszélni”, „szinte azóta, hogy jární és beszélni tud”, „azután, hogy elkezd jární”, amikor „kicsik”.

⁴¹⁹ Memoria del Servicio de Inspección en 1907 Madrid: Instituto de Reformas Sociales 1908:117-119.

⁴²⁰ VIÑAO FRAGO 2005:42.

⁴²¹ MORAL RUIZ 1979:123.

Meghatározó tényezőként jelent meg a gyermekek testi fejlettsége, fizikai erőnléte „*a gyermek ereje és adottsága*”(Tarragona), „*amit a testi ereje elbír*”, „*amikor erősek*” (Cuenca).⁴²²

A kérdőív nem kérdezett rá a nemek szerinti munkamegosztásra. Közös, fiúk, lányok által végzett tevékenység volt az állatgondozás, trágyagyűjtés, kalászszedés „*a szegények aratása*”. Csak egy bizonyos életkor után különült el a fiúk és a lányok által végzett mezőgazdasági munka, amelyet a fiúk 7 és 9 éves kor között, a lányok kissé később, 9 – 11 éves korban kezdtek meg.

A vidék földrajzi adottságaitól függően, a régiók közötti különbségek az életkorban is megmutatkoznak. Azokban a régiókban, ahol a mezőgazdaság intenzívebb, pl. Castellónban az öntözött földeken a napszamosok gyermekeit már 6 éves korukban trágyagyűjtésre alkalmazzák, a száraz földeken 12 éves korukban kezdenek el aratni, míg ahol az állattartás a jellemző 13–14 évesen pásztorkodnak. La Riojában változatosabb a munka, 12 éves korban „szезonális” munkát végeznek, gabonafélék gyomlálása, olajbogyó összegyűjtése a földről, szüret idején a szőlő leszedése, leesett szőlőfürtök összeszedése.

Az, hogy a gyermekek pénzben, természetben vagy akár mindkettőben fizetséget kapnak, jelzi tevékenységük munka jellegét, az adatközlők konkrét életkort is megjelölnek. Cáceresben, a gyermekek 7 éves korukban, már nem jelentenek terhet a szüleiknek, mert hetente 4 vagy 6 kenyeret, olajat, ecetet, sót és fokhagymát kapnak, azért, mert segítenek az állatok őrzésében. Granadában 7–8 évesen *ételt és kb.15 reált keresnek havonta*. Cuencában 8 éves korukban a gyermekeknek *adnak enni és egy reált*. Cáceresben „fél napszámot” keres 10 éves korában, La Coruñában 12–14 éves kor között „*néhány pezetát*” kap.

Az a pillanat, amikor a gyermek megszűnik segítség lenni, hanem dolgozik, az, amikor már ugyanazokat a szerszámokat is használja, mint a felnőttek. Navarrában már 14 éves korban „*kapásként*” dolgozik, „*ereje lehetővé teszi, hogy megmarkolja a kapát*” (La Coruña), illetve már fizetséget, „*teljes napszámot*” kap a munkájáért (Barcelona, Gerona) 16–18 éves korban.⁴²³

⁴²² BORRÁS LLOP 2002:504-505.

⁴²³ MORAL RUIZ 1979:129-215.

Costa kezdeményezésére az 1901–1902-es években a madridi *Ateneo*⁴²⁴ *Erkölcsei és Politikatudományi Szekciója* a jogszokások gyűjtéséhez kérdőívet készített, amely szintén rákérdezett a gyermekmunkára. Spanyolország több tartományába eljuttatva a kérdőívet, a válaszok jó betekintést nyújtanak a vidéki gyermekmunkába. A kérdőív a család témakörében vár választ a nemek szerinti munkamegosztásra vonatkozóan, melynek vizsgálata ezen felmérés egyik újdonsága a korábbiakhoz képest, a másik pedig a változásvizsgálat lehetősége, a társadalmi változás bemutatása. A válaszokban feltűnhet az a veszteség iránti aggodalom, amit a gyermekmunka okozott az iskolázottságban és az analfabetizmusban.⁴²⁵

A fentiekben felvázolt 1849–1856-os felmérésben is megjelenő hasonló kifejezésekkel élnek arra vonatkozólag, hogy a vidéki gyermekek mikor kezdenek el dolgozni, illetve nem különül el élesen a nemek közötti munkamegosztás, amely főként trágyagyűjtés és állatgondozás. A 10–12, ritkábban 13 éves életkor az a küszöb, ami összekapcsolható az iskola „elhagyásával”, amikor a fiúgyermekek teljes mértékben a „falusi”, mezőgazdasági munkáknak szentelhetik életüket, segíthetnek szüleiknek. Néhány esetben fordult elő, hogy más „mesterség” felé fordultak, az iparosodottabb vidéken a gyermekek ipari üzemekbe mentek el dolgozni, felhagytak a korábbi mezőgazdasági munkával, „gyárakra cserélték a földet”.

A lányok azonkívül, hogy a házimunkában segítettek, egyéb tevékenységeket is elláttak, úgy mint varrni tanultak, kender- és lenfonás, szövés, gyümölcs- és zöldségcsomagolás, kombinálva az otthoni teendőkkel. Állatgondozással is foglalkoztak helyettesítve az idősebb fiútestvért. Szezonális munkaként részt vettek a gyümölcsszedésben, gyomlálásban és az aratásban. Volt, aki cselédlányként szolgált.

Társadalmi jellemzőként elmondható, hogy egy stabil gyermeki agrármunkaerő jellemzi a vidéki életet. A falusi munka elvégzése sem az életkor, sem pedig a munka jellege tekintetében nem mutat változást a korábbi kérdőív válaszaihoz képest. Azonban a nemek szerinti munkamegosztás kezd kirajzolódni, a lassan nővé érő lányok számára fenntartott terület a házi munka „(a nő) egész kislány kora óta kíségeti anyját a házi munkákban, egy

⁴²⁴ 1835-ben Madridban hozták létre, mint *Ateneo Científico y Literario*, tudományos és irodalmi társaságot, amely elnökei közül érdemes megemlíteni *Guismundo de Azcárate*, *Miguel de Unamuno* nevét.

⁴²⁵ BORRÁS LLOP 2002:510-511.

fiatal leány hajviseletével és öltözkéivel”⁴²⁶, a női szerepre való szocializáció, felkészülés már korai életszakaszban megkezdődik, míg a fiúk még nem tekinthetők férfiakkak.

A vízválasztó a 10–12. életév, amikor egy új szakasz veszi kezdetét. A lányok kiveszik a részüket az idénymunkából, a fiúk teljes mértékben a mezőgazdasági munkával foglalkoznak. A tankötelezettségnek – melyet az 1901. október 26-i Királyi Dekrétum 9. életévről 12. életévre emelt – nem tesznek eleget, otthagya az iskolát, átlépve a felnőttek világába, hiszen már *„fel tudják emelni a kapát és megforgatni a talajt az ásóval.”*⁴²⁷ E folyamat eredményeként a munka szempontjából felvállalják a családi közösségért való felelősséget. A gyermekmunka kulcsfontosságú, mind a termelő tevékenységben, mind számos család életében, azonban nélküli az iskolai keretek között történő oktatást, nevelést, így az analfabéták száma növekedett.

Általában a Guipuzcoai földműves vagy tulajdonosa vagy bérlője a földnek, ezáltal nem napszámban művelték, hanem valamennyi családtag kivette a részét a nagyobb munkákból, mint ásás, aratás, cséplés. A gyermekek kb. 12 éves korukban kezdtek el dolgozni, de már korábban, 7 évesen fűvet nyírtak, állatokat gondoztak, vezették az eke elé fogott ökröket, és amikor a munkák lehetővé tették, eljártak az iskolába.⁴²⁸

A fiúknak és a lányoknak kevés idejük volt rendszeresen eljárni a környék kevés és rosszul felszerelt iskoláiba, különösen a lányok esetében, amint arra a Szociális Reform Intézet rámutatott 1904-ben. A családok szegénysége, különösen a vidékről a városba beköltöző lakosság körében ellehetetlenítette a rendszeres iskolába járást néhány gyermek számára, akik arra kényszerültek, hogy gondoskodjanak fiatalabb testvéreikről, a férfiak számára élelmet vigyenek a kőbányákba, vagy valamilyen bevételt szerezzenek a családi gazdaság számára, amelyhez hozzáadódott az, hogy iskolai tanulmányaikat idő előtti abbahagyták. A Guipuzcoa tartományi felügyelő egy későbbi, 1906-os jelentése szerint a gyermekmunka iránti kereslet a 10 éves korban hirtelen megszakított iskolai oktatásban és a magas számú hiányzásban tükröződik. Bilbaói felügyelők, tanárok jelentései kitartanak amellet, hogy különösen a

⁴²⁶ RUIZ-FUNES GARCÍA 1916:34.

⁴²⁷ PÉREZ-FUENTES HERNÁNDEZ – PAREJA ALONSO 2013:341.

⁴²⁸ PÉREZ-FUENTES HERNÁNDEZ – PAREJA ALONSO 2013:346-347.

lányok nem járnak iskolába, mert házi munkát végeznek, vagy varróműhelyekben helyezkednek el.⁴²⁹

Jól látható a kérdőívekre adott válaszok és kutatási eredmények alapján is, hogy a gyermekmunka valósága nem tükrözte a törvényi előírásokat. A gazdasági érdekek, az olcsó munkaerőt jelentő gyermek alkalmazása tekintetében felülírta a jogszabályi rendelkezéseket. A XIX. század végén a gyermekmunka szabályozása, az erről szóló törvények elfogadása a megvalósulási, végrehajtási problémák ellenére egy társadalmi és gazdasági liberalizmust determinált. Ezen túl az állami szerepvállalás kezdetét is jelentette: az állam, mint szabályozó jelenlétét a társadalom leggyengébb tagjainak, a gyermekeknek védelmezői szerepében.

⁴²⁹ Guipuzcoa tartományi felügyelő, bilbaoi 1906-os jelentése 355-357.

3.3.3. Az spanyol gyermekvédelmi törvény (*Ley de Protección a la Infancia, 1904*)

3.3.3.1. Történelmi, gazdasági, társadalmi előzmények

Amikor a gyermekekkel való bánásmód problémája társadalmi szinten megjelent, akkor vált az először a jótékonykodásban megnyilvánuló gyermekvédelem, valamint az állami szabályozás tárgyává. A magánjótékonyági szervezetek voltak az elsők, amelyek feltárták azon körülményeket, amelyeknek a gyermekek az elszenvedői voltak. Ezek különösen az elhagyás, a korrupció, a kegyetlenség, melyek ijesztőbbek, mint a csecsemőhalandóság.

Spanyolországban a XIX. század végi és a XX. század eleji társadalmi és szociális változásokat elősegítő reformerek a gyermekekért bontottak zászlót, az ő kezdeti lépéseik vezettek ahhoz a felfogáshoz, hogy cselekedeteinket a gyermek mindenek felett álló érdeke határozza meg, garantálja a gyermekek jogait. A XIX. században a kiszolgáltatott, elhagyatott vagy súlyos társadalmi és családi helyzetben élő gyermekek segítésére elsősorban magánjótékonyági kezdeményezésekkel találkozunk Spanyolországban is és a gyerekek súlyos társadalmi és emberi helyzetével. 1880-ban magánkezdeményezésből alapították meg a *Patronato de Nuestra Señora de la Merced* szervezetet Barcelonában a bebörtönzött lányok és fiúk számára. Ezt 1890-ben *Elhagyott Gyermekek, Serdülők és Foglyok Védnöksége* néven újjászervezték, és célként a bebörtönzött fiatalok erkölcsi és szociális rehabilitációja mellett az elhagyott gyermekek támogatását és védelmét is meghatározták. A század végén számos reformiskola jött létre (pl. a madridi Santa Rita iskola (1875), a barcelonai Asilo Toribio Durán (1890) és a kapucinusok által létrehozott reformiskola Dos Hermanasban (Sevilla).⁴³⁰

A XIX. század utolsó harmadában a vidékről a városokba költöző emberek növekvő száma főként a fővárosra koncentrált. Madrid főterein, utcáin, állomásokon, több száz, szegény családból származó gyermek élt céltalanul bolyongva, éhezve, iskolázatlanul, gondoskodás nélkül. Ennek hatására, 1878-ban a figyelem az elhagyott, árva, bántalmazott, a társadalom periferiáján élő, a csavargó és a bűnöző gyermekek felé is fordult. Magánkezdeményezésként, 1878. augusztus 7-én *Julio Vizcarrondo*⁴³¹ és *Cristóbal Colón de la Cerda (XIV Duque de Veragua)*⁴³² megalapították a *Gyermekvédő Társaságot*, befogadva az árva és elhagyott gyermekeket. Alapító okiratukban három célkitűzést határoztak meg: minden lehetséges

⁴³⁰ SÁNCHEZ VÁZQUEZ – GUIJARRO GRANADOS 2002:125-126.

⁴³¹ *Julio Vizcarrondo y Coronado* (San Juan Puerto Rico, 1829–Madrid, 1889) író, politikus, harcolt a rabszolgaság eltörlésért.

⁴³² *Cristóbal Colón de la Cerda y Gante, XIV duque de Veragua* (1837–1910) fejlesztési és tengerészeti miniszter Habsburg Mária Krisztina régensége alatt és fejlesztési miniszter XIII. Alfonz uralkodása idején.

eszközzel törekedni a gyermekek életének megőrzésére a születésüktől kezdve, megszüntetve veszélyeztetettségüket; gyermekek védelme az elhanyagolás, a nyomor, a bántalmazás és az erkölcstelenséggel szemben; népszerűsíteni a családokban a gyermekek higiénijához és erkölcsi fejlődéséhez szükséges leghasznosabb előírásokat, összhangban a vallási tanokkal, felkészítve a jövő számára testileg és lelkileg egészséges generációkat.

A kitűzött célok eléréséhez ezen intézmény az alábbi eszközöket alkalmazta:

1. Egészséget és higiénia népszerűsítő szórólapok, füzetek és könyvek közzététele
2. A bérdaikáság veszélyeinek bemutatása, az igazi anyaság és a szoptatás méltatása
3. Minél több bölcsőde létrehozása a dolgozó anyák számára
4. Közvetlen vagy közvetett módon betartatni a gyermekek számára kedvező törvényeket és egyéb rendelkezéseket
5. Intézkedéseket tenni a közszférában a gyermekhalandóságot csökkentő törvények, rendelkezések közzétételéről
6. Hivatásukat kiválóan teljesítő dajkák részére díjak és jutalmak adása. Reklámozni azokat az embereket, akik rendkívüli jótékonyaságukkal tűnnek ki a legvédtelenebb gyermekek iránt
7. Tájékoztatás és jelzés a hatóságok felé bármely gyermekkel szemben elkövetett embertelen cselekményről, abúzusról, egészségi vagy erkölcsi veszélyeztetéséről
8. Nyilvános pályázatok útján és díjakon keresztül előmozdítani a gyermekekkel kapcsolatos valamennyi kérdés tanulmányozását
9. Karitatív, jótékonykodó emberek ösztönzése bölcsődék alapítására munkahelyhez közeli kerületekben⁴³³

Ezen alapelveket tartalmazó küldetésnyilatkozat a gyermekgondozással és gyermekfelügyelettel egészült ki, mely feladatok ellátásával a „*Hermanas de la Caridad de San Vicente de Paul*”-t (Páli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek) bízták meg.

Ezen társaság alapvető célja volt a rászoruló gyermekek védelme és befogadása. Külön Bizottságot hoztak létre a korszak egyetlen női büntetés-végrehajtási intézetében, „*Casa Galera de Alcalá de Henares*”-ben fogvatartott nőkkel együtt élő gyermekeik megsegítésére élelmet, ruházatot, nevelést biztosítva számukra. Karitatív tevékenységüket egyre szélesebb

⁴³³ RODRÍGUEZ PÉREZ – VIZCARRONDO SABATER 2008:316-317.

körben fejtették ki. Egy magánházból árvák vagy elhagyatott gyermekek számára befogadó központot alakítottak ki. Két orvosi rendelőt hoztak létre, valamint a gyermekek, várandós és szoptató anyák számára tanácsadást nyújtottak. Minden esetben az általuk nyújtott szolgáltatások ingyenesek voltak.

1893-ban hivatalosan is megnyitotta kapuját Madrid legfontosabb magán befogadó központja, a gondozási és nevelési központként működő „*El Refugio*” (Menedék), mely a gyermekek számára az aktív életre való felkészítést is felvállalta: kertészet, asztalos-, cipésműhely, nyomda a fiúk szakmai képzéséhez és konyha, a háztartásvezetés, varrás, vasalás elsajátításához a lányok részére. Innovatív nevelési törekvésként megjelent programjukban a szabadidős tevékenység (színházi előadás látogatása, kirándulások, séták, ...stb.). 1896-ban, *Nuestra Señora del Pilar* Szanatóriumot létesítettek Trillo-ban (Guadalajara), mely minden nyáron több mint 30 beteg fiú- és lánygyermek rehabilitációját segítette elő. A társaság sajtóorgánuma és „közhangja” a *Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños*⁴³⁴ volt.

3.3.3.2. A kiskorúak csavargásáról és koldulásáról szóló törvény (1903)

Az 1900. március 13-i nők és gyermekek munkafeltételeiről szóló törvény továbbra is érvényesíti az 1878. évi törvény szellemiségét a gyermekek veszélyes munkájára vonatkozóan, azonban figyelmen kívül hagyja a gyermekek koldulás céljából történő kizsákmányolásának a kérdését. Ezt kívánta pótolni a Szociális Reform Bizottság által tárgyalt törvénytervezet, amelynek célja a gyermekek védelme és a koldulás visszaszorítása volt. *Eduardo Dato*⁴³⁵ belügyminiszter 1899-ben kérte a Szociális Reform Bizottság véleményét a kolduló és a szülei által elhagyott gyermekekkel kapcsolatosan, mert számára a gyermekek problémáinak megoldása nem ért véget a munkakörülmények szabályozásával. Szükségességgnek látta a törvényalkotást a gyermekek kizsákmányolására vonatkozóan is, ha szülei koldulásra kényszerítik vagy elhagyják őket.

A Szociális Reform Bizottság *Vicente Santamaría de Paredes*⁴³⁶-t bízta meg a válaszjelentés elkészítésével, amely különbséget tett a szülő és gyám nélküli, hajléktalan, elhagyott

⁴³⁴ RODRÍGUEZ PÉREZ – OLMOS CENTENERA 2009:527-528.

⁴³⁵ *Eduardo Dato* (1856–1921) ügyvéd, 1883 óta képviselő, 1899-ben belügyminiszter, 1903-ban igazságügyi miniszter, kamara elnöke (1907–1909), 1913 és 1915 között, valamint 1917 és 1921 között Spanyolország miniszterelnöke

⁴³⁶ *Vicente Santamaría de Paredes* (1853–1924) ügyvéd, politikus, a Valenciai és Madridi Egyetem Politikai és közigazgatási jog tanszékének vezetője, közoktatási miniszter XIII. Alfonsz uralkodása idején.

gyermek és azon gyermek között, akiket a szüleik hagynak az utcán kóborolni, anélkül, hogy törődne a gyermek alapvető szükségleteivel. Az első esetben a megoldást az állam által működtetett javító-nevelő intézetekbe történő felvételben látta, míg a másodikban a szülők vagy gyámok büntetőjogi felelősségét vetette fel és az atyai hatalom gyakorlásának korlátozásában vagy megszüntetésében látta a megoldást.

Santamaría de Paredes javaslata alapvető kérdést vetett fel a szülők, illetve a gyámok szülői jogkörének (atyai hatalmának) megszüntetésével vagy szüneteltetésével kapcsolatban, melyet a Polgári Törvénykönyv 171. cikke tárgyalt, és amelyet *Eduardo Dato* törvénytervezete is támogatt. A Szociális Reform Bizottság inkább a kiskorú feletti gondozási és felügyeleti jog gyakorlásától való eltiltás felé hajlott, mint az atyai hatalom megszüntetése vagy szüneteltetése felé. Úgy vélték, hogy a közigazgatásnak át kell vennie a jótékonyági intézeteket, hogy fogadják, neveljék és képezzék ezeket az elhagyott és kolduló gyermekeket.⁴³⁷

Ilyen előzményeket követően fogadták el 1903. július 23-án a 16 év alatti kiskorúak csavargásáról és koldulásáról szóló törvényt, amely 1903. augusztus 2-án a madridi *Gaceta* 214. számában került közzétételre.

A törvény 1. cikke megkülönbözteti azokat a szülőket, gyámokat, nevelőket, akik gondozása alatt álló 16 éven aluli gyermeket koldulva, kóborolva vagy nyilvános helyen éjszakázva őrizetbe vettek, illetve azokat a személyeket (függetlenül attól, hogy családtagok-e), akik kiskorúakat kísérek el, hogy azok adományért könyörögjenek nyilvános helyen. Mindkét esetben pénzbírságot (5–50 pezeta) és 1–10 napig terjedő elzárást szab ki. A kiskorúakkal való koldultatás szempontjából a 2. cikk nagyobb pénzbírsággal (50–100) és 10–30 napig terjedő elzárással sújtja azokat a szülőket, gyámokat, akik azért bántalmazzák a 16 éven aluli gyermeket, hogy koldulásra kényszerítsék őket, vagy azért, mert nem jutottak elegendő pénzhez a koldulásból, valamint azokat, akik más személyek részére adják át a gyermekeket koldulás végett. A 3. cikk azokra vonatkozik, akik díj, ellenszolgáltatás, fizetési ígérvény fejében adják át a gyermeket koldulásra, beleértve a megállapodásban résztvevőket is.

⁴³⁷ ESPUNY TOMÁS 2005:4-5.

A 4. cikk az előbb említett szülői jogkör (atyai hatalom) és a visszaesés kérdéskörét tárgyalja. A határozat a szülők vagy gyámok kiskorúak gondozásához vagy neveléséhez való joga szüneteltetését, valamint a kiskorúak jótékonysági intézménybe való belépését mondta ki. A szüneteltetés időtartama 2 év, ami ennek letelte előtt is megszűnhet, illetve meghosszabbítható, amennyiben az illetékes bíróság úgy határoz a Polgári törvénykönyv 171. cikkben foglaltak alapján. A bíróság határozatát az érintett oktatási intézmény vezetőjének jelentése és az ügyész javaslata alapján hozza meg.

Az 5. cikk az elzárás teljes eljárásáról rendelkezik mindazon 16 éven aluli gyermekek vonatkozásában, akik magányosan vagy kísérettel koldulnak, csavarognak, vagy nyilvános helyen éjszakáznak. A 6. cikk az elhagyott és a szülői gondoskodást abszolút nélkülöző – akár a szülők halála miatt, akár azért, mert szüleik képtelenek tartásukról gondoskodni, vagy a 4. cikkben meghatározott atyai hatalom szüneteltetésének alkalmazása miatt – gyermekekről rendelkezik, akik az önkormányzattal rendelkező községekben vagy a tartományban lévő jótékonysági intézményekben kerültek elhelyezésre. Ezekben az intézményekben nevelésükről is gondoskodnak az általános rendelkezéseknek megfelelően és az összes tartományban menhelyre és az árvák és a hajléktalanok nevelésére vonatkozó gyakorlat szerint. A jogszabály az önkormányzatok és a tartományi hivatalok számára megengedi, hogy a törvényesen megalakult *Gyermekvédő Társaságokkal* vagy magánintézményekkel megállapodást kössenek e szolgáltatás nyújtásáról támogatás vagy ellátási díj folyósítása útján. A 8. cikk értelmében a kormány alkotja meg a törvény rendelkezéseinek végrehajtásához szükséges jogszabályokat az állam elhagyott gyermekekre vonatkozó védőintézkedései gyakorlására.

Az új intézmények megjelenése, ezen szabályozás mellett megelőző, karitatív, ellenőrző szervezetek hálózatának kiépítésére törekszik, annak érdekében hogy felszámolja a gyermekek kizsákmányolását.

A gyermekkel való bántalmazás, rossz bánásmód megszüntetése, állam általi szankcionálása a XIX. század végén kezdődött. Az iparosodás, a városfejlesztés még láthatóbbá tette a gyermekekkel szembeni abúzust.

3.3.3.3. Dr. Manuel Tolosa Latour (1857-1919)

A fenti helyzetben a nem megfelelő lakáskörülmények, a nem megfelelő táplálkozás, a gondoskodás hiánya, higiénias problémákhoz, betegségek kialakulásához, a gyermekhalandóság magas arányához vezetett. Az orvostudomány jelenléte a gyermekvédelemben nemcsak az újszülött, illetve a csecsemő egészségügyi védelmére szorított, hanem megjelent a gyenge, hátrányos, rendellenességgel küzdő gyermekeknél is.

E téren kiemelkedő *Dr. Manuel Tolosa Latour* (1857–1919) gyermekorvos tevékenysége, akinek a nevéhez fűződik – az 1874-es francia Roussel törvény mintájára – az 1904-es „*Ley de Protección a la Infancia*”, azaz a *Gyermekvédelmi törvény* létrejötte.

Fontosnak tartom kiemelni *Manuel Tolosa Latour* gyermekvédelemben kifejtett tevékenységét. *Tolosa Latour* életét és szakmai pályafutását már annak korai időszakától a gyermekeknek szentelte. 1879-ben szerezte meg doktorátusát, értekezésében a gyermekek testi, erkölcsi és érzelmi nevelésének a tudományos alapjait fektette le. Ez volt a tárgya első, „*El Niño*” címmel, 1880-ban megjelent könyvének is. E művében ismerteti gondolatait, elképzeléseit a gyermekekre, azok védelmére és nevelésére vonatkozóan, és felhívja a figyelmet a gyermekek védelmének fontosságára.

Latour később az *Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús* (Jézus Szent Szíve Árvaház) árvaházat vezette és a *Sociedad Protectora de los Niños* (Gyermekvédő Társaság) főtitkári tisztségét töltötte be 1903-tól 1915-ig. 1882-ben a madridi *Hospital del Niño Jesús* orvosává nevezték ki. Európa szerte számos kongresszuson vett részt, mely lehetőséget teremtett számára, hogy kapcsolatba kerüljön a gyermekgyógyászat hazai és külföldi képviselőivel és megismerhessék a gyermekvédelem területén folytatott tevékenységét, eredményeit.

Tolosa Latour képviselte 1883-ban Spanyolországot a Párizsban megtartott *I. Gyermekvédő Kongresszuson*, melyen az Állandó Nemzetközi Bizottság tagjává választották. Később, 1890-ben részt vett Antwerpenben a II. és 1896-ban, pedig a Genfben megrendezésre kerülő III. Gyermekvédő Kongresszuson.

Külön említést érdemel, hogy 1898-ban Madridban, a *IX. Higiéniai és Demográfiai Kongresszuson* a *Gyermekvédő Társaság* képviselőjeként vett részt, és megismertette a résztvevőkkel az általa alapított *Sanatorio marítimo de Santa Clara de Chipiona* (Chipionai Santa Clara tengeri szanatórium), kiadványaival. A kongresszuson a „Gyermek és iskolai higiénia” szekció alelnökeként kifejtette a gyermekszanatóriumok létrehozásának szükségességét a beteg gyermekek számára.

Tolosa Latour számos tanulmányt közölt az általa alapított „*La Madre y el Niño*” (Az Anya és a Gyermekek) című és a „*Pro Infancia. Boletín del Consejo Superior de Protección a la Infancia y Represión de la Mendicidad*” című folyóiratokban. Publikált továbbá a „*Boletín de la Sociedad Protectora de los Niños*” a *Gyermekvédő Társaság* szaklapjában is. A gyermekekre vonatkozó jelentősebb művei között tartják számon az alábbiakat: *La protección médica al niño desvalido* (1881), *Organización de los hospitales de niños* (1883), *Higiene del trabajo en la segunda infancia* (1887), *Niñerías* (1889), *Medicina e higiene de los niños* (1893), *Hombradas* (1901), *Los sanatorios marítimos y el sanatorio de Santa Clara en Chipiona (Cádiz)* (1904), *Olas y brisas* (1908), *Sanatorios marítimos y sanatorios de altura para niños* (1909), *Discurso leído en la solemne sesión inaugural del año 1913, celebrada el 26 de enero de dicho año, en la Real Academia de Medicina* (1913).⁴³⁸

Latour számos elismerésben részesült élete folyamán: a *Real Academia de Medicina* (Orvostudományi Királyi Akadémia) tagja 1900-tól, aranyérmét kapott a párizsi Gyermekhigiéniai Kiállításon, ezüstérmét a madridi Irodalmi és Művészeti kiállításon (1884), a zaragozai kiállításokon (1886, 1887), valamint a Barcelonai Világkiállításon (1888), 1896-ban és 1897-ben a *Sociedad Española de Higiene* (Spanyol Higiéniai Társaság) versenyének díjazottja volt. *Latour* 1912-ben a *Gran Cruz de Beneficencia* (Jótékonyági Rend Nagykeresztje) kitüntetését vehette át, melyet XIII Alfonz király adományozott számára.

Tolosa Latour alapítója volt a *Consejo Superior de Protección a la Infancia y Represión de la Mendicidad* (Gyermekvédő és a Koldulás visszaszorításra alakult Legfelsőbb Tanács) intézménynek, ahol titkári pozíciót töltött be éveken át. Tagja volt a *Consejo de Sanidad y del Patronato de Sordomudos y ciegos* (Vakok és Süketnémák Patrónusi és Egészségügyi Tanácsa), A *Gyermekvédő Társaság* elnökeként, valamint a *Servicio de Inspección Médico*

⁴³⁸ RODRÍGUEZ PÉREZ 2014a:357-359.

Escolar (Iskolaorvosi Felügyeleti Szolgálat) főigazgatójaként is tevékenyen részt vett a gyermekek érdekeit védő és segítő munkában és fogalmazta meg a gyermekvédelem szükségességét.

3.3.3.4. A spanyol gyermekvédelmi törvény (*Ley Tolosa Latour*, 1904)

Szakmai pályafutása legfontosabb eredményének mégis a spanyol gyermekvédelmi törvény (*Ley Tolosa Latour*) tekinthető. *Latour* dolgozta ki a törvény alapvető rendelkezéseit, melyet a Spanyol Higiéniai Társaság megvitatott és 1902-ben jóváhagyott. *Latour* ezt az „*El problema infantil y la legislación*” (1900) címet viselő fórumon is bemutatta. Az elkészült törvénytervezetet 1904. január 26-án *José Sánchez Guerra*⁴³⁹ belügyminiszter nyújtotta be a *Cortes*-hez, melyet 1904. augusztus 12-én jóváhagytak. A törvény az 1904. augusztus 17-i madridi *Gaceta* N°230. számában került kihirdetésre.

A gyermekvédelmi törvény célja a gyermek fizikai és erkölcsi egészségének védelme, valamint mindannak a felügyelete, ami a gyermek életéhez, annak 10 éves koráig közvetve vagy közvetlenül köthető (1. cikk). A jogszabály rendelkezett a (bérdajkaságra/dajkás szoptatásra), dajkákra és a törvényes ellenőrzésükre vonatkozóan, továbbá előírta a bölcsődék, iskolák, menhelyek, műhelyek felügyeletét. A 2. cikk kötelezte a szülőket vagy gyámokat arra, hogy ha a gyermek szoptatását vagy gondozását olyan személyre bízzák, aki nem náluk lakik, 3 napon belül ezt jelentsék be a Helyi Tanácsnak (hasonló kötelezettség terhelte a lelenházak igazgatóit is).

A törvény gyermekvédelmi hatóságok felállításáról is rendelkezett: állami szinten létrehozták a *Consejo Superior de Protección a la Infancia* (Gyermekvédő Legfelsőbb Tanács) intézményét, melynek titkári tisztségét *Tolosa Latour* töltötte be, elnöke pedig a belügyminiszter volt. Alsóbb, másod-, és harmad szinten jelentek meg a *Juntas provinciales y locales* (Tartományi és a Helyi Tanácsok). A Tartományi Tanács a kormányzó, a Helyi Tanács a polgármester irányítása alatt állt.⁴⁴⁰

⁴³⁹ *José Sánchez Guerra Martínez* (1859–1935), újságíró, ügyvéd, miniszter, miniszterelnök

⁴⁴⁰ Ministerio de la Gobernación. Ley», *Gaceta de Madrid*, 230 (1904.08.17.) 589-590.

A Helyi Tanácsok, önkormányzati szinten jelentettek eszközt a szociálpolitika előmozdítására és annak megfelelő mederbe való terelésére a gyermekek érdekében.⁴⁴¹ A tanácsok kötelezettségei között szerepelt többek között a bérdajkaságnak alávetett, lelencházba adott vagy szüleinek visszaadott gyermekek rendszeres felügyelete. Annak ellenőrzése, hogy a dajkák rendelkeznek-e a hivatásuk gyakorlásához szükséges iratokkal, engedéllyel, illetve a dajkák egészségi állapotát is felügyelték. Javaslatot tettek a dajkák megjutalmazására, elismerésére vonatkozóan. Felügyelték továbbá az egészségügyi előírások betartását és belső szabályzatát a 10 éven aluli gyermekek elhelyezésére biztosított bölcsődéknek, menhelyeknek, illetve felderítették az elhagyott, csavargó, koldus gyermekek származását. (6. cikk).

A 8. cikk a dajkahivatás feltételeit, az azt vállaló nők kötelezettségeit szabályozta. Igazolnia kellett a családi állapotot, amennyiben házas volt, a férje hozzájárulását, orvosi igazolással egészségi állapotát, valamint be kellett mutatnia saját gyermekének születési anyakönyvi kivonatát annak igazolására, hogy 6–10 hónapos gyermeke van, illetve, igazolni azon körülményt, hogy a gyermekét egy másik nő megfelelően táplálja. Dajka ügynökségek vonatkozásában, azok létrehozásához a kormányzó, illetve a polgármester engedélyére volt szükség. Rendszeres orvosi felügyelethez kötötte a jogszabály a gyermekek egészségi állapotának figyelemmel kísérését, ellenőrzését. A további rendelkezések elsődleges célja a csecsemőhalandóság megelőzése és egy higiéniai és egészségügyi védő- és felügyelő szolgálat megszervezése volt.

A XIII. Alfonz 1908. január 24-i királyi dekrétumával megerősített jogszabály kiszélesítette a gyermekvédelem fogalmát, értve alatta a gyermek fizikai és erkölcsi „gyámságát” is. A dajkákra bízott szoptatáson túl rendelkezett a várandós nők védelméről és támogatásáról; mindazon központok, létesítmények felügyeletéről, ahol gyermekeket helyeztek el vagy szállásoltak el; a gyermek kizsákmányolásáról; az erkölcsileg elhanyagolt, a közterületeken „összeszedett” gyermekek támogatásáról védő-, óvó nevelést javasolva számukra; a kiskorúak ellen elkövetett bűncselekmények feljelentéséről és üldözéséről; az ún. „abnormális személyek” neveléséről és oktatásáról. Javaslatot tett a *Nemzetközi Gyermekvédő Liga*, mint egy olyan állami szervezet létrehozására, amely megfelelt a testileg, lelkileg elhanyagolt gyermekek szükségleteinek. Gazdasági és büntetőjogi szankciókat állapított meg a

⁴⁴¹ MORENO MARTÍNEZ 1999:129.

gyermekekért felelős felnőttek normaszegése esetén (12–13. cikk) és díjakat, jutalmakat határozott meg azoknak, akik a gyermekek védelmére irányuló tevékenységet folytattak, szolgáltatásokat nyújtottak (45–49. cikk).

A *Gyermekvédő Legfelsőbb Tanács, a Tartományi és Helyi Tanácsok* feladat- és hatásköre az alábbiakban foglalható össze: 1. Gyermekgondozás és korai gyermekkor; 2. Higiénia és óvó-, támogató nevelés; 3. Koldulás és csavargás; 4. Patronátus és szülői korrekció; 5. Jogalkotás. A higiénia és nevelés feladat- és hatáskörében a cél elsősorban az iskolák és menhelyek higiéniai feltételeinek javítása, az orvosi felügyelet létrehozásának elősegítése, főként óvodákban, szanatóriumi iskolákban történő, a gyermekek nevelésére és oktatására vonatkozó adatok összegyűjtése, az iskolák és egyéb a rászoruló gyermekek gyógyítására és nevelésére irányuló intézmények támogatása és újak létrehozása volt.

A francia gyermekvédelmi törvény alkotója, Roussel álláspontja szerint a spanyol gyermekvédelmi törvény Európában az egyik legliberálisabb és leggyakorlatiasabb jogszabálynak tekinthető.⁴⁴² A *Boletín de la Sociedad Protectora de Niños* ekképpen kommentálta a megszületett jogszabályt: „...Az államnak be kellett avatkozni, hogy visszaszorítsa azokat a bűntetteket, azért, hogy garantálja a gyermekek élethez és emberi méltóságához való jogát...”⁴⁴³ Nem mindenki volt ennyire optimista. *Joaquín Costa ¡Pobres niños!* című cikkében a gyermekek kiszolgáltatottságáról és a spanyol közállapotokról írva úgy látja, hogy a közvélemény egyre erősödő nyomásának hatására ugyan egyhangúan elfogadásra került a gyermekvédelmi törvény, azonban keserűen megjegyzi: „*bár látszólag azért, hogy a hatalom képviselői ne tartsák be, szóval a tényekből ítélve, ilyen törvény nem létezik.*”⁴⁴⁴

Összességében mégis az mondható, hogy a gyermekvédelmi törvény elfogadása valóban fordulópontot jelentett Spanyolországban a szociális gondoskodás, ezen belül a gyermekek védelme területén. A hagyományos jótékonyági alapokon nyugvó segítő mentalitásból átlépést egy modern, állami gondoskodáson alapuló koncepcióra.⁴⁴⁵

⁴⁴² SANTOS SACRISTÁN 2015:4.

⁴⁴³ SANTOS SACRISTÁN 2015:5.

⁴⁴⁴ GIL NOVALES 2014:51.

⁴⁴⁵ RODRÍGUEZ PÉREZ 2014.a

Az 1910-ben elfogadott *Gyermekgondozási Szabályzat* a Gyermekvédelmi törvényben szabályozottakat megerősítve tartalmazott konkrét rendelkezéseket a várandós nők védelméről és támogatásáról, a gyermekvédelemre vonatkozó ellenőrző és felügyeleti előírásokról, a dajkaságról, a különböző dajka „ügynökségekről”, központokról; bölcsődékről és egyéb óvó nevelést nyújtó intézményekről; az „anyatej iparról” (tanulmányozva annak a lehetőségét, hogy az a piacon olcsóbbá váljon) és átmeneti rendelkezések keretében előírta statisztika vezetését a védelem alatt álló gyermekek számáról, a védelem alá vétel feltételeiről, a kiállított dajka kiskönyvekről, a születési és halálozási számadatok vezetéséről, a menhelyeken való ellátotti gyermekek adatainak rögzítéséről (ily módon is ellenőrizve a törvény gyakorlati megvalósulását).⁴⁴⁶

3.3.4. Atyai hatalom versus reformerek (a Spanyol Polgári Törvénykönyv (1889) rendelkezéseinek vitája a spanyol gyermekvédelmi törvény kapcsán)

Az 1889-es Spanyol Polgári Törvénykönyv jóváhagyása egységesítette a családi kapcsolatokat szabályozó törvényeket. A kasztíliai törvények spanyol területen történő bevezetésére tett kísérletek hasztalannak bizonyultak és még a kódex törvényi egységesítése ellenére is egyes területeken, mint Katalóniában és Navarrában külön törvények szabályozták az öröklést és a házassági vagyonrendszert. A családi kapcsolatok terén ratifikálta a patriarchális rendszert azzal, hogy az atyának biztosította a legfőbb hatalmat, amelynek az anyának és a gyermeknek is alá kellett vetnie magát.

Az atyai hatalom egy olyan jogintézmény, amelyben az atya abszolút hatalommal rendelkezik a felesége és a gyermeke felett. A reformot követelők az atyai hatalomra, mint akadályra tekintettek a szülők részéről történő gyermekekkel szembeni bántalmazásra, kizsákmányolásra, elhanyagolásra, elhagyásra vonatkozó védelmi intézkedések megszilárdulásához.

A törvénykönyvet illető kritikák az 1895–1917 közötti időszakban egybeestek azokkal a jogalkotási intézkedésekkel, amelyeket a gyermekek védelmében hoztak a szülők általi elhanyagolása miatt. A 16 éven aluliak koldulásáról és csavargásáról szóló és a Fiatalkorúak Gyámsági Bíróságáról szóló törvények lesznek azok, melyek a gyermekek által elkövetett és

⁴⁴⁶ COLMENAR ORZAES 2007:349-352.

elszenvedett valamennyi bűncselekményt elítélik. 1900-ban Latour így írt: *„Jogsabályaink mindenképpen hiányosak. Az atyai hatalom áthághatatlan falként magasodik, hogy megvédje a méltatlan emberi kegyetlenkedéseket, kizsákmányolást, elhanyagolást, melyekkel bántalmazzák a gyermeket, csavargásra és bűnözésre készítve őket.”*⁴⁴⁷

A jogászok is felhívták a figyelmet a Polgári Törvénykönyv atyai hatalmat érintő módosítására, követelve annak reformját, és a gyermekvédelmet gátló hiányosságaira. *„Többször kértünk tudományos véleményt arról, hogy újra elgondolkodjanak a törvényalkotás szükségességén az atyai hatalom vonatkozásában, értve ez alatt, hogy el kell és el kellett érni azt, hogy megfosszák a szülőket ezen joguktól, amikor bántalmazzák, kizsákmányolják, rosszul bánnak, vagy elhagyják a gyermekeiket.”*⁴⁴⁸

Az első hiányosságot az 154. cikkben látták – melynek értelmében: *„Az atya, az ő hiányában az anya rendelkezik hatalommal a törvényes, nem emancipált gyermekek felett, a gyermekek pedig kötelesek engedelmeskedni, mindaddig, amíg hatalom alatt állnak, tisztelni és szeretni szüleiket”* – amikor a jogalkotók visszautasították az apa és az anya egyidejű atyai hatalmának gyakorlásának létrehozását, a mai értelemben vett közös „szülői felügyeleti” jogot. *„Fontos, hogy a Kódexben a családon belül érvényesüljön az anyai hatalom az apai hatalom mellett valamennyi családi kapcsolatban, különösen azokban, melyek a gyermekekre vonatkoznak, elismerve a közös atyai hatalmat, legyen bár az atyáénak alárendelve.”*⁴⁴⁹

Ezzel nem az atya hatalmának a korlátozására törekedtek a családon belül, hanem látták azokat az esetleges eltéréseket, melyek a gyermek nevelése kapcsán az anya és az apa között adódhatnak, és amelyeket általában az apa akaratának megfelelően oldottak meg.⁴⁵⁰ Viszont, ha a törvény elismerné az anya jogát az atyai hatalomhoz, az anya kérhetné a bíróság döntését, felemelhetné hangját a gyermek elhanyagolása, a gyermek elhagyatottsága és nem csak a napi kenyértől, hanem az értelmi fejlődésétől történő megfosztottsága miatt. A bíróság pedig a gyermek érdekének figyelembevételével, a gyermek számára a legmegfelelőbb döntést hozná. Ezáltal úgy vélték, hogy fel tudják ismerni és meg tudják megszüntetni a gyermekekkel szembeni rossz bánásmódot.

⁴⁴⁷ TOLOSA LATOUR 1900:43.

⁴⁴⁸ SANTOS SACRISTÁN 2002:220.

⁴⁴⁹ SANTOS SACRISTÁN 2002:221.

⁴⁵⁰ SANTOS SACRISTÁN 2002:221.

Az újítók számára az atyai hatalom nem kizárólag a magánjoghoz tartozó jogintézmény, amelybe az állam nem avatkozhat be, de követelték az állam beavatkozását azon esetekben, amikor az apa nem teljesíti kötelezettségeit. A Polgári Törvénykönyv 155. cikke alapján az apa, annak a hiányában az anya köteles vagyonának megfelelően nem emancipált gyermeke tartásáról és oktatásról gondoskodni, és képviselni őt, valamint lehetővé tette azt, hogy „a szülők mérsékelten megbüntessék a gyermekeket”.

A reformerek véleménye szerint másképpen kellett volna megfogalmazni ezen törvénycikket, hogy elkerüljék a különböző értelmezéseket. Külföldi – mint pl. osztrák – kódexekkel hasonlították össze ezen jogot, és azzal a javaslattal éltek, hogy „szükséges, hogy a büntetés túlzás nélküli és a gyermek egészségének károsodása nélküli legyen”⁴⁵¹ Azonban, mindezek ellenére úgy vélték, hogy nincs köze a helytelen értelmezéshez, hanem inkább az apa abszolút hatalmába vetett mélyen gyökerező hithez.

A 169-170. cikkek rendelkeznek a gyermek feletti szülői hatalom megszüntetéséről. A 169. cikk értelmében büntetőügyben jogerős ítélettel az említett hatalom megszűnését szabhatják ki büntetésként, valamint a házasság felbontására irányuló eljárás jogerős ítélete állapíthatja meg. Azonban sem a 169. cikkben, sem a büntető törvénykönyvben nincs olyan norma, mely meghatározta volna, hogy mely bűncselekmények vonatkozásában kell alkalmazni az említett büntetést. A 170. cikkben foglaltak szerint az atyai hatalom szünetel az apa cselekvőképtelensége vagy távolléte esetén, illetve ha bíróság ekként rendelkezik. A 171. cikk akként rendelkezik, hogy a bíróságok megszüntethetik a szülők atyai hatalomra vonatkozó jogát, vagy szüneteltethetik, felfüggeszthetik annak gyakorlását, ha túlzottan durván bánnak a gyermekeikkel, vagy ha az általánosan elfogadott társadalmi értékítélet szerint helytelen tanácsot adnak nekik. Ezen esetekben teljesen vagy részlegesen megfosztják a szülőket a gyermek vagyonának hasznélvezeti jogától vagy ítéletükben olyan intézkedéseket hoznak, amely a gyermek érdekeit szolgálja.

Tolosa Latour, már 1900-ban ragaszkodott a Fiaalkorúak Gyámsági Bíróságának létrehozásához, melynek vonatkozásában 1912-ben is említést tett. „...szüntessék meg minden szülőnek a gyermekeik feletti hatalom gyakorlásának a jogát...akik a rossz bánásmód,

⁴⁵¹ SANTOS SACRISTÁN 2002:223.

hatalmukkal való visszaélés, elhanyagolás vagy elhagyás miatt kötelességeik teljesítése során veszélyeztetik gyermekeik egészségét, biztonságát és erkölcsét.”

A 171. cikk meglehetősen ellentmondásos volt a szociális reformerek számára. Egyes vélemények szerint ki kellene szélesíteni az atyai hatalom megszüntetésére vagy szüneteltetésére vonatkozó okokat, hozzátéve azt, hogy hasonlóan, mint a gyermek elhagyása körében itt is ilyen oknak kellene tekinteni azt, ha a gyermek fejlődésére az atyai hatalom fenntartása veszélyes, vagy káros hatással van.

Mások külföldi mintát kívántak alapul venni, hivatkozva 1900. július 2-i, hasonló társadalmi viszonyokat szabályozó porosz törvényre. Az 171. cikk a bíróságok jogkörébe utalta az atyai hatalom megszüntetését, illetve szüneteltetését. Ezen cikk tekintetében a következő hiányosságra hívták fel a figyelmet. Amennyiben a bíróság úgy dönt, hogy szünetelteti vagy megszünteti a szülők jogát a hatalom gyakorlására vonatkozóan, a törvénykönyv nem szabályozza azt, hogy mi történik ezen szülők gyermekeivel, ki gyakorolja a gyámságot. A kódex tárgyalja a kiskorúak, az örültek, a tékozlók gyámságát, azonban nem rendelkezik azon gyermekekről, akiknek a szülei nem gyakorolhatják az atyai hatalmat. Néhányan úgy vélekedtek, hogy maga a Kódex nyújtja a megoldást, vagyis a legközelebbi rokon (kivéve az egyik házastárs), aki biztosítja a gyermek erkölcsi fejlődését, az az idegen, aki vállalja ezen „tisztséget”, illetve azon intézetek vagy jótékonyági egyesületek, akik ilyen kiskorúak nevelésével vagy javító nevelésével foglalkoznak. Míg mások egy gyámügyi testület létrehozását javasolták az állam feladatául jelölve ki. Végül a Polgári Törvénykönyv reformja nem valósult meg. Az atyai hatalomra vonatkozó cikkek a vizsgált időszakban a gyermekvédelem tekintetében akadályt jelentettek.

4. A gyermekekre vonatkozó szabályozás története Magyarországon

4.1. A polgári kort megelőző szabályozási gyakorlat

4.1.1. Társadalomtörténeti háttér

A XVII-XVIII. század folyamán a Magyarországon zajló háborúk (a 15 éves háború 1591–1606 között, a törökök kiűzésére irányuló felszabadító harcok, a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei 1703-1711), valamint az éhínség és járványok következtében a települések jelentős része elnéptelenedett (főleg Erdélyben, Dél- Dunántúlon és az alföldi területeken). A török kiűzését követően a népesség belső mozgása (belső migráció), a népesség kintről történő bevándorlása (öntevékeny betelepülés) és III. Károly, Mária Terézia tudatos, szervezett betelepítései során pl. németek, szerbek, bosnyákok, szlavónok, románok, csehek, lengyelek, ruszinok érkeztek és telepedtek le, újra benépesítve a magyar királyság területét, amely lakossága a XVIII. század második felére megduplázódott.⁴⁵²

A feudális, rendi társadalom nemesekre és nem nemesekre oszlott, a nemességen belül elkülönült a főpapok, a világi főurak, a köznemesek és a szabad királyi városok (kiváltságos kerületek) rendje. A köznemesség vagyoni helyzete szerint tovább tagolódott birtokos nemességre és kismemességre. Ez utóbbiak közül a legfontosabb két csoportot a kurialisták (egytelkesek) és az armalisták, a székelyeknél egyházhelyiek (föld nélküliek, csak címeres levéllel rendelkezők) alkották. Az armalisták közül sokan földesúri, uradalmi szolgálatba kényszerültek, városi polgárságot szereztek, katonának álltak, pásztorok szegődtek vagy pl. taksás nemesként jobbágytelken gazdálkodtak. A hétszilvafás, bocskoros, kutyabőrös jelzővel illetett kismemesek műveltsége, életmódja, szokásai csak kis mértékben tértek el a jobbágyokétól.⁴⁵³

A szabad királyi városok és a kiváltságos kerületek (jászkun, hajdú stb.) együtt alkották a negyedik rendet, képviselők útján (testületi elv) vehettek részt az országgyűlésben.⁴⁵⁴ A jászkunok vonatkozásában sajátos differenciálódás figyelhető meg. Az 1745. évi redempció során a kerületben élők visszavásárolták kiváltságaikat és területeiket, a „jászkun

⁴⁵² HARMAT 2015.

⁴⁵³ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:69-70.

⁴⁵⁴ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:70.

*szabadságot.*⁴⁵⁵ A helyi társadalom tagjai a redempcióba befizetett pénzük fejében földet kaptak, ezáltal a megváltott föld arányában részesülhettek a visszavásárolt politikai és gazdasági előjogokból. Bánkiné Molnár Erzsébet részletesen elemzi a jászkun társadalom redempciót követő belső tagozódását: a teljes jogú remptusok, az irredemptusok, illetőleg a jászkun kerület területén élő zsellérek jogállását.⁴⁵⁶

A szabad királyi városok társadalmi struktúrája is erősen rétegzett volt. A polgárokhoz való tartozás erkölcsi és vagyoni szempont függvényében, a helyi szokásjog alapján valósult meg. Aki ezeknek nem felelt meg, megtelepedhetett a városban, de ipari, kereskedelmi tevékenységet nem folytathatott, hivatalt sem viselhetett stb. A városi polgárok mellett különböző adófizető vagy bérmunkás rétegek éltek a településen: iparos legények, inasok, zsellérek, szolgák, egyéb alkalmazottak.⁴⁵⁷

Tárkány Szücs Ernő a polgári társadalom előfutárainak nevezi az ún. szabadosokat, melyek egyik csoportja a *honoráciorok* (ilyenek pl. a kishivatalnokok, beleértve a községi, uradalmi és egyházi foglalkoztatottak, a tudósok, a papok, a tanárok, a tanítók, az ügyvédek, a katonatisztek, a színészek, a művészek, a mérnökök, a nagykereskedők és gyárosok, az orvosok), másik csoportjába tartoztak az ún. *agilisek*, akik a nemes községbe betelepült nem nemes férfi és ottani nemes lány házasságából, származtak.⁴⁵⁸

A nem nemes osztályhoz tartozó társadalmi rétegeket sokféle jogállású személy alkotta. A földesúri hatalom alatt állók két nagy csoportját a jobbágyok és a zsellérek tették ki, akiknek a személyi viszonyait, jogállásukat az urbáriumok vagy az ezt pótló szerződések határozták meg, de mindannyiukra igaz volt, hogy úrbéri vagy allodiális földet használtak, kincstári, világi vagy egyházi földesúr földjén éltek. A jobbágyokat telkes gazdáknak is nevezték, őket birtokuk nagysága alapján rangsorolták: az urbárium szerint a számukra kiosztott föld nagyságától függően beszélhetünk az egész, a fél, a negyedes (fertály), a nyolcados gazdáról. A zselléreknek három csoportját különböztették meg: a házas zsellért; a mesterségből, kereskedésből, hivatali szolgálatból, bérmunkából (pl. napszámból) élőket, valamint a házatlan zselléret. A nem nemesek között külön réteget jelentettek az iparosok, a kereskedők, a szolgák, a cselédek stb.

⁴⁵⁵ BÁNKINÉ MOLNÁR 2017:32.

⁴⁵⁶ BÁNKINÉ MOLNÁR 2017:33.

⁴⁵⁷ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:72.

⁴⁵⁸ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:73-74.

A jobbágyok közötti különbségtétel nemcsak vagyoni helyzetük, hanem személyes állapotuk alapján is történt: *örökös* jobbágy (vagyis röghöz kötött, aki a jobbágytelekről nem költözhetett el, de a földesúr eladhatta, elzálogosíthatta, elcserélhette a földdel együtt vagy anélkül is) és *szabad költözésű* jobbágy.⁴⁵⁹ A szabad költözésű jobbágyok között megkülönböztettek pl. kontraktuális vagy árendás jobbágyot, illetve censalista jobbágyot.⁴⁶⁰ Homoki-Nagy Mária a jogtörténeti kutatások eredményei alapján felhívja a figyelmet arra, hogy a jobbágy megnevezés jobbágy-parasztra változása tükrözi a jobbágyság helyzetében a XVIII-XIX. századtól bekövetkező társadalmi, gazdasági és jogi változásokat.⁴⁶¹

Az 1849:IX. tc. rendelkezett a jobbágyfelszabadításról, amely értelmében a jobbágyok által használt úrbéri telek a földesúr kártalanítása mellett a parasztok tulajdona lett. A jobbágyfelszabadítás gyakorlati megvalósítását az 1853. évi úrbéri pátens segítette. A gazdasági átalakulás együtt járt a társadalmi szerkezet változásával is. A birtok elaprózódásának megakadályozására alkalmazott stratégiák (pl. az egykésés, fiági öröklés) nem jelentettek hosszútávú megoldást a parasztság számára. A zsellérek a polgárosodás folyamatának perifériájára kényszerülve vagy a paraszti birtokokon vállaltak munkát, illetve kézművesként/iparosként kerestek megélhetést a falvakban, városokban. A XX. század elejére az átrendeződött régi és újonnan kialakuló társadalmi rétegek, csoportok rendkívül differenciált társadalomképet alakítottak ki. A korábban említettekén túl pl. a fináncburzsoázia, a középosztály (egyrészt a régi városi polgárság, a honoráciorok, a volt közép- és kisnemesek, a közép- és kisparasztság, a törpebirtokosok, a kisiparosok és kiskereskedők), valamint az agrárproletárok és az ipari munkások.⁴⁶²

4.1.2. A gyermekekre vonatkozó szabályozás Magyarországon (Werbőczytól a kiegyezésig)

A magyar társadalom- és jogtörténetben az 1848-ig felölelő időszak szabályozástörténetét Béli Gábor a tradicionális jog korának nevezi.⁴⁶³ Az 1848 utáni időszak jogtörténetét a polgári kor jogintézményei szempontjából tovább tagolja az 1867. évi kiegyezés és a két világháború.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:72.

⁴⁶⁰ ECKHART 1946:199-227., FARAGÓ 2004:108.

⁴⁶¹ HOMOKI-NAGY 2014:139.

⁴⁶² TÁRKÁNY SZÜCS 1981:85-90.

⁴⁶³ BÉLI 2009.

⁴⁶⁴ WENZEL1873.; BÉLI 1995.; MEZEY 2007.

A feudális jog időszakában a közösségek mindennapi életét meghatározó szokások és a szokásjog szerepét kell hangsúlyozni.⁴⁶⁵ „Az 1848 előtti magyar jogban (természetesen az eltelt évszázadok fejlődéséből következő eltérésekkel) döntően meghatározó a szokásjog elsöprő fölénye a jog egyéb forrásaival szemben.”⁴⁶⁶ Ahogyan arra Bónis György is felhívta a figyelmet, erős központi hatalom és egységesítő erő hiányában a „*partikuláris jogok, a helyi és a központi jogalkotás, a jogképződés és a jogalkotói akarat, alkotott jog és szokásjog mindennapos összeütközései voltak a jogélet jellemzői.*”⁴⁶⁷

Az európai jog a keresztény alapokon nyugvó államiság keretei között a világi jogot kiegészítő kánonjogon, valamint a magyar hűbéri-rendi jogot legfeljebb a szóhasználat vagy egy-egy tétel alkalmazása szempontjából alátámasztó római jogon keresztül gyakorolt hatást. Nem elhanyagolható a germán jogok, majd 1526 után az osztrák jog hatása sem.⁴⁶⁸

Az értekezésben tárgyalt, elsősorban a gyermekek helyzetét szabályozó jogintézmények (a család, a házasság, a gyámság, a gondnokság, továbbá az öröklés) a jogági differenciálódást követően a magánjoghoz kapcsolódtak. A szegényüggyel való érintkezés miatt azonban egyre erőteljesebbekké váltak a közjogi vonatkozások is, a XX. század elejétől pedig a gyermekvédelmi szabályozás keretei között megerősödött a közjogi szemlélet és szabályozás.

Az említett, a gyermekekhez köthető jogintézmények közül elsősorban, de nem kizárólag az *atyai hatalomra, a gyámságra* vonatkozó jogszabályi rendelkezések áttekintésére vállalkozunk az alábbiakban.

4.1.2.1. Atyai hatalom

A tradicionális jogban a családot az ugyanazon családfő, a családanya hatalma alatt álló személyek alkották: a feleség, a gyermekek és a gyámgyermek.⁴⁶⁹ A családanyai hatalom⁴⁷⁰ kezdetben korlátlan, uralmi jellegű volt. Timon Ákos kifejti, hogy csak később alakult át korlátolt hatalommá, védelmi természetű hatalommá, amelynek feladata már nem a családanya uralmi érdekeit szolgálni, hanem a hatalom alatt állók védelmét biztosítani. A családanyai

⁴⁶⁵ BÓDINÉ BELIZNAI – HORVÁTH – MEZEY – RÉVÉSZ T. – ZLINSZKY 2007:22.

⁴⁶⁶ BÓDINÉ BELIZNAI – HORVÁTH – MEZEY – RÉVÉSZ T. – ZLINSZKY 2007:23.; HOMOKI-NAGY 1998:149.

⁴⁶⁷ BÓDINÉ BELIZNAI – HORVÁTH – MEZEY – RÉVÉSZ T. – ZLINSZKY 2007:23.

⁴⁶⁸ BÓDINÉ BELIZNAI – HORVÁTH – MEZEY – RÉVÉSZ T. – ZLINSZKY 2007:20-22.

⁴⁶⁹ TIMON 1903:308.

⁴⁷⁰ WENZEL 1874:369-371; HERMÁN1885.

hatalom az ősi jogban uralmi, a későbbi jogban védelmi természetű hatalom, amely már nem a hatalom birtokosának, hanem a védelemre szorulóknak érdekében állt fenn.⁴⁷¹A férj a feleségét megfenyíthette, szükség esetén őt és gyermekeit el is adhatta vagy elzálogosíthatta. Az atyai hatalom azonban összetartó erőt is jelentett. Az atyai hatalom gyakorlóját illette meg „minden törvényes és nem törvényes korú, még szárnyra nem bocsátott”⁴⁷² gyermek nevelésének, fenyítésének és megfeddésének joga, illetve a róluk való gondoskodás kötelessége. A családfő képviselte a család tagjait, unokái gyámjává vált, ha fia az osztály előtt elhalálozott. Az apa kezelte a gyermek elhunyt anyja után örökölt vagyonát a gyermek törvényes korúvá válásáig vagy a leány házasságkötéséig és ő gondoskodott a leánygyermek kiházásításáról is. Emellett kezelte az osztatlan családi vagyont, de a jószágok felett nem rendelkezett korlátlanul. A Hármaskönyv 58-59. § szerint az apa fiai beleegyezése nélkül az ősi vagyont csak végszükség esetén idegeníthette el érvényesen, fiaival pedig tulajdonostársi viszonyban állt. Az apa engedélye nélkül a fiúk sem végrendelkezhetek az apai ingó javokról, csak azokról, amelyeket saját szolgálatukkal vagy tudományukkal szereztek.⁴⁷³

Frank Ignác még 1845-ben is a magyar rendi magánjog törvényként alkalmazott jogkönyvéhez⁴⁷⁴ nyúl vissza. Az országgyűlés által 1514-ben elfogadott, de ki nem hirdetett, viszont a bírói gyakorlatban alkalmazott Werbőczy Hármaskönyvének rendelkezéseire utalva foglalta össze az atyai hatalom tartalmát: „házi fegyelem (*disciplina domestica*), melyre, ha szükséges, a törvényhatóság segedelmet nyújt” (Trip. I. 51§. 5.), a családfő gyermekeit akárkitől visszakérheti (Trip. I. 51§. 7.), a gyermekeire maradt „jószágot is kormányozza számadással sem tartozván” (Trip. I. 113.§.), maga helyébe fiát kezesül adhatta (Trip. I. 51§. 8.), árváinak gyámot és örököst rendelhetett (Trip. I. 56§. 1., 114.§, III. 30.§.). Frank ugyancsak Werbőczyre hivatkozik az atyai hatalom alatt álló fiú esetében a nagypapa atyai hatalomgyakorlása tekintetében, mert „egy házban csak egy gazda lehet”. (Trip. I. 51§. 3.). A gyermek apjának halála esetén az anyát is csak a nagypapát követően illeti meg a gyámság joga. (Trip. 51§.3., 113-114.§).⁴⁷⁵

Az atyai hatalom végleges megszűnésének eseteit Frank ismét a Hármaskönyvre hivatkozva sorolta fel: az egyik a felmentés (*per emancipationem*), amely a fiúk esetében az osztályt, a

⁴⁷¹ TIMON 1903:308.

⁴⁷² Hármaskönyv I. 51. tc.

⁴⁷³ Hármaskönyv I. 51. tc.

⁴⁷⁴ FRANK 1845

⁴⁷⁵ FRANK 1845:176-179.;PAP 1976:307.

lányoknál a házasságkötést jelentette, a másik az apa halála (ideértve azt is, ha az apát súlyos bűncselekmény miatt fő-, és jószágvesztésre ítélték). Ideiglenesen szűnt meg az atyai hatalom az apa hadifogsága esetén.⁴⁷⁶ A törvényes és teljeskorú fiúgyermek az osztály révén lett önjogú. A vagynon osztozás történhetett apa és fia között osztályos egyezséggel békés úton (vagyis minden vagyon megosztásával, kivéve az anyai ágon örökölt vagyont), illetve az osztozás kikényszerítésével. Az apa osztályra kényszeríthette a fiát, ha a fiú szüleivel szemben erőszakot alkalmazott, bántalmazta a szüleit, életükre tört, büntett elkövetésével vádolta őket, vagy ha fogságba esett atyjáért a fiú semmit sem tett, nem váltotta ki, illetve ha a fiú pazarló életet élt, elherdálta az ősi javakat.⁴⁷⁷ A fiú is követelhetette a javak megosztását atyjától, ha az az ősi vagyont pazarolta, ha el akarta idegeníteni a család jószágait, vagy ha igazságtalanul fenyegette fiát. Továbbá akkor is, ha teljes korú fiát a házasságkötésben megakadályozta vagy nem engedte megházasodni, továbbá ha bűncselekmény elkövetésére kényszerítette.⁴⁷⁸ Az osztályra, illetve a kiházásításra vonatkozóan tanulmányaiban gazdag példaanyagot közölt Homoki-Nagy Mária.⁴⁷⁹

Az adott korszakban az életkornak a cselekvőképesség szempontjából sajátos jelentősége volt. Korábban a cselekvőképességhez nem fűződött korhatári feltétel, a nemi érettséggel együtt következett be.⁴⁸⁰ Az Árpád-kori oklevelekben nem konkrét kormegjelölések, hanem általános kifejezések szerepeltek: pl. *etate minoris* (kiskorú), *etate tenera* (gyermekkor), *pupillaris etas* (hajadoni kor).⁴⁸¹ Korcsoportokat említettek: 'nem törvényes kor' (*aetas ilegítima*) és 'törvényes kor' (*aetas legítima*).⁴⁸² A 11. században Szent László (Decr.II., cap.12.3. §) törvénye a tolvajnak 10 éven alóli, Kálmán (I. decr., 56.cap.) törvénye 15 éven alóli gyermeket nem bünteti.⁴⁸³ A Hármaskönyv 111. tc. a leányoknál a 12., a fiúknál pedig a 14. életévben⁴⁸⁴ rögzítette a 'serdülség' alsó korhatárát. Megkülönböztette a 'teljes korúakat' (*aetatis perfecta*) és a 'nem teljes korúakat' (*aetatis imperfecta*). Ez utóbbiak lehettek a 'törvényes korúak' (*serdültek*) vagy 'nem törvényes korúak' (*serdületlenek*). A 'teljes kor' a mai értelemben vett 'nagykorúság' volt. 'Teljes korúaknak' számítottak azok a férfiak, akik

⁴⁷⁶ FRANK 1845:177-178.

⁴⁷⁷ Hármaskönyv I. 52. tc.

⁴⁷⁸ BÉLI 2009:62., Hármaskönyv I. 53.tc.

⁴⁷⁹ HOMOKI-NAGY 2018a; HOMOKI-NAGY 2018b; BOGNÁR – HOMOKI-NAGY –NAGY 2021.; HOMOKI-NAGY 2013.

⁴⁸⁰ BÉLI 2009:52.

⁴⁸¹ HOMOKI-NAGY 2007:94.

⁴⁸² BÉLI 2009:52.

⁴⁸³ SIPŐCZ 1882:9.

⁴⁸⁴ „*licet de nostra veteri consuetudine masculi decimo quarto sourom anno dissuntur esse legitimae aetatis*” SIPŐCZ 1882:9.

betöltötték a 24. életévüket és azok a leányok, akik betöltötték a 16. életévüket. A leányok már 12. életévük után is 'teljes korúakká' válhattak, ha házasságot kötöttek. Mindkét nemhez tartozó 'kiskorúak' 12. életévük eléréséig 'serdületlennek' számítottak, 12. és 24. életév (férfiak esetében), illetve 16. életév között (nők esetében) 'serdültek' vagyis 'törvényes korúak lettek'.

A serdületlenek teljesen cselekvőképtelenek voltak és apjuk, vagy annak halála esetén gyámjuk hatalma alatt álltak. A serdültek, vagyis a törvényes korúak korlátozottan cselekvőképeseek voltak és másokkal szemben perbe szállhattak és pert indíthattak. A teljes kor eléréséig fokozatosan kiszélesedett az általuk gyakorolható jogok köre. A 12 éves lány törvényes képviselőjének hozzájárulásával házasságot köthetett, ügyvédet fogadhatott, 14 évesen arany, ezüst és ingó dolgairól már rendelkezhetett. A 14 éves fiú elfogadhatott ajándékot, de ingyenes juttatást más számára csak apja engedélyével tehetett, 16 évesen kölcsönt vehetett fel és zálogba adhatta birtokát, 18 évesen pedig örökbevallást tehetett arany, ezüst, egyéb ingó dolgokról.⁴⁸⁵

Törvényesnek azt a személyt tekintették, aki törvényes házasságból, illetve a házasság megszűnését követő 10 hónapon belül született (utószülött – Hármaskönyv II. 62. tc.). A gyermek törvényességének megállapításához kiegészítő szabályokat alkalmaztak, hiszen a házassági jogot a kánonjog szabályozta. A házasságon kívül született gyermek két módon válhatott törvényes gyermekké. Az egyik, amikor a gyermek természetes szülei utólag házasságot kötöttek és az így törvényesített gyermek az érvényes házasságból születettel azonos jogállással rendelkezett. A másik, a királyi kegyelemmel történő törvényesítés – feltéve, hogy a gyermek apjának törvényes házasságából nem született törvényes utóda. Az így törvényesített gyermek azonban nem örökölhette sem az apai ősi jószágot, sem az apai adománybirtokot, amennyiben az apának utóbb törvényes gyermeke született.⁴⁸⁶ Azok, akik törvényes, vagy törvényesnek vélt házasságon kívül születtek, csak korlátozott jogképességgel rendelkeztek, az apa után nem, viszont az anya után örökölhettek, csak nevelésükre és tartásukra tarthattak igényt. Amennyiben az apa nemes volt, a gyermek nemesi kiváltságban nem részesült.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Hármaskönyv I. 111. tc.

⁴⁸⁶ HOMOKI-NAGY 2007:90.

⁴⁸⁷ BÉLI 2009:51.

Érvényes eljegyzést csak a 7. életévét betöltött fiú vagy leány köthetett a kánonjog szabályainak megfelelően. Ezen szabály gyakorlati betartása azonban a gyakorlatban nem volt igazolható az eljegyzésre készülők életkorának megállapítására alkalmas egyházi, állami anyakönyvi vagy más feljegyzés hiányában. A 7. életév betöltése mellett feltételként szerepelt az, hogy a jegyesek beleegyezése valódi, meggondolt legyen és az eljegyzés szabad akaratukból történjen. Akit gyermekkorban jegyeztek el, az felnőttként elállhatott az eljegyzéstől.⁴⁸⁸ A szokásjog szabályai alapján a 'fejletlen korú' fiú (14. életév) vagy leány (12. életév) nem köthetett házasságot. A Hármaskönyv mind a fiúk, mind a leányok esetében a 12. életévben jelölte meg a házasságkötés életkori határát.⁴⁸⁹

4.1.2.2. Gyámság, mint atyai hatalmat pótló jogintézmény

A gyámság fogalma *Servius* definíciója alapján „erő és hatalom egy szabad személy felett, annak védelmére, aki kora miatt önmaga önmagát védeni nem képes”⁴⁹⁰, az atyai hatalom (*patria potestas*) alatt nem álló serdületlenek, illetve az atyai vagy férji (*manus*) hatalom alatt nem álló nők, e személyeknél a cselekvőképesség pótlására irányuló jogintézmény.⁴⁹¹

A gyermekekről való gondoskodás alapvetően a család feladata volt. Kifejezetten gyámságra vonatkozó rendelkezések nem születtek első királyainktól, az árvákról való gondoskodás családi körben történt.

A gyámság intézményéről törvényi szinten először II. Ulászló 1510. évi 4. tc. rendelkezett. A gyámi hatalom legrégebb formája a nemzetségi gyámság volt. Bónis György a nagycsaládot és nemzetséget a vér és a jog közösségének említi. Ez a közösség a jogosultak két körét foglalta magába: az egyik ún. osztatlan család tagjai a szülők és gyermekek, vagy a szülők halála után felnőtt, és esetleg további leszármazóik, házastársaik is, akik együtt élnek és közös haszonra gazdálkodnak, illetve a másik az ún. osztályos atyafiak, akik már nem élnek egy háztartásban, de még számontartják a közös leszármazást, a vérségi kapcsolatot és a korábban fennállott birtokközösséget.⁴⁹² Így a közösségben a birtok az egész nemzetségé volt és az ősi birtok, az ősi vagyon megőrzése elsődleges volt az utódok érdekében. A birtokközösség az oka annak, hogy a törvényes kort el nem ért gyermek atyja halála után a nagycsalád, a nemzetség

⁴⁸⁸ BÓDINÉ BELIZNAI – ZLINSZKY 2007:145.

⁴⁸⁹ MEZEY 2007:145.

⁴⁹⁰ KATONÁNÉ PEHR 2014:2. Hivatkozik: BRÓSZ–PÓLAY 1974:170.

⁴⁹¹ JAKAB 2017:201.; MOLNÁR – JAKAB 2015:164.

⁴⁹² BÓNIS 1948:70-71.

legközelebb álló férfi rokonának a hatalma alá került, így a gyámság is vérségi köteléken alapult. A nemzetségnek érdekében állt a vagyon megóvása és a gyermekről való gondoskodás.⁴⁹³ A gyám képviselte és védelmezte a gyermeket, gondoskodott róla, ám annak vagyona felett szabadon nem rendelkezhetett. Miután a gyámolt serdültté vált megtámadhatta azokat a jogügyleteket, amelyeket a gyámja kötött.⁴⁹⁴

A feudális társadalomban a gyámság elsősorban a gyámolt által örökölt vagyon megóvására irányult, „*gyámságra a magukat és vagyonukat megvédeni nem képes gyermekek szorultak.*”⁴⁹⁵ Werbőczy szerint a gyámság „*a jogosan adott és engedett hatalom annak oltalmára, aki nem teljes koránál fogva magát meg nem védheti* (HK I. 112.§).”⁴⁹⁶ A kiskorú személyéről való gondoskodás és vagyonának kezelése a gyám feladata volt, melynek ellátására alkalmasnak kellett lennie. Az alkalmasságot egyrészt a testi adottság, másrészt a törvény tette lehetővé. Testi fogyatékoság miatt nem lehetett gyám a gyermekkorú, az elmebeteg, a fogságban lévő, valamint az, akik saját magáról sem tudott gondoskodni. A törvény kizárta a gyámi hatalom gyakorlása alól azt, aki cselekvőképtelen, aki más hatalma alatt áll, aki feltehetőleg elpazarolja a kiskorú vagyonát, aki a kiskorú apjával ellenséges viszonyban állt, az ítélet alatt álló (aki, még saját gyermekét sem képviselhet).⁴⁹⁷ Nem viselhetette a gyámi tisztséget, aki hűtlen és becsstelen, aki önként másnak hatalma alá veti magát, vagyis örökbefogadás útján került más család atyái hatalma alá, ezáltal megakadályozta azt, hogy a családi vagyon idegenhez kerüljön.⁴⁹⁸

Werbőczy – az atyái hatalom helyettesítésére szolgáló – gyámság három fajtáját különíti el: végrendeleti, törvényes, és rendelt gyám. Az apa jogosult volt végrendeletében gyámot rendelni „*fiait vagy leányait nőágú- vagy vérrokonai, sőt gyakran barátai gyámsága és védelme alá helyezni*” (HK I. 114.§).⁴⁹⁹ A végrendeleti gyám minden más gyámot megelőz. Ha az apa élt a gyámrendelési jogával, akkor kötelező volt akarát elfogadni, ha viszont nem, akkor került sor a törvényes gyámságra. A törvényes gyámok az osztályos atyafiak közül kerültek ki, vagyis a kiskorú esetleges halála esetén a kiskorú vagyonának örökösei lettek. A gyámrendelés és az árvák öröklése egymástól elválaszthatatlan. Az öröklés szabályai szerint

⁴⁹³ ZÁMBÓ 2004:15.

⁴⁹⁴ BÉLI 2009:368.

⁴⁹⁵ DEGRÉ 1977:4.

⁴⁹⁶ HOMOKI-NAGY 2001:37.

⁴⁹⁷ HOMOKI-NAGY 2001:37.

⁴⁹⁸ DEGRÉ 1977:13.

⁴⁹⁹ HOMOKI-NAGY 2001:37.

az örökhagyó apja, a kiskorú nagyapja, illetve az örökhagyó apa testvérei, illetve más osztályosai váltak gyámokká. A kiskorúak nevelése és gondozása továbbra is az anya feladata volt, azonban az árván maradt gyermekei vagyonát a gyám kezelte.⁵⁰⁰ Az anya csak addig gyakorolhatta a gyámi tisztséget, amíg „előbb elhalt férjének címét és nevét viseli és második házasságra nem lép” (HK I. 113.§).⁵⁰¹ Degré Alajos szerint a végrendeleti gyámrendelésnek az osztályos atyafiak ellentmondhatnak, „mert joguk sérelmével nem lehet a gyámságot hűtlenekre, becstelenedre, nőági atyafiakra ruházni”, majd hozzáteszi, hogy Werbőczy a családi vagyon védelme érdekében szűkíti a végrendeleti gyámrendelés lehetőségét, „ennek akkor van helye, ha a gyámságra jogosult osztályos atyafi jelét adja annak, hogy a gyermek vagyonára pályázik, vagy perben áll vele.”⁵⁰²

Végrendeleti, illetve törvényes gyám hiányában az árva kiskorú rendi állásától függött a rendelt gyám személye. Nemes árva esetén a király vagy a vármegye közgyűlése, polgárok esetében a város magistrátusa, jobbágyok esetében pedig a földesúr rendelt gyámot.⁵⁰³

Werbőczy a gyanús gyám fogalmát is alkalmazza. Gyanúsnak tekintették azt a gyámot, ha saját vagyonát pazarolta, ha nem biztosította a gyámoltnak a szükséges ruháztatást és étellemezést, ha ok nélkül rosszul bánt a gyámolttal, ha a gyám maga rossz erkölcsű, szegény, vagy a gyámolt atyjának ellensége volt.⁵⁰⁴

„A jószág öröklése a gyámság oka”⁵⁰⁵, ezáltal Werbőczy a gyám feladatául és kötelezettségeként határozta meg a kiskorú vagyonának védelmét, kezelését, illetve gyümölcsöztetését. Amikor a gyám átvette a gyámságot, vagyonleltárt kellett készíteni, és a gyámság leteltével számadást tenni. Ebből alakult ki a gyámi számadástétel kötelezettsége.⁵⁰⁶ Ezen túlmenően a gyám eljár a kiskorú képviselőjében peres ügyekben.

A XVI–XVII. században az árvák helyzete mit sem változott. A gyámságra vonatkozó Werbőczy féle hármass felosztás továbbra is megmaradt. A végrendeleti gyámrendelés főként a főnemeseknél terjedt el. Általában nem egy, hanem több gyámot rendeltek, egy nagy

⁵⁰⁰ HOMOKI-NAGY 2020:41.

⁵⁰¹ HOMOKI-NAGY 2001:38.

⁵⁰² DEGRÉ 1977:13.

⁵⁰³ HOMOKI-NAGY 2020:41.

⁵⁰⁴ DEGRÉ 1977:14-15.

⁵⁰⁵ HOMOKI-NAGY 2001:38.

⁵⁰⁶ HOMOKI-NAGY 2020:41.

tekintélyű nemes mellé 4–5 osztályos atyafit neveztek gyámul, akik vagy megosztva, vagy pedig egyfajta családi tanács formájában közösen látták el a feladatukat. A törvényes gyámok közül elsődleges lett az anya, mint természetes és törvényes gyám, aki a gyámi jogának elismeréséhez megerősítést kért a nádortól vagy fejedelemtől. Végrendeleti, illetve törvényes gyám nemlétében a rendelt gyámság fennmaradt. Nemes árvák tekintetében a gyámrendelés joga a királyt illette, akinek a nevében a nádor vagy a helytartó járt el. A nádori gyámrendelések kiemelték a gyám tartási-, illetve nevelési kötelezettségét. Ha az atyát megfosztották atyai hatalmától, amiért „botránnyosan nevelte” a gyermeket, a nádor a vagyonátadásról intézkedett a gyám részére, neveléssel kapcsolatos intézkedéseket nem foganatosított. Előfordult, hogy a vármegyei közgyűlés is szerepet kapott a gyámrendelési eljárásban, a gyám személyének a kiválasztásában, mely a vagyon védelmét szolgálta. A kihirdetés során a gyámrendelés ellen tiltakozhatott az a személy, akinek a későbbi öröksége veszélyben forgott a nem megfelelő gyám rendelése miatt. A polgárúrvák részére a városi tanács rendelt gyámot, míg a jobbágyúrvák számára elsősorban a földesúr, illetve a községi „tutorok” gondoskodtak a vagyonkezelésről, azonban gyámot nem rendeltek. A vagyontalan úrvákat magukra hagyták sorsuknak kitéve, akik koldulásból vagy csavargásból tengedték életüket.⁵⁰⁷

A XVII. században, a városokban a gyámi leltározás lebonyolítására, a gyámi számadások felülvizsgálatára és az úrvák vagyonának felügyeletére hivatalt szerveztek, melynek jelentéstételi feladata volt, ez alapján tett intézkedéseket a helyi tanács. A jobbágyúrvák helyzetét Degré rendezetlennek jellemzi, és az ő esetükben „formális gyámság” sem jött létre.⁵⁰⁸

A XVIII. század elején, III. Károly (1685–1740)⁵⁰⁹ reformtörekvései az úrvákat is érintették. Az árva, mely maga a szó is „elhagyatottságot, s egyedüliséget feltételez”, melyhez még a nyomorúság is társul, ha vagyon nélkül maradt hátra.⁵¹⁰ Az 1715:68. tc.-t „*az úrvák nyomorult s csaknem elhanyagolt sorsának enyhítésére és azoknak gyámokkal és gondokkal ellátására nézve határozták el*”⁵¹¹ Részletesen szabályozta a gyám számadási kötelezettségét. Az árva szüleinek halála esetén, az alispán készített leltárt az ingó és ingatlan vagyonról, amit a

⁵⁰⁷ DEGRÉ 1977:17-22.

⁵⁰⁸ DEGRÉ 1977:23-25.

⁵⁰⁹ III. Károly uralkodása (1711–1740), II. Károly halálát követően kialakult spanyol örökösödési háborúban sikertelenül követelte a spanyol trónt.

⁵¹⁰ KASSAY 1878:12.

⁵¹¹ HOMOKI-NAGY 2001:38.

vármegyei közgyűléshez nyújtott be. Ezt követően a vármegyei közgyűlés a gyámi feladatra alkalmas személyt rendelt ki, aki köteles volt háromévenként számadást készíteni – az 1765. évi 26. tc. pedig évenkénti számadást írt elő⁵¹² – és a gyámi feladatok elvégzése fejében gyámi díjat kapott, amely az általa kezelt vagyomból származó évi jövedelemnek egyhatodát jelentette. E kötelezettségének elmulasztása esetén a gyámot azonnal elbocsátották. A gyámság megszűnésével végelszámolást kellett adni. Az árvák törvényes koruk eléréséig álltak gyámság alatt, mely időszak alatt vagyonukról nem rendelkezhetek.⁵¹³

Kállay István jegyezte le, hogy gyámságról a fehérvári jegyzőkönyv elsőként 1715-ben tesz említést. 1716-ban a tanács az árvaszámadásokat a kamarásaival együtt vizsgálta felül, 1729-ben pedig már árvaszámadó működött.⁵¹⁴

Az 1715-ös törvény novumaként határozza meg Degré azt, hogy e törvény szakítva a feudális szokással, a gyámságot jövedelmező tisztségből az árvák védelmévé kívánta fordítani, mivel a gyámokat az árvák jövedelméről rendszeres és gondos elszámolásra kívánta szorítani.⁵¹⁵

Azáltal, hogy a nemesi családoknál a gyámok az árvák örökösivé válhattak, ez jobban „garantálta” az ingatlan vagyon megőrzését, annak megmaradását, mint a polgári és a jobbágyárvák esetében. Biztosítékként volt jelen az ősiség, melynek elidegenítéséhez vagy megterheléséhez elengedhetetlen volt az osztályosok beleegyezése, így ellenőrzésük alá vonhatták a gyámokat. A jobbágyárvák számára kezdetben a földesúr, majd pedig a mezőváros nevezett ki gyámot. Az úrbéri telekről is a földesúr határozott, így az kapta meg a telket, aki annak megművelésével a telek utáni szolgáltatásokat teljesíteni tudta. Ekkor az örökhagyó által megművelt telket, megkaphatta a kiskorú árva nagyapja, nagybátyja, vagy akár a nagykorú testvére, akiket gyámul lehetett rendelni és gondoskodtak a kiskorúról.⁵¹⁶ Ennek eltérő gyakorlatát mutatja be Kállay, amikor beszámol arról, hogy 1750-es évektől Fehérvárott az árvavagyont eladták, és az árvát a kamataiból tartották.⁵¹⁷

Az árvák helyzetét javító és sorsukkal kapcsolatos újító szándék mutatkozik meg az 1723:105. tc-ben, mely az árvák nevelésének ellenőrzését írta elő a vármegyék számára. Amennyiben a

⁵¹² POMOGYI 2008:366.

⁵¹³ HOMOKI-NAGY 2020:38-39., DEGRÉ 1977:52.

⁵¹⁴ KÁLLAY 1996:588.

⁵¹⁵ DEGRÉ 1977:67.

⁵¹⁶ HOMOKI-NAGY 2020:42.

⁵¹⁷ KÁLLAY 1996:589., HOMOKI-NAGY 2020:42.

szülő vagy a gyám elhanyagolta a gyermek nevelését és oktatását, és erről a vármegyék sem gondoskodnának, a Helytartótanács intést alkalmazott.⁵¹⁸ 1763-as rendelet célul tűzte ki a Helytartótanács főgyámhatósággá való szervezését, valamint vármegyék, szabad kerületek és a városok részéről jelentéstételi kötelezettséget az árvák vagyonának leltározásáról, neveléséről és a gyámság ellátásának módjáról. Az 1764-65. évi országgyűlés iktatta törvénybe a Helytartótanács főgyámhatósági szerepkörét.⁵¹⁹ A már korábban említett 1765:26. tc. a gyermekek nevelésére vonatkozó jelentéstételt félévi gyakoriságban határozta meg. E törvény a Helytartótanács felügyelete mellett kötelezte a vármegyéket arra, hogy a gyámok tevékenységét ellenőrizze.⁵²⁰

Homoki-Nagy Mária megjegyzi, hogy a gyámrendelés és a gyámok ellenőrzésének a feladata vezetett el ahhoz a gyakorlathoz, hogy az alapvetően családjoghoz tartozó magánjogi intézmény érvényesítése közigazgatási feladat lett. Igazolja ezt a községek belső igazgatásáról szóló 1836:9. tc. is.⁵²¹ E törvény az árvákról való gondoskodást a mezővárosok feladataként határozta meg.⁵²²

A XIX. század első évtizedeiben a mezővárosok közgyámot választottak, akire a gyámok felügyelete, elszámoltatása hárult, valamint ha nem volt törvényes és végrendeleti gyám, akkor a jobbágy árvák nevezett gyámjává is vált. Az özvegyen maradt feleség kiskorú gyermekeinek csak természetes és törvényes gyámja lett, ami főként a gyermekek nevelésében merült ki, a gyermekek vagyonát nem kezelhette, erre külön gyámot rendeltek ki.⁵²³ Homoki-Nagy Mária felhívja a figyelmet arra, hogy a jobbágy-parasztágnál is fellelhető a gyámrendelés szokása a XVIII–XIX. század folyamán.⁵²⁴

Az 1848 utáni időszak új, polgári szemléletet hozott magával. A feudális kötöttségek megszüntetését kimondó 1848-as törvények (1848:8. tc. a közteherviselésről, 1848:9. tc. az úrbéri viszonyok, 1848:11. tc. az úriszék felszámolásáról, 1848:13. tc. a papi tized, 1848:15. tc. az ősiség eltörléséről) rendkívül fontosak voltak, hozzáigazították a gazdasági környezet teremtette helyzethez a politikai és jogrendszert. A szabadságharc időszakában kevesbé volt

⁵¹⁸ ZÁMBÓ 2004:26.

⁵¹⁹ DEGRÉ 1977:59.

⁵²⁰ HOMOKI-NAGY 2020:44.; DEGRÉ 1977:54.; TÁRKÁNY SZÜCS 1981:428.

⁵²¹ HOMOKI-NAGY 2020:44.

⁵²² HOMOKI-NAGY 2020:57.

⁵²³ HOMOKI-NAGY 2020:44.

⁵²⁴ HOMOKI-NAGY 2018:125.

lehetőség a polgári jogintézmények alapjainak lerakására, de a polgári átalakulás szempontjából alapvető jogszabályok születtek pl. a váltó-törvénykönyvről (1840:15. tc.), a kereskedőkről (1840:16. tc.), a gyárakról (1840:17. tc.), a hitelintézetéről (1848:14. tc.), a sajtótörvényről (1848:18. tc.).⁵²⁵

Az 1848:9.tc. felszámolta az úrbéri viszonyokat, az 1848:15. tc. egy modern polgári törvénykönyv megalkotását, ehhez egy magánjogi törvénytervezet kidolgozását rendelte el.⁵²⁶ A császári pátensek szabályozták az ősiség eltörlésének gyakorlati megvalósulását és az adományrendszer eltörlését (1852), az úrbéri pátens a jobbágyfelszabadítás gyakorlati kérdéseit szabályozta.

E rendelkezések a gyámügyet közvetve érintették. Az ősiség – mely a vagyon családba történő tartására hivatott, védte a családi vagyont „a dolog vérségi oltalmaként”⁵²⁷ – eltörlésével megszűnt a feudális gyámsági jog alapja, és az árvák öröklésére gyakorolt hatást. Az úriszék eltörlésével pedig megszűnt a földesúr gyámhatósági jogköre. A jobbágyárvák gyámjainak számadását a vármegyei számvevőszék hatáskörébe utalták.⁵²⁸

A gyámügy a szabadságharc bukását követően szabályozatlan volt. A neoabszolutizmus kormánya fenntartotta az állampolgári jogegyenlőség és a vagyoni kööttségek megszüntetését. 1851-ben az igazságügyminisztérium utasítása révén árvabizotmány felállításáról rendelkezett minden rendezett tanácsú városban.

Kísérletet tettek a közigazgatás és a bíraskodás szétválasztására azért, hogy létrehozták a császári és királyi járásbírókat és a törvényszékeket. A gyakorlatban a járásbírók feladatainak egy részét a szolgabírói hivatalok látták el. Nem különült el egymástól a két hatáskör, ugyanis a járásbíró – aki adott esetben szolgabíró volt – lett az elsőfokú gyámhatóság, aki a gyámsági kérdésekben döntést hozott az Osztrák Polgári Törvénykönyv (továbbiakban: OPTK) szabályai szerint. Az OPTK-t 1853. május 1-én léptette hatályba az 1852. december 22-én kiadott igazságügyminiszteri rendelet. Az osztrák gyámsági jog bevezetése az árvaügyek intézését is megváltoztatta, alaptétele volt az árva védelme, mely

⁵²⁵ FÖGLEIN – MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI 2003:128-177.; VARGA 1972.

⁵²⁶ HOMOKI-NAGY 2017; HOMOKI-NAGY 2018.

⁵²⁷ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:711.

⁵²⁸ DEGRÉ 1977:107.; HOMOKI-NAGY 2019:50.

feladatot a gyámhatóság, azaz a járásbíróóság látta el.⁵²⁹ Degré a hatósági szerepkör megnyilvánulásai közül néhányat említ. Kiemeli, hogy gyámságot csak a gyámhatóság rendelkezései alapján vehettek át, a gyám a hatóság megbízottjaként kisebb jelentőségű ügyekben járhatott el, fontosabb ügyek (gyámolt nevében való kötelezettségvállaláshoz, ingatlan elidegenítéséhez, haszonbérbeadáshoz) esetén a hatóság jóváhagyására volt szükség, vagyoneleltárt a gyámhatóság vehette fel, illetőleg a fontosabb ingóságokat (mint pl. ékszer, okirat) a bíróság őrizte.⁵³⁰ Az OPTK jogszabályainak bevezetése és egy idegen hatósági szervezet létrehozása, „a bürokratikus kötöttség” ellenszenvet váltott ki a magyarokban. A gyámi visszaélések elkerülése végett bevezették azt, hogy az ingatlan tulajdonosát, így a kiskorút is be kellett vezetni a telekkönyvbe.⁵³¹

1858. november 9-i császári rendelet létrehozta a járásbíróóság mellett működő járási árvabizottmányokat, feladatuk az árvák készpénzének kezelése volt.

Az 1860-as években született rendelkezések a gyámügyben jelentős változásokat eredményeztek. Az 1860. évi Októberi Diploma hatályon kívül helyezte az addigi osztrák jogszabályokat, visszaállította a városi és megyei bíróságokat, akik nem alkalmazták az osztrák rendelkezéseket. Az 1861. januárban összeülő Országírói Értekezlet elfogadta az Ideiglenes Törvényszéki Szabályokat, mely az 1848 előtti magánjogi törvényeket állította vissza, beleértve a gyámsággal kapcsolatos rendelkezéseket is. A gyámügyekre vonatkozóan járásbíróóság hatásköre változatlan maradt, a szolgabíró kötelezettsége lett a vagyoneleltár elkészítése a gyám kirendeléséig, és az árvák örökségének felügyelete.⁵³²

4.2. A magyar jogszokáskutatás és a jogi modernizáció

4.2.1. *A magyar népi jogéletkutatás (1939-1948) képviselői és a magyar jogi szabályozás (Györffy István, Bónis György, Papp László, Fél Edit, Tárkány Szücs Ernő)*

A magyar családjog fejlődése igen sajátos utat járt be. A magánjogi kodifikáció kezdeti lépései (1791–1795)⁵³³ és a reformkori törekvések⁵³⁴ után a XIX. század hozta meg a

⁵²⁹ DEGRÉ 1977:108-109.; HOMOKI-NAGY 2019:50.; HOMOKI-NAGY 2020:45.

⁵³⁰ DEGRÉ 1977:109.

⁵³¹ DEGRÉ 1977:110.; HOMOKI-NAGY 2020:45.

⁵³² HOMOKI-NAGY 2020:45.

⁵³³ HOMOKI-NAGY 2004b:12-19.

⁵³⁴ HOMOKI-NAGY 2001; HOMOKI-NAGY 2013.

fordulatot.⁵³⁵ A kiegyezést követően lehetővé vált a jog legkülönbözőbb területeinek modernizációja. Felmerült az igény arra is, hogy a szétszórt, különböző szintű jogforrások helyett egyetlen jogi aktussal életbe léptetett, a teljesség igényével készült, rendszerezett és könnyen áttekinthető törvénykönyvek (kódexek) kerüljenek megalkotásra.⁵³⁶ Már az ősiség eltörléséről rendelkező 1848:15. tc. megfogalmazta egy polgári törvénykönyv kidolgozásának szándékát, 1869-ben pedig az igazságügyi kormányzat ismét megkezdte a kodifikációs munkálatok előkészületeit.⁵³⁷ A kodifikáció történetében két szakasz különböztethető meg: a résztervezetek és az egységes kódex előkészítésének a kora. A résztervezetek⁵³⁸ közül Teleszky István által szerkesztett öröklési jog került az országgyűlés elé (1886/7), ahol a képviselőház igazságügyi bizottság le is tárgyalta és új szövegezésben mutatta be (1888), melyet számos kritika ért. Ezek közül kiemelkedik Grosschmid Béni⁵³⁹ bírálata, mely a törvényes öröklésről szóló munkáját állította szembe magántervezetként, alapul szolgálva a magánjogi kódex tervezetéről fejezeteinek is. Az örökjogi javaslatához Grosschmid készítette el a törvénytervezetet. Az öröklési jogra vonatkozó tervezetet Szilágyi Dezső igazságügyminiszter visszavonta, abból a célból, hogy elsőként a törvényes öröklési rendet prejudikáló családjogi kodifikáció jöjjön létre.⁵⁴⁰ A jogtudomány által készített magánjogi tervezetek, illetve törvényjavaslatok⁵⁴¹ ellenére kódex nem született, és egészen 1959-ig *a szokásjogot tekintették a hazai magánjog* – és ennek részeként a családdal összefüggő jogi kérdések szabályozási alapjának.

Hazánkban a népi jogéletkutatás szorosan kötődik ezen magánjogi kodifikációs törekvésekkel összhangban azzal az igénnyel, hogy olyan jogszabályokat hozzon a jogalkotó, ami megfelel az élő gyakorlatnak.

A népi jogélet sokszínűségét jelzi a számos terminológiai elnevezés, mint pl. népi jogszokás, jogi népszokás, jogi néprajz, jogi antropológia, népi jog. A XVIII. század végéről Thallóczy Lajos albán törzsek szokásjogáról és a horvát szokásjogról írt gyűjtése ismert. 1901-ben, az

⁵³⁵ HERGERNÉ 2018:127.

⁵³⁶ MEZEY 2007:162.

⁵³⁷ HOMOKI-NAGY 2004a

⁵³⁸ A résztervezetek sorát Hoffmann Pál római jogi professzor 1871-ben elkészült „általános része” nyitja meg, melyet 1880 – 1885 között Győry Elek „általános része”, Halmossy Endre dologi joga, Apáthy István kötelmi joga és Teleszky István féle öröklési jogi tervezet követték. SZLADITS Károly 1941:98.

⁵³⁹ GROSSCHMID 1901:63.

⁵⁴⁰ SZLADITS 1941:99.

⁵⁴¹ A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének első szövegét 1900-ban tette közzé Erdélyi Sándor igazságügyminiszter által felállított állandó bizottság, melynek célja az egységes kódex-tervezet szerkesztése volt, majd ezt további tervezetek követték (1913, 1914, 1915, 1929). SZLADITS 1941; MEZEY 2007:163-165.; HOMOKI-NAGY 2004b, 2007

egységes magánjogi törvényjavaslat tervezete körül az öröklési jog vonatkozásában kialakult vita során merült fel hazánkban a parasztság öröklési jogi szokásainak a megismerése is.

A jobbágy-parasznál is törvényes öröklésre az ősi és a szerzeményi javakban is sor kerülhetett. Az ősi vagyon tekintetében a fiú- és lánygyermek egyenlően örökölték, de a jobbágyleány csak akkor, ha apja halála előtt még nem lett kiházasítva.⁵⁴² A Hármaskönyv szerint az apa a lányokat ingóságokkal házasította ki, és ebben az esetben örökségük vonatkozásában is kielégítettnek számítottak. Ha viszont a kiházasítás ősi javakból történt, annak mértéke nem lehetett kisebb, mint egy gyermekrész értéke, vagyis amennyit, mint leszármazó örökölt volna. Tárkány Szücs Ernő szerint Werbőczy e női vagyonon, azaz a kiházasítási javakon azt a vagyont értette, amit a férj, a szülők, az atyafiak vagy bárki más a menyegző, az eljegyzés vagy kézfogás alkalmával adott a nőnek.⁵⁴³

Elsőként Georch Illés figyelt fel az öröklési szokások sokféleségére.⁵⁴⁴ 1821-ben jelent meg tanulmánya a Hármaskönyvnek a jobbágyi öröklésre vonatkozó III. rész 29. cikkéről.⁵⁴⁵ Írásában bemutatta a magyar, a német és a rác népek helyi gyakorlatában létező eltéréseket, mely különbségek akkor sem szűntek meg, ha egy községben laktak együtt. Példaként kiemelném a rácok igen sajátos szokását: *Nálok a' leányak, akar legyenek ki-házasítva, akar hajadonok, ha osztoznak-is fiu testvéreikkel az anyai javakban (noha erre igen ritkán van példa, ritkán hozván a' Rác menyecske valamit férjéhez); de atyoknak akar ősi, akar keresmenyi, akar ingó bingó, akar fekvő javaiban soha sem osztoznak a' fiakkal, hanem a' hajadonok a' közösből ki-házasítatnak. És ha valamelyik fiútestvér akar osztatlan, akar osztott állapotban fiu nélkül kihal, annak akar ingó bingó akar ingatlan Keresményében örökösödik ugyan a' leánya; de az ősi akar ingó bingó akar fekvő javak a' többi fiu ág-beli osztályos atyafiakra szállanak vissza.* Georch megjegyzi, hogy a rácoknál az eredeti patriarchális család nyomai lelhetők fel, ahol az idősebb fiú a parancsoló gazda a háznál, a többieket cselédnek tekintik, és a legifjabb „menyecske” pedig mindenki szolgálója. Hozzáteszi, hogy ez a szokás a magyar parasztnál ritkán fordul elő.

Georch az egységesítés szükségességét hangsúlyozva fogalmazta meg: *...szükséges volna ugyan mindnyájokat azon egy sinór-mérték alá venni, és az elő-hordottakból akar mellyiket*

⁵⁴² BÉLI 1995:48.

⁵⁴³ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:395.

⁵⁴⁴ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:10.

⁵⁴⁵ GEORCH 1821.

(a' szükséges változtatásokkal) választani, 's a' Törvényt úgy szabni, hogy annak homályos értelméből ismét másoknál több szokások ne támadhassanak.⁵⁴⁶ A kiházításnak az örökségre történő kihatását a jobbágyok örökösödéséről szóló 1840. évi 8. törvény 2. §-a⁵⁴⁷ oldotta fel.

A tervezet kiváltotta vita során a különböző nézetek az egyenlő öröklési szabály fenntartása – azaz a fiúk és a lányok természetben egyenlően örökölhessenek, mint ahogy az már az 1840:8. tc. óta létezett – miatt alakultak ki, mert sokan úgy vélték, hogy ez a kisbirtokok további szétaprózódásához, a parasztság hanyatlásához fog vezetni. Ennek következményeként az életképtelenné vált családok tömeges kivándorlására, a születés-korlátozásokra és arra hivatkoztak, hogy a fejlődő ipar sem képes a mezőgazdaságban feleslegessé váló családokat foglalkoztatni. A birtokos rétegek megerősítése végett született meg a német viszonyok között bevált törzsöröklési szabály törvényi bevezetésének gondolata.⁵⁴⁸

Mattyasovszky Miklós, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbízatásából Németországba utazott tanulmányútra, onnan hazatérve az öröklési szokások feltárására vonatkozó 5 pontból álló kérdőívet állított össze, mely felmérés eredményeként a német törzsöröklési jogot és a hazai törzsöröklési szokásjogot ismertető munkájában a végrendeleti öröklés, az egyenlő osztály, a fiági öröklés és a törzsöröklés témáját fejti ki.⁵⁴⁹ Ehhez kapcsolódott Baross János agrárpolitikus tevékenysége, aki egy 28 pontból álló, és az öröklési szokásokon túl már a parasztság életviszonyait is érintő kérdőívet állított össze. A kutatási eredményeket összefoglaló jelentésében az öröklési jogszokásokat mutatta be, valamint elemezte a sajátosan alakuló öröklési rend gazdasági és szociális következményeit.⁵⁵⁰ Mindkét gyűjtés azonos problémafelvetésen nyugszik, azonban gyűjtésük nyomán eredményeikre tekintettel ellentétes álláspontot képviseltek, Baross a törzsöröklés mellett teszi le voksát, míg

⁵⁴⁶ GEORCH 1821:65-66.

⁵⁴⁷ 1840:VIII.tc. 2. §. A jobbágyoknak minden ősi javaikban, s végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeikben törvényes házasságból származott fiú- és leány maradékaik; olly világos megjegyzéssel azonban, hogy mind az, mit mind két nemű magzatok kiházításukkor vagy azután is szüléiktől kaptak, osztálybeli részükbe tudassék be – teljesen egyenlő mértékben örökösödnek – s minden e részben eddig fennállott ellenkező szokások, szőlőhegyi vagy más helybeli szabályok ezennel jóvendőre megsemmisítettnek. MÁRKUS1896.; KOLOSVÁRY 1899–1905:16.

⁵⁴⁸ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:14.

⁵⁴⁹ MATTYASOVSZKY 1904.; BOGNÁR 2016:39-41.

⁵⁵⁰ BAROSS1905.

Mattyasovszky elveti, szerinte a törzsöröklés a birtokaprózódás megakadályozására nem alkalmazható.⁵⁵¹

E két gyűjtés eredményeiből kiindulva vált a XX. századi magyar népi jogéletkutatás egyik meghatározó jellemzőjévé a jogszokások vizsgálata a tételes törvényekkel szemben. A kutatások „rendszeren átívelő” sajátosságai közé sorolható az adatgyűjtés módszere, mely a későbbiek során kiegészült a terepmunkával és az a cél, hogy a gyűjtések eredménye megjelenjen a jogalkalmazásban.⁵⁵²

A hazai jogszokásgyűjtés emblemikus alakja, a történész, levéltárnok *Tagányi Károly* (1858–1924).⁵⁵³ Az 1890-es évek közepétől írott munkáiban már megfigyelhető érdeklődése a jogszokások iránt. A földközösségről⁵⁵⁴ szóló tanulmánya ennek vizsgálatát tűzi célul, a élő jogszokások gyűjtéséről írott tanulmánya pedig az európai jogi néprajzi kutatások eredményei alapján fogalmazza meg a magyar gyűjtések tudományos programját.⁵⁵⁵ Tagányi néprajz felé fordulása, a jogszokásgyűjtés iránti érdeklődése már korán kirajzolódott. Számára mintául szolgált a horvát *Valtazar Bogišić* (1834–1908) „élő jogszokások gyűjtése” és hatással volt rá a német jogi etnológia kiváló képviselőinek *Albert Hermann Post* (1839–1895),⁵⁵⁶ *Felix Meyer* (1851–1925), *Josef Kohler* (1849–1919)⁵⁵⁷ munkássága. Két kutatási tradíció nyomán kezdte el az összehasonlító történeti módszert követve a jogélet jelenségeit leírni, és ehhez kapcsolódóan szerkesztette meg a gyűjtést elősegítő kérdőívét is.

A történeti szemléletet és jelenkutatást egyesítő, etnográfiai és etnológiai szemléletű, a családjog és öröklési jog köré fonódott *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*⁵⁵⁸ című műve 1919-ben látott napvilágot, mely mérföldkönek számít a jogszokáskutatás terén. Majd megfogalmazta „élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek”⁵⁵⁹ jogszokásgyűjtő programját. A várt érdeklődés elmaradt, de a későbbi kutatók gyűjtéseinek eredményeit felhasználták.

⁵⁵¹ BOGNÁR 2016:43.; NAGY 2000.

⁵⁵² BOGNÁR 2016:46.

⁵⁵³ BOGNÁR 2009.

⁵⁵⁴ TAGÁNYI 1894.

⁵⁵⁵ BOGNÁR 2020:126-127.

⁵⁵⁶ POST 1903.

⁵⁵⁷ KOHLER 1897.

⁵⁵⁸ TAGÁNYI 1919.

⁵⁵⁹ TAGÁNYI 1919:18.

Tagányi felhívását követően, új kutatási programok fogalmazódtak meg. Bruckner Győző (1877–1962) – aki 1923–1945 között a miskolci jogakadémia dékánja volt – az általa indított jogtudományi folyóiratban, a Miskolci jogászéletben megjelent, *A magyar jogtörténetírás folklóre-isztikus hiányai* című tanulmányával (1926)⁵⁶⁰ hívta fel a figyelmet a néprajzi források, „jogi vonatkozású néphagyományok” fontosságára. Vallotta, hogy a néprajz segítségével elmélyíthetők a jogtörténeti ismeretek. Ehhez tartoznak a népköltészet és népszokások emlékei, népünnepélyek (paródiák) és gyermekjátékok jogi vonatkozásai.

Szendrey Ákos (1902–1965) etnográfus, törte meg a „csendes hallgatást” és Tagányi felhívására a népi jogszokások gyűjtését és rendszerbe foglalását kezdte meg. A közigazgatás népi intézményeiről, tisztségviselőiről közölt áttekintő, adatösszesítő tanulmányt 1929-ben,⁵⁶¹ 1930-ban pedig a székelység jogszokásairól adott közre egy rövid tanulmányt, valamint az önkormányzat (a székek) működését ismertetve mutatta be a törvénykezés rendjét.⁵⁶²

A népi jogélet kutatásának fénykora 1939–1948 közötti időszakra tehető. A népi jogélet kutatása csak az 1930-as évek végén vált programszerűvé, a néprajzkutató Györffy István (1884–1939) egyetemi tanszékéhez kapcsolódóan, az Országos Táj- és Népkutató Intézet keretein belül. Előzménye a mindössze két hónapig működő Táj- és Népkutató Központ volt, amely céljaiban, vezetésében és eredményeiben különböző tudományterületeket integrált. Feladatául tűzte ki a táj- és népkutatás előkészítését és szervezését, irányítását egy háromtagú bizottság látta el, tagjai: gróf Teleki Pál vallás- és közoktatási miniszter elnökle mellett, Györffy István és Magyary Zoltán, közigazgatási jog professzor.⁵⁶³

Ezen időszakot olyan jeles kutatók kutató- és gyűjtőmunkái, publikációi határozták meg, mint Papp László, Bónis György, Fél Edit és Tárkány Szücs Ernő.⁵⁶⁴ A Táj- és Népkutató Intézet 1939-től kutatótáborokat, kiszállásokat szervezett a népi jogélet feltérképezésére. Kérdőíves gyűjtőtevékenység zajlott a terepen, falvakban, különböző tájegységeken személyesen vagy csoportosan.

⁵⁶⁰ BRUCKNER 1926.

⁵⁶¹ SZENDREY 1929.; NAGY 2018d

⁵⁶² BOGNÁR 2016:122.

⁵⁶³ NAGY 2021a

⁵⁶⁴ NAGY 2018c:249.

Györffy István *A néphagyomány és nemzeti művelődés*⁵⁶⁵ című művében hangsúlyozta a *jogi néphagyománygyűjtés*, a *paraszti szokásjog* megismerésének, a hazai jogalkotásba történő beemelésének fontosságát. Munkái közül kiemelkedő jogi népszokásokat bemutató gyűjteménye „*Nagykunsági krónika*⁵⁶⁶”, valamint levéltári források alapján közölt nagykunsági jogi szokásleírások.⁵⁶⁷

Bónis György (1914–1985) jogtörténész, cikkeiben, tanulmányaiban a jogi néphagyományok kutatásának elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozott. Emellett kérdőívet készített, szervezői és módszertani tanácsadói szerepet is betöltött. Joghallgatóival Kalotaszegen és Tápén végzett jogszokásgyűjtést. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogtörténeti szemináriuma keretében hozott létre kutatóbázist a népi jogélet tanulmányozására. „*Egyke és jogszokás Garamvölgyén*” című művében kutatásának célját ekképpen fogalmazta meg „*figyelmet a házassági vagyoni jog és az öröklési jog fennmaradt szokásjogának és tényleges szokásának megismerésére fordítottam. Abból a nézőpontból, hogy a régi intézmények csökevényei mennyire maradtak meg, hogy népünk mennyire él „jogi babonák” uralma alatt,*”⁵⁶⁸ kifejezve a jogi modernizáció iránti törekvéseket, annak jogtörténeti jelentőségét.⁵⁶⁹

Papp László (1903–1973) a jogi néphagyományok kutatásának elkötelezettje volt.⁵⁷⁰ Györffy István professzor hívására kapcsolódott be a kiskunhalasi jogi néprajzi gyűjtésbe. Kérdőív alapján végzett adatgyűjtést, melyet írott források (jegyzőkönyvek, végrendeletek) felhasználásával is kiegészített, „*Kiskunhalas népi jogélete*” (1941) címmel jelent meg műve, jászkun kerületekre jellemző jogszokás ismertetésével együtt. A népi jogéletkutatás módszertanát a „*Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*” című művében határozta meg és foglalta össze.

Fél Edit (1910–1988) Györffy István és Bátky Zsigmond tanítványaként csatlakozott a tatai programba, kutatómunkájának eredményei a *Közigazgatás és az emberek*⁵⁷¹ című „ténymegállapító tanulmányban” jelent meg, valamint később önálló tanulmányban tette

⁵⁶⁵ GYÖRFFY 1939.

⁵⁶⁶ GYÖRFFY 1941.

⁵⁶⁷ BOGNÁR 2016:80-81.

⁵⁶⁸ BÓNIS 1941.

⁵⁶⁹ NAGY 2018c:249; NAGY 2021b

⁵⁷⁰ BOGNÁR 2016:96.; KÖHEGYI – NAGY 1997.

⁵⁷¹ MAGYARY – KISS 1939.

közzé *Kocs 1936-ban* címmel. Tudománytörténeti jelentőségű műve „*A magyar népi társadalom életének kutatása*” címmel 1948-ban látott napvilágot. A paraszti társadalom (családszervezet, életmód, ünnepek, szokásjog stb.) széleskörű néprajzi vizsgálatával, a népi hímzéssel, a népviselettel, valamint a népművészet általános kérdéseivel is foglalkozott.

Tárkány Szücs Ernő (1921–1984) már kolozsvári joghallgatóként is szervezője volt a magyar népi jogéletkutatásnak. Bónis György javaslatára maga is folytatott jogi néprajzi gyűjtéseket Mártélyon, Röszkén, a baranyai Cúnban, részt vett a kalotaszegi gyűjtésben és a bálványosváraljai falukutatásban. Tárkány Szücs Ernő folyamatosan közzé tette kutatási eredményeit. Termékeny munkásságának köszönhetően több mint 200 jogi és néprajzi írása jelent meg (köztük a „*Mártély népi jogélete*” (1944), a „*Vásárhelyi testamentumok*” (1961), „*A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon*” (1965) és a nemzetközi ismertséget jelentő „*Results and Task of Legal Ethnology in Europe*” (1967). A hazai jogi néprajzi kutatás meghatározó műve „*Magyar jogi népszokások*” (1981) monográfia egy tudományos életmű szimbóluma.

4.2.2. A magyar jogszokáskutatás eredményei: gyermekekre vonatkozó jogszokások, különös tekintettel az atyai hatalomra

4.2.2.1. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről (1919)

Tagányi a hazai élő jogszokások gyűjtéséről írott programadó tanulmányában összehasonlító vizsgálattal egy átfogó kutatástörténeti áttekintést adott a családjog köréből. Érdeemes alaposabban megvizsgálni az atyai hatalomra vonatkozó adatokat és jogszokásokat.

Az atyai hatalmat néprajzi, etimológiai és jogtörténeti szempontból közelíti meg, és vizsgálja annak korlátlan – egyezően a germán joggal – jellegét.⁵⁷² Néprajzi szempontból az újszülöttnek a földre helyezését és onnan az apa által való fölemelésének népszokását jegyzi le. Az apa az, aki dönt gyermeke sorsáról, és azáltal, hogy az apa felveszi a gyermeket kifejezi azt, hogy elismeri a család tagjának, és atyai hatalmának védelme alá helyezi. Hazánkban ez a szokás a gömöri szlávoknál, valamint felvidéken és Kalotaszegen szintén megtalálható.⁵⁷³ (Nemzetközi kitekintése során Vámbéry Ármin „*A török faj*” (1885) című művét említi, miszerint a kirgiz és üzbég családokban a családtagok, mint „hódoló alattvalók” viselkedtek a családfővel szemben.)

Tagányi szerint az atyai hatalom korlátlan jellegét erősíti maga a család szó, melyre a középkori oklevelekben található *familia* szó utal. A familia eredetileg nem a családot, hanem az egész háznép összességét, mint az atyai hatalom alattvalóit jelentette, illetve hadifoglyok, rabszolgák megjelölésére is szolgált, mint ahogy az Gyárfás István „*A jászkunok története*” (1883) című művében leírásra került. A „család” szó hangmásoló kiejtése a „cseléd” szónak, amely szolgát, hatalom alatt állót jelent. A magyar nép nyelvén a családapa az ő gyermekeit ma is még cselédjeinek, az asszonyt és a leányt pedig fehér cselédnek nevezi.⁵⁷⁴ A cseléd szóból kitűnik a szolga, az alattvaló értelme „*a magyar nép a saját gyermekeit cselédjeinek hívja*”⁵⁷⁵

Az atyai hatalomra vonatkozó történeti visszatekintés során sorra veszi azokat a jogszabályokat, amelyek meghatározták az atyai hatalom fogalmát és tartalmát. Megemlíti

⁵⁷² TAGÁNYI 1919:211-217.

⁵⁷³ TAGÁNYI 1919:213.

⁵⁷⁴ TIMON 1903:308.

⁵⁷⁵ TAGÁNYI 1919:216.

Szent László törvényét, amelyben az atyai hatalmat gyakorló családfő élet-halál uraként van jelen, aki házasságtörő feleségét akár meg is ölhette. Külön is megemlíti a családtagok büntetőjogi felelősségét, ugyanis a családfő bűncselekményeiért őket is ártatlanul felelősségre vonták és megbüntették. Sz. László II. 12. törvénye a lopáson kapott szabad ember gyermekeit, Kálmán I. 56. törvénye pedig az ura gonosztettében részes anyának fiait rabszolgákkul rendelte eladatni, de míg Sz. László még csupán a 10, Kálmán már a 15 éven aluli gyermekeknek is kegyelmet adott. Az 1231. évi decretum 25. cikke a családtagok büntetőjogi felelősségét a lopás bünteténél megszüntette, kimondta, hogy a tolvajnak neje és gyermekei el nem adhatók.⁵⁷⁶

Tagányi megemlíti Werbőczy Hármaskönyvének az atyai hatalomra vonatkozó rendelkezéseit és utal arra, hogy ekkor már az atyai hatalom nem olyan korlátlan. Emlékeztet arra is, hogy az 1723:111. tc. kimondta, hogy az apák engedetlen fiaikat megbüntetés végett átadhatják a hatóságoknak. Tagányi Demkó Kálmán *A felsőmagyarországi városok életéről a XV–XVII. században* (1890) című műve alapján példaként nevesíti, hogy a városokban a hatóságok mindig készséggel segítettek a szülőknek, gyermekeik megfenyítése céljából, és azt, aki a szüleire kezét merte emelni, a városból örökre száműzték.⁵⁷⁷

4.2.2.2. *A magyar népi jogéletkutatás (1939-1948) gyűjtéseiből*

Tagányi Károly a falusi közösségek élő jogszokásainak gyűjtése során⁵⁷⁸ nemzetközi tapasztalatokra is alapozva elengedhetetlennek tartotta a pontosan megfogalmazott, minden lehetséges résztemára kiterjedő, szerkesztett kérdőíveket. A Györffy István vezette munkacsoport tagjainak részvételével (Bónis György, Fél Edit, Szendrey Ákos, Papp László) 1939-ben összeállított kérdőív a Tagányi által közzétett kérdőpontok és René Maunier (1887–1951) szociológus „*Introduction au folklore juridique*” címmel 1908-ban Párizsban publikált munkájának kérdőíve alapján készült.

A 95 pontból álló kérdőív 4 részre oszlott: I. Család és öröklési jog, II. Dologi jog, III. kötelmi jog és IV. büntetőjog, kiegészült egy 8 pontból álló bevezető résszel, mely útmutatóként szolgált a gyűjtőmunka menetére.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ TAGÁNYI 1919:216.; TIMON 1903:310.

⁵⁷⁷ TAGÁNYI 1919:217.

⁵⁷⁸ TAGÁNYI 1919:12.

⁵⁷⁹ BOGNÁR 2018.

E kérdőív Családjogi része számos gyermekekre vonatkozó kérdést tartalmazott. E kérdések között szerepelt a gyermekek eljegyzése, azt milyen életkorban kötik meg. Ha elválnak a gyermek szülei, akkor mi történik a gyermekkel. Az özvegyiség kapcsán választ kerestek arra, hogy a megözvegyült feleség apósa házában marad-e apósa, illetve abban az esetben, ha elmegy, magával viszi-e a gyermekét, legyen az fiú- vagy leánygyermek. Ha a megözvegyült feleség újból házasságot köt, kinél marad a gyermek, ki házasítja ki, és kinek a nevét viseli. A törvénytelen gyermek családban betöltött szerepére is rákérdez, a családba történő befogadására, beilleszkedésre, és tágabb környezetének a falu társadalmában. A törvénytelen gyermekek elnevezése is helyet kap a kérdések sorában. A kérdőív kitér a családon belüli, illetve nemek szerinti munkamegosztás témakörére is, valamint arra, hogy kit illet a fiatalok keresménye. A névhasználatra (leszármazók családneve, ragadványnév, keresztnév, leánykori vezetéknév), annak alakulására, átszállására, esetleges megválasztására), korok szerinti megszólításra, tegezésre vonatkozó kérdéssel is találkozunk. Az emberi életutat meghatározó jelentős események, mint a születés, a keresztelés lefolytatására, ehhez kapcsolódó szokásokra, viszonyhelyzetekre is kérdez (ajándékok, a gyermek ruhái, a legényavatás (leányavatás) formái, keresztszülők megválasztása). A kérdések az örökbefogadásra is fókuszáltak, annak maradt-e fenn valamilyen régi szertartása? Indokai, gyakorisága. Az adoptált bekerül-e új atyja családjába, vagy csak vagyoniilag tartozik hozzá? Leányt fogadnak-e örökbe? A házassági akadályként is fellépő komaság, lelki rokonság egyéb fajtái (bérnakoma, hajnyíró) is kérdésként merül fel. A testvérré fogadás, nővérréfogadás formái, ezek elnevezései, szertartások, tejttestvérség, vérttestvérség, a vérnek szerepe a különböző szertartások folyamán, a vér megnyilvánulási formái a népnyelvben és népmesében ("vérint való testvérek") témakörei is megjelennek. Nem utolsó sorban a gyámság jogintézményére, a gyámrendelésre is kitér. Kire bízák a gyámi feladatot, illetve lehet-e nő is gyám? Létezik-e gondnokság, esetleg szokásjogi alapon is? Milyen elnevezések vannak ezekre? Van-e a gyámságnak valamilyen szertartása?"⁵⁸⁰

Felvetődik a kérdés, hogyan jelenik meg a gyermek a magyar népi jogszokásokban, ezen belül pedig az atyai hatalom.

Az atyai hatalomra az 1939–1948. évi gyűjtés Bónis-féle kérdőíve családjogi részének 25. pontja az anyai hatalommal együtt (26. pont) kérdezett rá:

⁵⁸⁰ Teljes forrásközlés: NAGY 2018e

„25. *Az atyai hatalom: mi a különbség a nőtlen és nő, a családból kivált és ki nem vált gyermekek között ilyen szempontból? Meddig kell engedelmeskednie a nagykorú gyermeknek? Milyen a fenyítési jog? A gazdai hatalom mennyiben lép kiscselédnél az atyai hatalom helyébe, mik az átadás formái? Az atyai hatalom tartalma, arra utaló szertartások (az újszülött felemelése)? Meddig tart az "atyai hatalom és mivel végződik; van-e valamilyen szertartása a felszabadításnak? A felszabadult, a nagykorú gyermeknek van-e megkülönböztető viselete; a nagylányt, a menyasszonyt nevezik-e másképpen, mint nőtestvéreit ("cinka, vézse")? A gyermekek nevelése.*

26. *Az anyai hatalom: gyermekek fölött, leányai, menyei fölött. Mi az anya szerepe a nevelésben? Milyen jelei vannak a tiszteletnek a szülőkkel, nagybácsival (nénivel), nagyszülőkkel szemben "Gyermekek" nevezik-e a leányt is, vagy nem? Mi a "család", "cseléd" szavak tartalma? Mi a mostohagyermek helyzetét? Féltestvérek.*”⁵⁸¹

Quiricó Pál az alábbi adatokat jegyzi fel a Veszprém megyei Szentgálon 1944-ben gyűjtött, többségében már jogi néphagyományok között:

„25-26. *Szentgálon az atyai és anyai hatalom alig választható el és tárgyalható külön. Amint a vagyoni kérdésekben is uralkodó elv a házastársak között az egyenlő közösség, úgy a gyermekek feletti hatalmat is az apa és anya közösen gyakorolják.*

Legnagyobb mértékben terjed ki a családban élő kiskorú gyermekekre, de érvényesül a családban élő nagykorú és már házas gyermekekkel szemben is. Különösen erős befolyással van a családbeli gyermek kötetlen házasságára, a nélkül azonban, hogy abszolút és ellentmondást nem tűrő lenne. A rábeszélés mellett fő eszköze a vagyoni juttatások korlátozásának kilátásba helyezése, ami a gyakorlatban elég hathatós eszköz, bár mint mondják, inkább csak ijesztető jellege van; aki mokányul kitart, azzal szemben megtörik az atyai és anyai hatalom és befolyás, különösen, ha az igazság közepén, vagy a gyermek oldalán van.

Az atya inkább a névleges tekintély a családban, de a gyakorlatban az anya elhatározása és döntése éppenúgy érvényesül. A gyermekek nevelését elsősorban az anya végzi és irányítja. Az atyával és anyával szembeni tisztelet az átlagon felüli, hiánya mélyen érinti a szülőket. A

⁵⁸¹ Bónis kérdőívet közli: NAGY 2018e:113-129.

nagyszülőkkel és idősebb rokonokkal szembeni tiszteletet is elvárják és illendőnek tartják. Hiánya a kötelezettek részéről jellembeli hibául rovatik fel.

*A cselédet ma meg is becsülik, de sohasem tartják a családtaggal egyenlő elbánásban, a különbséget éreztetik, és bizonyos távolságot betartanak. Itt nem is hallottam, hogy az atya gyermekét kis cselédemnek nevezte volna.*⁵⁸²

A csíkszeredai és a csíkszépvízi járásban végzett jogszokáskutatás gyűjtői közössége dr. Puskás Levente vezetésével a 25–26. kérdőpontra az alábbi válaszokat adja:

„25. Az atyai hatalom a családból ki nem vált kiskorú gyermekek felett teljes, és azt az atya gyakorolja is, Igen gyakori eset, hogy az atyai hatalmat már a felgördült korban levő gyermek is csorbítja az által, hogy a gazdaság vezetésébe beleszól és ügyeiben igyekszik odahatni, hogy az apa az ő véleményének is engedjen.

*26. Az anya inkább csak a nevelésbe szól bele. Gyermekek elnevezés alatt rendszerint a fiúgyermeket értik. 'Négy gyermekem és két leánykám van.' A cseléd szó nem megalázó a székelynél, mert igen gyakran a saját gyermekre is azt mondják, hogy 'cselédem.'*⁵⁸³

Csányi József kir. járásbíró a Zala megyei Perlakon 1943-ban ki is adott Alsómuraközben gyűjtött családi jogi néphagyományok között az atyai hatalom gyakorlásának sajátos formájáról, mint élő jogszokásról írt.

„... házasságkötés után az új család páter familiasa a férj lesz. Ennek érdekes megnyilvánulása az, hogy ha a házközösséget felesége szülőivel és annak családtagjaival valami okból megszünteti, akkor a gazdasági eszközöket és az állatállományt az após, ennek fiai és a vő osztják meg egymás között (bár ebből rész nem őt, hanem a feleségét illeti). Erről írást is szoktak készíteni és ebben a vő saját személyében, és nem mint felesége megbízottja szerepel osztozó félként.

Ez különösen akkor fordul elő, amikor a feleség édesanyja meghal, az ő vagyona hagyatékot képez (és) a feleségen és férjen, meg a saját gyermekeiken kívül egy házközösségben él a feleség édesapja és fiútestvére. Ekkor már könnyen felborul a béke. A vő nem szívesen nézi, hogy az após páter familiasi hatalmát egyre jobban gyakorolja a sógora; és mert a

⁵⁸² Quiricó Pál: Szentgál (Vesztprém) EA1179, IM K 579. Közli: NAGY 2018e:190-251.

⁵⁸³ Puskás Levente és társai: Csíkszeredai és Csíkszépvízi járási, valamint a Gyimesvölgyi csángó községekre vonatkozó gyűjtései (Csík m.) IM K 579. Közli: NAGY 2018e

vagyon tömegben, mint gazdasági egységben benne van anyósának hagyatéka is, könnyen talál jogcímet arra, hogy ebből őt felesége révén rész illeti.”⁵⁸⁴

4.2.2.3. Fél Edit: A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson (1944)

Fél Edit, mint a népi jogéletkutató munkabizottságának tagja, a kutatások elkötelezett résztvevője, 1939 tavaszán kezdte jogszokásgyűjtését a Komárom megyei Martoson. Több mint négy éven keresztül folytatott gyűjtése eredményeit több tanulmányban tette közzé: „A társaságban végzett munkák Martoson” (1940), „Egy palóc házasság előtti szokásról” (1941), „A női ruházatkódás Martoson” (1942) és a nagycsalád jogszokásairól írott munkájában. Ez utóbbiban kutatásai eredményeit három kérdéskör köré csoportosítva tette közzé: nagycsalád (családi elnevezések, kapcsolatok, korhatárok, házassági kapcsolatok, vőség, gyermekek helyzete stb.); a vagyon és a tulajdon jogszokásai (családi vagyon, magánvagyon, munka, örökösödés, tulajdonjegyek, közös tulajdon, szellemi tulajdon, talált tárgyak, csere, kölcsön, ajándék, részesedés, adásvétel, zálog, móringlevél, végrendelet); végül pedig a Martoson fellelhető büntetőjogi népszokások (lopás, verekedés, gyilkosság, tanúzás, sértés, szitok, eskü, átok, adott szó, fogadalom, bűn, büntetés, kitagadás, harag, megbékülés).

Martoson, a család vérségi kötelékkel összekötött „kisebb csoport”, amely „egy fedél alatt lakik, közösen gazdálkodik és kenyeret eszik.”⁵⁸⁵ Az atyai hatalmat e közösségben az apa gyakorolta, a feleség és a gyermek felett egyaránt, akik alárendeltjei voltak az apának. Sem a feleség, sem a gyermek nem volt teljesjogú tagja a családnak.⁵⁸⁶ A gyermek neveléséről, a róla való gondoskodást viszont nagymama látta el.⁵⁸⁷

Tárkány Szücs Ernő rendkívül fontosnak tartotta Fél Edit azon leírását, amely értelmében a gyermekről való rendelkezés joga minden körülmények között az anyát illette, mindaddig, amíg erről kifejezetten le nem mondott. „Olyannyira az övé, hogy ha a férj meghal, s az asszony ott marad is annak a szüleinél, neki magának kell a gyermek ruházatáról gondoskodnia. Ha az asszony összevész férjével, s elmegy a házuktól, a gyermeket viszi

⁵⁸⁴ CSÁNYI 1943. (IM K 579) Közli: NAGY 2018e:331-347.

⁵⁸⁵ FÉL 1944:409. Idézi: TÁRKÁNY SZÜCS 1981:139.

⁵⁸⁶ FÉL 1944:436.

⁵⁸⁷ FÉL 1944:426.

magával, magát a gyermeket nem követelik vissza sohasem. Csak ha az anya úgy menne el, hogy a gyermeket otthagyja, akkor tarthat rá igényt az apa.”⁵⁸⁸

Az atyai hatalmon túl a gyermekekre vonatkozó jogszokások közül az életkort emelte ki, amely meghatározta a családban és a közösségben betöltött szerepét a munkára nevelés fokozatosságával. *Kisfiúnak* nevezték a fiúgyereket, amíg iskolás volt. *Suhancárnak*, amikor ágendázott, konfirmált. A munkája eddig az volt, hogy libát őrzött, fáért vagy vízért ment. A 13–14 éves fiúgyermeket már kapálni vitték és állatot őrzött. A 16–17 éves gyermek legénysorba került: már kaszált. De a fiúgyermeket már 14 évesen is befoghatták a munkába, ha az apjuk nem élt, hogy hasznára legyen a családnak. A leánygyermek ágendázásig *kislyán* volt, majd eladó *nagy lyán*. A lányok 8 éves koruktól besegítettek a háztartásba, és ők is részt vettek a fiúk által végzett mezőgazdasági munkákban. 13–14 évesen már kapáltak, markot szedtek. 16 éves nagyleányok már minden női munkát elvégeztek.⁵⁸⁹

Mint Fél Edit leírta, a törvénytelen gyermekeket igen változatos elnevezéssel illeték: „zabi” „potyagyerek”, „fattyú”. Nevelését a lány szülei látták el, azonban ha a természetes apa házasságot kötött az anyával, akkor az ő háztartásukban nevelkedett a gyermek. Ha az asszonynak házasságon belül született más férfitől gyermeke, akkor a törvényes férj nevét viselte. „*Akárki bikája csinyáta, csak a tehenes gazdáé a borjú.*”⁵⁹⁰

A gyermekek eljegyzése Martoson nem volt szokás, azonban már kis koruktól fogva egymásnak nevelték a gyermekeket, ily módon befolyásolva a párválasztást.⁵⁹¹

Az özvegyek házasodásánál Fél Edit két jogszokás, a *levirátus* és a *szororátus* feléledésének az eseteire hívta fel a figyelmet, amely a jegyesekre is kiterjedt. „*Nemcsak az özvegyen maradt asszonyt veszi el fiatalabb sógora (ha ilyen nem volna, unokatestvére is), hanem az itt maradt menyasszonyt is*”⁵⁹² amely egyben házassági akadályt is jelentett.

⁵⁸⁸ FÉL 1944:27. Idézi: TÁRKÁNY SZÜCS1981:139.

⁵⁸⁹ FÉL 1944:424-425.

⁵⁹⁰ FÉL 1944:433.

⁵⁹¹ FÉL 1944:426.

⁵⁹² FÉL 1944:427-428.

4.2.2.4. Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások (1981)

A magyar jogszokáskutatás eredményeire alapozó, a magyar jogi népszokások rendkívül gazdag példatárát jelentő monográfiájában Tárkány Szücs Ernő a „személyt” érintő jogszokások (lokáltság, rendiség, osztályok, vallás, nemzetiség, nem, kor, egészségi állapot, családi állás) leírását követően, a „belépés a társadalomba” kérdéskör kapcsán ismerteti a gyermeknek a paraszti társadalomban elfoglalt helyét, jogállását meghatározó jogszokásokat.

A családfő által gyakorolt atyai hatalomról Tárkány Szücs Ernő nem egyetlen helyen és nem összefoglalóan ír, hanem a jogintézmény egy-egy szeletét vizsgálja. Tárkány Szücs Ernő részletezi pl. a családfő vagyongosztási jogát. A vagyongosztás történhetett az apa életében, vagy az apa halála után, vagyis az osztályrabocsátáskor a törvényes gyermekeket – illetve a gyermek korábbi halála esetén, az unoká(k)at – a fiúkat és a még férjhez nem ment lányokat vették figyelembe, ugyanis a férjhez ment lányok a kiházasítással (hozományadással) már részesültek a vagyonban. A kiházasítás az apa és a lánya közötti vagyongosztás, a lány további örökségre nem számíthatott. A vagyongosztás az egyenlő osztály elve mentén érvényesült. Osztályt bármikor követelhettek. A családok tagjai vagy egy törvényes öröklés folytán, vagy a felnőtt fiú házasságkötésekor, vagy az apa és felnőtt fia akaratából osztották meg egymás között a család birtokát képező vagyontárgyakat. A birtokmegosztás nem feltétlenül jelentette a jószág tulajdonjogának a megszerzését. Az osztálytól függetlenül a tulajdonjog mindig a nemzetségé, a családé maradt, csak a birtok joga szállt át az osztályban részt vevő családtagokra. Ez a kötött tulajdoni rendszerből eredt, egyrészt az ősiségből, másrészt az adományozás sajátosságaiból.⁵⁹³

Tárkány Szücs Ernő kiemelte, hogy nem oszthatta meg a vagyont fiai között, legfeljebb közös megegyezéssel, és „halála előtt hozzájárulása nélkül ők sem vehették ki a részüket, mert ha mégis megtették volna, ahogyan a palócoknál, jelképesen csak egy kisbaltát kaphattak volna.”⁵⁹⁴

Tárkány Szücs Ernő is részletezte az életkor jelentőségét, külön kitérve a gyermekkorra és a paraszti társadalomban a munkába nevelődés életkorral párhuzamos szakaszaira. A gyermek nevelése vonatkozásában Tárkány Szücs Ernő kiemelte a jogi népszokások megismerése, a „jogi tudat” kialakítása szempontjából annak empirikus tapasztalati úton történő elsajátítását.

⁵⁹³ HOMOKI-NAGY 2013:139-140.

⁵⁹⁴ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:450.

Azt, hogy a falusi és kisvárosi fiatalok „a jogi népszokásokat nem iskolában tanulták, hanem a környezetükben hallott, látott, tapasztalt esetekből gyűjtötték össze a magatartásuk szempontjából figyelmet érdemlő mintákat, példákat. megfigyelőkészséggel és érdeklődéssel, a másik kevesebbel, de 20–25 éves korukra a jogi helytálláshoz szükséges alapelemeket az életvitelhez egyébként is szükséges többi szabályokkal együtt a gyakorlatból szűrték ki és sajátították el.... A fiatalok mégis jobban megtanulták a helyi jogi népszokásokat, mint a maiak az állami jogot.”⁵⁹⁵ Egyetértett Kresz Mária megfigyelésével, hogy a gyermeket már megszületésétől úgy nevelték, hogy minél inkább beleilleszkedjen a közösségbe, ne váljon ki abból.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:162-163.

⁵⁹⁶ TÁRKÁNY SZÜCS 1981:163.; KRESZ 1949.

4.3. Az állami gyermekvédelmi szabályozás kialakulása Magyarországon a XX. század elején

4.3.1. A gyermekekre, a családra vonatkozó jogszabályok a kiegyezést követően

A tradicionális nagycsalád a feudális rend alapját jelentő földtulajdon közös birtoklási formája és megélhetési kerete volt. Ahogyan arra tanulmányaiban Nagy Janka Teodóra is felhívta a figyelmet, a feudális korban a jobbágyok esetében a jobbágytelek nagycsalád által történő közös birtoklása, művelése biztosított megélhetést az egyén számára. A jobbágyfelszabadítást követően a paraszti magántulajdon megjelenése és öröklése utáni szétszabdálódása folytán a feudális társadalom felszámolásával, az úrbéri telkek aprózódásával megindult a nagycsalád átalakulásának folyamata is.⁵⁹⁷ Az új, a magántulajdont elismerő társadalmi rend új családmódellet alakított ki: a XIX. században Európában lezajló társadalmi-gazdasági átalakulások során megjelent a feudalizmus korában domináns *tradicionális családtól* különböző *modern család*.⁵⁹⁸ Ennek együttélési alapja már nem a feudális tulajdonviszonyokból adódó gazdasági kényszer volt. A modern családok életét nem a tradicionális normák (a jogszokások, a szokásjog), hanem a polgári társadalom mind szélesebb körét átfogó jogszabályok határozták meg, amely hatással volt az atyai hatalomra is.

A kiegyezést követően, a XIX. század végén olyan törvények születtek, amelyek a modern családok életét is alapvetően meghatározták. Az 1877:20 tc. a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről, amely részeként rendelkeztek az atyai hatalomról és a családtanácsról is, illetve a házközösségek megszüntetéséről szóló 1885:24. tc.⁵⁹⁹

1892-ben a magánjogi kódex családjogi résztervezetei kerültek kidolgozásra Grosschmid Béni, Králik Lajos (szülőkről és gyermekekről intézkedő rész)⁶⁰⁰, Sipőcz László és Győry Elek (a házassági jogon belül az eljegyzésről, a házassági akadályokról, a házasság megkötéséről, a házasság érvénytelenségéről és megszűnéséről s a válásról szóló fejezetei) szerkesztésében.⁶⁰¹ Ezek közül a Grosschmid-féle házassági vagyoni és a Sipőcz-féle gyámsági tervezet gyakorolt nagyobb hatást a kodifikációra, amennyiben lényeges részeiben

⁵⁹⁷ NAGY1998.; NAGY 2016.; HERGER 2013.

⁵⁹⁸ TOMKA Béla 2000.; SOMLAI 2013.

⁵⁹⁹ 1885:24.tc. a polgárosított magyar határőrvidéken fennálló házközösségi intézménynek megszüntetéséről (módosította az 1898:12. tc.).

⁶⁰⁰ GROSSCHMID 1908:6.

⁶⁰¹ GROSSCHMID 1908:5.

átkerültek a Polgári törvénykönyv első tervezetébe.⁶⁰² Majd olyan fontos jogszabályok születtek, mint a házassági jogról 1894:31. tc. és a gyermekek vallásáról szóló 1894:32. tc.

4.3.1.1. Gyámsági törvény

A XIX. század második felében a gyámjogot érintő igen fontos kérdésként bontakozott ki a gyámhatósági hatáskör szabályozása. Az 1868. évi LIV. tc.-ként bevezetett ideiglenes polgári perrendtartás a gyámsági ügyekben osztrák hagyományokon alapuló rendszert alakított ki – vagyis a lakóhely, illetve ismeretlen vagy külföldi lakóhely esetén a vagyon fekvése szerint – illetékes városi vagy megyei törvényszék volt jogosult eljárni. A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc. 9§-a a gyámhatóságot visszautalta a törvényhatóságokhoz. A törvényhatóságok a gyámhatóságot állandó árvaszékek által gyakorolták, melynek tagjai elnök, legalább két ülnök, tiszti ügyész, számvevő, egy jegyző és szavazati joggal nem rendelkező közgyám voltak. Az árvaszék hatásköréhez tartozott a gyám kinevezése, ellenőrzése és felügyelete, valamint a számadások vizsgálata (8.§). A községek rendezéséről szóló 1871.évi XVIII. tc. 24. §-a a rendezett tanácsú városokról rendelkezett, az árvaszék elnöke a polgármester volt, tagjai a városi ügyész, a számvevő, legalább egy ülnök és a szavazattal nem rendelkező közgyám. Olyan gyámsági és gondnoksági ügyekben járt el, amit a törvény nem a bíróság hatáskörébe utalt. Azonban egyik törvény sem rendelkezett az árwapénzek kezeléséről, illetve továbbra is szabályozatlanok maradtak az eljárási szabályok.

Ilyen törvényi előzmények után valósult meg a gyámügyi igazgatás átfogó, egységes rendezése. Anyagi jogi, eljárásjogi és szervezeti rendelkezéseket egyaránt tartalmazó gyámsági és gondnoksági ügyekről szóló 1877:20. tc. született meg. E törvény szerint árvaszéket vármegyékben, törvényhatósági jogú városokban, megyei városokban kellett és – belügyminiszteri engedéllyel – egyes községekben lehetett szervezni (174.§; 176.§). A testület élén az árvaszéki elnök állt (megyei városban a polgármester), tagjai között legalább két ülnök, tiszti ügyész, számvevő és egy jegyző és közgyám volt megtalálható (177.§; 181.§). A törvény 263.§-a a gyámhatóság feladataként határozta meg a gyámoltak „szellemi és anyagi érdekeinek megóvását és előmozdítását”.

⁶⁰² SZLADITS 1941:98.

4.3.1.1.1. *Atyai hatalom a gyámsági törvény tükrében*

A gyámsági törvény az atyai hatalommal, a gyámsággal kapcsolatos szokásjogi normákat váltotta fel.

A törvény 2.§-a kimondta, hogy a kiskorúak atyai hatalom vagy gyámság alatt állanak.⁶⁰³ Sipőcz megjegyzi, hogy ezen új törvény nem követi Werbőczyt arra vonatkozólag, hogy mely személyek álljanak atyai hatalom vagy gyámság alatt. Legyenek akár serdültek vagy akár nem, vagy atyai hatalom vagy gyámság alatt állnak teljes koruk eléréséig. Atyai hatalom mellett gyámságnak nincs helye.⁶⁰⁴

E törvény minden kiskorú védelmére állít valakit, aki köteles annak minden fontosabb személyi és vagyoni ügyeiben eljárni, egészségére, iskoláztatására vigyázni, erkölcsös, vallási nevelésére felügyelni, perben hatóságok előtt törvényes képviselőjeként fellépni. A 15.§ értelmében „az atyai hatalmat törvényes és törvényesített gyermeke felett az atya gyakorolja. E hatalomnál fogva az atya kiskorú gyermekeinek törvényes képviselője, azok vagyonát rendszerint számadás terhe nélkül kezelni, s részükre gyámot nevezni és valakit a gyámságból kizárni van jogosítva.” Az atyának teljes korúnak vagy nagykorúsítottanak kellett lennie. Az atyai hatalom a törvényes, a törvényesített és örökbefogadott gyermekre egyaránt kiterjedt.

Az atya gyermeke vagyonának bizonyos feltétele mellett haszonélvezője (16.§). Az atya a hatalma alatt lévő kiskorú gyermekeit egészségükre ártalmatlan módon fenýítheti (10.§). Az atya gyermekei tartása, kiképzése, nevelése és életpályája megválasztása és ezek költségei iránt önállóan, a rokonok meghallgatása vagy a gyámhatóság beavatkozása nélkül intézkedik (26.§, 91.§). A gyámhatóság e kérdésekben csak akkor léphet közbe – szüntethető meg az atyai hatalom – ha az atya gyermeke tartását és nevelését elhanyagolja (pl. a bíró gyakorlat szerint: az atya második feleségével alapított családi otthonába első házasságbeli gyermekének nem ad adott helyet, idegeneknél helyezte el, akik iskoláztatásáról nem gondoskodtak), vagy veszélyezteti erkölcsiségét, testi jólétét, ha gyermeke vagyonának állagát rossz kezelés által veszélyezteti. (22.§)⁶⁰⁵ vagy ha a 16. életévét meghaladott kiskorú az atyja által választott életpályába bele nem nyugszik (26.§) vagy ha az atya a tartás és nevelés költségeinek fedezése céljából a gyermek törzsvagyonát szándékozik igénybe venni (26.§,91.§). Az atya követelheti, hogy gyermeke, kinek életfenntartásáról gondoskodik

⁶⁰³ CSORNA 1940:349.

⁶⁰⁴ SIPŐCZ 1882:14.

⁶⁰⁵ CSORNA 1940:366-367.

gazdaságában és háztartásában díj nélkül segédkezzen (3.§). Az atya gyermekei részére családtanácsot állíthat fel és kijelölheti annak tagjait (151.§).⁶⁰⁶

Az atyai hatalom alatt nem álló kiskorúakat a törvény a 27. §-ban foglaltak szerint gyámság alá helyezte. A törvény ugyan kimondta, hogy a kiskorú személye feletti felügyelet mindkét szülőt megilleti, de a gyakorlatban változatlanul az apa rendelkezett valamennyi, a gyermek feletti hatalmat biztosító lényeges jogosultsággal egészen 1945-ig.⁶⁰⁷

Az atyai hatalom megszűnt az atya vagy a gyermek halálával; illetve a gyermek teljeskorúvá válásával (21.§), beleértve a nagykorúsítást is. Az atyai hatalom gyakorlása felfüggesztésre került, ha az atya gondnokság alá került (pl. gyengeelméjűség, tékozlás); ha büntettért vagy vétségért 1 évnél hosszabb ideig tartó szabadságbüntetésre ítélték, a büntetés időtartamára (23.§)

Ha az atya csőd alá került, illetve tékozlás miatt gondnokság alatt állt, vagy hamis vagy vétkes bukás vagy oly más büntett miatt elítélték, amely miatt feltehető a vagyon kezelésére való alkalmatlansága a gyámhatóság az atyát a csőd tartama alatt a kiskorú vagyonára nézve számadástételre kötelezhette vagy elvonhatta tőle a vagyonkezelés jogát. Ez esetben szükséges volt gondnok kirendelése (23.§, 24.§).⁶⁰⁸

Az atyai hatalmon alapuló jog és kötelesség egyrészt természeti, másrészt polgári jogon nyugszik. Természeti, mert leszármazáson és szülői szereteten alapszik, mely ösztönzi az apát a gyermekének tartására, nevelésére, ápolására és jövőjének előkészítésére és ez az ösztön jogot is ad neki. Polgári jog, mert a társadalom szempontjából teszi kötelességévé az apának mindezen feladatokat, hogy hazának hasznos polgárává váljanak.⁶⁰⁹

4.3.1.1.2. Családtanács

Az atya jogosult volt családtanács felállítására, mely jogintézmény jelentőségét ekképpen fogalmazza meg Kassay: „...az árva és gondoki ügykezelésnek nálunk valódi, új korszakát nyitja meg.”⁶¹⁰ Majd hozzáfűzi, „célja, egyrészt egyes gyámhatóságok függetlenségét ezen intézmény által fenntartani, miután a nagyobb birtokú, s családi összeköttetésüknél fogva nagyobb befolyású örökösök személyi és vagyoni ügyeiben függetlenül intézkedni nem akartak, másrészt pedig a kiterjedtebb birtok kezelése, felügyelet tekintetében a családi tanács

⁶⁰⁶ SIPŐCZ 1882:56-57.

⁶⁰⁷ GYÖKERES 2016:130.

⁶⁰⁸ HATTYUFFY 1900:51-153.; CSIKY 1899:25.

⁶⁰⁹ KASSAY 1878:18.

⁶¹⁰ KASSAY 1878:162-163.

közbenjárása által gyorsítani.”⁶¹¹ Kassay párhuzamot von a gyámi bizottmányokkal, amik városokban és több egyesített helységekre neveztek ki, a kerületükben lévő valamennyi árvára, azok személyi és vagyoni érdekeik elősegítése miatt, ezzel szemben a családi tanács kizárólag a családban lévő kiskorúak vagy gondnokoltak számára állítható fel (165.§).⁶¹²

A 151.§ értelmében az atyának jogában áll, végrendeleti úton, vagy a végrendeletekre előírt alakban kiskorú gyermekei részére, ha összes hagyatéka a terhek levonásával 100,000 frtot meghaladja, családtanácsot felállítani és annak tagjait kijelölni. Amennyiben az árvaszék úgy ítéli meg, hogy a törvényi előírásoknak megfelelően történt a családtanács megalakulása, határozatot hoz, melyet annak jogerőre emelkedése után a hivatalos hírlapban közzéteszik. Végrendelet hiányában, a belügyminiszter engedélyéhez kötött a családtanács felállítása az anya, nagyszülők vagy rokonok kérelmére, a gyámhatóságok meghallgatásával abban az esetben, ha a kiskorúakra terjedelmes és kezelésének felügyeletére nézve gyors és szakszerű eljárást kívánó vagyon háramlott, – vagy a gondnokság alá helyezett ilyen vagyon birtokában van. A családtanács elnöke, az illetékes árvaszék elnöke, rajta kívül négy tagja rokonok lehetnek, de a törvény lehető teszi egy a családdal jó viszonyban lévő nem rokon kijelölését. A rokonok közül – lehetőség szerint – egynek az apai, egynek pedig az anyai részről kell lennie. Nem lehetnek tagok azok, akik erre a feladatra nem alkalmasak, a nőrokonok megválaszthatók.⁶¹³

A családtanács – a gyám- vagy gondnokrendelés, nagykorúsítás, leltározás és hagyatéki tárgyalás, bírságotlás és fegyelmi jog kivételével – gyámhatósági jogkörrel rendelkezik (161.§), hatásköre a tartásra, neveltetésre, vagyonkezelés iránti intézkedésekre terjed ki. A kiskorú vagy gondnokolt vagyonának fenntartásáért felelős. Határozatainak végrehajtása iránt az árvaszéket keresi meg. A gyámolt vagy gondnokolt vagyoni helyzetéről jelentéstételi kötelezettsége van a belügyminiszter felé, aki ha arról győződik meg, hogy a családtanács hanyag vagy káros működése vagy mulasztása folytán veszélyezteti a kiskorú vagy gondnokolt érdekeit, feloszlathatja a családtanácsot (168.§).⁶¹⁴

⁶¹¹ KASSAY 1878:163.

⁶¹² KASSAY 1878:163.

⁶¹³ KASSAY 1878:164.

⁶¹⁴ KASSAY 1878:164-165.

4.3.1.2. Gyermek az egyéb szabályozókban

A nagycsaládok tradicionális együttélési és jogi formáinak, a házközösségeknek a megszüntetéséről szóló 1885:24. tc. 1.§ úgy rendelkezett, hogy új házközösségek már nem hozhatóak létre, a már fennálló házközösségbe – a születés vagy házasság kivételével – új tag nem léphet be. E jogszabály részletezte a házközösségi vagyon felszámolásának területi és eljárási szabályait is, majd az 1892:12.tc. folytatta a felszámolási folyamatot. Nagy Janka Teodóra rámutatott arra, hogy a jog, azaz a „fent” szabályozása ellenére, a „lent” világában jól működő házközösségek még hosszú évtizedeken át fennmaradtak a mindennapokban, a társadalmi és gazdasági viszonyokhoz igazodó, módosult formában és szervezeti keretek között.⁶¹⁵

A felekezeti házassági köteléki jog szabályai helyébe lépő, kötelező polgári házasságot⁶¹⁶ bevezető 1894:31. tc. 8. § alapján kiskorú nem köthetett házasságot törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül. Húsz éven aluli kiskorú házasságához, ha törvényes képviselője nem a jogosult szülő, szükséges még ennek beleegyezése; szülő nem létében pedig a gyámhatóság jóváhagyása. Nem szükséges e jóváhagyás, ha a törvényes képviselő a kiskorúnak nagyatyja. Ha a törvényes képviselő vagy a szülő a beleegyezést nem adja meg, ezt a gyámhatóság beleegyezése pótolja. A 9.§ -ban foglaltak alapján beleegyezésre jogosult szülő az atya, ha atya nincs, vagy a gyermek törvénytelen, az anya. Ha a szülők ágytól és asztaltól el vannak választva vagy házasságuk felbontatott, a gondviselés alatt álló gyermekre nézve az anya, ha nincs, az atya jogosult a beleegyezésre.

A házassági akadályok körébe tartozott a cselekvőképesség hiánya, a vérrokonság, az egyenságbeli sógorság, a fennálló (korábbi) házasság, a házastárs életére törés, a házasságkötés lényeges alaki kellékeinek hiánya, vagyis a házasulandók és két tanú együttes jelenléte, továbbá a fenyegetés, tévedés, megtévesztés.⁶¹⁷

Az 1894:32. tc. a gyermek vallásáról, az 1894:33.tc. az állami anyakönyvekről, az 1895:43. tc. a vallás szabad gyakorlásáról rendelkezett. Ezek szerint az állami szabályozás lehetővé tette, hogy a vegyes vallású szülők házasságuk előtt megegyezzenek abban, hogy a gyermek az apa vagy az anya vallásában fog neveltetni. Amennyiben nincs a szülők között

⁶¹⁵ NAGY 2016:202.

⁶¹⁶ HERGER 2005; HERGER 2006; HERGER 2017.

⁶¹⁷ BÉLI 2009:318-319.

megegyezés, akkor a gyermekek nemük szerint követik a szülei vallását: a fiúgyermek az apját, a leánygyermek az anyját (1894:32. tc. 1–4.§). Az 1894:32. tc. 5. § úgy rendelkezett, hogy a törvénytelen gyermek az anyja vallását kövesse. Az 1895:43. tc. pedig kimondta, hogy a felekezeten kívüli szülők gyermekét annak 6 éves korától vallásos nevelésben kell részesíteni.

A magánjogot nem hagyhatták érintetlenül természetesen a modern, polgári államigazgatás kiépítése során (pl. 1871:18. tc. a községekről az illetőség kérdése tekintetében) és a gazdasági modernizáció folyamatában (pl. 1881:22. tc. a csődeljárásról a családapa felelőssége tekintetében) született jogszabályok sem.⁶¹⁸

4.3.2. Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvény előzményei a XIX. században

4.3.2.1. A gyermekekről gondoskodás történelmi, gazdasági, társadalmi előzményei

A gyermekvédelem régmúlta tekint vissza. A középkorban az egyház gondoskodott az elhagyott és árva gyermekekről, s ez összekapcsolódott a szegénygondozással és a szociális gondoskodással is. Szent István kórházakat alapított Esztergomban és Pécsváradon, ahol olyan helyiségek is kialakításra kerültek, amelyekben talált gyermekeket helyeztek el, illetve rendelkezett arról, hogy az özvegyek és árvák a király védelme alatt állnak.⁶¹⁹

A feudalizmus időszakában, a jobbágyfalvakban, illetve a nagybirtokokon elsősorban a családban mindenki találhatott munkát és megélhetést. Az egyház gondoskodó tevékenysége is kiszélesedett, és a városok is igyekeztek gondoskodni saját szegényeikről. Mint arra Mezey Barna is felhívja a figyelmet, a középkor szegénysége igen összetett fogalom volt, így szegényei is. Az árva és törvénytelen gyermekek, az özvegyek mellett ott voltak az idegenek, a zarándokok, az éltérő hitűek és az eretnekek, a koldusok és mindazok, akik elismert szociális formákban önmaguk és családjuk ellátásáról nem tudtak, vagy nem akartak gondoskodni.⁶²⁰ A polgárosodás városi nincstelenjeinek számát az odaérkező falusiak mellett a tönkrement kézművesek, kereskedők, a betegség, természeti katasztrófák, háborúk, vagy a családfő elvesztése miatt nyomorba süllyedő férfiak, asszonyok, leányok, gyermekek is

⁶¹⁸ NAGY 2016.

⁶¹⁹ CSORNA 1929:142.

⁶²⁰ MEZEY 2007:58.

tovább növelték.⁶²¹ Az egyházi szegénygondozás mellett egyre inkább szerepet és feladatot kapott a városi igazgatás és a világi hatóságok által alapított szegény- és beteggondozó intézmények száma is folyamatosan nőtt.

A protestantizmus teremtette új szegénygondozási rendszer Lutherre hivatkozva a 16. századtól egy szabályozott, ellenőrzött és koncentrált forráskezelést és gondozási modellt épített ki, amely a „tevékeny gondoskodást” hirdetve kiépítette a szegények munkáltatására a dologházak és a fenyítő házak rendszerét.⁶²² A dologházakban a munkaképes és munkátlan, nélkülöző szegényeket foglalkoztatták (a szegényházból alakult ki), a fenyítőház pedig a munkaképes, de munkakerülő, csavargó, koldus szegények foglalkoztatására szolgált.⁶²³

Magyarországon majd angol mintára a munkanélküli vagy csökkent munkaképes szegények ellátására a reformkortól létesítenek fenyítő- és dologházakat a XVIII. század végétől. Gróf Eszterházy Ferenc kancellár a tallósi árvaház és egy oktató nevelő intézet alapítása után 7 évvel felajánlotta szempci „kis Stiftnak” nevezett épületben egy országos fenyítőintézet alapítását 1770-ben, melyet a piaristák felügyelete alá rendelt.⁶²⁴

Ekkor már túl van az ország III. Károly szegényügyi szabályozásain, amely részeként a Helytartótanács 1724-ben rendeletben szabályozta a községek gondoskodási kötelezettségét szegényeikről és árváikról.⁶²⁵ Az 1658. évi törvény 68. §-a, és az 1723. évi törvény 1. pontja már a községek kötelességeként szabályozta a talált csecsemő ellátását és felnevelését.⁶²⁶

Egy 1744-i Helytartótanácsi rendelet pedig akként rendelkezett, hogy az egyházi javadalmak hagyatékából végrendelet hiányában egyharmad rész a szegényeké legyen. A kitett és elhagyott gyermekek esetében az alamizsnán nyugvó szegénygondozás, az eseti segítségnyújtás nem bizonyult megfelelőnek, ezért a Helytartótanács 1763-ban kiadott rendeletével megalapította az említett kancellári felajánlás alapján az első árvaházat Tallóson, és felhívásában további árva- és lelenházak létesítésére szólította fel a rendeket.⁶²⁷

⁶²¹ MEZEY 2007:60.

⁶²² MEZEY 2007:105.

⁶²³ MEZEY 2012:59-61.

⁶²⁴ MEZEY 2012:371.

⁶²⁵ CSIZMADIA 1977:24.

⁶²⁶ KÖRMENDINÉ PÓK 2016:579.

⁶²⁷ DEÁKY 2011:372-374.

A XVIII. században az egyházak karitatív szerepe mellett meghatározóak voltak Mária Terézia rendelkezései, amelyekhez egy önálló, munkaképes, önmagáról gondoskodni tudó alattvaló ideálja társult. Hatósági feladattá tette a koldusokra és a hasonló lézengőkre való felügyeletet, az árvákról, a törvénytelen gyermekekről való gondoskodást. A szegények kiskorú fiairól úgy rendelkezett, hogy mesterembernek kell odaadni, hogy ingyen tanítsák őket. Kállay István említést tesz arról, hogy Fehérvárott a talált gyermekeket a tanács gondozásba adta, tartásukat pedig a városi pénztár fedezte. Mihelyt a talált gyermekek elérték a munkaképes kort, azonnal munkára fogták őket. 1828-tól a polgármester, a kamarás és a főorvos minden évben az összes talált gyermeket megvizsgálta, hogy alkalmasak-e valamilyen mesterségre.⁶²⁸

Az 1775-ben kiadott *Regulatio mendicorum et vagorum* az „igazi ínségesek és szegények” közé sorolja az árvákat, akik még nem érték el azt az életkort, hogy önmagukon segíthessenek. Közöttük első helyen említi a „fattyakat és a kittedeket”, akik „szomorú és elhagyott létük eredetét sem ismerik”.⁶²⁹ A Helytartótanács 1775-ös rendelete a városi és falusi jótékonyági pénztárakhoz utalta a szegényekről, az árvákról és a talált gyermekekről való gondoskodást, és 1790-től a megyei házipénztárakból is igényelhető volt anyagi forrás a kiadások kiegészítésére.⁶³⁰

A XIX. század végéig az egyházak mellett a gyermekvédelem szinte kizárólag a társadalmi egyesületek feladata volt. Különböző egyesületek, egyesületek jöttek létre a gyermekek megsegítésére, az árvák és lelencek védelmére, valamint kórházakat, árvaházakat, bölcsődéket, kisdédóvókat, menhelyek hoztak létre. Pesten és Budán külön-külön szerveződtek jótékonyági, illetve jótékony célú egyesületek. 1817-ben megalapították a *Budai Jótékony Nőegyesületet*, mely polgári asszonyok és lányok megsegítésére jött létre. Kezdetben a befolyt adományokból segélyeket folyósítottak a rászorulóknak, pénzt adtak, hogy a zálogházból kiválthassák a „holmijukat”, illetve természetbeli adományokkal (ruhával, gyógyszerrel) segítették őket. Később bővült a tevékenységük. Létrehozták az „*Erwerbhaus*”-intézetet (kereset-intézet), mely a támasz nélkül maradt nőknek munkát, a munkaképteleneknek gondozást nyújtott. Az egyesület által létrehozott „Ápoldában” munkaképtelen nőket alkalmaztak. Öt munkaiskolát szerveztek, melyek a kereset-intézetben

⁶²⁸ KÁLLAY 1996:589. 1793. évi adat szerint Fehérvárott 107 árvát tartottak számon.

⁶²⁹ CSIZMADIA 1977:29.

⁶³⁰ CSIZMADIA 1977:25.

való munkához szükséges ismeretek elsajátítására szolgáltak. Brunszvik Teréz elképzelései szerint 1828-ban óvodát létesítettek, amely a dolgozni kényszerülő asszonyok számára jelentett segítséget: felügyeletet biztosítottak, fejlesztő foglalkozást tartottak gyermekeiknek. A *Pesti Egyesülettel* közösen alapították meg a későbbi *Vakok Intézetét*.⁶³¹

A pesti szegények számára hozták létre a *Pesti Jótékony Nőegyesületet*, melynek célja a „szerentsétlenségek gyökeres elhárítása” volt.⁶³² Preventív program keretében biztosítottak munkaalkalmat a szegényeknek. Pénzbeli segélyben részesítették, illetve gondozást, munkát nyújtottak a „tényleges” rászorulóknak az ún. „kereset-intézetekben.” A magatehetetlen felnőtteket és elhagyott gyermekeket családoknál helyezték el. Betegeket gyámolítottak, ápoló intézetet alapítottak az idős emberek részére.

Az árva, szegény, esetleg koldulni kényszerülő gyermekek számára „oskola-intézet”-et létesítettek, melynek kettős célja volt: olyan oktatásban részesíteni a gyermekeket, hogy megfelelő, hasznos ismeretekre tegyenek szert, illetve a munkára motiválás és a munkához szükséges ismeretek megszerzése révén későbbi megélhetésük biztosítása. Az egyesület céljai között szerepelt az árva gyermekek ellátása és a koldulás visszaszorítása. Ez utóbbi érdekében 1827-ben az egyesület kezdeményezte a koldulás betiltását, amelynek első lépése a koldusok összeírása volt. Az egyesület tagjai és a város vezetői bizottságot alakítottak ki és két részre osztották a koldusokat: az idegenekre és a helybeli koldusokra. A helybelieket tovább bontották: rászorultakra és nem rászorultakra. A rászorultakat az egyesület az intézeteiben helyezte el. Azok számára, akik továbbra is koldulásból kívánták fenntartani magukat, létrehozta „gyámintézetet.” A férfiak és nők külön-külön, inspektorok felügyelete mellett dolgoztak étel és ruha ellátásért cserében.⁶³³

Majer István (1813–1893) püspök, tanító és Tormay Károly (1804–1871), korábban Tolna megye, később Pest város főorvosa és Rozmanith Antal községi tanácsos kezdeményezésére megalakult a *Pesti Első Bölcsődeegylet* (1851). Javaslatukra hozták létre a szegény munkásnők gyermekei számára 1852-ben az *Első Pest-Magyarország Bölcsődét*.⁶³⁴ Károlyi Klarissza grófnő (1834–1906) kezdeményezésére jött létre a *Budapesti Első Országos Gyermekmenhely Egyesület* (1869), mely az elhagyott gyermekek ellátását vállalta fel 7 éves

⁶³¹ PTK 2001:81-83.

⁶³² PTK 2001:84.

⁶³³ PTK 2001:83-90.

⁶³⁴ DEÁKY 2011:448-449.

korukig, valamint a kórházakban meghalt anyák csecsemőinek, a fogházakban és fegyházakban lévő nők és szegény szülők gyermekeinek gondozását.⁶³⁵

Gróf Károlyi Sándorné védnökségével alakult meg a *Szegény Beteggyermek Egyesület* (1885), amely 1891-től *Fehér Kereszt Egyesület* néven működött. Az volt a célja, hogy a kisdedeknek ingyen egészséges dajkát és gyógyszert biztosítson. A csecsemő- és gyermekhalandóság csökkentése érdekében gondoskodni kívánt a szegény beteg gyermekek gyógyításáról, valamint az anyáknak dajkaként való elhelyezéséről, továbbá anyagi segítséget akart nyújtani a várandós nőknek.⁶³⁶

Az erősödő urbanizáció, az iparosodás évtizedeiben nagyszámban kerültek olyan nehéz helyzetbe a családok és a gyermekek, ami felett már nem lehetett szemet húyni. A gyermektanulmányi mozgalom kutatásai és törekvései, pedagógusok és orvosok elemzései, a megalakuló társadalmi egyesületek, szakemberek és felelős döntéshozók az állami beavatkozást, a törvényi szabályozást szorgalmazták.

4.3.2.1.1. *Gyermekvédelem a joggyakorlatban*

A gyermekvédelem magába foglalja a gyermekekről való gondoskodást, nevelésüket, testi, lelki, szellemi, erkölcsi fejlődésük biztosítását, mely elsősorban a szülők kötelessége. Azonban vannak esetek, amikor a szülő nem tud, vagy nem akar gyermekéről gondoskodni.

Engel Zsigmond szerint a gyermekvédelem két fő célja a gyermekhalandóság és a kriminalitás csökkentése. Ahhoz, hogy ne váljanak bűnözővé a gyermekek, Engel hangsúlyozza a prevenció fontosságát, mely a nevelésben nyilvánul meg. Engel két elv mentén halad, egy átfogó, komplex vizsgálata a gyermekvédelemnek, illetve amely csak az elhagyott gyermekekre vonatkozik.⁶³⁷ Mivel a gyermekvédelem számos területet ölel fel, így különböző megközelítésből szükséges vizsgálni. A közegészségügyi szempontú megközelítést kielégítőnek ítéli meg, míg a közgazdaságtan oldaláról hiányosságokat lát. Az elhagyott gyermekekről történő gondoskodás – Engel szerint – a szegényügyhöz, míg a gyermekvédelem a szociálpolitikához tartozik.⁶³⁸ Kitér az anyák védelmére, a szülést

⁶³⁵ DEÁKY 2011:377-378.

⁶³⁶ GAÁL 2007:11-12.

⁶³⁷ ENGEL 1905:4

⁶³⁸ ENGEL 1905:5-6.

megelőző, és az azt követő időszakra vonatkozóan, a dajkaügy helyzetére, kiemelve a hatósági ellenőrzés és felügyelet fontosságát e tekintetben.⁶³⁹ Felsorolja a magánjognak a szülői hatalomra, a gyámságra és a kiskorúak korlátozott cselekvőképességére vonatkozó intézkedéseit. A törvényes és törvénytelen gyermekek közötti magánjogi különbségek megszüntetését javasolja a gyermekvédelem körében.⁶⁴⁰ A gyermekmunka káros következményeinek megszüntetése érdekében, Engel hangsúlyozza a tankötelezettség hatóság általi szigorú ellenőrzését és a gyermekoldulás megtiltását.⁶⁴¹

A gyermekvédelem kérdésével Nagyiványi Fekete Gyula is foglalkozott az elhagyott gyermekek és fiatalkorú bűnelkövető gyermekek tekintetében, aki kiemeli az állami szerepvállalás szükségességét e téren, miszerint „*A társadalom fáradozása fontosabb az államinál, mert gyökeresebb, közvetlenebb, melegebb, hivatottabb, emberibb és hatályosabb. Csakhogy az állam fáradozása is örökös fog maradni*”⁶⁴² a preventív elv mentén megvalósuló jogi szabályozások révén. A társadalom feladatául határozza meg a „erkölcsi segély és tanács” fontosságát a csavargás, a koldulás és a szegénység ellen.⁶⁴³ Az állami gondoskodásra szoruló gyermekek négy kategóriáját különböztette meg a szülőkkel bíró, de elhanyagolt gyermekek, a szülőkkel nem bíró gyermekek, a fiatalkorú büntetettek, valamint az olyan szülők gyermekeinek csoportját, akik önhibájukon kívül nem tudják megfelelően ellátni gyermekük gondozását, nevelését.⁶⁴⁴

Doleschall Alfréd az olyan atyai hatalom alatt álló, de erkölcsileg elhagyott gyermekek védelme mellett száll síkra, akik nem részesültek megfelelő gondozásban és nevelésben. A fiatalkori bűnözés okaként és háttereként szociális tényezőket említ, mint pl. vagyoni viszonyok rendezetlensége és aránytalansága, pauperizmus, alkoholizmus, mely problémákra tett intézkedésekre, mint a kriminalitás megakadályozására tekintett.⁶⁴⁵

Csorna Kálmán 1929-ben megjelent monográfiájának témája a gyermek- és ifjúságvédelem. A szűkebb értelemben vett gyermekvédelem alatt a veszélyeztetett gyermek- és fiatalkorúak érdekében kifejtett nevelő, védő és gondozó intézkedések, illetve az ezekre vonatkozó jogi

⁶³⁹ ENGEL 1905:11-18.

⁶⁴⁰ ENGEL 1905:21-31.

⁶⁴¹ ENGEL 1905:34-36.

⁶⁴² NAGYIVÁNYI 1893:8.

⁶⁴³ NAGYIVÁNYI 1893:7.

⁶⁴⁴ NAGYIVÁNYI 1893:23-27.

⁶⁴⁵ DOLESCHALL 1893:4-5.

normák összességét értette.⁶⁴⁶ Feladata: a gyermek gazdasági, testi és szellem-erkölcsi javának előmozdítását célzó intézkedések megtétele megszületéstől az önjogúság eléréig.⁶⁴⁷ Ezen intézkedések között jelöli meg a jogi védelmet, mely a gyermekek tartáshoz való jogának érvényesítésében, a státusállapot rendezésében, a bűnöző fiatalkorúak jogi védelmében, stb. nyilvánul meg. Megkülönbözteti a hatósági és a társadalmi gyermekvédelmet, ezek keretében alkalmazott eszközök és intézmények szerint pedig a nyílt (pl. csecsemőgondozás), félig-nyílt (bölcsödében, napközi otthonban való elhelyezés) és zárt (árvaházi, javító-nevelőintézeti nevelés) védelmet.⁶⁴⁸

4.3.2.2.A népiskolai közoktatásról szóló törvény (1868:38.tc.)

Bár már a Mária Terézia kiadta *Ratio Educationis* (1777) is rendelkezett a gyermekek oktatásáról, kötelezővé és a polgári átalakulás elvárásaihoz igazodóvá azt csak az Eötvös József nevéhez kapcsolható, a népiskolai közoktatás tárgyában hozott 1868:38. tc.-e tette.⁶⁴⁹ Az 1868. július 5-én megnyílt népképviselői országgyűlés 18. ülésén benyújtott Eötvös József javaslata kimondta a tankötelezettséget (fiúk esetében 6–12, lányoknál 6–10 éves korig, az oktatást pedig ingyenesnek nyilvánította).⁶⁵⁰

A népiskolai közoktatásról szóló törvény alapvető jelentősége a tankötelezettség megállapításában határozható meg, amely a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoport, a gyermekek egyfajta védelmét is jelentette megalkotásának időszakában. A törvény minden szülő vagy gyám („ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak”) kötelességévé tette 6–12, illetve 15 év között a gyermekek iskolába járatását.(1.§) Időleges felmentést ez alól csak betegség, illetve „a testileg vagy szellemileg gyenge gyermekek” esetében adott. Amennyiben a szülő (gyám vagy gazda) ennek nem tett eleget, figyelmeztetésben, a gyermek ismételt mulasztása esetén pénzbeli büntetést kellett fizetnie, végső esetben gyám kirendelését kellett kezdeményezni (4.§.). A törvény lehetőséget adott a közoktatás helyett „háznál, vagy bármely vallású magán és nyilvános intézetekben” való neveltetésre is.(6.§.)

⁶⁴⁶ CSORNA 1929:14.

⁶⁴⁷ CSORNA 1929:8.

⁶⁴⁸ CSORNA 1929:16.

⁶⁴⁹ FELKAI 1979:48.; MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY 2005:303.

⁶⁵⁰ CSIZMADIA 1971:297.

A népoktatási tanintézetek lehetnek elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék (8.§.), hitfelekezetek, társulatok, egyes községek és állam által fenntartott nyilvános vagy magán iskolák (9-10.§). A fiúk-leány oktatása azonos, a törvényben meghatározott tematikájú tananyag szerint, de nemenként elkülönülve történt. Egy évben faluhelyen legalább 8, városban legalább 9 hónapon keresztül (54. §), az elemi iskolában 6 évig mindennap, utána 3 évig ismétlő iskolai tanítás volt (48.§).

A népiskolai törvény lehetőséget teremtett arra, hogy a földműveléssel foglalkozó községekben a 10 éven felüli gyermekek a rendes szünidőn kívül még további két hónapig csak vasárnap járjanak iskolába (53. §). Ezt példázza Kelemen Elemér is, miszerint Somogy megyében a lakosság nagy többsége mezőgazdaságból élt, így figyelembe véve a szülők érdekeit egy olyan áthidaló, „kompromisszumos” megoldás született, miszerint a 10–12 éves korosztály számára a tanévet novembertől ápriliséig tartó időszakra (hat hónapra) rövidítette, és csak „a kisebb korúaknak” írta elő a folyamatos iskolába járást; „az iskolaköteles gyermekek által végzett” marhalegeltetést pedig „általában” eltiltotta, és azok számára, akik ezt megszegték pénzbüntetést irányzott elő. Az iskolába járás ellenőrzésére a népnevelési egyleteket jelölték ki.⁶⁵¹

Az alsófokú oktatás a községi iskolákban ingyenes volt, az elemi iskola felállítására pedig minden olyan községet köteleztek, ahol volt min. 30 olyan gyermek, aki nem akart más hitfelekezet iskolájába járni. Ha a községnek nem volt kellő anyagi ereje, az államtól segílyt kérhetett (43-44.§.). A szegénységüket igazoló gyermekek pedig ingyen kaptak könyveket az iskolától (31.§.).

Az Eötvös-féle törvény legfontosabb érdeme az általános tankötelezettség bevezetése volt, tiszteletben tartva a szülők jogait, kötelezte őket a 6–12 éves gyermekek iskoláztatására, mely a tanoncok, szolgagyerekek iskolalátogatási kötelezettségére is kiterjedt⁶⁵² – megelőzve olyan „nagy kulturális hagyományokkal rendelkező országokat, mint Ausztria, Anglia és Franciaország”.⁶⁵³ Továbbá az, hogy a népoktatás átfogó rendezésére vállalkozott. Ide értve például az iskolaállítási jogát és kötelezettségét, az oktatás tartalmának, valamint tárgyi és

⁶⁵¹ KELEMEN 1973:206.; CSÁSZÁR 2014:53.

⁶⁵² ANTALL 1968:416.

⁶⁵³ KOREN 1968:49.; KAZUSKA 2012:134.

személyi feltételeinek meghatározását, az ellenőrzés és a felügyelet szabályait, biztosította az anyanyelvi oktatást.

A törvény még a részleges ingyenes oktatás mellett tette le a voksát, az ingyenes oktatás végül az 1908:46. tc.-kel valósult meg. Az 1868. évi törvény tankötelezettségre vonatkozó szabályai pedig egészen 1918-ig hatályban maradtak, amikor 14 évre felemelték azt.⁶⁵⁴

Kelemen Imre ekképpen értékelte a népoktatási törvény horderejét, a 6-tól 15 éves korig tartó tankötelezettség szankciókhoz kötött törvényi szabályozása *korát megelőző, európai mércével mérve is merész, előremutató döntés volt, ami – irányultságát és társadalompolitikai jelentőségét tekintve – zsinórmértékül szolgálhat(ott) a későbbi korok oktatáspolitikai számára.*⁶⁵⁵

Nagy Janka Teodóra e törvény közoktatási modernizáció terén elért jelentőségét hangsúlyozza, ugyanis az írásbeliség elterjedése rendkívüli hatást gyakorolt a jogszokásokra, a népi jogélet alakulására.⁶⁵⁶

4.3.2.3.A gyermekmunka szabályozása Magyarországon

4.3.2.3.1.Az ipartörvény gyermekmunkára vonatkozó rendelkezései (1884:17.tc.)

A népiskola társadalomra gyakorolt hatását jelenti a társadalmi mobilizációt elősegítő írni-olvasni tudás elterjedése. A népiskolában elsajátítható ipari alapismeretek a tanoncoktatás előiskoláját formálták meg, és nagymértékben előmozdították az ország iparosodásával együttjáró, az új társadalmi munkamegosztást serkentő mobilizációt, a városi munkavállalást a kis- és nagyiparban egyaránt.⁶⁵⁷

Hazánkban a gyermekmunkára vonatkozó első szabályozás 1840-ben született meg. A gyárak jogviszonyairól szóló 1840. évi XVII. tc. a 12 éven aluli gyermekek számára csak olyan munkavégzést engedett, mely egészségükre és testi fejlődésükre nem káros (6.§).

Az 1884. évi XVII. tc. Baross Gábor (1848 – 1892) közmunka- és közlekedésügyi miniszter nevéhez fűződő első modern ipartörvényünk, amely az 1875. évi 37. tc., a kereskedelmi

⁶⁵⁴ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY 2005:317.

⁶⁵⁵ KELEMEN 2019:15.

⁶⁵⁶ NAGY 2014:136.

⁶⁵⁷ KELEMEN 2016:70.

törvény keretei között a modern kézműves- és gyáripar szerveződésének feltételeit határozta meg az országban. Az 1884:17.tc. az ipartörvényről (továbbiakban: ipartörvény) szentesítésére 1884. május 18-án, kihirdetésére 1884.május 21-én került sor. Előzménye az 1872:8. tc. az ipartörvényről, mint ahogy az ipartörvény miniszteri indokolása is kiemeli ezen előzmény jogszabálynak a revízióját az évek során át az érdekelt iparosok egy része hangosan követelte. Ez ügyben az országgyűléshez számos kérvény érkezett, melyeket a képviselőház 1880. május 24-én tartott ülésében hozott határozatával a földművelés, ipar és kereskedelemügyi miniszteriumhoz utasított.

Ezen országgyűlési határozat alapján kezdte meg a Baross Gábor vezette miniszterium az ipartörvény kidolgozását, mely 4 év munkával készült el. Az ipartörvény előkészítése során a minisztérium figyelembe vette a megelőző 1872:8.tc-t ért társadalmi, szakmai kritikákat. Ahogyan az ipartörvény indokolása is kiemeli az iparnak és főképp a kézműiparnak az országban állítólag tapasztalható hanyatlása elsősorban azon állapotnak tulajdonítotott, melyek az 1872:8. tc. előidézett. Az iparszabadság nem volt a korszak társadalmi és gazdasági viszonyainak megfelelő. Az iparosokat egymástól elszigetelve kellő szervezet hiányában mindenki a féktelen szabadság mellett magukra is hagyta. Kellő műveltség hiányában a szabad társulás előnyeit senki sem használta fel. A kézműves, a vállalkozás és a tőke ereje által mindinkább háttérbe szorult, sok esetben tönkrement. Az érintettek a törvénynek oly irányú revízióját követelték, mely által az iparos elem kellően szervezkedjék, léte a jövőre is biztosítassék. Ezen kritikákat szem előtt tartva dolgozta át a kormány az 1872:8.tc-t és a kormányhatározat alapján a minisztérium hosszú, alapos munkával alkotta meg az ipartörvényt. A fenti kritikák mellett, maga a miniszteri indokolás is rámutat arra, hogy milyen célok vezérelték az előzményi jogszabály alappal felvetett hiányosságai kiküszöbölése mellett a jogalkotókat. Lényeges szempontnak tekintették „a kézműves iparost jobb helyzetbe hozni akarni”. Maga az indokolás rámutat azonban arra, részletesen kifejti, hogy hiú törekvés lenne és az életben sikerrel keresztülvinni lehetetlen ezen célt pusztán jogalkotással, illúziókban ringatja magát az, aki azt hiszi, hogy az ipartörvénynek bármily irányú módosítása az iparosok versenyképességét azonnal fokozni és az általa félt tőkével és nagy iparral szemben teljesen védeni vagy biztosítani fogja. A jogalkotónak mindez nem is volt célja. Úgy vélte, hogy ez konzerválná „a régi időket”, a céhrendszert, a céhszerű viszonyokat. Célja volt mindemellett, hogy a korszakban kifejlődő közgazdasági alakzatoknak megfelelően csírázzanak, fejlődjenek, és egyre hatalmasabbá legyenek az újabb viszonyok szerint kialakuló iparos szervezetek a cégekkel. Ki meri mondani mindemellett azt a célt is, hogy

akik ezen újabb közgazdasági viszonyoknak nem tudnak megfelelni, óhatatlanul elgyengülnek, menthetetlenül tönkre is mennek, rajtuk a jogszabály nem tud, nem is akar segíteni. Célja mindemellett az ipartörvénynek az iparosok közt a rendet, a szervezetet biztosítani, olyan feltételeket kialakítani, melyek – ahogy az indokolás fogalmaz – az újabb közgazdasági viszonyok között az ipar sikeres folytatásának feltételrendszerét lehetővé teszik. Az ipartörvény általánosindokolása is kiemeli a jogalkotó azon tapasztalatát, hogy „iparosaink a szabadság által nyújtott előnyöket s különösen a szabad társulást nem használták fel úgy vagy nem olyan mértékben, amint azt a hazai viszonyok kívánatosá tették volna.” A jogalkotó célja tehát, ahogy talán manapság mondanánk a vállalkozások ösztönzése, a gazdaságfejlesztés. Már az általános indokolás kitér arra, hogy mind ennek hiánya ennek egyik fő okaként az ipar szervezettségének hiányát, az ellenőrizetlenséget, valamint a nem kellő oktatást tartja. Egyik fő célja „azon visszásságon segíteni, hogy a segédek és munkások sok helyütt nem tartatnak oly módon rendben, és nem ellenőriztetnek oly szigorúsággal, amint ezt az ipar érdeke s talán a társadalmi rend követelné; mikép lehet egész erélyességgel keresztülvinni az iparfejlődés azon föltételét, hogy az iparostanoncok kellő oktatásban részesüljenek; mikép lehet az iparoktatást az iparszabadság teljes megóvása mellett úgy fejleszteni, amint ezt egy erőteljes és haladásban lévő ipar részére követelni kell.” Maga az általános indokolás kitér ezt követően arra, hogy milyen eszközökkel próbálja mindezt a törvényt megvalósítani. Az ipartörvény ezen okból alkalmas módon szervezi az iparhatóságokat, meghonosítja a munkáskönyvet és szabályozza a tanonciskolák ügyét, „kötelező társulatokat” (kamarákat) hoz létre és megfelelően szabályozza a testületek viszonyát.

Ezen társadalmi, gazdasági kontextusban maga az ipartörvény jogalkotója is igen lényegesnek tartja az oktatást, a tanonciskolák, a tanoncok jogállásának szabályozását, mellyel az értekezésem tárgyára tekintettel az ipartörvény rendelkezésein belül részletesen szeretnék foglalkozni.

Az ipartörvény 1.§-a alapjogi jelentőséggel biztosítja az iparüzést, amikor a magyar korona országai területén nagykorú vagy nagykorúnak nyilvánított egyén részére, nemre való tekintet nélkül, az ipartörvény korlátai között, bárhol, önállóan és szabadon lehetővé teszi az iparüzést. A 2. § ezt tovább bővíti, amikor kimondja, hogy a kiskorúak életkoruk 18. évének betöltését követően atyjuk, vagy gyámjuk beleegyezésével önállóan üzhetnek ipart és ennek folytán teljes koraikká is válnak. Az ipartörvény ezen rendelkezése összhangban van a gyámsági és gondnokság ügyek rendezéséről szóló 1877:20. tc. megfelelően átalakított 5.§-

ban foglaltakkal, amely kimondja, hogy ilyen esetekben (a hivatkozott ipartörvény 2.§) vagyonukról szabadon rendelkezhetnek. Itt láthatólag mai kodifikációs fogalmaink szerint túlszabályozottság, illetve a szabályozottság megkettőzése, illetve megtöbbszörözése figyelhető meg. Ezt az ipartörvény jogalkotója is észleli, a 2. §-hoz fűzött részletes indokolásában maga is kitér arra, hogy mindezt (a vagyonról történő szabad rendelkezést) már a váltótörvény (1876:27.tc) váltóképességről szóló 1. §-a is deklarálja. Mindezt a jogalkotói „hibát” – ahogy az a miniszteri indoklás hivatkozásából is kitűnik – a jogalkotó vállalja, tudatosan teszi. Kiemeli az említett szabályozások egymást erősítő voltát, ezzel is egyértelműsítve a jogalkotói szándékot, jelezve a kiskorúak iparúzése, a tanoncozás, az ennek jogkövetkezményeként felmerülő teljeskorúvá válás, illetve az ebből következő vagyoni jogok, az azokkal való szabad rendelkezés, a váltóképesség jelentőségét és az erre irányuló egyértelmű jogalkotói szándékot. Ha jobban belegondolunk, a korszak viszonyai között ez egy igen jelentős kitörési lehetőséget jelentett a fiatalok számára. Tanoncként, fiatal iparúzó vállalkozóként biztosított volt a tehetséges, jól tanuló fiatalok részére a társadalmi osztályok közötti átmenet, a kitörés, a gazdagodás lehetősége, mely egyrészt társadalmi változásokhoz is vezetett, másrészt gazdasági, ipari fejlődést is eredményezett. Ezt a lehetőséget azonban a jogalkotó a tanoncok részére nem adja „ingyen”. Ügyel a mennyiség mellett, a minőségi követelményekre is. Az ipartörvény 4.§-ban akként rendelkezik, ha az általa gyakorolni szándékolt iparág oly mesterség, mely kézműves természeténél fogva rendszerint csak hosszabb gyakorlás útján sajátítható el” a tanoncbizonyítvány megszerzését követően még további szaktanuló műhelyben vagy gyárban szaktanuló munkával legalább még kétévnyi munkát követelt meg az önálló iparúzés feltételeként. E szigor mellett ugyanakkor a jogalkotó rugalmasságát mutatja, hogy a tanoncbizonyítvány „kiváltható” gyakorlattal is. A 6. § szerint, aki tanoncbizonyítványt előmutatni nem tud, de élete 21-ik évét betöltötte és igazolja, hogy gyárban vagy műhelyben legalább három éven át szaktanuló munkát teljesített, amesterségek gyakorlására is az iparhatósági igazolvány kiadható.

Az ipartörvény III. fejezete rendelkezik a segédszemélyzetről. Ennek A) pontja rendezi a tanoncok viszonyait. Az 59. § leszögezi, hogy tanoncot tartani minden önálló iparosnak szabad. Megfogalmaz azonban korlátozásokat is, több iparterületet érintő tevékenységet folytató iparos tanoncot csak azon iparterület körében alkalmazhat, amelyre képesítéssel rendelkezik. Nyilvánvalóan a minőségi követelményeket szolgálja emellett azon korlátozás is, hogy nem alkalmazhat tanoncot azon iparos, aki a tanonc, segéd vagy a gyári munkás felvételével kapcsolatosan korábban kihágást követett el. A tanoncok alkalmazása mindvégig

az iparhatóság felügyelete alatt zajlik, a tanonc felvétele az iparhatóság részére bejelentés köteles. A felvételkor meg kell határozni az iparos és a tanonc szülei vagy gyámja közt a tanidő tartamát, a tanonc tartását és ellátását azzal, hogy a tanidőnek a tanonc legalább a 15. életévéig kell tartania. Részletezi ezt követően a tanviszonyból eredően a tanoncra és az iparosra háruló főbb jogosultságokat, kötelezettségeket a jogszabály. Kiemelendőnek tartom az iparos fő kötelezettsége az iparági, szakmai oktatás mellett a tanonc jó erkölcsre, rendre és szorgalomra, ahogy az ipartörvény fogalmaz „munkásságra” való nevelése is. A tanonc részére mindvégig biztosítani kell az iskolába járást. Ez vagy általános iskola, vagy tanonciskola kell, hogy legyen. Gyermekvédelmi rendelkezések is megfigyelhetők a fent említett jó erkölcsre, rendre és szorgalomra nevelés mellett. A jogszabály kiemeli, hogy a tanonc az iparos háznépéhez tartozik, értve ez alatt az egészségügyi ellátást, ápolását is betegsége esetén. Tiltja továbbá a tanoncok bántalmazását. Ezen tilalom teljes körű, nemcsak a tanonoztató iparosra, hanem annak segédeire, egyéb házanépére is vonatkozik. Részletes alkalmazási korlátokat is bevezet, 14. életévig legfeljebb 10 órai, e felett legfeljebb 12 órai munkára kötelezhető. Munkaközi fél órai, délben pedig egy órai szünetek beiktatásával, azzal, hogy a testi erejüknek megfelelő munkát szabad csak végezniük, Mindezen iparosi kötelezettségek megszegésére okot ad továbbá a tanonc részére az azonnali felmondására a közte és az iparos között létrejött szerződések is.

Az ipartörvény indokolása részletesen kifejti azt, hogy a tanonccsktatást az ipartörvény az 1868:28.tc., a népiskolai törvény analógiájára kívánja szabályozni „Tanonciskolát fel kell állítani oly községekben, ahol legalább 30 tanonc van (73.§), ezen intézkedés a népiskolai törvény analógiájára vétetett fel”(1868:27.tc. 44.§). Az ipartörvény III. fejezet B) pontja rendelkezik részletesen a tanonciskolákról. 80.§ szerint oly községben, ahol legalább 50 tanonc van és e tanoncok számára külön iskola nincs, köteles a község a tanoncok tanításáról külön tanfolyam berendezése által gondoskodni. Az indokolás meghatározza azt is, hogy nyilvános iskolák helyiségei, taneszközei, tanító személyzete használhat fel az ilyen tanonciskolákban. Kitér a tanítók ezen rendkívüli munkálkodásáért járó többletdíjazására, biztosítva ezzel a tanonccsktatás tárgyi, személyi feltételrendszerét. Az ipartörvény 83.§-a külön kiemeli a tanonciskolák tantervét és tartamát a vallás- és közoktatásügyi miniszter a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértőleg állapítja meg, ily módon is szerves egységet képez, beépül az általános oktatási rendszerbe. Az évi szorgalmi idő 10 hónap, hetenként két munkanapon legalább 4 óra az általános ismeretek tantárgyaira fordítódik, míg 3 órai idő a rajztanításra szabatik ki a szakmai tantárgyak mellett. A tanulásra

szánt időt a miniszteri indokolás is nagy jelentőségűnek is tartja. „Az a kettős cél, hogy a tanonc egyrészt a műhelyben gyakorlatilag képeztesék és másrészt az iskolábanelméleti ismereteit bővítse: az iskolai idő beosztását és kiszabását nagyon nehézre teszi.” Kiemeli, hogy emellett a tanoncnak a műhelyből túlságosan való elvonása nemcsak azért nem lehetséges, mert a műhelyben szerzi meg gyakorlati képességeit, hanem azért sem, mert a tanonc műhelyben való folyamatos jelenléte a kellő tudás megszerzése érdekében kívánatos. Szem előtt tart ugyanakkor egy további átfogó szempontot is az ipartörvény „Figyelembe veendő különben az, hogy a tanoncnak a műhelyből gyakori elvonása esetleg az iparosokra oly terheket róhat, amelyek folytán az iparosok a tanonc felfogadását kerülni fogják, a tanoncok tartásától óvakodni fognak.” Mindez önmagában mutatja a jogalkotó gondosságát, azt a féltő, óvó szándékot, hogy szinte a számos szempont mérlegelésével „kidekázásával” a leghatékonyabb, legkedvezőbb társadalmi, gazdasági folyamatokat eredményező szabályozást hozza létre. Úgy vélem, ezen jogalkotói gondosság ma is példamutató. Rendelkezik ugyanakkor a pihenésről, a kellő rekreációról, kéthavi nyári szünidő tartatik. A tanoniskolát ellenőrzési és felügyeleti rendszerét is biztosítja tanfelügyelők útján. Kitér mindemellett a 87.§ a tanonciskolák költségeire a kellő anyagi háttér, a létesítmények működése, fenntartása biztosítására.

A gyári munkások esetében – ipartörvény III. fejezet D) pontjában foglaltak szerint – a népoktatási törvényekre is tekintettel a 115. § megtiltotta a 10 éven aluli gyermekek foglalkoztatását, és kimondta, hogy a 10 és 12 éves közötti gyermekek is csak az iparhatóság engedélye mellett alkalmazhatók a gyárakban. Hangsúlyozza, hogy az engedély csak abban az esetben adható meg, ha az iskola látogatása és a gyárban való alkalmazás összeegyeztethető, vagy a gyáros külön iskolák felállításával a gyermekek oktatásáról az iskolahatóság rendeletei szerint kellően gondoskodik. A 12-14 év közötti gyermekek gyári munkán naponta csak 8 órában, míg a 14-16 év közöttiek napi 10 órában foglalkoztathatók.

A gyermekek védelme mutatkozik meg a 116.§-ban, mely szerint a 16 éven aluli munkások nem vagy csak bizonyos feltételek mellett foglalkoztathatók azon iparágakhoz tartozó gyárakban, melyek egészségtelennek vagy veszélyesnek minősülnek. E jogszabály kifejezetten rögzíti, hogy csak olyan munkát végezhetnek, amely egészségükre nem ártalmas és nem akadályozza testi fejlődésüket. A gyári munkások számára is biztosít pihenőidőt, munkaközben délelőtt és délután egyaránt fél-fél óra, délben pedig egy óra szünidőt tesz lehetővé.

4.3.2.3.2. Hatásvizsgálat és kérdőíves kutatás a gyermekmunkát szabályozó törvény végrehajtásáról

A gyermekmunka vizsgálatára a Belügyminisztérium az *Országos Gyermekvédő Ligát* kérte fel, a Liga pedig Chyzer Béla (1868-1910) budapesti tisztifőorvoshoz fordult. Chyzer egy kérdőívet állított össze, melyet orvosoknak, tanároknak, tanítóknak, javítóintézetek nevelőinek, jegyzőknek küldött szét az ország egész területén. A beérkezett kérdőívek, levelek és statisztikai adatok, valamint személyes tapasztalatai alapján értékelte ki a válaszokat. Az összegyűjtött adatokra alapozó jelentése az ipartörvény a gyermekmunkára vonatkozó rendelkezéseinek betartásáról az alábbi kérdőív szerint készültek.

- 1. Mely iparokban (gyári, kisipar, házi, otthoni munka stb.) alkalmaztatnak a környéken vagy helységben gyermekek munkára?*
- 2. Olyan-e a munka, mely a gyermek korának, erejének megfelelő, s nem fordul-e elő, hogy a gyermekek egyfolytában vagy megszakítással 5-6 óránál tovább kénytelenek dolgozni?*
- 3. Hány órát kénytelen dolgozni a munkával leginkább elfoglalt gyermek?*
- 4. Hány éves korában kezdi meg a gyermek a munkát s a legfiatalabb gyermeket mily munkára fogják be?*
- 5. Előfordul-e, hogy a gyermeknek a munkát már hajnalban kell kezdeni és késő estig folytatni? Dolgoztatják-e a gyermekeket a környéken éjjelen át; igenlő esetben mivel tartják a gyermeket ébren? (pálinkával?)*
- 6. Amennyiben nem szüleinél dolgozik, mit keres naponta a gyermek-munkás?*
- 7. A túldolgoztatott gyermekeken észlelhetők-e a munkák káros hatásai. Satnya test, visszamaradt testnövés, esetleges betegségek (tuberculosis). Nagyobb-e a halálozás nehéz munkát teljesítő gyermekek között, mint más munkára nem alkalmazott gyermekeknél?*
- 8. Mennyiben képesek megfelelni iskolai kötelezettségüknek a korai munkára fogott gyermekek?*
- 9. Vasár- és ünnepnap kapnak-e pihenőt a gyermekek?*

*10. Vannak-e különleges, a fővárosi, helyi, vagy vidéki viszonyok által feltételezett gyermekmunkát érintő közleni valók.*⁶⁵⁸

Chyzer Béla orvosként elsősorban a gyermekmunka hatását vizsgálja a gyermekek szervezetére. A kifáradás ellen a pihenőidő tekintetében megállapítja, hogy a legtöbb kisipari műhelyben is rendezetlenek a viszonyok. A fővárosi egyik tanonciskola értesítése alapján különösen a pék és a cukrász inasok alig kapnak annyi időt délben, hogy ebédjüket elfogyaszthassák.

A gyári iparban váltakozó állandó éjjeli munka, melyeknél gyermekek is alkalmaznak, cukorgyárakban, vas-, hengerlő-, bádogedény-, üvegyárakban és némely malmokban. 13–14 éves gyermekeket foglalkoztatnak bányákban éjjeli munkára és pedig só-, vas- és szénbányákban. A kisipari üzemekben különösen a pék, cipész, csizmadia, hentes, lakatos és szabó foglalkozások azok, melyekben gyakran egész éjjeleken át dolgoztatják a gyermekeket. Ébrentartásuk módja a daloltatás és az, hogy cigarettát kapnak.

Általános tapasztalatként állapítja meg, hogy a gyermekmunka körében a túlmunkáltatás és a legkisebb jövedelem főként a kisiparban fordul elő. A gyermekek munkájának bére csak elvétve éri el a felnőtt munkás bérének a harmadát, ritkán a felét. Kivételt néhány napszamos munkában tapasztalható, ahol a foglalkozás idényszerűsége és a nagymértékű munkáshiány miatt a gyermekmunka értéke megnő, így pl. a kőműveseknél („culáger”), ácsoknál és cserepeseknél segédkező gyermekeket jól fizetik. A 10–12 éves gyermekek ezzel a munkával átlag napi 1-2, sőt három koronát is keresnek pl. Gyergyó-Szent- Miklóson.

Az idényszerű iparokban és foglalkozásoknál a kereset jó, így például a mezőgazdasági munkáknál, a cséplésnél, répaszedésnél. A pásztorkodással foglalkozó gyermekek főként ételmet és ruházatot kapnak. Helyenként a nyári pásztorkodásért téli eltartásuk is biztosítva van (Berhida). Az alföldön a gyermek sok helyütt elszegődik és bért kap. Békéscsaba környékén például egy 6–10 éves pásztor gyermek júniustól októberig teljesített pásztorszolgálatért 10–20 koronát kap ételmen kívül, mely általában naponként csak egyszeri meleg étel. A gyermekek ilyenkor általában jól meg vannak fizetve, bérük 80 fillértől 1 kor. 20 fillérig terjed.

⁶⁵⁸ CHYZER 1909:8.

Fővárosi gyárakban a kezdő fizetés 80 fillér, mely 1 kor. 1 kor. 40 fillérig emelkedik. Győrben a gyárakban dolgozó gyermekmunkások bére az első évben havonta 10, a második évben 20, harmadik évben 30 korona, Marosújváron a szódagyárban az első évben naponta 60 fillér, második évben naponta 80 fillér, később 1 kor., 1 kor. 20 fillér. A leánygyermekek éjjeli, rendkívüli munkájáért jóval kevesebb: óránként 2, legfeljebb 6 fillér.⁶⁵⁹

Azokat a foglalkozásokat, melyekben iskolaköteles gyermekeket alkalmaznak Chyzer Béla 5 csoportra osztja: 1. Mezőgazdasággal kapcsolatos munka. 2. Gyári és kisipar. 3. Házi ipar. 4. Kereskedelem. 5. Mellékfoglalkozásokban teljesített munka.

A mezőgazdaságban a gyermekeket koruk szerint alkalmazzák különböző munkára: már 5-6 éves korban kezdi a gyermek a liba és malacpásztorkodást. A gyermekmunkát ezen kívül hernyózás, szüretelés, kukoricakapálás, gallyhordás, csutka verés, dohány- és paprikaültetés, dohányfűzés s simítás, trágya szétterítés, lóvezetés, (ostorosként), ételhordás, marokverés, könnyebb béres és kocsis szolgálatok teszik ki.

A mezőgazdasági munkák a falvakban erőteljesen befolyásolják az iskolalátogatást. Nagyobb iskolaköteles gyermekek vizsgáztatása az idény előtt lezajlik, hogy a gyermek szerződést köthessen mezei munkára, pásztorkodásra, stb. Az iskolákban csak a legkisebb gyermekek maradnak vissza, de az ő iskolalátogatásuk sem rendszeres. Iparfelügyelők jelentései szerint a gyárakban rendszeresen alkalmaznak 7-8-9 éves gyermekeket, akiket a munkaadók „játzó gyermekeknek”⁶⁶⁰ neveznek és a törvény által megszabott időn túl is foglalkoztatják.⁶⁶¹

4.3.2.3.3. A szegényügyi ellátás hoz való jogosultság alapjának megteremtése a községi törvényekben (1871:18. tc., 1886:22. tc.)

Az első törvényt, az 1871:18.tc.-et néhány év múlva módosította és kiegészítette az 1876:5. tc., az új községi törvény (1886:22. tc) pedig hatályon kívül helyezte. A szegényügyi igazgatás szempontjából a legfontosabb érdeme, hogy meghatározta, és a személyhez kapcsolva szabályozta a községi illetőség jogintézményét. A törvény szerint „minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia” (6. §). A rendelkezések értelmében

⁶⁵⁹ CHYZER 1909:32-33.

⁶⁶⁰ CHYZER 1909:42.

⁶⁶¹ CHYZER 1909:42.

„minden honpolgár azon község kötelékébe tartozik, melynek illetősége alatt e törvény kihirdetésekor áll” (7.§). („eredeti” illetőségnek.) A jogszabály ismerte az öröklött (8-10.§), a felvétel által (11. §) és a kifejezett felvétel nélkül, tehát hallgatólagosan szerzett illetőséget (12-15. §).

A községi illetőség fogalma, intézménye Angliában, Németországban és Ausztriában is a szegényügyi igazgatáshoz kapcsolódott.⁶⁶² Korábbi szabályozási előzményeket követően az 1871:18.tc. 22.§.-pontjában meghatározott szegényügyhöz kapcsolva került meghatározásra a szegénytartás költsége miatt. *„...Amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya a községek szegényeinek ellátására elegendő nem volna, a község a helyi viszonyokhoz képest gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, akik magukat közsegély nélkül fenntartani nem képesek.”* (1871. évi XVIII. tc. 131. §). Ha a község ezt a terhet sem viselhette, kérhette a törvényhatóság vagy az állam segítségét. Tehát e törvény is a jótékony intézetek segélyére és egyesek könyöradományára alapozott elsősorban, szubsidiaritás elve, és ha ez elegendő nem volna, csak akkor tartozik a község gondoskodni szegényei ellátásáról.

Az első községi törvény megszületését követően alig négy év múlva, az 1876:5. tc. már módosította a „községi illetőségre” vonatkozó rendelkezéseket (pl. az állampolgár egy időben csak egy község kötelékébe tartozhat (1. §); tovább differenciálta az örökbe fogadott gyermekek, az özvegyek és az elvált nők illetőségének szabályait (2-3. §); az illetőség megszerzésének feltételeit (4-9. §). Az 1879:50. tc. megszületett a honossági törvény pedig szükségessé tette az intézmény újra szabályozását az 1886:22. törvénycikk, a második községi törvény keretei között – egészen addig, amíg az 1948:61. tc. hatályon kívül nem helyezte azt.

A közegészségügyről rendelkező 1876:14.tc. a gyermekgondozás terén határozottan megfogalmazza a község feladatait. A 140. §-a kimondta, hogy a vagyontalan lelencek eltartásának és gyógykezelésének költségeit az illetékes községnek kell állnia. Ezt erősítette meg az 1877:20.tc.112.§-a is, amely a községek köteleességévé tette a vagyontalan gyámoltak vagy gondnokoltak eltartását. Az 1876:14. tc. 16§-a továbbá kimondta, hogy a lelenceket és a dajkaságba adott gyermekeket szigorú hatósági- és orvosi felügyelet alá kell helyezni. A

⁶⁶² POMOGYI 2001.

lelencügy elsőfokú hatóságát a szolgabíró jelentette, aki nyilvántartást vezetett a hatóság illetékességi területén élő lelencekről (154.§).

Komoly gondot jelentett a kiegyezést követő évtizedekben a csecsemőhalandóság, a bérdaqkaság és a lelencbe adás. A csecsemőknek havi díjazás ellenében szoptató dajkákhöz kiadása nem volt ismeretlen már a kiegyezés idején sem – az ekkor szokásos havi 2 forint dajkadíjnak a megyei pénztárból történő kifizetése bizottmányi ülési határozat alapján történt.⁶⁶³ Az 1876:14.tc. 140. és 154. §-ai előírták a dajkaságba adott gyermekek nyilvántartásának vezetését minden járásban és községben, a vármegyét pedig szabályrendelet alkotására kötelezték.⁶⁶⁴

4.3.3. A Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvények (1898:21.tc. a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről, az 1901:8.tc. az állami gyermekmenhelyekről, az 1901:21.tc. a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról)

4.3.3.1. A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről (1898:21.tc.)

Szakolczay Árpád szerint „... az, ami a gyermekvédelem terén eddig történt, még kezdetnek is kezdetleges.”⁶⁶⁵ Kifejti, hogy a gyermekvédelem kérdése nem a társadalom, hanem az állam feladata és minden szociális intézkedés megtétele elengedhetetlen és szükséges, hiszen „a gyermekek oltalma annyira alfája és omegája a jogállamnak, hogy minden mulasztás az állam jogállami létének rovására történik”.⁶⁶⁶ A gyermekvédelem felé tett első lépésnek tekintette a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénycikk elfogadását egy humanitárius cél szolgálatába állítva az adózókat.⁶⁶⁷

Széll Kálmán (1843–1915) belügyminiszter nevéhez köthető az 1898:21.tc., amely 3.§-a értelmében az Országos Betegápolás Alap fedezi a 7 éves koron aluli hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek gondozási, ápolási és nevelési költségeit, valamint annak 14.§-a rendelkezett a lelencintézetekben és az Országos Betegápolás Alap terhére ápolt 7 éven aluli gyermekek állami felügyeletéről is.

⁶⁶³ GAÁL 2007:15.

⁶⁶⁴ GAÁL 2007:17.

⁶⁶⁵ SZAKOLCZAY 1900:18.

⁶⁶⁶ SZAKOLCZAY 1900:4.

⁶⁶⁷ SZAKOLCZAY 1900:4-5.

A belügyminiszter 5000/1899. számú szabályrendelete alapján elhagyottnak tekintettek minden olyan 7 éven aluli gyermeket,⁶⁶⁸

- a.) akit köz vagy magán helyen elhagyva találtak (lelenc),
- b.) árvaházban el nem helyezhető vagyontalan árva,
- c.) aki szüleinek betegsége, kórházban, tébolydában, fog- vagy fegyházban léte miatt habár ideiglenesen is - hatósági gondozásra szorul,
- d.) minden olyan gyermek, akit tartásra köteles hozzátartozói (szülei és nagyszülei) megélhetési viszonyuk veszélyeztetése nélkül eltartani képtelenek.

A talált gyermeket az a község előljárósága vette át, amelynek területén találták. Köteles volt az előljáróság az ilyen gyermeket azonnal ápolásba venni és 24 órán belül a járási főszolgabírónak jelenteni. Az illetőségi hely ismeretére csak akkor volt szükséges, ha a gyermek 7 éves korát elérte, mert ekkor már a róla való gondoskodás az illetékes község feladatává vált.⁶⁶⁹

1899-ben Budapesten megrendezésre került a Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszus. Ennek előkészítő munkájában a gyermekvédelem minden területét felölelő jogi – dr. Csemegi Károly, halála után dr. Székely Ferenc elnökletével – orvosi, pedagógiai, jótékonyági, emberbaráti szakosztályokat és kiállítási, irodalmi, ünnepélyszervező bizottságokat alakítottak ki. Az előkészítő tanácskozás célul tűzte ki a gyermekvédelmi irányelvek meghatározását, valamint a gyermekvédelem terén az addig elért eredmények bemutatását.

A XIX. század végén nagyon fontos kérdés volt az, hogy a hatóságok vagy a társadalmi szervezetek a felelősek-e a szociális problémák megoldásáért. Az állami felelősségvállalás elismerésével kettős helyzet alakult ki, melyet a községi törvények jól példáznak, mert a rászorulóknak számára kötelező ellátást állapítanak meg, de csak abban az esetben, ha a jótékonyági és magánerőforrás kimerült.⁶⁷⁰

1898-ban egy előkonferenciát tartottak, melyen megvitatták a kiemelt témákat. A jogi szakosztály tétellei között szó volt a szülői hatalomról, a bűnvádi eljárás folyamatában történő

⁶⁶⁸ Erre vonatkozóan levéltári dokumentum a mellékletben kerül közlésre MNL Fejér Megyei Levéltárában őrzött Fejér Vármegye Árveszékének irata: IV.407. IV.407. 161. doboz: „Községi bizonyítvány”

⁶⁶⁹ GAÁL 2007:15.

⁶⁷⁰ PTK 2001:59.

intézkedésekről és a törvényes és törvénytelen gyermekek jogállásáról a gyermekvédelem szempontjából. A szülői hatalom kapcsán felvetődött az a kérdés, hogy korlátozására van-e szükség, ha annak gyakorlata a gyermek életét, testi épségét veszélyezteti, vagy korlátlan fenntartására, ha a gyermek a társadalomra nézve veszélyessé válik, erkölcsileg lezüllik. A szülői felügyeleti jog kérdésköre megoldatlan maradt, de megfogalmazódott az, hogy az erre vonatkozó intézkedésekben nagy hangsúlyt kell fektetni a prevencióra.⁶⁷¹

4.3.3.2. Az állami gyermekmenhelyekről (1901:8.tc.)

1901. március 12-én Perczel Dezső elnökletével 679. országos ülésen tárgyalták az állami gyermekmenhelyről szóló törvényjavaslatot.⁶⁷² Európa-szerte a lelencházak létesítésének fő célja „a szegény, elhagyatott közsegélyre szoruló gyermekek megmentése”. Hajdú József előadó kifejtette, hogy minden európai országban a lelencügy állami kezelésben van, kivéve Angliát. Hazánkban a lelencügyre, a gyermekvédelemre nemzeti szempontból kell tekinteni. A gyermekhalandóság, különösen a szegénysorsú, törvénytelen gyermekek esetén a legmagasabb, így e gyermekek megmentése esetén a gyermekhalálzási arányszám csökkenésével a növekvő születésszám kedvezően hat a szociális és nemzetgazdaságra. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a bécsi lelencházban nevelkedett 1.100 magyar gyermek után a magyar állam évenként 33.000 forintot fizetett, akik elvesztek a magyarságra nézve. (1883-as adat szerint a Magyarországon elhelyezett lelencekre 1.720 forint 93 krajcárt, az Ausztriában elhelyezett magyar lelencekre 73.477 forint 62 krajcárt fordítottunk)

Míg a határszéli községek az anyagi forrás hiányában, illetve a közönyösség miatt nem tudták feladatukat ellátni, addig eredményesebbek voltak a társadalmi úton létesített menhelyek (Első budapesti gyermekmenhely, és a *Fehérkereszt országos lelencház-egyesület*, melyek 1892 óta évenként 6000, illetőleg 10.000 korona állami segélyben részesültek. Ezen két intézményben 1898-ig a közsegélyre szorult magyar gyermekek alig egyhatoda lett elhelyezve. Ez a helyzet érlelte meg az 1898:XXI. tc. megalkotását, mely alapján minden lelenc után fizetett az országos betegápolási alap a két társadalmi egyesületnek egy szerződésileg megállapított díjat, fejenként és havonként 1 éves korig 20 koronát, 1–2 éves korig 18 koronát, 2 éven felül 7 éves korig 16 koronát. E címen az 1901. évi költségvetésben már 2,323.200 koronát kellett előirányozni. Hozzátette, hogy a törvényjavaslat „jövőre sem

⁶⁷¹ Ptk 2001:60.

⁶⁷² 1869 679. Képviselőházi napló, 1896. XXXIV. kötet • 1901. február 27–március 30.

zárja ki a társadalmi tevékenységet a gyermekvédelem emberbaráti nemes munkájából.” Három elvet fogalmazott meg: 1. A gyermeknek az állami intézetbe való felvétele hatósági határozat alapján történik, melyet nyomozás előz meg. 2. Az intézetekbe felvett gyermekek csak ideiglenesen nevelkednek az intézetben, rendszerint tápanyáknak adatnak ki. Javasolta családi rendszer létrehozását, vagyis a gyermek családotknál történő ideiglenes elhelyezését fizetés mellett. Indokolt azonban, hogy ha beteg a gyermek, amíg egészsége helyre áll, az egészséges, míg alkalmas gondviselő anyát kap, vagy amíg lelelencintézetben saját édesanyja táplálja, amíg ez gyermekágyas stb., a lelelencintézetben legyen elhelyezve. Végül a törvényjavaslat 3. elve: a gyermekek hetedik életévük betöltése után az intézetből elbocsáttatnak. A hét év a közegészségügyi törvényben olyan kor, melyen alul a szülők beteg gyermeküket büntetés terhe alatt gyógykezeltetni kötelesek. Innen került a betegápolási törvénybe, s ebből pedig a javaslatba. Így egészségügyi szempontból teljesen indokolt lehet a hetedik életév éles elhatárolása. Majd érveléséhez hozzátette, hogy a 7 éves gyermek némely tekintetben talán fokozottabb mértékben szorul gondozásra, mint a 6 éven aluli. Emellett javasolta gyermekmenhelyek építését és felszerelését.

A vita során Major Ferenc képviselő a 14 éves életkorig tartó gondozást javasolta, mint ahogy nem oldódott meg az elhagyott gyermekek sorsának kérdése a községek által, úgy nem fog kellő megoldásra találni ezen, a hét éven felüli korban a községekre háruló kötelezettségeknek kérdése sem. A törvényjavaslatot így fél munkának tartotta, mert megáll a legfontosabb kornál. Ellenben hézagpótlónak és korszakalkotónak jellemezte. Szorgalmazta a szociális és közegészségügyi téren való megoldás keresését, utalva az alkoholista szülők gyermekeire. Kitért a 7 éven túli gyermekek községi feladatkörből való kivonásának szükségességére szűkös anyagi forrásaikra tekintettel.

Széll Kálmán nemzeti ügynek is tekintette e törvényjavaslatot, túl a jótékonyágon és az emberszereteten. Véleménye szerint a legégetőbb szükség a hét éven aluli gyermekeknél van, mert a hét éven felüliek sokkal könnyebben gondozhatók és menthetők meg, mely más intézkedést igényel.

Berzeviczy Albert képviselő véleménye szerint hiányzik e törvényjavaslat és a kisdédóvási törvény⁶⁷³ közt a kellő kapcsolat és összhang. Érvelésében kifejtette, hogy azok a gyermekek,

⁶⁷³ 1891: XV. tc 1. §: A kisdédóvás feladata, a 3-6 éves gyermekeket egyfelől ápolás és gondozás által a szülők távollétében érhető veszélyektől óvni, másfelől rendre és tisztaságra szoktatás, valamint ügyességüknek,

akik az intézet igazgatóságának intézkedése következtében elhelyezésre kerülnek, az illető gyermeknek sem szülei, sem gyámjai nem lesznek, tehát e kiseddóvási törvény rendelkezései rájuk nem terjed ki, vagyis a kiseddóvási törvény alapján ezen gyermekeknek az óvodába járatására nem lesznek kötelezve. A törvényjavaslat módosítását, kiegészítését javasolta: *„Minden intézet igazgatósága gondoskodik róla, illetőleg ellenőrzi, hogy úgy az intézetben benn levő, mint a kívül elhelyezett gyermekekre nézve három éves koruktól fogva a kiseddóvásról szóló 1891:XV. tc.rendelkezései érvényesüljenek.”*

Szell Kálmán válaszában kifejtette, hogy e törvénynek nem célja módosítást eszközölni, hozzátette, hogy ki kellene terjeszteni ezen intézeteknek gondját arra, hogy a kiseddóvásról szóló törvényt betartassák, mert ahol nincs szülő vagy gyám, ott az gondoskodik, aki annak helyébe lép.

Illés Károly a gyermekvédelem első lépésének tekinti a kiseddóvásról szóló törvényt, melyet szükségképpen követnie kell az ifjúsági menedékházak és javítóintézetek felállításának.⁶⁷⁴

A törvényjavaslat elfogadásra került a módosítással együtt és megszületett a gyermekvédelmet létrehozó az állami gyermekmenhelyről szóló 1901:8. tc. és az ugyancsak 1901:21. tc.. Ezáltal az állam központilag irányított szervet hozott létre az állami gyermekmenhelyek kiépítésével.

Az állami menhelyekről szóló 1901:8. tc. rendelkezett a beteg, gyenge fejlettségű, különösebb ápolást és orvosi gondozást igénylő gyermekek elhelyezéséről, azok gondozási, ápolási és nevelési költségeiről.

Az 1901:8. tc. az állami gyermekmenhelyekről mindössze 8 szakaszból álló jogszabály. Magában ezen terjedelem is, valamint a törvény rendelkezéseinek tartalma is egyértelművé teszi a jogszabály keret jellegét. A jogszabály keretjellegét támasztja alá a 7.§ 1. és 2. pontja. Ezek szerint a belügyminiszter kerül felhatalmazásra az állami menhelyek szervezetének meghatározására, valamint a gyermekek felvételének, gondozásának, ápolásának, nevelésének

értelmüknek és kedélyüknek korukhoz mért fejlesztése által őket testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükben elősegíteni

1891: XV. tc 1. §: Ott, hol kiseddóvoda, vagy menedékház van, minden szülő vagy gyám köteles 3-6 éves gyermekét vagy gyámoltját abba járatni, hacsak nem igazolja, hogy a gyermek otthon vagy bárhol állandóan kellő gondozásban és felügyeletben részesül.

⁶⁷⁴ ILLÉS 1891.

felügyeletének módja meghatározására a jogszabályi keretek alsóbb szintű jogszabály jog megalkotása útján történő rendezésére, míg a 8.§ a törvény végrehajtásával a belügyminisztert és a pénzügyminisztert bízta meg. Alapvető célja a gyermekmenhelyek, vagy a lelencintézetek (1. §) alapítási és működési feltételeinek biztosítása.

A keretjelleget mellett további lényeges sajátossága a jogszabálynak – amely utal a kor – jogalkotói és az adott szakterületen működő szakemberei fokozott gondosságára, felelős gondolkodására az, hogy a rövid jogszabály számos rendelkezéséből kitűnik az általa rendezni kívánt problémakör, a talált és elhagyott gyermekekről való gondoskodás körében a komplex gondolkodás. Ezt egyértelműen fogalmazza meg a törvény 7.§. 3. pontja, amely szerint a belügyminiszter felhatalmaztatik arra, hogy az állami és társadalmi tevékenységnek e téren való szerves összeköttetését rendeleti úton szabályozza és a rendeleteket a szükségeshez képest módosíthassa. Egyértelmű a cél, hogy valamennyi lelencintézeti gyermekkel kapcsolatos problémakört állami és társadalmi szinten rendezzenek, a meglévő intézményrendszerbe az szervesen beillesztésre kerüljön. A rendszerszintű gondolkodást támasztja alá a törvény több egyéb rendelkezése is, így pl. az 1§. második fordulata, mely a gyermekmenhelyek olyan helyszínről történő felállításáról rendelkezik, ahol bábaintézetek is vannak. Nyilvánvaló a cél, az hogy koncentrált, egy-egy szolgáltatási helyszínen teljeskörű szociális ellátást nyújtó szociális rendszer kerüljön kialakításra. Integrálni kívánja a jogszabály a lelencintézetekben nevelt gyermekeket az oktatási rendszerbe is. A 3.§- a rendelkezik arról, hogy az intézetnek kell gondoskodnia 3 éves koruktól a gyermekek kiseddóvásáról, 6 éves koruktól pedig a közoktatásáról.

Figyelemre méltó, hogy már ebben a korban a jogalkotó milyen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a jogszabály ne felülről, az államigazgatás felsőbb szervei által oktrojált legyen, hanem helyi társadalom elvárásait, a társadalmi környezetet szem előtt tartva a szabályozás alanyai azt elfogadják. A helyi közösség egyetértésével találkozzon. Az 1§. második mondatának utolsó fordulata a vidéki gyermekmenhelyek vonatkozásában létrehozás helyszínéként kifejezetten olyan helyszíneket jelöl meg, ahol a gyermekmenhely „életképes működését a helyi társadalom emberbaráti tevékenysége megfelelően biztosítja”.

A törvény további fontos és előremutató gondolata a 7. §. 2. pont első fordulata, amely kifejezi azt, hogy az állami gyermekmenhelyek intézményét egy komplex rendszerben, a már

kialakult társadalmi együttműködés körében kívánja elhelyezni, a hasonló célú jótékony magánintézmények, egyesületek közreműködését is igénybe veszi, azokra figyelemmel van.

Maga a jogszabályszöveg először az érintett személyi kört, a személyi hatályt határozza meg. A talált, valamint a hatóságilag elhagyatott gyermekekre vonatkozik. Emellett további feltétel, hogy a gyermek 7 éven aluli legyen. Kinyilvánítja, hogy az ilyen gyermekek védelemre szorulnak. Rögtön az 1.§. kitér a területi hatályra is, a jogszabály az akkori egész országterületre vonatkozik, megkülönbözteti azonban Budapest székesfőváros, valamint a vidéki lelencintézetek felállítását. Később ezekre eltérő alapítási és működési feltételeket szab. A vidéki intézetek fokozatos felállításáról rendelkezik, elsősorban a fentebb említett bábaintézetek helyszínén, illetőleg ott, ahol a helyi társadalom emberbaráti tevékenysége ezt megfelelően biztosítja. Nyilvánvalóan fokozatosság elvének alkalmazásával szem előtt tartja egyrészt a társadalmi elfogadottságot, másrészt a már ekkor is szűkös költségvetési kereteket.

A törvény 2.§-a részletes feltétel rendszert határoz meg a fent említetteken túlmenően a befogadható gyermekekre vonatkozóan. Csupán a beteg, gyenge fejlettségű, különösebb ápolást és orvosi gondozást igénylő gyermekek ellátását biztosítja lelencintézetek falain belül. Utal azonban arra, hogy az egészséges, jól fejlett, ápolást, gondozást nem igénylő, talált, hatóságilag elhagyott 7 éven aluli gyermekek is ellátásban részesülnek. Ők azonban az „intézeteken kívül helyezettnek el”.

Rövid utaló szabály található a jogszabályban (3.§ első fordulata) a lelencintézetek szervezeti felépítésére is. A intézeteket is igazgatóság irányítja, míg a törvény 6.§-a rendelkezik az alkalmazottak köréről, akikre az állami gyógyintézetek személyzete tekintetében fennálló törvényes szabályokat tartja irányadónak, jogállásuk, javadalmazásuk, felelősségi rendszerük az állami gyógyellátásban dolgozókéval azonos.

Részletesen rendezi a törvény az intézetek felállításának költségeit. A budapesti állami gyermekmenhely építési és felszerelési költségeit egyrészt a Sándor István féle végrendeleti hagyományból, másrészt a belügyminiszter felügyelete alatt álló „szül- és lelencházi alapból” finanszírozza, míg a vidéki gyermekmenhelyek építési és felszerelési költségeit a belügyminiszter felügyelet alatt álló „közigazgatási fog- és toloncházi alapból” fedezhetők. A fedezetet ezen alapból az 1899. évi zárszámadásadásában kimutatott vagyona képezi. A

fenntartási költségeket az 5.§ rendezi, ezek az országos betegápolási alapból kerülnek biztosításra.

A ma jogalkotói számára is példaértékű a korabeli jogszabálysövegezés rövid, tömör, lényegretörő, ugyanakkor pontos, szabatos megnyilvánulása, mely ezen jogszabályt is jellemzi. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy valamennyi, a szabályozás tárgyához kapcsolódó lényeges kérdésre kitér, és tükröződik a jogszabályban. Amellett, hogy a már részben meglévő szociális rendszerbe egy újabb elemet, újabb intézményt vezet be. Ezen intézmény működésével kapcsolatos perspektivikus gondolkodása is megjelenik a jogalkotónak.

4.3.3.3. A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról (1901:21.tc.)

Az 1901:8.tc.-vel szoros összefüggésben, azt kiegészítve jelent meg a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901:21.tc., amely a gondozási idő felső határát 15 évre emelte. A rendelkezések értelmében a gondozási költségét továbbra is a község fedezte.⁶⁷⁵

Az említett törvények vonatkozásában a belügyminiszter kiadta a 11/V9/1903. számú szabályzatát az elhagyott gyermekek védelméről. Ez többek között meghatározta az állami gyermekvédelem szervezetét is. Kimondta, hogy az állami gyermekmenhely az az intézmény, amelynek kötelékében az állam gondozza az összes elhagyott gyermeket tizenötödik életévük betöltéséig. Minden hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermek az állami gyermekmenhely kötelékébe tartozott. Erre vonatkozóan példa a mellékletben kerül közlésre.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ 1. § Az állami gyermekmenhelyekbe felvett gyermekek, a mennyiben 7-ik életévük betöltésekor törvényhatósági vagy magánárva-házban, avagy valamely más jótékony intézetben vagy egyesületnél el nem helyezhetők, 15 éves korukig az állami gyermekmenhelyek kötelékében maradnak.

A 7 éves koruk betöltése után hatóságilag elhagyottnak nyilvánított ily gyermekek az állami gyermekmenhelyekbe szintén felvehetők s 15 éves korukig azok kötelékében maradnak.

2. § Az állami gyermekmenhelyek kötelékébe tartozó 7-15 éves gyermekek a viszonyokhoz képest a gyermekmenhelyek falain belül tartatnak, vagy pedig megbízható gondviselőknél, első sorban gazdáknál és iparosoknál helyeztetnek el.

Az állami gyermekmenhelyek a kötelékükbe tartozó vagy tartozott kiváló tehetségű gyermekeknek - továbbképzethetőségük czéljából - a különböző állami tanintézeteknél levő ingyenes ellátási helyekre felvétele érdekében közbenjárnak.

3. § Az állami gyermekmenhelyek kötelékébe tartozó 7-15 éves gyermekek gondozási (eltartási, nevelési és kiképzési) költségei az illetőségi községet terhelik.)

⁶⁷⁶ Fejér Vármegye Árvaszék irata IV.407 236. doboz „Körrendelet”

A belügyminiszter az állami gyermekvédelem szempontjából az országot kerületekre osztotta, a menhelyek mellé pedig kiegészítő intézeteket, úgy mint a szakoktatásra, a szigorúbb nevelésre berendezett internátusokat, a gyermekgyógyintézeteket (szanatóriumok) létesített.⁶⁷⁷ A menhely igazgató főorvosa minden év március 1-én azokról a gyermekekről, akik a 7 életévüket a következő év folyamán betöltik, értesítést küldött ahhoz az árvaszékhez, amelyik a gyermeket elhagyottá nyilvánította. Az árvaszék pedig a községet (várost) a szükséges intézkedés megtétele érdekében köteles volt azonnal értesíteni.⁶⁷⁸

A törvények és a rendeletek azonban nem oldották meg a tényleges problémákat. A kapuikat megnyitó menhelyek az elhagyott gyermekek tömegével találták szembe magukat. A menhelyekre kerülő különböző életkorú és egészségi állapotú gyermekek *„életben tartása is nehezen ment, együttnevelésük pedig megoldhatatlan volt”*⁶⁷⁹ A gyermekvédelem képviselői továbbra is a társadalmi szervezetek, egyházak, magánszemélyek, befogadó családok segítségére szorultak.

4.3.3.4. A tolnai selyemfonó, mint az állami gyermekvédelmi rendszer érdekeit szolgáló jótékony intézmény

A gyermekvédelmi törvények megszületését követően több kezdeményezés is történt az elhagyott gyermekek számára elhelyezést és munkalehetőséget biztosító, gyakorlatias gyermekvédelmi intézmény létrehozására.

Ennek jó példájának bizonyult az országos selyemtenyészési miniszter Bezerédj Pál tolnai birtokán létesített selyemfonoda mellett 1910. január 9-én felállított „munkásnőotthon”. Az otthonban 20 leányt helyeztek el, akik elsősorban a pécsi állami gyermekmenhelyről érkeztek.⁶⁸⁰ A leányok száma 1911 tavaszán már 90 főre emelkedett, úgyhogy a földművelésügyi miniszter támogatásával új épületet építettek ellátásukra.

Bezerédj kezdeményezésére fogalmazódott meg az a javaslat, hogy az állami selyemfonodák mellett olyan létesítendő munkásnőotthonokban elsősorban a menhelyekről pártfogásba vett gyermekeket helyezzenek el. Biztosítsák gondozásukat és a gyári munkára betanítás mellett nevelésben és a háziasszonyi feladatokra felkészítésben is részesüljenek. Az itt elhelyezett 13-

⁶⁷⁷ GAÁL 2007:24

⁶⁷⁸ GAÁL 2007:26, SZSZBML. IV B. 411. 12 617/1907.

⁶⁷⁹ GERGELY 1997:14.

⁶⁸⁰ Erre vonatkozóan példa a mellékletben kreül közlésre MNL Tlnavármegyei Árvaszékének irata IV.406 141. doboz „Nyilatkozat”

18 éves kor közötti leányok felügyeletével és nevelésével orvosolható lenne a gyermekvédelem általánosan elismert hiánya, hiszen az állam csak 15 éves koruk gondoskodott az elhagyott gyermekekről.

Ez a cselédként nagyvárosban számos veszélyhelyzetbe kerülő leányok számára is nagyobb biztonságot jelenthetett az üzemek által vállalt gondoskodás felügyeletükről, lakhatásukról, gondozásukról, amelyet az kompenzált, hogy biztosan és több évig számíthattak az olcsó gyermekmunkára.

Ilyen előzmények után érthető, hogy a pécsi m. kir. állami menhely igazgató főorvosa a gyermekvédelmi szabályzat értelmében a menhely kötelékébe tartozó leánygyermek megélhetését úgy igyekezett biztosítani, hogy még a 15. életévük betöltése előtt elhelyezte őket a tolnai m.kir. állami selyemfonó gyárban, ahol az üzem mellett létesített munkásnő otthonban állandó női felügyelet alatt internátusszerű ellátásban részesültek.⁶⁸¹

A levéltári források tanúsága szerint az otthonban 30 lányra jutott egy felügyelő nő, aki a napi tisztálkodás, étkezés, munkába járást és munkavégzést ellenőrizte. Az otthonba lépéskor a gyár látta le a lányokat ruházattal, ezen túl évente még egy téli és egy nyári ruhát és két munkásöltözetet kaptak. Díjazásuk napi 80-150 fillér között változott, a lakhatás és megélhetés költségei ennek felét tették ki, így lehetőségük volt némi megtakarításra is. Minél tovább dolgozott egy leány a gyárban, annál magasabb volt a díjazása, és félretett (tőkésített) pénze 5 év után akár az 1.000 koronát is elérhette.⁶⁸²

A munkásnő otthonba minden héten három este énektanárnő foglalkozott a lányokkal, aki egyúttal kézimunkára is tanította őket. Vasárnap délelőtt szentmisén vettek részt, délután ismétlőiskolába jártak, az otthonban volt egy könyvtár is.

Ennek az internátusszerű gondozásnak az volt az előnye, hogy a 13-20 év közötti lányok megélhetését biztosította, megtakarításuk révén pedig onnan kilépve rendelkeztek valamennyi pénzzel az életben elinduláshoz. A gyár számára pedig előnyös volt, ha helyben volt munkaerő, s nem máshonnan kellett szállítani a foglalkoztatottakat.

A munkásnő otthon fennmaradása egyrészt a gyermekvédelemtől, másrészt az árvaszéktől függött. A gyermekvédelem bocsátotta a gyár és a munkásnő otthon rendelkezésére a

⁶⁸¹ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. Tolna vármegye árvaszékének 22501/910. sz. határozata alapján.

⁶⁸² MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. A tolnai selyemgyári munkásotthonban elhelyezett leányok első kétévi keresetét tartalmazó kimutatás 1912.

menhelyről érkező serdülőkorúakat. A gyár számára fontos volt, hogy a lányok még 13 év alattiak legyenek, mert akkor lehetett kötelezni őket arra, hogy legalább 5 évig ott maradjanak. Ehhez viszont az árvaszék segítségére volt szükség.

Bezerédj Pál tolnai földbirtokos, selyemtenyésztési miniszter 1909 őszén tudatta Tolnavármegy árvaszékével a selyemfonoda melletti munkánő otthon létesítésének szándékát és kérte az árvaszéket „*az elhagyottá nyilvánított gyermekek megélhetésének és keresetképesse tételének*” támogatásában.

Az ún. „garanciális nyilatkozat” felvételére ugyanis az árvaszék volt jogosult. Az árvaszék kezdeményezhette, hogy a törvényes képviselőtől még a gyámkorú 15. életévének betöltése előtt egy olyan nyilatkozatot kérjenek, amelyben beleegyeznek abba, hogy a gyermek, mint a munkánő otthonban tanuló leány, később, pedig mint munkásnő, a 18. életévének betöltéséig ott maradjon. A törvényes képviselőnek nyilatkoznia kellett, hogy nem fogja kérni 18. életéve betöltése előtt a gyermek elbocsátását, illetve hozzájárul a gyermek keresetének tőkésítéséhez, és azt csak az otthonból távozás előtt, a gyámhatóság beleegyezésével fogja igényelni.⁶⁸³

Ha a „garanciális nyilatkozatban” foglaltaktól eltérően a szülő vagy a gyám előbb ki akarja venni a leánygyermeket, vagy megtakarított keresetét fel akarja venni, értesíteni kell az árvaszéket. Az árvaszék eljárást indít, és kivizsgálva a körülményeket akár el is mozdíthatja tisztéből a törvényes képviselőt és döntet olyan gyám kijelöléséről, aki a leánygyermeket továbbra is az otthonban hagyja.⁶⁸⁴

Sőt, az árvaszék a 12653/912. sz. előterjesztés szerint, ha a munkásotthonban elhelyezett gyermeknek nincs olyan hozzátartozója, akire a gyámságot bízni lehetne, illetve ha a kiskorú leánygyermek feletti atyai hatalmat megszüntették vagy felüggesztették, vagy az anya a természetes és törvényes gyámi tisztből, a gyám pedig a gyámságból elmozdított, akkor lehetővé tették, hogy az árvaszék javaslatára a kiskorú leányok gyámjává Bezerédj Pált nevezzék ki, és a gyermek kiadatása tárgyában őt is meghallgassák.⁶⁸⁵

A Tolnavármegyei Árvaszék e gyakorlat elterjesztését 22501/1910. sz. határozatával az összes vármegye, szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott város, rendezett tanácsú

⁶⁸³ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. Tolnavármegye árvaszékének 22501/1910. sz. határozata alapján.

⁶⁸⁴ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b.

⁶⁸⁵ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. Tolnavármegye árvaszékének 12653/912. sz. előterjesztése

város, valamint Budapest székesfőváros árvaszékei számára is megküldte és szociálpolitikai jelentőségére hivatkozva javasolta bevezetését.⁶⁸⁶

1913-ban sor is került a leánygyermek munkásnő otthonokban történő elhelyezésének központi szabályozására az árvaszékek és társhatóságok rendelkezésének figyelembe vételével: a 29004/1913. sz. földművelésügyi miniszteri és az 1/1903. sz. gyermekvédelmi szabályzat 50.§ második pontja szerint mind a gyermekvédelem érdekeit szolgáló intézetekként.

A kezdeményezés azonban nem bizonyult hosszú életűnek: 1917-ben vizsgálatot rendeltek el a tolnai, újvidéki és győri selyemfonókban, amely eredményeként a 490 elhagyott gyermek közül 202 főt találtak egészségesnek. Vérszegénység és fejletlenség miatt 165 gyermeket javasoltak házi kezelésbe venni, 105 gyermeket pedig azonnal eltávolítani, mert esetükben tüdővéaszt és tüdőcsúcshurut állapítottak meg. *„A gyermekek naponta 9-10 órát dolgoznak, ami minden ipari munkában hátrányos a fejlődésben lévő szervezetre, és a 14 éven alul lévő gyámkorúakra vonatkozóan ellenkezik az ipartörvény 115.§-ával is. Az ipari munka ártalmait veszedelmesen súlyosbítja, hogy a gyermekek egy része selyemgubók kifőzésével foglalkozik, mely tevékenység közben folyamatosan a forrásban lévő víz páráját szívja magába, ami hozzájárul a tüdővész kifejlődéséhez. De ugyanabban a vízpárás levegőben dolgoznak a csomózók is. Az egészségre legártalmasabb ezen kétféle munkát pedig az intézet legfiatalabb tagjai látják el – ezután jár a legkisebb munkabér.”*⁶⁸⁷

A Magyar kir. belügyminiszter 126326/1917. sz. rendelete a rendelet megtiltotta a selyemfonó intézeteknek a gyermekvédelem érdekeit szolgáló jótékony intézetnek minősítését és ott menhelyek kötelékébe tartozó gyermekek elhelyezését és munkavégzését.

4.4. Pedológia

A XIX. században kialakuló reform-mozgalmakhoz, illetve reformpedagógiához kötődő pedológiai törekvések is jelentős szerephez jutottak. Ezen – gyermekekről való gondolkodást meghatározó és a multidiszciplinaritás jegyeit tükröző – irányzat képviselői a gyermek pedagógiai, lélektani, antropológiai, szociológiai, pszichológiai, kriminalisztikai szempontú tanulmányozását tűzte ki célul, felhasználva az egyes tudományágak eredményeit, kutatási

⁶⁸⁶ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. Tolnavármegyei Árvaszék 22501/1910. sz. határozata

⁶⁸⁷ MNL Tolna Megyei Levéltára: Tolna vármegye árvaszéki iratanyaga. IV./406/b. Magyar királyi belügyminiszter 126326/1917. sz. rendelete.

módszereit. E gyermektanulmányi mozgalom egyik megalapítója és elméleti megalapozója *Édouard Claparède* (1873 – 1924)⁶⁸⁸ svájci pszichológus volt.⁶⁸⁹

Hazánkban is már a XIX. sz. második felében ezen új irányzat érezte hatását. A filogenezis szempontjából írt összehasonlító lélektani munkákat Rónay Jácint (1814–1889),⁶⁹⁰ Tassy Ede (1829–1906)⁶⁹¹ a népi jellegzetességekre helyezte a hangsúlyt. A későbbiekben már kifejezetten gyermektanulmányi művek születtek. E téren kiemelkedő Pethes János (1857 – 1928) „Gyermekpszichológia”⁶⁹² című átfogó műve, melyben a gyakorlati és tudományosan végzett gyermektanulmányozás jelentőségére világít rá. 1903-ban alakult meg a Magyar Gyermektanulmányi Bizottság gróf Teleki Sándor, Nagy László, Babarczi Schwarzer Ottó, Náray Szabó Sándor és Ranschburg Pál vezetésével, ezt követően 1906-ban jött létre a Magyar Gyermeklélektani Társaság, melynek célkitűzése a gyermek sokoldalú megismerése, és a gyermekekről való ismeretek terjesztése volt. A magyar gyermektanulmányi mozgalom szervezője, szellemi, gyakorlati irányítója, a gyermeklélektani kutatásokat folytató Nagy László „A gyermektanulmányi mozgalom eredményei hazánkban”⁶⁹³ című cikkében összegezte a mozgalom eredményeit, melyek között bemutatta a „pedagógusok és a társadalmi egyesületek együttműködését a gyermek szeretetében és védelmében”, valamint a gyermekvédelem előtérbe kerülését is. A gyermekek szociális és jogvédelmi kérdésének a problémája kapcsán e mozgalom a Nemzetközi Gyermekvédő Hivatallal létesített kapcsolatot. Ez a törekvés az elhagyott, züllésnek kitett, utcagyermek felkarolását tűzte ki célul (patronage). A gyermekbűnözés a gyermektanulmányozás látókörébe került. A Gyermektanulmányi Társaság kísérleti, lélektani, adatgyűjtő mellett Jog- és gyermekvédelmi szakosztályt Nemes Lipót (1886 – 1960) vezetésével hozott létre.⁶⁹⁴ A „hazai gyermekvédelem úttörőjének” tekintett Nemes Lipót munkássága⁶⁹⁵ során gyermekvédelmi problémákat (iskolai mulasztás, csavargás, fiatalkorúak kriminalitása) vet fel, melyeket a „Gyermek” című lapban fejt ki. Megfigyelhető, hogy több tudományág képviselői is karöltve munkálkodik a gyermekek érdekében.

⁶⁸⁸ CLAPARÈDE 1905.

⁶⁸⁹ DEÁK 1998:59.

⁶⁹⁰ RÓNAY 1847.; RÓNAY1864.

⁶⁹¹ TASSY EDE 1867.

⁶⁹² PETHES 1901.

⁶⁹³ NAGY L.1914:352-360.

⁶⁹⁴ DEÁK 1998:63-67.

⁶⁹⁵ NEMES 1913.; NEMES 1916.

5.A spanyol és a magyar jogszokáskutatás, továbbá a spanyol és a magyar modern gyermekvédelmi szabályozás kezdetei a XX. század elején (összehasonlító elemzés)

5.1.A jogszokáskutatás és jogi modernizáció spanyol és magyar modellje

A spanyol jogszokáskutatás eredményei a magyar kutatástörténetben néhány rövid említéstől eltekintve szinte teljesen ismeretlenek. Tagányi Károly írt először 1919-ben megjelent, az „élő jogszokások” nemzetközi kutatási eredményeinek áttekintése során a spanyol kutatásról, mint kivételről, „a saját népüknél élő jogszokásokat alig gyűjtő nyugati nemzetek” között. Tagányi külön is nevesítette *Costa* aragóniai gyűjtéseit és a spanyol földközösségekre vonatkozóan megjelent munkáját (1902), valamint *Altamira* az alicantei földközösségekre vonatkozó gyűjtését (1905).⁶⁹⁶ Tagányi a magyar jogszokáskutatásra vonatkozó, németül is megjelent tudományos programja sajnos visszhangtalan maradt, így a spanyol kutatási eredmények, kutatói törekvések sem gyakorolhattak hatást a magyar jogszokáskutatásra. Csak jóval később, az *Ethnologica Europaea*-ban 1967-ben megjelent, az európai jogi néprajz eredményeit és feladatait összegző tanulmányában, Tagányira hivatkozva írt Tárkány Szücs Ernő ismételt *Costa* és *Altamira* jogszokásgyűjtéseiről, saját kutatásai alapján kiegészítve *Carreras* katalónai (1908) kutatásaival.⁶⁹⁷

Pedig a magyar kutatástörténet részére számos hozadéka lehetett volna a spanyol jogszokáskutatás alaposabb megismerésének. Egyrészt annak társadalmi beágyazottsága, a magánjog egységesítését célul tűző kodifikáció előkészítéseként már 1883-tól megvalósuló szokásjogi gyűjtések folyamatossága, másrészt a gyűjtések társadalmasítása és intézményesítése éppen azok az eredmények, amelyeket a magyar jogszokáskutatás meg nem valósult céljai között szoktunk felsorolni, és amelyek segíthetnek a magyar kutatástörténet alapvető jellemzőinek, kérdéseinek (pl. a magyar jogszokáskutatás megkésettisége, intézményesültségének hiánya) megválaszolásában.⁶⁹⁸

Spanyolországban a már 1880-tól megkezdődő kutatások a mai napig intézményes háttérre alapozva folyamatosan szerveződtek, az aktuális társadalmi igényekhez igazodó kutatási

⁶⁹⁶ COSTA1902.; ALTAMIRA Y CREVA 1905.;TAGÁNYI 1919:52.

⁶⁹⁷ TAGÁNYI 1919:52.; TÁRKÁNY SZÜCS 1976.

⁶⁹⁸ NAGY – MATLA megjelenés alatt

célokat fogalmazva meg. Magyarországon a jogszokáskutatás széles körűvé és intenzívvé csak 1939-től vált, intézményesülésének többszöri megghiúsulása (1919, 1939–1948, 1975) következtében pedig elsősorban kutatói életpályákhoz kötődően születtek eredményei.

A spanyol jogi modernizációtól elválaszthatatlan jogszokáskutatás másfél évszázados története összefonódott *Joaquín Costa Martínez* (1846-1911) személyével. A jog, a történet- és a társadalomtudomány területén egyaránt képzett *Costa* politikai szerepvállalásai során a spanyol közgondolkodás részévé tudta tenni a jogszokáskutatást. Elismert, nagy szakmai tapasztalattal és komoly társadalmi, hivatali presztízzsel, befolyással rendelkező személyeket is bevont a kutatásba, illetve megteremtette annak intézményes hátterét. *Costa* jogfilozófiai, dogmatikai és módszertani alapoásával, átfogó kutatási programjával, publikált gyűjtéseivel, valamint azok jog- és társadalompolitikai hasznosításával (ideértve tudományszervezői szerepvállalását is) a jogszokáskutatás eredményeit a modern spanyol jogtudomány és jogtörténet részévé tette.⁶⁹⁹

A magyar jogszokáskutatásnak nem volt olyan meghatározó alakja, aki egyszemélyben lett volna társadalompolitikus, kiváló tudományos szakember, kutatásszervező és kutató illetve gyűjtő. Tagányi Károly, a magyar jogszokáskutatás tudományos igényű programjának megfogalmazója (1919), a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, történészként és jogszokáskutatóként elsősorban a szakirodalmi kitekintést, helyzetelemzést, a feladatok megfogalmazását vállalta. Az I. világháború és személyes sorsa azonban megakadályozta a célok megvalósítását éppúgy, mint terveit mások által történő folytatását.⁷⁰⁰ Györffy István 1939-ben ugyan elkezdte – az akkor már elsősorban a német jogi néprajz kutatási eredményeire alapozott és a francia jogi néprajz részleges kutatási eredményeivel kiegészített – a magyar népi jogéletkutatás társadalmisítását és intézményesítését, a jogászok és néprajzosok bevonásával történő gyűjtés megvalósítását, de halála megakadályozta a megvalósulást. Jogtörténészek, néprajzosok, az igazságügyminisztérium munkatársai kísérletet tettek a gyűjtések befejezésére, de az töredékes és befejezetlen maradt a II. világháború eseményei és a társadalmi, politikai helyzet miatt. Bónis György jogtörténész dogmatikai és módszertani, Papp László ügyvéd és néprajzos jogi néprajzi megközelítései, figyelemre méltó szakmai eredményei torzóban maradtak. Tárkány Szücs Ernő, aki gyűjtőként, szervezőként maga is résztvevője volt a két világháború közötti magyar

⁶⁹⁹ MATLA 2017.

⁷⁰⁰ BOGNÁR 2016.

jogszokáskutatásnak (1939–1948), csak évtizedekkel később foglalhatta össze monográfiájában a kutatás és a magyar jogi néprajz eredményeit (Magyar jogi népszokások, 1981) – a dogmatikai kérdésekben ő is elsősorban a német kutatási előzményekre alapozva.⁷⁰¹

A spanyol és a magyar jogszokáskutatás összehasonlítása során szembevetendő a magyar jogszokáskutatás (népi jogéletkutatás/jogi néprajz) töredezettsége, elszigeteltsége, esetisége, azaz kutatói életművekhez, életszakaszokhoz kötöttsége. A polgári jogfejlődéshez kapcsolódása nem artikulálódott, a jogi modernizáció folyamatában nem vált konzisztenssé, megkérdőjelezhetetlenné. Nem sikerült megfogalmaznia küldetését, megteremtenie társadalmi elfogadottságát, nehezen találta meg önálló és intézményes helyét a hazai tudományos életben is. A német és francia hatások erősségéhez igazodva művelőinek indíttatása szerint hol a néprajzhoz, hol a jogtudományhoz csapódott (esetleg az aktuális tudománypolitika pillanatnyi döntéseitől függően várakozott bebocsáttatásra a történettudományok, illetve a szociológia határmezsgyéjén).⁷⁰²

A jelenidejű magyar jogi néprajzi kutatások fontos eredményének tekinthető, hogy 2011-ben a Pécsi Tudományegyetemen a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* (elnök: Nagy Janka Teodóra, társelnök: Mezey Barna), amely nevének és célkitűzésének megfelelően elsősorban a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz témaköréhez kapcsolódó kutatások folytatását tűzte célul. A jogtörténészek közül elsősorban Mezey Barna, Kajtár István és Homoki-Nagy Mária kezdeményező szerepével azonosuló, az egyetemekhez kapcsolódóan intézményesülési törekvéseket megfogalmazó tudományos műhely felvállaltan az interdiszciplinaritás alapján a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz témáihoz kapcsolódóan a jogtudományok körében a magyar és az egyetemes állam- és jogtörténet, a jogelmélet és jogbölcselet, a nemzetközi jog, valamint a jogszociológia és jogi antropológia területén folytat kutatásokat. A történettudományok és a néprajztudomány körében kutatási profiljába tartozónak tekintett kutatási témákban is szerepet vállal, konferenciákat szervez, kiadványokat jelentet meg.

A spanyol jogszokáskutatás tükrében a Kutatócsoport feladata oly módon is megfogalmazható, hogy a costa-i örökség szellemében több tudományterület közös együttműködésében ismerje meg azt, hogy a magyar nép „*hogyan érezte és élte a jogot annak*

⁷⁰¹ NAGY 2021c; NAGY 2021e

⁷⁰² NAGY 2021d

fejlődése különböző szakaszaiban.” Az emberi társadalom általános és a magyar társadalom konkrét kérdéseire keresve a választ tegye élő és gyakorolt kutatási területté a jogszokáskutatást⁷⁰³ – ahogyan Ureña y Smenjaud (1852-1930) fogalmazta: „*egy rendkívül értékes szokásjog utolsó maradványait, amelyek közel állnak ahhoz, hogy az új törvények hatására és a társadalmi szokások egyre ellenállhatatlanabb egységesülései által eltűnjenek.*”⁷⁰⁴

A 19. század végén még Magyarországon is egyértelmű volt, hogy jó törvények csak a nép szokásait ismerve születhetnek, 1981-ben pedig Tárkány Szücs Ernőnek már példák százaival kellett bizonyítania a nép körében élő jogszokások létezését! Azokét a jogszokásokét, amelyek történelmi, kulturális, táji és társadalmi értékek, egy közös kulturális örökség és évszázadokon át kovácsolt *kollektív identitás* legsajátabb formái.⁷⁰⁵

5.2.A XX. elejéig kialakult spanyol és magyar állami gyermekvédelmi szabályozás: közös jellemzők és eltérő vonások

A polgári átalakulás megkívánta a gyermekekről való állami gondoskodás kiépítését, a modern gyermekvédelem alapjainak megteremtését. A gazdaságban lezajlott változások, a modern gyárpar (bányászat, közlekedés) kibontakozása, a vidéki emberek városokba történő áramlása miatt a városok lélekszáma megnövekedett új életkörülmények, új életformák kialakulásához vezetett. A hagyományos közösségek összetartó, segítő és támogató ereje felbomlott. A női és gyermekmunkaerő tömeges alkalmazása hozzájárult a gyermekek teljes kiszolgáltatottsághoz: a nyomor, a szegénység, az elhagyatottság, az éhezés, a lakhatás problémái, az éhbérért végzett munka, az analfabetizmus jellemezte a XIX. században a társadalom széles rétegében a gyermekek helyzetét. Mindez maga után vonta a higiéniai és egészségügyi helyzet romlását, ami az anya- és csecsemőhalandóságot, a törvényen kívüli házasságok, a lányanyák, a nők körében a prostitúció megjelenését. Ezek megoldására nem volt elegendő a feudális társadalom elsősorban közösségi (család, rokonság, falu, vallási közösség) szolidaritási tradíciója, sem a középkori városok egyházi és városi szegénygondozói és jótékonyági tevékenysége. Szükségessé vált az állami szintű beavatkozás, szegénygondozás, amely egy meghatározó területe a gyermekvédelem kiépítése volt.

⁷⁰³ NAGY–MATLA 2021.

⁷⁰⁴ PETIT 2020:242.

⁷⁰⁵ NAGY 2013, BOGNÁR 2016b

Ez a polgári átalakulás általános jellemzőjeként volt jelen Európa országaiban a XIX. században. Szembetűnő, hogy Spanyolország és Magyarország ennek a közös folyamatnak a részeseiként kerestek válaszokat és megoldásokat az elhagyott, szülői gondoskodás nélkül élő, illetve munkavégzésre kényszerülő gyermekek számára. Ez magyarázza a spanyol és magyar gyermekvédelmi törvény megszületését megelőző és a szabályozást kísérő folyamatok hasonlóságát.

5.2.1. Az első spanyol és a magyar népoktatási törvény (Ley Moyano 1857, 1868:38.tc.)

Spanyolországban döntő jelentőséggel bírt az oktatási reformot bevezető 1857-es Moyano törvény, amely jelentőség Magyarországon az Eötvös József nevéhez köthető, a népiskolai közoktatás tárgyában megszületett 1868:38.tc.-hez hasonlítható.⁷⁰⁶

Mindkét törvény az alapvető kérdések szabályozására törekszik a gyermekek oktatását felemelkedésük és védelmük egyik eszközének tekintve, de természetesen a saját társadalmi, gazdasági körülményeikhez igazítva. Ebből adódnak eltéréseik is.

Az általános tankötelezettséget a Moyano törvény 6-9 évben határozta meg fiúk-lányok esetében egységesen (7.cikk) az Eötvös-féle törvény ugyanezt 6-12 évben állapította meg. Mindkettő szankcionálta a szülők kötelezettségmulasztását (9.cikk, 4.§.). Mindkettő elismerte a részleges ingyenes oktatáshoz való jogot és a nők jogát az oktatásban való részvételhez (8.cikk, 1.§). Mindkét törvény megteremtette az otthon vagy magánintézményekben történő oktatás lehetőségét is (7. cikk, 6.§). A spanyol törvény szerint minden 500 főnél nagyobb településen létre kell hozni iskolát, a magyar jogszabály minden olyan községet kötelezett elemi iskola felállítására, ahol volt min. 30 olyan gyermek, aki nem akart más hitfelekezeti iskolájába járni.

A spanyol törvény rendkívül előremutató rendelkezése volt, hogy az integrációs törekvések jegyében gondoskodott a fogyatékkal élőkről, továbbá a vak és süketnéma gyermekek számára is biztosította az elemi oktatást speciális intézményekben (6. cikk). A magyar jogszabály viszont nem „nemnek megfelelő” ismereteket (5.cikk) oktatott, hanem a fiúk-leány oktatása azonos, a törvényben meghatározott tematikájú tananyag szerint (de nemenként elkülönülve). Fontos eredménye volt az 1868:38. tc.-nek, hogy egy évben faluhelyen legalább 8, városban legalább 9 hónapon keresztül az elemi iskolában 6 évig mindennap, utána 3 évig

⁷⁰⁶ Eötvös, a paraszti közösségekre, a népi írásbeliségre gyakorolt hatásáról ír: NAGY 2014.

ismétlő iskolai tanítás volt (48.§), a szegénységüket igazoló gyermekek pedig ingyen könyvre voltak jogosultak (31.§.)

Mindkét népoktatási törvény előremutató volt abból a szempontból, hogy a nagy kulturális hagyományokkal rendelkező országok közül Ausztriát, Angliát és Franciaországot is megelőzve vezette be az általános tankötelezettséget. Az Eötvös-féle népoktatási törvény pedig ezen túl kifejezetten átfogó rendezésre törekedett a népoktatás kérdésének (amelybe beletartozott az iskolaállítás joga és kötelezettsége, az oktatás tartalma, személyi és tárgyi feltételeinek pontosítása, továbbá az ellenőrzés és a felügyelet szabályainak lefektetése is).⁷⁰⁷

5.2.2. A gyermekmunka szabályozása a törvények és a hatásvizsgálatok tükrében Spanyolországban (1873, 1878, 1900) és Magyarországon (1884)

Spanyolországban három törvény rendezte a gyermekmunkával kapcsolatos alapvető kérdéseket – elsősorban hatósági intézkedések útján. *A gyárak, műhelyek, bányák munkafeltételeiről és a munkásgyermek iskolai oktatásáról szóló törvény (1873)* esetében a javaslat benyújtója, Benot elismerte az ingyenes és kötelező oktatásról rendelkező 1857-ben hozott törvény jelentőségét, de sokkal sürgetőbbnek tartotta a fiú- és lánygyermek gyárakban, üzemekben történő munkavégzésének a kérdését. A jogszabály alapvetően három kérdést kívánt szabályozni: a gyermekvédelmet, különösen a munkaidő keretek megállapításával és a 10 éven aluli gyermekek munka világából történő kiszakításával; a gyermeknevelést, a gyárakban létesülő iskolákban napi legalább 3 óra nevelési kötelezettséggel és egy munkásokból, tanítókból, gyárosokból és orvosokból álló felügyelő bizottság létrehozását. *A gyermekek veszélyes munkavégzéséről szóló törvény (1878)* kiegészítette az előző rendelkezéseit, amikor megtiltotta a 16 évesnél fiatalabb gyermekek nyilvános előadásokon szereplését, illetve veszélyes foglalkozásban való alkalmazását. A harmadik, *A nők és gyermekek munkafeltételeiről szóló törvény (1900)* pedig a 10 éven aluliak esetében a gyermekmunkát és a 10 és 14 év közöttiek munkafeltételeit, munkaidejét szabályozta.

⁷⁰⁷ FELKAI 1979:48. ;MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY 2005.

Magyarországon is a XIX. század utolsó évtizedében vált égetővé a kérdés szabályozása. A gyári gyermekmunkáról az ipartörvényről szóló 1884. évi 17. tc. rendelkezett, amely megtiltotta a 10 év alatti gyermekek foglalkoztatását, 10–12 év között pedig csak akkor adott rá lehetőséget, ha a munka mellett az iskolát is tudták látogatni.

A célkitűzések azonosak voltak, míg Spanyolországban fokozatosan, Magyarországon egyszerre kívánták megvalósítani. Azonban sem a spanyol, sem a magyar szabályozás nem érte el célját. Az ok hasonló volt: a szankciók hiánya és a családok, a szülők a megélhetéssel összefüggő érdekeinek sérelme.

Ezt a közel egyidőben zajló hatásvizsgálatok is alátámasztották.

5.2.3. A spanyol és a magyar gyermekvédelmi szabályozás első lépései (Ley Tolosa Latour, 1904, Széll Kálmán-féle gyermekvédelmi törvények 1898, 1901)

A spanyol és a magyar gyermekvédelem a XIX. század végén kialakuló demográfiai és társadalmi problémákra reagálva az európai gyakorlattal azonos platformról indult. Az állami beavatkozás meghatározó területének ebben az időszakban a csecsemővédelmet tekintették. A *Tolosa Latour* gyermekorvos által kidolgozott, a Spanyol Higiéniai Társaság által megvitatott (1902) és 1904-ben kihirdetett spanyol gyermekvédelmi törvény (*Ley Tolosa Latour*) is francia példára elsősorban a csecsemővédelmi rendszer kiépítését tekintette céljának a helyi társadalmi erők bevonásával és a helyhatóságok, valamint az állam vezetésével.

Ennek megfelelően rendelkezett a csecsemőhalandóság csökkentése érdekében a bérdajkaságról, a dajkákról és törvényes ellenőrzésükről, másrészt kiterjesztette a gyermekek fizikai és erkölcsi egészségének védelmét annak 10 éves koráig. A törvény a gyermekvédelem intézményrendszerét is ennek megfelelően alakította ki (bölcsődék, iskolák, menhelyek, műhelyek felügyelete), másrészt a gyermekvédelmi hatóságok szervezetét (*Consejo Superior de Protección a la Infancia/Gyermekvédő Legfelsőbb Tanács, Juntas provinciales y locales/Tartományi és a Helyi Tanácsok*) feladat- és hatáskörét is ennek megfelelően alakította ki.

A törvény végrehajtási rendelete (1908) tovább szélesítette a gyermekvédelem fogalmát, értve alatta a gyermek fizikai és erkölcsi „gyámságát” is. A dajkákra bízott szoptatáson túl immár rendelkezett a várandós nők védelméről és támogatásáról; mindazon központok, létesítmények felügyeletéről, ahol gyermekeket helyeztek el vagy szállásoltak el. A

gyermekvédelmi hatóságok hatáskörébe tartozott az erkölcsileg elhanyagolt, a közterületeken „összeszedett” gyermekek támogatása (védő-, óvó nevelési javslattal), a kiskorúak ellen elkövetett bűncselekmények feljelentése és üldözése; az ún. „abnormális személyek” neveléséről és oktatásáról. A rendelet javasolta egy *Nemzetközi Gyermekvédő Liga létrehozását* a testileg, lelkileg elhanyagolt gyermekek számára. A gyermekvédelmi hatóságok gazdasági és büntetőjogi szankciókat állapíthattak meg a gyermekekért felelős felnőttek normaszegése esetén és díjakat, jutalmakat adhattak a gyermekek védelmére irányuló tevékenység elismerésére, ösztönzésére.

A spanyol gyermekvédelmi törvény egyik legfőbb eredménye komplex szemlélete, a csecsemővédelmen túl a gyermekvédelem rendszerszerű kiépítésére irányuló törekvése. A hazai elismerő vélemények mellett a francia gyermekvédelmi törvény alkotói is értékelték rendszerszemléletét, a gyermekvédelem kiterjesztett értelmezését, az erőteljes állami állami szerepvállalást, amelyet 1910-ben a *Gyermekgondozásai Szabályzat* ismét megerősített.

A spanyol gyermekvédelmi törvény elfogadása tényleges fordulópontot jelentett Spanyolországban a szociális gondoskodás, és ezen belül a gyermekek védelme területén. Az egyházi és társadalmi jótékonykodási formák további szükségessége mellett egy modern, állami gondoskodáson alapuló gyermekvédelmi koncepció megalapozását.

A magyar gyermekvédelem kezdeti lépései is a XIX. század végének európai folyamatának részesei voltak. A nemzetközi egészségügyi törvényalkotás történelmében is fontos állomásként számon tartott, a közegészségügy rendezéséről szóló 1876:14.tc. rendszerbe helyezte az egészségügy különböző ágait, meghatározta az állam, a törvényhatóságok és a községek feladat- és hatáskörét. Szabályozta az orvosi és a szülésznői gyakorlatot, a kórházak létesítésének és fenntartásának körülményeit. E törvény rendelkezéseire is alapozva kezdődtek 1881-ben Magyarországon az anya- és gyecsemővédelem komplex szabályozásának előmunkálatai. Ebbe a folyamatba csatlakoznak be majd később a helyi társadalmi erők (pl. az 1915-ben alapított Országos Stefánia Szövetség, amelyet a belügyminisztérium a magyar anya- és csecsemővédőnői intézményrendszer megszervezésével is megbízta 1917-től).

E korai időszakban tehát Magyarországon az állam a közegészségügy részének és fejlesztendő területének tekintette a csecsemővédelmet. Ez magyarázza, hogy a Széll Kálmán nevéhez

kapcsolódó gyermekvédelmi törvények keretei között a spanyol gyermekvédelmi törvénytől eltérően az anya –és csecsemővédelemmel (pl. a dajkasággal, a várandós nők védelmével és támogatásával) kapcsolatos rendelkezések nem szerepelnek. S ez magyarázza azt is, hogy az 1898:21.tc., az 1901:18.tc. és az 1901:21.tc. a mai értelemben vett gyermekvédelemnek csupán egy-egy rész kérdésével foglalkozik (a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségek állami finanszírozása; a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított hét éven alatti gyermekek védelmére felállítandó állami menhelyek (lelencintézetek) és az ezzel összefüggő alapvető feladatok meghatározása; a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozása) a rendszerszintű szabályozás igénye nélkül.

Ennek természetesen nem mond ellent, hogy az *állami menhelyekről szóló 1901:8.tc.* a gyermekvédelem részét jelentő intézménytípust (amelyről a spanyol gyermekvédelmi törvény is rendelkezik) egy komplex rendszerben, a már kialakult társadalmi együttműködés körében helyezi el – továbbra is igénybe véve a hasonló célú jótékony magánintézmények, egyesületek közreműködését.

A Széll Kálmán nevéhez köthető gyermekvédelmi jogszabályok és azok végrehajtási rendeletei az általuk szabályozott kérdésekben szintén nemzetközi visszhangot váltottak ki. A magyar gyermekvédelem kialakulásában alapvetőnek tekintik arra hivatkozva, hogy a magyar állam e törvényben elismerte az elhagyottak nyilvánított gyerekek jogát az állami oltalomra 15 éves korukig. Fontos szerepet játszanak a magyar gyermekvédelem kialakulásában, az állami szerepvállalás megjelenésében. Mégis inkább jog- és társadalompolitikai jelentőségét kell kiemelni, hiszen az állami szerep teljes vállalására az anya- és csecsemővédelem és a gyermekvédelem területén Magyarországon majd csak egy háborút, sebesültek és menekültek áradatát tartogató évtized múltán kerül sor.

6.Összegzés

A Magyarországon oktatott egyetemes jogtörténet igen csekély hangsúlyt fektet az Ibériai-félsziget jogtörténetére. Európa története számára is meghatározó a jelentősége, ahogy az Ibériai-félsziget lakói nyugatról, mi keletről védtük sok száz éven keresztül a keresztény Európát a muzulmánokkal szemben, mely egyfajta párhuzamosság a két nép történetében időbeli eltéréssel. Ezen harcokat, a *reconquista*-t követően az Ibériai-félszigetből két világhatalom nőtt ki, a portugál és spanyol gyarmatbirodalom. A spanyol gyarmati rendszer válsága és összeomlása a XIX. században zajlik le, amely időszak Magyarországon a reformkor és a kiegyezést követően gazdasági prosperálás időszaka. Spanyolországban a válságból való kilábalás, a megújulás, a regeneráció igénye, Magyarországon a prosperálás időszaka az, ami szükségessé, illetve lehetővé teszi a jogszokások tanulmányozását, azok kutatását, közös cél ezeknek a dokumentálása, jövőbeli megőrzése, archiválása és a jogalkotásban való felhasználása, beépítése. Nemcsak ezen elenyészőben lévő jogszokások írott jogba való beépítésére törekedtek, hanem ezen jogszokásokat az akkoriban folyamatban lévő politikai, jogi, gazdasági, társadalmi modernizáció szolgálatába kívánták állítani, a modernizáció jogi kútfőinek tekintették. A modernitás során nem feltétlenül szerettek volna mindent megújítani és valamennyi megelőző szabályrendszert negligálni, hanem azt vizsgálták, hogyan tudnák a szokásjogi szabályokat az állam modernizálása során és annak érdekében felhasználni, ezzel egyben biztosítani a jogi, társadalmi és gazdasági kontinuitást.

Újszerűségnek és eredménynek tekintem ezen háttér folyamatok tanulmányozását, feltárását, bemutatását, a közös eszmék és értékrendszerek táplálta társadalmi szerkezet és társadalmi fejlődési párhuzamosságok bemutatása mellett a gazdasági, politikai viszonyok értékelését. Céлом egyrészt hiánypótló jelleggel a spanyol jogszokáskutatások kutatása, feltárása, másrészt a jogszokáskutatás értékelése volt, harmadrészt pedig igyekeztem a történeti háttér tükrében összehasonlítani a spanyol és magyar jogszokáskutatást.

Az Európában a gyermekekre vonatkozó, a XX. század elejére bekövetkezett szabályozás változás folyamatát kívánta bemutatni az értekezés *a spanyol és a magyar gyermekvédelmi szabályozás előzményeinek új szempontú, összehasonlító vizsgálata alapján*. A céлом az volt, hogy az új kutatási eredmények (elsősorban az új jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti forráskutatások) alapján részben a jogalkotáshoz, részben a jogalkalmazáshoz kapcsolódva vállalkozzam a gyermekekre vonatkozó spanyol és magyar törvényekben, szokásjogban és

jogszokásokban fellelhető legfontosabb szabályok bemutatására a mindkét országban a XX. század elején megszülető első gyermekvédelmi törvényig terjedő időszakban.

A rendkívül összetett és gazdag, több tudományterület (történettudomány, neveléstudomány, néprajz, pszichológia, szociológia) által is kutatási témának tekintett gyermek/gyermekkor vizsgálata során az értekezés számára természetesen *a jogi szabályozás volt az elsődleges (ideértve a törvényeken túl a szokásjog, illetve a jogszokások sorát is) a polgári kort megelőző időszakban.* A gyermekvédelmi törvény megszületése mindkét országban alkalmas volt az állam- és jogrendszer modernizációját szükségessé tevő és kísérő folyamat bemutatására is.

Az értekezés tárgyát tehát a gyermekekre vonatkozó normák vizsgálata jelenti a tradicionális és a polgári jogban – kiemelve mind a spanyol, mind a magyar jog esetében egy-egy jellemző, meghatározó jogintézményt. A tradicionális szabályozási gyakorlathoz a törvény, a szokásjog és a jogszokás vizsgálatát választottam, ideértve a spanyol és a magyar jogszokáskutatás forrásanyagát. A modern polgári jog gyermeket érintő jogszabályai közül a spanyol és a magyar gyermekvédelmi törvényt ismertettem.

Kutatási eredmények

1. Az értekezésben hipotézisként megfogalmaztam, hogy az európai állam- és jogrendszer modernizációjának, a modern polgári társadalom jogintézményeinek eredményes vizsgálatához *szükséges* az azt megelőző történeti korszakok, különösen *a polgári átalakulást közvetlenül megelőző időszak törvényeinek, szokásjogának és jogszokásainak ismerete.*

A kutatás során egyértelmű volt, hogy a modern jogintézmények (a részletes elemzésre kiválasztott gyermekvédelmi törvények) vizsgálatához szükséges volt a feudális időszak szokásjogát feltáró spanyol jogszokáskutatás eredményeinek megismerése. Különösen a spanyol jogtörténet és jogi kultúrtörténet szempontjából volt kiemelkedő a 13. század jogalkotásának eredménye: a Siete Partidas, amely a gyermekekre és az atyai hatalomra vonatkozó római jogi szabályok a spanyol jogban továbbélését is bizonyította. A magyar gyermekvédelmi törvény is a jogtörténeti előzmények ismeretében vált értelmezhetővé (közvetlenül az 1878. évi közegészségügyi törvény által meghatározott szabályozásszemléleti eltérések alapján), és a reformkorral kezdődő szegényügyi igazgatási előzmények és intézmények ismeretében.

2.A gyermekeket érintő jogi szabályozásra fókuszálás lehetőséget adott – feltételezésemnek megfelelően – egy alaposabb vizsgálatára nemcsak a jogintézmények adott időpillanatában, hanem a változások iránya és annak folyamata, sajátossága tekintetében is (pl. a gyermekmunka hagyományos rendje és törvényi szabályozására tekintetében mind Spanyolországban, mind Magyarországon).

3.A kutatások során sikerült bizonyítani, hogy *a jogi modernizáció európai folyamatát erőteljesen befolyásolták az egyes nemzetek történeti, gazdasági, társadalmi – és jogi hagyományai*. Éppen a spanyol jogszokás kutatás másfél évszázados kutatástörténete és gyűjtései teremtettek alapot arra, hogy a rendkívül megosztott, különböző történelmi, gazdasági, társadalmi, etnikai, kulturális és jogi hagyományokkal rendelkező Spanyolországban megtörténhessen az egységes Polgári Törvénykönyv megalkotása, a jogi modernizációt kísérő egységesülés folyamatában megtarthassák saját jogi hagyományait is.

Ezeknek a jogi kultúrtörténeti és jogtörténeti *előzményeknek* (pl. szabályozási tapasztalatok, eredmények, vagy egy adott folyamatba ágyazottságuk) *a szerepe felértékelődött a jogi modernizáció során*, a spanyol jogszokásgyűjtések kiváló példatárai voltak az egyes helyzetek megoldásának, így a helyi-lokális joggyakorlatok az jogalkotási folyamat során fontossá váltak.

4.Egyértelműen új kutatási eredménynek tekinthető az európai állam- és jogrendszer modernizációjával szorosan összefüggő, nemzeti keretek között megvalósuló folyamat előzményei között nevesíthető, a XIX-XX. században megvalósuló jogszokáskutatások spanyolországi forrásainak feltárása és eredményeinek magyar nyelvű megismertetése, illetve *a spanyol és a magyar jogszokáskutatás összehasonlító vizsgálata és modellezése*. Az új források hozzásegíthetnek a magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet egy-egy kérdésének további alapos megismeréséhez, megértéséhez.

5.A kutatás új eredménye, hogy a spanyol és a magyar jogszokáskutatás forrásanyaga alapján *részletesebben megismerhetővé vált a gyermek családon belüli szerepe*, mindennapi életének részletei és helye a társadalomban és népi jogtudatban. Számos új jogszokás és szokásjog gazdagíthatja a népi jogszokáskutatás magyar és spanyol példatárát.

6.A kutatás további új eredménye, hogy a rendkívül gazdag összefüggésrendszerből kiemeltem *a családi háztartási munkamegosztásban való részvételt a jogszokáskutatás történeti forrásai alapján*, és ennek vizsgálatán keresztül a spanyol szabályozás áttekintésével jobban megismerhetővé vált a gyermekvédelem szabályozási folyamatának előképe is.

7.Eredménynek tekintem, hogy sikerült rámutatnom arra, hogy *a spanyol gyermekvédelmi törvény* egyrészt a spanyol nemzeti jogfejlődés szerves része volt, másrészt a kapitalista társadalom globális, a nemzetin túlmutató állami szabályozási törekvései is jellemzik.

8.Ezzel összefüggésben *a magyar gyermekvédelmi törvény* megszületése is annak a nemzetközi folyamatnak a része volt, amely a spanyol polgári jogfejlődést is meghatározta. Eredménynek tekinthető, hogy a kutatás során sikerült rámutatni a jog- és szabályozástörténeti markáns eltérések ellenére nyilvánvaló közös szabályozási sajátosságokra.

9.Új kutatási eredmény, hogy *a spanyol és magyar jogszokáskutatás modellezése és a gyermekvédelmi törvények összehasonlítása során sikerült* olyan jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti megállapításokat megfogalmaznom, közös, illetve nemzeti sajátos vonásokat kiemelnem, amelyek segíthetik a jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti kutatásokat.

10.Kutatási eredményeim között tartom számon a választott módszertan eredményes alkalmazását:

Az értekezés választott tárgyában a más tudományterületekkel érintkezés említése, de nem hangsúlyozása mellett *elsősorban a jogtörténet írott források elemzésére vonatkozó módszereit* alkalmazza.

a.)Forráskutatás és –elemzés: spanyol nyelvű szakirodalmak és dokumentumok, levéltári források esetében.

b.)Elemző és összehasonlító módszer: spanyol és magyar jogszabályok, jogtörténeti források elemzése és horizontális (spanyol-magyar), valamint vertikális (kronologikus időrendi) összehasonlítása.

A spanyol és a magyar jogi néprajzi források esetében *korábbi kutatások forrásanyagainak* (kérdőívek, jelentések, pályázati anyagok, összefoglalók) *másodelemzését*, továbbá *a komplex módszert* is alkalmaztam (az írott forrásokat tárgyi, elsősorban jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti vonatkozású vizuális forrásokkal egészítettem ki).

11. A kutatás új, egyik legfontosabb eredményét az új kutatási források jelentik.

a.) a *spanyol jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti és a 150 évre visszatekintő spanyol népi jogszokáskutatás forrásanyaga* volt.

b.) a *doktori tanulmányaim során megvalósult spanyolországi terepkutatások, forrásanyag feltárások, szakmai konzultációk (Museu Etnològic i de Cultures del Món, Barcelona; Barcelonai Egyetem jogi karának könyvtárában, Barcelona; Institució Milà i Fontanals-CSIC, Barcelona; Etnológiai Múzeum, Madrid, Biblioteca Pública, Salamanca, Egyetemi Könyvtár, Salamanca; Library Santa Maria de los Angeles, Salamanca; zamorai Museo Etnográfico de Castilla y León, Zamora).*

c.) a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kiadványsorozatának kötetei, a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár* forrásanyaga is.

d.) levéltári források (MNL Tolna Megyei Levéltár), könyvtári szakirodalmak és adatbázisok (könyvtárak, szakkönyvtárak és digitális adatbázisok).

12. Az értekezés megírása során fontosnak tartottam, hogy nagymértékben támaszkodjak a magyar kutatásban kevésbé ismert spanyol forrásokra. A kutatás legfontosabb újszerűségét e forrásfeltáráson, a vonatkozó spanyol nyelvű szakirodalmi és történeti források adatainak feldolgozásán, a szakirodalom hazai megismertetésén túl a spanyol jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi eredmények elsősorban a gyermekekre vonatkozó anyagának magyar nyelvű közlése, valamint a magyar joganyaggal és jogszokásgyűjtéssel összehasonlítása jelenti.

Az értekezés megírásával céлом az volt, hogy az új kutatási eredmények publikálásával, hozzáférhetővé tételével azok hasznosulhassanak a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz kutatási eredményeiben.

7. Irodalom

ALFONSO X.

1807 *Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio*. 1-3. kötet. Real Academia de la Historia, Imprenta Real, Madrid.

2008 *Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio. cotejadas con varios códices antiguos por la Real Academia de la Historia*. 1-3. kötet. Real Academia de la Historia, Imprenta Real, Madrid.

ÁLVAREZ POSADILLA, Juan

1826 *Comentarios á las Leyes de Toro, según su espíritu y el de la legislación de España, en que se tratan las cuestiones prácticas, arreglando sus decisiones a las leyes y resoluciones más modernas que en el día rigen obra útil a todos los públicos que no hayan estudiado el derecho*. Antonio Martinez, Madrid.

ALTAMIRA, Rafael

1890 *Historia de la propiedad comunal*. López Camacho Impreso, Madrid.

1902 Mercado de agua para riego en la Huerta de Alicante y en otras localidades de la Península y Canarias. In COSTA, Joaquín Derecho consuetudinario y economía popular. Tomo II Barcelona.

1905 *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Alicante*. Imp. del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, Madrid.

ANDERLE Ádám

1992 *Spanyolország története*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

ANTALL József

1968 100 esztendő a népiskolai törvény Eötvös József és az 1868. évi népiskolai törvény országgyűlési vitája. In: *Magyar pedagógia: a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata*, 68/ 4. 414-433.

ANTÓN DEL OLMET, Luis

1917 *Los grandes españoles*. Costa. Madrid.

ARENAL, Concepción

1897 *El pauperismo*. Obras Completas, T. XVI. Librería de Victoriano Suárez, Madrid.

ARÉVALO, Javier Marcos – SÁNCHEZ MARCOS, María Jacinta

2014 La antropología jurídica y el derecho consuetudinario como constructor de realidades sociales. *Antropología Experimental* 11. 79-102.

ARIÈS, Philippe

1960 *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Plon, Párizs.

1987 *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest.

ASSO Y DEL RÍO, Ignacio Jordan de – MANUEL Y RODRIGUEZ, Miguel de

1774 *El Ordenamiento de leyes que D. Alfonso XI hizo en las Cortes de Alcala de Henares, el año de mil trescientos y quarenta y ocho / publicanlo con notas, y un discurso sobre el estado y condicion de los judíos en España*. D. Joachin Ibarra, Madrid.

AZCÁRATE, Gumersindo de

1879 – 1883 *Ensayo sobre la historia del derecho de propiedad. Revista de Legislación*. Madrid.

1897 *Manuel Pedregal y Cañedo: biografía*. Fototipia y tipografía de O. Bellmunt y Compañía, Gijón.

BAJO ÁLVAREZ, Fe – GIL PECHARROMÁN, Julio

1998 *Historia de España*. Sociedad General Española de Librería, S.A., Madrid.

BAROSS János

1905 *Részleges jelentés az O.M.G.E. által a magyar parasztbirtok öröklési módjaira vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről*. Uránia, Budapest.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2000 *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első századában*. Multiplex Media, DUP, Debrecen.

2017 *A Jászkun szabadság: a törvényesség helyi sajátosságai a Jászkun kerület népi kultúrájában (1682 – 1876) Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 3*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd.

BÉLI Gábor

1995 *A magyar jogtörténet az államalapítástól 1848-ig*. Pécs.

2009 *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs.

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály – ZLINSZKY János

2007 *Jogfejlődés és jogtörténet*. In: MEZEY Barna (szerk.) *Magyar jogtörténet*. Osiris kiadó, Budapest. 13-74.

BOGIŠIĆ, Valtazar

- 1884 *De la forme de inokostina de la famille rurale chez les Serbes et les Croates, 1184 (Revue de droit international et de législation comparée)* O obliku zvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata, Beograd.

BOGNÁR Szabina

- 2002 Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón: Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat* 3:9. 173-192.
- 2009 Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről– a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. *ELTE Jogi Kari Tudomány* 1. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.292-309.
- 2011 Valtasar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary. In BRENESELOVIĆ, Luka (szerk.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. Belgrád. 165-182.
- 2012 *Baltasar Bogišić jogszokásgyűjtő programjának hatása Magyarországon: Tagányi Károly A hazai élő jogszokások gyűjtéséről* In: Czövek, Judit – Dyekiss, Virág – Szilágyi, Zsolt (szerk.) Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest. 333-352.
- 2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Magyar néprajzi Társaság, Budapest.
- 2016 A jogszokásgyűjtés és ami mögötte van. Egy nyitrai levéltáros család két generációja: Tagányi Imre (1808–1881) és fia, Tagányi Károly (1858–1924). In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): Szokásjog és jogszokás I–II. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 2. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, pedagógusképző és vidékfejlesztési kar, Szekszárd. 93-113.
- 2018 Kérdőívek a nemzetközi és a hazai jogi néprajzban In: NAGY Janka Teodóra (szerk.) A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár= New sources of legal history research: Digital Database of folk Law (DDFL) *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 8. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, pedagógusképző és vidékfejlesztési kar, Szekszárd.113-152.
- 2020 A „legősibb formák” Tagányi Károly (1858–1924) földközösséggel és jogszokásgyűjtéssel kapcsolatos kutatásai In: FERENCZNÉ, Szócs Éva – GAZDA,

József (szerk.) A magyarság rétegei, Covasna, Románia: Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület 121-138.

BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra

- 2021 *A drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági szerződések jogi néprajzi forrásértéke* In: „Öszve eskettettek ilyen egyezkedés mellett...” Drávaszögi és szlavóniai református ígéretlevelek és házassági egyezségek. "Zrinyi" Magyar Kultúrkör Eszék.

BÓNIS György

- 1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány* XXI. 3. 287-309.
1948 *Hűbériség és rendiség a magyar jogban*. Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

BORRÁS LLOP, José María

- 2002 *El trabajo infantil en el mundo rural español, 1849 – 1936. Género, edades y ocupaciones*. In: MARTÍNEZ CARRIÓN, J.M. (ed): *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX.*, Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alicante.

BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér

- 1974 *Római jog*. Tankönyvkiadó, Budapest.

BRUCKNER Győző

- 1926 A magyar jogtörténetírás folklóre-isztikus hiányai. Különlenyomat a Miskolci Jogászélet 1926. évi 5. számából. *Miskolci jogászélet könyvtára* 13. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat RT, Miskolc.

CALLE VELASCO, María Dolores

- 2013 *Rafael Altamira y su idea de España*. In: ALTAMIRA, Pilar (Coord.): *La huella de Rafael Altamira*. Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

CARRERAS I ARTAU, Tomas

- 1917 Joaquim Costa i els estudis consuetudinarios a Espanya (Una excursió de Psicologia i Etnografia hispanes). *Estudis i Materials*, 2. 89–148.

CERDÁ RUIZ-FUNES, Joaquín

- 1997 Mariano Ruiz-Funes, universitario y político. *Anuario de Historia del Derecho Español* 67. 509-528.

CHEYNE, George James Gordon

- 1966 Altamira, corresponsal de Costa. *Bulletin Hispanique*, tome 68, n°3-4, 357-364.

- 1987 *¿Por qué fue importante Costa?* Instituto de Estudios Altoaragoneses, Cuadernos Altoaragoneses de Trabajo, 7. Huesca.
- CHYZER Béla
- 1909 *A gyermekmunka Magyarországon. Országos Gyermekvédő Liga V-ik szám,* Budapest.
- CIGES APARICIO, Manuel
- 1930 *Joaquín Costa, el gran fracasado.* Espasa Calpe, Madrid.
- CLAPARÈDE, Édouard.
- 1905 *Psychologie de l'enfant et pedagogie experimentale.* Neuchatel.
- COLMENAR ORZAES, Carmen
- 2007 *Nodrizas y lactancia mercenaria en España durante el primer tercio del siglo XX. Arenal: Revista de historia de las mujeres,* Vol 14. Núm. 2. Universidad de Granada. 335-359.
- COSTA MARTÍNEZ, Joaquín
- 1879–80 *Derecho consuetudinario del Alto Aragón. Revista General de Legislación y Jurisprudencia 27:4.*
- 1881a *Espíritu del derecho aragonés y del congreso de jurisconsultos de Zaragoza. Revista General de Legislación y Jurisprudencia 29:59. 281-303.*
- 1881b *Introducción a un tratado de política sacado textualmente de los refraneros, romanceros y gestas de la Península. Poesía popular española y mitología y literatura celto-hispanas. Revista de Legislación, Madrid.*
- 1883 *La libertad civil y el Congreso de Jurisconsultos Aragoneses. Imprenta de la Revista de Legislación, Núm 15. Madrid.*
- 1898 *Colectivismo agrario en España. Partes I y II: Doctrinas y hechos. Madrid*
- 1902 *Derecho consuetudinario y economía popular de España, Tomo I-II. Manuel Soler, Barcelona.*
- 1981 *Derecho consuetudinario y economía popular de España, Tomo I-II. In GORDON CHEYNE, George James – DELGADO ECHEVARRÍA, Jesús – Gil Novales, Alberto – LACRUZ BERMEJO, José Luis – MARTÍN-RETORTILLO BAQUER, Lorenzo (szerk.) Obras de Joaquín Costa. Editorial Guara, Zaragoza.*
- COSTA, Joaquín – PEDREGAL, Manuel – SERRANO GÓMEZ, Juan
- 1885 *Materiales para el estudio del derecho municipal consuetudinario. Imprenta de la Revista de Legislación, Madrid.*

CSÁSZÁR Kinga

- 2014 *Eötvös József és az intézményes nőnevelés Somogyban*. In: VARGA Norbert (szerk.): VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék Szeged. 49-66.

CSEJTEI Dezső

- 1998 A 98-as nemzedék és a spanyol történelem. *Aetas* 13. 4. 12-29.

CSIKY Kálmán

- 1899 Magyar közigazgatási jog kézikönyve. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.

CSIZMADIA Andor

- 1971 Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenységéhez. *Gazdaság és Jogtudomány*. MTA IX. Oszt. közleményei, V.
- 1977 *A szegényügyi gondoskodás változásai*. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest.

CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László

- 1981 *Magyar állam- és jogtörténet*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

CSORNA Kálmán

- 1929 *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Eggenberger-Könyvkereskedés (Rényi Károly), Budapest.
- 1940 Családi jog: Rokonság. In: Szladits Károly (szerk.) *Magyar magánjog II*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.

DAVID, René

- 1977 *A jelenkor nagy jogrendszerei (Összehasonlító jog)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

DEÁK Gábor

- 1998 A magyar gyermektanulmányi mozgalom története Magyar Pedagógia 98/1. 59-70.

DEÁKY Zita

- 2011 *"Jó kis fiúk és leánykák"- A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Századvég Kiadó, Budapest.
- 2015 *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig*. Gondolat Kiadó, Budapest

DEGRÉ Alajos

- 1977 *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványa, Budapest.

DELGADO ECHEVERRÍA, Jesús

- 1978 *Joaquín Costa y el Derecho Aragonés (Libertad civil, costumbre y codificación).* Universidad de Zaragoza, Zaragoza.
- 2012 *Derecho y tradición jurídica aragonesa* In: PEIRO MARTÍN, Ignacio (ed.): *Joaquín Costa: El fabricante de ideas*, Memoria de un centenario, Zaragoza.
- 2018 *Joaquín Costa, jurista y sociólogo: Derecho consuetudinario e ignorancia de la ley.* Universidad Carlos III de Madrid, Madrid.

DOLESCHALL Alfréd

- 1893 *A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása.* *Magyar Jogászegyleti értekezések* 9/83. Franklin Társulat, Budapest.

ECKHART Ferenc

- 1946 *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Politzer Zsigmond és Fia, Budapest.
- 2004 *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* In: Faragó Tamás (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században.* Dico Kiadó, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ENGEL Zsigmond

- 1905 *A gyermekvédelem alapkérdései.* *Magyar Jogászegyleti értekezések.* XXX/242.

ERDÉLYI Gabriella (szerk.)

- 2021 *Anyák és apák: szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500-1918).* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

ESPEJO, Zolilo

- 1900 *Costumbres de derecho y economía rural consignadas en los contratos agrícolas usuales en las provincias de la península española, agrupadas según los antiguos reinos.* Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Madrid.

ESPUNY TOMÁS, María Jesús

- 2005 *Mendicidad infantil: Ley sobre mendicidad y vagancia de los menores de diez y seis años de 23 de julio de 1903* *IUSLabor. Revista d'anàlisi de Dret del Treball*, n.º 4. 1-7.

- 2006 Los orígenes de la Inspección de Trabajo en España (1906–2006) *IUSLabor*. n.º 1 1-6.
- FERNANDEZ CLEMENTE, Eloy
- 2012 *Prometeo intelectual: facetas de una personalidad*. In: PEIRO MARTÍN, Ignacio (ed.): *Joaquín Costa: El fabricante de ideas*, Memoria de un centenario, Zaragoza.
- FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel – MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro
- 1984 Perspectiva histórica de la protección a la infancia en España, *Historia de la educación. Revista Interuniversitaria*, 3. Universidad de Salamanca. 191-213.
- FÉL Edit
- 1941 *Kocs 1936-ban*. Magyarságtudományi Intézet, Budapest.
- 1943 Nagycsalád és jogszokásai Martoson. *Társadalomtudomány* XXIII. 408-437.
- 1944 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. *Kisalföldi Közlemények* 1. 2. SZMKE Kisalföldkutató Intézet, Budapest.
- 1948 A magyar népi társadalom életének kutatása. (Magyar Népkutatás Kézikönyve) Néptudományi Intézet, Budapest. Újra-kiadás In: HOFER Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak*. Fél Edit néprajzi tanulmányai. Kalligram könyvkiadó, 2001, Pozsony. 323-369.
- FELKAI László
- 1979 *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÖLDI András – KELEMEN Miklós – KISTELEKI Károly – MÁRKUS Eszter – RIGÓ Balázs – SIKLÓSI Iván
- 2020 *Összehasonlító jogtörténet*. FÖLDI András (szerk.) ELTE Jogi Kari Tankönyvek 12. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- FÖGLEIN Gizella – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente
- 2003 *Polgári Állammodellek a magyar alkotmánytörténetben*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- FRAGUAS MADURGA, Lourdes
- 1999 Joaquín Costa y el derecho consuetudinario aragonés, *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, n.º 16, Huesca 95-150.
- FRANK Ignác
- 1845 *Közgazság törvénye Magyarhonban I.-II.* Magyar Királyi Egyetem, Buda.

FUENTE PERTEGAZ, Pedro de la

1916 *Contratos especiales sobre cultivo y ganadería en Aragón*. Ratés, Madrid.

1921 *Los heredamientos capitulares en Cataluña*. Madrid: Ratés.

GAÁL Ibolya

2007 *A közigazgatás feladatkörébe utalt gyermekvédelem Szabolcs és Szatmár vármegyében 1867–1950*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza.

GAMBÓN PLANA, Marcelino

1911 *Biografía y bibliografía de Don Joaquín Costa*, Huesca .

GARAYO URRUELA, Jesús María

2018 Rafael Altamira y los problemas agrarios. *Historia Digital*, Vol. XVIII. 31. 46-84.

GARCÍA-GALLO Y DIEGO, Alonso

1963 “*Los enigmas de las Partidas*”, en *Instituto de España. VII Centenario de las Partidas del Rey Sabio*”, Instituto de España, Madrid.

GARCÍA RAMOS, Alfredo

1909 *Estilos consuetudinarios y prácticas económico-familiares y marítima de Galicia*. Madrid.

1912 *Arqueología jurídico-consuetudinaria-económica de la región gallega*. Madrid.

GARCÍA RODULFO, Lisardo

2019 *El Código de las Sietes Partidas y su supervivencia en el ordenamiento jurídico contemporáneo sobre la acción de jactancia y otras insituciones jurídicas*. Doktori értekezés, Universidad de Jaén, Jaén.

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion, Bukarest.

GEORCH Illés

1821 Jegyzetek a’ Hármastörvény-Könyv III-dik Része 29-dik Cikkelyéhez a Magyar Országai Parasztok örökösödése iránt. *Tudományos Gyűjtemény*. VII. 58.1. 53-66.

GERGELY Ferenc

1997 *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991)*. Püski Kiadó, Budapest.

GIL NOVALES, Alberto

2014 *Estudios costistas*. Institución «Fernando el Católico», Zaragoza.

GÓMEZ BENITO, Cristóbal

- 2012 *Una introducción al pensamiento reformista de Joaquín Costa. Conferencias de Barcelona: En torno a Joaquín Costa*, Institución «Fernando el Católico». Zaragoza.

GÓMEZ PELLÓN, Eloy

- 1998 Unamuno y la antropología social. *Revista de antropología social*, N° 7.23-65.

GONZÁLEZ DE LINARES, Gervasio

- 1902 *Santander*. In COSTA, Joaquín: *Derecho consuetudinario y economía popular*. Tomo II, Barcelona.

GÖNCZI Ferenc

- 1937 *Somogyi gyermek*. Csurgói Könyvtár VI, Csurgói Református Gimnázium, Kaposvár.

GROSSCHMID Béni

- 1901 *Magánjogi tanulmányok*. I-II. Budapest.
1908 *A házasságjogi törvény I-II*. Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest.

GUTIÉRREZ FERNÁNDEZ, Benito

- 1871 *Códigos o estudios fundamentales sobre el Derecho civil español*, 3kdic., I–VII. Madrid.

GYÖKERES Csilla

- 2016 Gondolatok a szülői felügyeleti jogról. *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica*, (43) 1-4.127-137.

GYÖRFFY István

- 1939 A néphagyomány és a nemzeti művelődés. *A magyar táj- és népismeret könyvtára I. Egyetemi Néprajzi Intézet*, Budapest.
1941 *Nagykunsági krónika*. Turul, Budapest.

HAMZA Gábor

- 2002 *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

HARMAT Árpád Péter

- 2015 Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században. (online forrás)

HATTYUFFY Dezső

- 1900 *A gyámhatósági közigazgatás kézikönyve*. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest.

- 2005 Tradíció vagy modernizálás? Az 1894–95. évi egyházügyi törvények különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre. JURA 11.1. 79-94.
- 2006 A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig: A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- 2013 Fábriánék esete Toth Jánossal. Adalékok a házassági vagyonyjog XIX. századi történetéhez. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 132-138.
- 2017 *A modern magyar házassági vagyonyjog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében.* Passau, Schenk Verlag.
- 2018 A MNL BML polgári jogszolgáltatási iratanyagának a jelentősége a családjog hazai fejlődéstörténete tekintetében (1848–1918) In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai I–II. Jogi kultúrtörténeti és a jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia, Szekszárd, 2017. szeptember 28 – 29. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7.* Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, pedagógusképző és vidékfejlesztési kar, Szekszárd.

HERMÁN Károly

- 1885 *Az atyai hatalomról a magyar magánjogban, tekintettel a római jog és jogbölcsészetre.* Balassagyarmat.

HERNÁNDEZ IGLESIAS, Fermín

- 1863 Origen, fundamento y valor del derecho consuetudinario. *Revista general de legislación y jurisprudencia* 11:23. 5-49.

HOMOKI-NAGY Mária

- 1998 Kodifikáció vagy reformkísérlet: 1791:67.tc és az 1827:8.tc. gyakorlati megvalósítása *Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle.* 20, Győr.
- 1998 A magyar magánjogi kodifikáció első lépései. *Emlékkönyv Dr. Szabó András 70. születésnapjára.* 149-160.
- 2001a A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. JATEPress, Szeged.
- 2001b Kísérlet a magánjog kodifikációjára a 18-19. században Magyarországon. *Studia Caroliensia* 2. 72-88.
- 2004a A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. *Jogtörténeti Szemle* 6/1 4-7.

- 2004b *Az 1795. évi magánjogi tervezetek.* JATEPress, Szeged.
- 2007 A magyar magánjog története: A rendi Magyarország magánjoga. In: MEZEY Barna (szerk.) *Magyar jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.
- 2013 *Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről.* In: Hajdú József (szerk.): 90 éves a szegedi jogászképzés. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged. 83-92.
- 2013 *A vagyonszétosztás szabályai.* In: MÁTHÉ Gábor-RÉVÉSZ T. Mihály-GOSZTONYI Gergely (szerk.) *Jogtörténeti Parerga: Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 139-150.
- 2014a Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1.* Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Szekszárd. 135-151.
- 2014b „A gonoszok hatalma nem bennök, hanem a jók gyengeségében fekszik ...”: *Gondolatok Eötvös József közjogi elképzeléseiről.* In: VARGA Norbert (szerk.) *VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged. 97-107.
- 2017 Egy új nemzeti kódex szükségessége: megjegyzések a polgári jogi kodifikáció történetéhez *Jogtörténeti Szemle* 19, 45-48.
- 2018a A mindennapok joga a jobbágy-parasztság végrendeleteiben. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.) *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár* Szekszárd, Tárkány Szücs Ernő Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport 153-203.
- 2018b *"Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet teszem...": Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában.* Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd.
- 2018 A magyar magánjog fejlődését befolyásoló jogforrások a neoabszolutizmus idején In: HOMOKI-NAGY Mária – KARSAI Krisztina – FANTOLY Zsanett – JUHÁSZ Zsuzsanna – SZOMORA Zsolt – GÁL Andor (szerk.) *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged. 433-443.

- 2019 A magyar gyámsági jog neoabszolutizmus korában. *Forum Acta Juridica et Politica*. 9: 1 45-45.
- 2020 Árvaszékek működése a Dualizmus korában. *Forum Acta Juridica et Politica* 10:3 39-64.
- HOYOS SÁINZ, Luis De
- 1942 Folklore del embarazo en España *Las Ciencias*, VII, 821-829.
- 1944 Folklore español del culto a los muertos *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* Madrid. 1 (1-2), 30-53.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino
- 1971 Las Cortes de Zamora de 1274 y los casos de Corte. *Anuario de Historia del Derecho Español*, Tomo LXXXVII, 945-972.
- 2018 Alfonso X, su labor legislativo y los historiadores. *Historia. Instituciones. Documentos* 9.
- ILLÉS Károly
- 1891 A gyermek-védelem. *Jogtudományi közlöny*, 26/8., 57-58.
- JAKAB Éva
- 2017 *Vis ac potestas: gyámi vagyongazdálkodás a klasszikus római jogban*. In: *Lege duce, comite familia: ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*, (68) 199-211.pp.
- KAJTÁR István
- 2004 *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Institutiones Iuris. Budapest–Pécs: Dialóg Campus
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné
- 2014 *Egyetemes állam- és jogtörténet. Az Ibériai-félsziget állam- és jogtörténetének alapvonalai*. Dialóg Campus, Pécs. 141-143.
- KÁLLAY István
- 1996 *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KASSAY Adolf
- 1878 *A gyámsági és gondnoksági ügyek, azoknak kezelése és azok körüli eljárás irománypéldákkal. Az 1877. XX. törvényczikk szerint*. Rautmann Frigyes Könyvkiadó, Budapest.
- KATONÁNÉ Pehr Erika
- A Családjog jövője: Változások a gyámság szabályozásában, különös tekintettel a gyámrendelésre. *Családi Jog*, 2014/2. 1-10.

KAZUSKA Melinda

- 2012 A tankötelezettség múltja, jelene és jövője. *Miskolci Jogi Szemle* 7. évfolyam 1. szám 128-142.

KELEMEN Elemér

- 1973 *A népoktatás Somogyban a dualizmus kezdő éveiben (1867–1870)*. Somogy megye múltjából. 4. 205-232.
- 2016 A Magyar Paedagogiai Társaság megalakulásának oktatástörténeti háttere. *Új Pedagógiai Szemle* 66/1–2. 67-80.
- 2019 Eötvös népoktatási törvénye. *Új Pedagógiai Szemle* 69/5-6.

KÉRI Katalin

- 2004 Gyermekkortörténet Spanyolországban. *Iskolakultúra*, 10. 84-93.
- 2006 Miguel Unamuno emlékezete (1864-1936). *Neveléstörténet* 3/1-2. 215-224.
- 2020 A tanítói professzió kialakulásának kezdetei Spanyolországban. In: GARAI Imre – KEMPF Katalin – VINCZE Beatrix (szerk.) *Mestermunka: A neveléstudomány aktuális diskurzusai*. ELTE PPK, L'Harmattan Kiadó, Budapest. 187-199.

KLANICZAY Gábor

- 2004 *Európa ezer éve I–II*. Osiris Kiadó, Budapest.

KOHLER, Josef

- 1897 Fragebogen zur Erforschung der Rechtsverhältnisse der sog. Naturvölker, namentlich in den deutschen Kolonialländer. *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* XII. 427-440.

KOLOSVÁRY Bálint

- 1899–1905 Öröklési jog. In: Fodor Ármin (szerk.) *Magyar magánjog*. Singer és Wolfner, Budapest.

KONDOROSI Ferenc – VISEGRÁDY Antal

- 2014 *A jog kultúrája és etikája*. Bíbor, Budapest.

KOREN István

- 1968 A kötelező népoktatás megvalósítása. In: Arató Ferenc (szerk.): 100 éves a kötelező népoktatás. Tankönyvkiadó, Budapest.

KÓHEGYI Mihály – NAGY Janka Teodóra

- 1997 Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. *Cumania* 14. Kecskemét. 207-223.

KÖRMENDINÉ Pók Zsófia

- 2016 A Budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely története és irodalma. *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* Vol.7 No.13. 576-642.

KRESZ Mária

- 1942 Gyermekélet és játék Sárpilisen. In: Mády Zoltán (szerk.): *Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról*. Budapest, 45-62.
- 1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban, *Ethnographia* 55. 143-147.
- 1949 A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Különlenyomat a *Néprajzi Tanulmányok* 1. számából, Budapest

KROPF Lajos

- 2005 *Joaquín Costa: Colectivismo agrario en Espana. 1898. /I/, A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertórium 1894–1906. Összeállította: Hernádi László Mihály, Pécs, 2010. 538-540.*

LAPESA, Rafael

- 1981 *Historia de la lengua española*. Biblioteca Románica Hispánica. Editorial Gredos, Madrid.

LEDEZMA MARTÍNEZ, Juan Manuel

- 2013 *Los programas hispanoamericanistas de Rafael Altamira y su primera estancia en México, 1909–1910: Hacia la conformación de una red intelectual*, Doktori értekezés, Universidad Autónoma de Madrid.
- 2013 *La primera visita de Rafael Altamira a México: reacciones políticas y académicas*. In: ALTAMIRA, Pilar (Coord.): *La huella de Rafael Altamira*. Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

LEZÓN, Manuel

- 1903 *El derecho consuetudinario de Galicia*. Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Madrid.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo

- 1968 Una gran encuesta de 1901–1902 (Notas para la Historia de la Antropología Social en España) *Revista española de la opinión pública*, No. 12, 83-151.
- 1995 Joaquín Costa Martínez (Notas para la etopeya de un pionero), *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 12.

LÓPEZ ÁLVAREZ, Juaco – LOMBARDÍA FERNÁNDEZ, Carmen

1998 *Costumbres de Nacimiento, Matrimonio y Muerte en Asturias: encuesta del Ateneo de Madrid, 1901–1902*. FMCE y UP. Muséu del Pueblu d'Asturies, Gijón.

LÓPEZ ESTRADA, Francisco – LÓPEZ GARCÍA-BERDOY, María Teresa

1992 *Las Siete Partidas*. Antología, Editorial Castalia, Madrid.

LÓPEZ MORAN, Elías

1900 *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de León*. Madrid.

LÓPEZ NEVOT, José Antonio

2020 Las ediciones de las Partidas en el siglo XVI. *E-spania revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes* 36.

LORENTE SANZ, José – MARTÍN BALLESTERO, Luis

1944 *La norma en el ordenamiento jurídico aragonés*. Tipografía "La Académica", Zaragoza.

LLAMAS Y MOLINA, Sancho de

1827 *Cometario crítico-jurídico-literal á las ochenta y tres Leyes de Toro. II*. Imprenta de Repullés, Madrid.

MAGYARY Zoltán – KISS István

1939 *Közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet, Budapest.

MALAGÓN Barceló, Javier

1971 Las clases de don Rafael Altamira Don Rafael Altamira en México. In MALAGÓN Barceló, Javier – ZAVALA, Silvio: *Rafael Altamira y Crevea. El historiador y el hombre*. Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, México.

MALAGÓN BARCELÓ, Javier – ZAVALA, Silvio

1971 *Rafael Altamira y Crevea. El historiador y el hombre*. Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, México. 76-79.

MARTÍNEZ ÁLVAREZ, Olga

2012 *Justicia y protección de menores en la España del siglo XIX. La Cárcel de Jóvenes de Madrid y la Casa de Corrección de Barcelona*, Doktori értekezés, Barcelona.

MARTÍNEZ MARINA, Francisco

- 1996 *Ensayo histórico-crítico sobre la legislación y principales cuerpos legales de los reinos de León y Castilla especialmente sobre el código de las Siete Partidas de don Alfonso el Sabio*. Editorial de José Martínez Cardos, Biblioteca de Autores Cristianos, Tomo I, Madrid.

MARTÍNEZ PEÑAS, Leandro

- 2011 Los inicios de la legislación laboral en España: La ley Benot. *Revista Aequitas: Estudios sobre historia, derecho e instituciones*. Núm. 1. 25-70.

MASCAREÑAS, Carlos Eugenio

- 1951 *Nueva enciclopedia jurídica*. Francisco Seix, Barcelona.

MATLA Gabriella

- 2017 A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai: Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7*, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd. 261-270.
- 2020 A „Siete Partidas”-kódex gyermekekre vonatkozó törvényei. *Jogtörténeti Szemle* 13/4. 53-60.
- 2020 "A jog kulturális holdudvara" Kajtár István emlékkonferencia (Pécs, 2019. november 28-29.) *JURA* 26/3. 150-151.
- 2021 *A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése: Joaquín Costa öröksége*. In: NAGY, Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.) Száz plusz tíz: jubileumi kötet: Tárkány Szücs Ernő (1921–1984): Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021), Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi Kar, Szekszárd.
- 2021 A spanyol jogszokáskutatás első időszaka: Serrano, Unamuno és Espejo gyűjtései. *Diké* 2. 211-217.

A costai szokásjogi iskola képviselői: Manuel Pedregal, Rafael Altamira, Mariano Ruiz-Funes García jogtudósok. *Jogtörténet Szemle* (megjelenés alatt)
A „Siete Partidas” alkalmazása a joggyakorlatban. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar (megjelenés alatt)

Kérdőívek a spanyol jogi néprajz területéről. Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar (megjelenés alatt)

MATTYASOVSZKY Miklós

1904 *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás.* Eggenberger-féle könyvkereskedés,
Budapest.

MÁRKUS Dezső

1896 Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénczikkék. Franklin társulat,
Budapest.

MENÉNDEZ PIDAL, Ramón

1906 *Primera crónica general: estoria de España que mandó componer Alfonso El
Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289.* Bailly-Bailliere é Hijos,
Madrid.

MERINO Y HERNÁNDEZ, José Luis

1986 Joaquín Costa y el derecho consuetudinario aragonés, *Anales de la Fundación
Joaquín Costa*, 3. 71-82.

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla

2005 *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Osiris
Kiadó, Budapest.

MEZEY Barna

2007 (szerk.) *Magyar jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.

2009 *Szokásjog és szokás határán: jogszokások.* In: MEZEY Barna – NAGY Janka
Teodóra (szerk.) *Jogi néprajz–jogi kultúrtörténet*, ELTE Eötvös Kiadó,
Budapest.

2012 *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetésvégrehajtás alapvetése
Európában.* Gondolat Kiadó, Budapest.

MOLNÁR Imre – JAKAB Éva

2015 *Római jog.* Leges Kiadó, Szeged.

MONTERO ALCAIDE, Antonio

2009 Una ley centenaria: la Ley de Instrucción pública (LEY MOYANO, 1857).
Cabás, N° 1

MONTERO-PEDRERA, Ana-María

- 2010 Los derechos de los menores abandonados y delincuentes en España. Perspectiva histórica. *Derechos y educación de niños y niñas. Un enfoque multicultural*. Universidad de Sevilla 505-516.

MORAL RUIZ, Joaquín del

- 1979 *La agricultura española a mediados del s. XIX: (1850-70): resultados de una encuesta agraria de la época*. Servicio de publicaciones agrarias, Estado de la agricultura española según la encuesta de 1849–1856. Madrid.

MORENO MARTÍNEZ, Pedro Luis

- 1999 La protección a la infancia en Cartagena (1908–1936): instituciones e iniciativas. *Revista interuniversitaria, Historia educativa*, Vol. 18. 127-147.

MUÑOZ LÓPEZ, Pilar

- 2002 *Sangre, amor e interés. La Familia en la España de la Restauración*. Marcial Pons Historia, Madrid.

NAGY Janka Teodóra

- 1998 *Jogi néphagyományok két gömöri faluban*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen.
- 2000 A jogi néphagyomány- és népszokáskutatás eredményei, alternatívái, a jogi néprajz alapkérdései az ezredfordulón. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECZKY Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. 99-120.
- 2002 A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon – különös tekintettel a föld- és faluközösségek felbomlásának időszakára. Pécsi Tudományegyetem, Szekszárd.
- 2011 European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life. In: BÉLI Gábor – DUCHONOVÁ Diana – FUNDARKOVÁ Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (eds.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Publikon, Pécs–Bratislava. 377-386.
- 2013 A jogi néprajzi kutatások és az Ethnographia. *Ethnographia* 3. 297-320.
- 2014 *A népiskolai közoktatás tárgyában született 1868.évi XXXVIII. törvénycikk jogi kultúrtörténeti hatásai a népi írásbeliség tükrében*. In: VARGA Norbert (szerk.): VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200.

- évfordulója alkalmából. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék Szeged. 129-136.
- 2016 *A jogszokástól a jogszabályig*. In: MOHAY, Tamás (szerk.) Nemzedék, szerep, érték, ELTE BTK Néprajzi Intézet 193-207.
- 2018a A jogi népeletkutatás (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár = New sources of legal history research: Digital Database of folk Law (DDFL)*. . (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 8.) Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd. 251-316.
- 2018b European perspectives of studying Hungarian ethno-judicial life. In BÉLI Gábor–DUCHONOVÁ Diana–FUNDARKOVÁ Anna–KAJTÁR István–PERES Zsuzsanna (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Pécs–Bratislava, 2011, 377–386. p; NAGY Janka Teodóra: A jogi népeletkutatás (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár = New sources of legal history research: Digital Database of folk Law (DDFL)*. Szekszárd
- 2018c Jogászok szerepvállalása a kalotaszegi jogi néprajzi kutatásokban és az erdélyi jogi néphagyománygyűjtésben. *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás*, 2018/1, 244-271.
- 2018d A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás* 160-183.
- 2018e A magyar népi jogéletkutatás (1939 – 1948) története és forrásai. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 6. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd.
- 2018f Jogászporthék a magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) arcképcsarnokából. Készült a KÖFOP-2.1.2.-VEKOP-15-2016-00001.sz. „Hivatásrendek történetének vizsgálata az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban Államtudományi Műhely 2017/47/SZTE-ÁJK pályázat keretében.

- 2021a Tárkány Szücs Ernő és a magyar népi jogéletkutatás fénykora (1939–1949) In: NAGY, Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.) Száz plusz tíz: jubileumi kötet: Tárkány Szücs Ernő (1921–1984): Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021), Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Szekszárd.
- 2021b Bónis György professzori évei: Kolozsvár-Szeged (1940-1957) X. Szegedi Jogtörténeti Napok Szegedi Tudományegyetem centenáriuma
- 2021c Das geistige Erbe von Ernő Tárkány Szücs: Die vor zehn Jahren gegründete Tárkány Szücs Ernő Forschungsgruppe der Rechtlichen Kulturgeschichte und der Rechtlichen Volkskunde [Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport] In: TÁRKÁNY Szücs Ernő–NAGY Janka Teodóra; BOGNÁR Szabina (szerk.) Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien). Gondolat Kiadó, Budapest. 22-27.
- 2021d Europäische rechtliche Volkskunde und ungarische rechtliche Volkskunde. Volksrechtsforschung (1939–1948) *Jogtörténeti Szemle* 19. 39-47.
- 2021e The Intellectual Legacy of Ernő Tárkány Szücs: Tárkány Szücs Ernő Legal Cultural Historical and Legal Ethnographic Research Group (Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport), founded ten years ago. In: Tárkány, Szücs Ernő Magyar jogi népszokások. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 812-817.

NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Ernő

- 2022Tárkány Szücs Ernő szellemi hagyatéka: a 10 éves Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. In: NAGY Janka Teodóra–BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.) Száz plusz tíz: jubileumi kötet: Tárkány Szücs Ernő (1921–1984): Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021), Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Szekszárd. 405-422.

NAGY Janka Teodóra – MATLA Gabriella

- 2021 The Characteristics of Researching Legal Customs in Spain and Hungary in the Light of the Accomplishments of Joaquín Costa Martínez and Ernő Tárkány Szücs. *Jogtörténeti Szemle* 19 : Special issue, 52- 60.
- 2021 Jubileumi nemzetközi interdiszciplináris konferencia Tárkány Szücs Ernő születésének 100., a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport megalakulásának 10. évfordulóján (Hódmezővásárhely, 2021. szeptember 30.–október 1.) *Jogtörténeti Szemle* 19/4. 50-52.
- 2022 Capítulos de la historia de la modernización jurídica europea: el modelo español y húngaro de la investigación del derecho consuetudinario *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*. (megjelenés alatt)

NAGY László

- 1914 A magyar gyermektanulmányi mozgalom eredményei hazánkban, *Gyermek*. 352-360.

NAGYIVÁNYI FEKETE Gyula

- 1893 Az elhagyott gyermekek és a fiatalkorú büntettek gondozása. Magyar Jogászegylet, *Magyar Jogászegyleti értekezések* 8., Budapest.

NEMES Lipót

- 1913 *A kültelki gyermek élete és jövője*. Budapest.
- 1916 A gyermekbírószági tárgyalásokon való részvételünk. *Gyermek* 10/ 5. 594-599.

NAVARRO SOTO, Ana Leonor

- 2012 Los derechos de la infancia: de la protección inicial (en el tiempo de Concepción Arenal), a la promoción actual, Universidad de Zaragoza, Colección: *Acciones e investigaciones sociales*; 32, 189-227.

ORTEGA COSTA, Trinidad

- 1998 *Así hablaba Joaquín Costa*. Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca.

OTERO VARELA, Alfonso

- 1956 La patria potestad en el Derecho histórico español. *Anuario de Historia del Derecho Español*, Tomo LXXXVII, 87. 209-242.

PACHECO, Joaquín Francisco

- 1862 *Obras jurídicas, Tomo VI, Comentario histórico, crítico y jurídicos a las Leyes de Toro*. Imprenta de Manual Tello, Madrid.

PAP Tibor

- 1976 *Magyar családjog*. Tankönyvkiadó, Budapest.

PAPP László

1941 *Kiskunhalas népi jogélete.* (Magyar táj- és népismeret könyvtára.) Országos táj- és népkutató Intézet, Budapest.

1948 *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához.* Néptudományi Intézet, Budapest.

PEDREGAL, Manuel

1885 Derecho municipal consuetudinario. In COSTA, Joaquín – PEDREGAL, Manuel – SERRANO GÓMEZ, Juan: Materiales para el estudio del derecho municipal consuetudinario de España. Madrid, *Revista de Legislación*.

1902 *Derecho de familia, Derecho municipal.* In COSTA, Joaquín Derecho consuetudinario y economía popular II., Barcelona.

PÉREZ-FUENTES HERNÁNDEZ, Pilar – PAREJA ALONSO, Arantza

2013 Trabajo infantil y género en el País Vasco, 1825–1935. In: BORRÁS LLOP, José María (coord): El trabajo infantil en España (1750–1950) *Icaria Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, D.L.*, Barcelona.

PÉREZ LÓPEZ, José Luis

1996 Las Siete Partidas según el código de los Reyes Católicos de la Biblioteca Nacional de Madrid. *Dicenda. Estudios de lengua y literatura españolas* 14.

PÉREZ MARTÍN, Antonio

1992 Fuentes romanas en las Partidas. *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, 4. Instituto de Derecho Común, Universidad de Murcia. 215-246.

2014 Las redacciones de la primera partida de Alfonso X el Sabio. *Revista Española de Derecho Canónico* 71/ 176. 21-37.

2015 *El Fuero Real*, Estudio Preliminar. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, XXIV–XXV. Madrid. In: IGLESIA FERREIRÓS, Alquilino «Fuero Real» (supra n. 47)

2016 *Legislación foral aragonesa: La compilación romance de Huesca (1247/1300).* Agencia Estatal, Boletín Oficial del Estado, Madrid.

PÉTER Katalin

1996 *A gyermek első tíz esztendeje.* In: PÉTER Katalin (szerk.) *Gyermek a kora újkori Magyarországon.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19., MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

1999 Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. *Műhely*, XXII. 5-6., 141-48.

PETHES János

1901 *Gyermekpszichológia.* Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest.

PETIT, Carlos

2020 *Derecho por entregas. Estudios sobre prensa y revistas en la España liberal.* Universidad Carlos III, Madrid.

PIAGET, Jean

1973 *Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői.* Kriterion, Budapest.

PIK Katalin

2001 *A szociális munka története Magyarországon.* Hilcher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.

PLOSS, Hermann Heinrich

1876 *Das Kind und in Brauch und Sitte der Völker. Anthropologische Studien I- II.* köt.V. von August Auerbach, Stuttgart.

PINO DÍAZ, Fermín del

1986 *Juan Serrano Gómez (1837–1898) un militar regeneracionista y colaborador de Joaquín Costa. Agricultura y sociedad* 40.149-190.

POLLOCK, Linda

1983 *Forgotten children. Parent-Child Relations from 1500 to 1900.* Cambridge University Press, Cambridge.

POMOGYI László

2001 *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest.

2008 *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár.* M-érték Kiadó, Budapest.

POST, Albert Hermann

1903 Fragebogen der internationalen vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und volkswirtschaftslehre zu Berlin über die Rechtsgewohnheiten der afrikanischen Naturwölker. In: Steinmetz, s. r. (szerk.): *Rechtsverhältnisse von eingeborenen Volkern in Afrika und Ozeanien*, 11-13.

PUKÁNSZKY Béla

2001 *A gyermekkor története.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

RAGEL SÁNCHEZ, Luis Felipe – ENCABO VERA, Miguel Ángel – MARTOS NÚÑEZ, Eloy (coord.)

- 2000 *La costumbre, el derecho consuetudinario y las tradiciones populares en Extremadura y Alentejo: Seminario Internacional de Estudios sobre la tradición*. Editora Regional de Extremadura, Cáceres.
- RAMAS VARO, María Luisa
- 2001 *La protección legal de la infancia en España: orígenes y aplicación en Madrid (1900–1914)*. Consejo Económico y Social de España, Madrid.
- RAMÍREZ JEREZ, Pablo – MARTÍNEZ NEIRA, Manuel
- 2017 *La historia del derecho en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*. Universidad Carlos III, Madrid.
- ROBLES MUÑOZ, Cristóbal
- 1984 La ocndición moral de los obreros en los inofrmes de la comisión de reformas sociales, 1884 –1886. *Revista de Política Social* Núm. 142. Abril-Junio 79-109.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, Juan Félix
- 2014a Manuel Tolosa Latour (1857–1919) y Elisa Mendoza Tenorio (1856–1929): precursores de la protección a la infancia en España *El Futuro del Pasado* 5, 355-378.
- 2014b La protección a la infancia en España durante los siglos XIX y XX. In: HERNÁNDEZ HUERTA, José Luis (coord.) *En torno a la Educación social Estudios, reflexiones y experiencias*. FehrenHouse, Salamanca. 15-28.
- 2013 *La protección a la infancia en España. Ayer y Hoy*. Fundación Sociedad Protectora de los Niños, Madrid.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, Juan Félix –VIZCARRONDO SABATER, Ana
- 2008 Entre la filantropía y el humanitarismo: Julio Vizcarrondo y Coronado (1829–1889) y la Sociedad Protectora de los Niños de Madrid. *Foro de Educación. Pensamiento, cultura y sociedad*. Vol. 6. Núm. 10, 297-324.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, Juan Félix – OLMOS CENTENERA, Óscar
- 2009 *La Sociedad Protectora de los Niños: 130 años protegiendo a la infancia (1878–2008)*. El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días: XV Coloquio de Historia de la Educación, Pamplona-Iruñea, 29, 30 de junio y 1 de julio de 2009 / (coord.) BERRUEZO ALBÉNIZ, María Reyes – CONEJERO LÓPEZ, Susana Vol. 2,525-536.

RODRÍGUEZ-VELASCO, Jesús D.

- 2010 La urgente presencia de Las siete partidas. *La crónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures, and Cultures*, 38/2. 99-135.

RÓNAY Jácint

1847 *Jellemisme*. Győr

1864 *Fajkeletkezés. Az ember helye a természetben és régisége*. Pest

RUIZ-FUNES GARCÍA, Mariano

- 1916 *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Murcia*. Ratés, Madrid.

SALILLAS PANZANO, Rafael

- 1905 *La fascinación en España. Brujas, brujerías y amuletos*. Eduardo Arias, Madrid.

SAMPEDRO, José Luis – MERRY Val – FERNANDO Alos

- 2005 *Ministros de hacienda y economía, de 1700 a 2005*. Ministerio de Economía y Hacienda, Centro de Publicaciones, Madrid.

SANCHEZ-ARCILLA BERNAL, José

- 1995 *A római jogi tradíció továbbélése és a közönséges jog (ius commune) recepciója Spanyolországban*. In: HAMZA Gábor (szerk.): *Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből I*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SÁNCHEZ PASCUAL, Francisco

- 1944 „El casamiento en casa” *Anuario de Derecho Aragonés*, 433-486.

SÁNCHEZ VÁZQUEZ, Vicente – GUIJARRO GRANADOS, Teresa

- 2002 Apuntes para una historia de las instituciones de menores en España. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, Vol. XXII, n.º 84. 121-138.

SANTAMARÍA Y TOUS, Victorino

- 1901 *Derecho consuetudinario y economía popular de las provincias de Tarragona y Barcelona, con indicaciones de las de Gerona y Lérida*. Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Madrid.

- 1903 *Costumbres administrativas de la autonomía vascongada*. Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Madrid.

SANTOS SACRISTÁN, Marta

- 2002 Los malos tratos a la infancia: juristas reformadores y el debate sobre la patria potestad en el Código Civil español (1889–1936) *Cuadernos de Historia Contemporánea* Vol. 24, 209-232.

- 2015 *Los inicios de la protección a la infancia en España (1873-1918)*.
Universidad Rey Juan Carlos, Madrid.
- SAPENA, Joaquín
- 1953 Un boceto del casamiento en casa. *Revista de Derecho Privado*, Tomo XXXVII, 545-568.
- SAVIGNY, Friedrich Carl
- 1814 *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Mohr und Zimmer, Heidelberg.
- SCANLON, Geraldine M.
- 1987 La mujer y la instrucción pública de la Ley Moyano a la II. República, Historia de la educación. *Revista interuniversitaria* 6.193-208.
- SERRANO GÓMEZ, Juan
- 1885 *Burgos, Soria, Logroño*. In: COSTA, Joaquín – PEDREGAL, Manuel – SERRANO GÓMEZ, Juan: Materiales para el estudio del derecho municipal consuetudinario de España. Imprenta de la Revista de Legislación, Madrid.
- 1891 Las cuevas de Guadix. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. Tomo XV., Madrid.
- 1897 Derecho consuetudinario de España. Jaén, Burgos. *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* Vol.45 91. 433-452.
- 1902 *Burgos, Soria, Logroño*. In: COSTA, Joaquín Derecho consuetudinario y economía popular II., Barcelona.
- 1902 *Las cuevas de Guadix*. In: COSTA, Joaquín Derecho consuetudinario y economía popular II. Barcelona
- SHAHAR, Shulamith
- 2000 *Gyermekek a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SIPOS Katalin
- 2013 Katalónia: az autonómia-statútum 2006-os reformja (történelmi előzmények, jogi háttér). *Kisebbségkutatás* 22/1.
- SIPÓCZ László
- 1882 *A gyámsági törvény: 1877. évi XX. törvénycikk*. Athenaeum, Budapest.
- SOLDEVILA Y CARRERA, Manuel
- 1897 La infancia y la criminalidad: memoria que obtuvo el premio del Excmo. Sr. D. Tomás Castellano en el certamen escolar nacional celebrado en honor de Sto.

Tomás de Aquino por la Academia Jurídico-literaria de Zaragoza, José Antonio Pagés, Lérida.

STONE, Marily

1992 Desde las Siete Partidas a los códigos civiles norteamericanos. *AIH, Actas XI.* 25-33.

SZAKOLCZAY Árpád

1900 A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre. *Magyar Jogászegyleti Értekezések, XX. kötet 5. füzet,* Budapest.

SZENDREY Ákos

1929 A közigazgatás népi szervei. *Népünk és Nyelvünk 1.* 23-38., 92-103.

SZLADITS Károly

1941 *Magyar magánjog I.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.

TAGÁNYI Károly

1894 A földközösség története Magyarországon. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle I. 4.* 199-238.

1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1944 Mártély népi jogélete. *Régi magyar jog. Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 1.* A Magyar kir. Vallás- és közoktatási Minisztérium és a Magyarságtudományi intézet Baráti szövetségének támogatásával kiadja a Kolozsvári Egyetem Jogtörténeti Szeminárium, Kolozsvár.

1961 *Vásárhelyi testamentumok.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

1965 A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon I–II. *Ethnographia 1 XXVI.* 187–199., 359-410.

1967 Results and Task of legal Ethnology in Europe. *Ethnologica Europæana I.* 195-217.

1976 Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk 4.* 86-107.

1981 *Magyar jogi népszokások.* Társadalomtudományi Könyvtár. Gondolat Kiadó, Budapest.

TASSY Ede

1867 *Tükördarabok az önismeret és emberismeret világából. A művelt közönség olvasmányául.* Szeged.

TIMON Ákos

- 1903 *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.

TOLOSA LATOUR, Manuel

- 1900 El problema infantil y la legislación: apuntes y bases para una ley de protección a la infancia, *Revista de Legislación*. Madrid.

TOMKA Béla

- 2000 *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Osiris Kiadó, Budapest.

UNAMUNO, Miguel de

- 1896 Derecho consuetudinario de España: Vizcaya. *Revista general de legislación y jurisprudencia*. 44:88. 42-71.
- 1902 Vizcaya. In: COSTA, Joaquín Derecho consuetudinario y economía popular II. Barcelona.
- 1918 Sobre la tumba de Costa. A la más clara memoria de un espíritu sincero. Ensayos. Madrid.
- 2002 Acerca de algunas costumbres económico-jurídicas infantiles. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* 48. 49–53.

VAJDA Zsuzsanna

- 1997 Viták a gyermekkor történeti kutatásában. *Pszichológia*, 3. 285- 299.

VARGA János

- 1972 A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest.

VECZKÓ József

- 2002 Gyermek- és ifjúságvédelem: Család- és gyermekérdekek. APC-Stúdió, Gyula

VEGA GIL, Leoncio – HERNÁNDEZ DÍAZ, José María – CEREZO MANRIQUE, Juan Francisco – MARTÍN FRAILE, Bienvenido

- 1988 Protección a la infancia y educación en Castilla y León (1900 – 1930) *Aula*, 10.221-252.

VERGARA Y MARTÍN, Gabriel María

- 1909 *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Segovia*. Imp. del Asilo de Huérfanos del S.C. de Jesús, Madrid.

WENZEL Gusztáv

- 1873 *Magyarország jogtörténetének rövid vázлата*. Budapest.

1874 *A magyar magánjog rendszere*. Budapest, 1874. II. 369-371.

VICARIO DE LA PEÑA, Nicolás

1901 *Derecho consuetudinario de Vizcaya*. Madrid: Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.

1903 *Costumbres administrativas de la autonomía vascongada*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas

VIÑAO FRAGO, Antonio

2005 Tiempos familiares, tiempos escolares (trabajo infantil y asistencia escolar en España durante la segunda mitad del siglo y el primer tercio del XX). *Revista História da Educação*. Vol.9. Núm.17.33-50.

ZÁMBÓ Géza

2004 *A gyermekvédelmi gyámság (Történeti gyökerek, jelenkori problémák és lehetséges jövőképe)*, Szeged.

Levéltári források

Tolnavármegye Árvaszékének iratanyaga. Általános iratok (1872-1950) MNL Tolna Megyei Levéltára. V/406b.

Fejér Vármegye Árvaszékének iratai (1885–) 1872–1951 MNL Fejér Megyei Levéltára IV.407.

Spanyol jogszabályok

Törvények

1505 Leyes de Toro

1805 Novísima Recopilación de las Leyes de España, V. kötet, X. törvénykönyv

1857 Ley de Instrucción Pública (Ley Moyano)

1870 Ley Provisional de Matrimonio Civil

Ley de 24 de julio de 1873 sobre las condiciones de trabajo en las fábricas, talleres y minas y la instrucción de los niños obreros de ambos sexos en las escuelas (Ley Benot)

Ley de 28 de julio de 1878 sobre el trabajo peligroso de los niños

1889 Código Civil

Ley de 3 de marzo de 1900 sobre el trabajo de las mujeres y de los niños en establecimientos industriales y mercantiles

Ley de 23 de julio de 1903 sobre la mendicidad y vagancia de los menores de 16 años

1904 Ley de Protección a la Infancia (Ley Tolosa Latour)

Döntvények

STS 22/1860 - ECLI:ES:TS:1860:22 Tribunal Supremo, Madrid

Jurisprudencia civil, Colección de las sentencias del Tribunal Supremo de Justicia dictadas en recursos de nulidad, de casación y de injusticia notoria y en materia de competencias desde la organización de aquellos en 1838 hasta el día publicada por los directores de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia tomo 5, Núm. 147, Madrid, 1861, VI., Núm. 12.

Jurisprudencia civil, tomo 5, Núm. 155, Madrid, 1862, Núm. 8., Núm.155.

Jurisprudencia civil, tomo 5, Núm. 155, Madrid, 1862, Núm. 8., Núm.49

Jurisprudencia civil tomo 5, Núm. 147, Madrid, 1862, VI. kötet, Núm. 8.

Jurisprudencia civil tomo 5, Núm. 15, Madrid, 1872, Núm. 162.

Jurisprudencia civil tomo 5, Núm. 15, Madrid, 1872, Núm. 59.

Magyar jogszabályok

Hármaskönyv

A községek belső igazgatásáról szóló 1836:9. tc.

A jobbágyok örökösödéséről szóló 1840. évi VIII. tc.

A gyárak jogviszonyairól szóló 1840. évi XVII. tc.

Az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről szóló 1848. évi IX. tc.

Az ősiség eltörléséről rendelkező 1848. évi XV. tc.

A magyar ezredekhez 1868-ik évben szükséges ujonczok megajánlása tárgyában 1868. évi XXVII. tc.

Az állam költségvetéséről szóló 1868. évi XXVIII. tc.

A népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc.

A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában 1868. évi LIV. tc.

A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc.

A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc.

Ipartörvény 1872. évi XVIII. tc.

Kereskedelmi törvény 1875. évi XXXVII. tc.

A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. módosításáról és kiegészítéséről szóló 1876. évi V. tc.

A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc.

Váltótörvény 1876. évi XXVII.tc.

A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. tc.

A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L.tc.

Ipartörvény 1884. évi XVII.tc.

A polgárosított magyar határőrvidéken fennálló házközösségi intézménynek megszüntetéséről szóló 1885. évi XXIV. tc

A községekről szóló 1886. évi XXII. tc.

A kisdédóvásról szóló 1891. évi XV. tc.

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc.

A gyermekek vallásáról szóló évi 1894.XXXII.tc.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895.évi XLIII. tc.

A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. tc.

Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. tc.

A községelyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. tc.

A m. kir. belügyminister 1899. évi 50.000 számú körrendelete

Online források:

<http://dbe.rah.es/biografias/26994/vicente-hispano>

<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcqv3g2>

[http://www.romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_\(romai_torvenyek\)/cikk/lex_romana_visigotorum_masik_neven_breviarium_alarici](http://www.romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_(romai_torvenyek)/cikk/lex_romana_visigotorum_masik_neven_breviarium_alarici)

http://www.geocities.com/carlos_rocher/lrv.htm

http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/fuero-juzgo-en-latin-y-castellano--0/html/ff8b0a00-82b1-11df-acc7-002185ce6064_4.htm

http://www.kislexikon.hu/libri_feudorum.html#ixzz6hvnUW0RL

https://faculty.georgetown.edu/sallesrv/courses/SPAN-459/span459/pdfs/leyes_toro/leyes_96.pdf

<https://dbe.rah.es/biografias/8203/manuel-pedregal-y-canedo>

<https://dbe.rah.es/biografias/64116/zoilo-espejo-y-culebra> (2022.01.10.)

<http://tortenelemcikk.hu/node/232>

8. Összefoglaló/Abstract

Az értekezés tárgyának, a kutatás újszerűségének, hipotéziseinek, a kutatás módszereinek, forrásainak és a gyermekekre vonatkozó interdiszciplináris kutatások legfontosabb eredményeinek ismertetését követően összehasonlító elemzését adja a gyermekekre vonatkozó szabályozásnak (elsősorban az atyai hatalom jogintézményére fókuszálva) a polgári kort megelőzően a spanyol és a magyar jogtörténetben. A spanyol szabályozás történeti áttekintése során elsősorban a X. (Bölcs) Alfonz nevéhez köthető *Siete Partidas* (1256–1265) emeli ki, fontossága miatt részletesebb jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti ismertetését is nyújtva. Ezt követően a spanyol jogszokáskutatásnak a jogi modernizációban betöltött feladatáról és *Joaquín Costa Martínez* kutatás- és tudományszervező társadalmi szerepvállalásáról, a spanyol jogi kultúrában a mai napig tetten érhető hatásáról kapunk képet. A spanyol jogszokáskutatás legkiválóbb képviselői a jogi kultúrtörténet kiemelkedő személyiségei is voltak, kutatási eredményeik hozzájárultak a gyermekekre vonatkozó jogszokások megismeréséhez – melyekből az értekezés is közöl forrásanyagot. Ezt követi annak az összetett folyamatnak a rövid áttekintése, amely a gyermekre vonatkozó kizárólagos családi szabályozástól (az atyai hatalomtól) az első spanyol gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezetett.

A magyar összehasonlító jogtörténeti anyagot az értekezés egy rövid fogalmi alapozást követően Werbőczytól a kiegyezésig mutatja be. Külön kitér a magyar jogszokáskutatás és a jogi modernizáció sajátos viszonyrendszerére. A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) megkétszerezésének okai között utal az 1848 utáni történelmi, társadalmi és politikai helyzetre, illetve az 1867 utáni hazai jogalkotás folyamataira.

Azt is vizsgálja, hogy a magyar jogszokáskutatás legjelesebb képviselői kutatási eredményeik révén gyakorolhattak-e hatást a magyar jogéletre, illetve kitér az általuk gyűjtött, a gyermekekre vonatkozó jogszokásokra. A leírtakat kiegészíti az 1939–1948 közötti magyar népi jogéletkutatás anyagából a gyermekekre vonatkozó gyűjtésekkel.

A kiegyezést követően megjelenő, a gyermekre, a családra vonatkozó állami szabályozási törekvések bemutatását követően az *első magyar gyermekvédelmi törvény* (1898:21.tc.) és a Széll Kálmán-féle törvények (1901:8.tc. és 1901:21.tc. az állami gyermekmenhelyekről) ismertetése következik.

A jogszokáskutatás és a jogi modernizáció spanyol és magyar modelljének összehasonlítása az értekezésben leírtak első, a gyermekvédelmi törvényeké pedig a második összehasonlítási szempontot jelenti, amelyet az értekezés tudományos eredményeinek rövid összefoglalása, illetve ezek hasznosítási lehetőségei zárnak az irodalom és a mellékletek kép- és dokumentumközléseivel.

The subject of the dissertation, the novelty of the research, the hypotheses, the methods and sources of the research and the presentation of key findings from interdisciplinary research on children provides a comparative analysis of the legislation on children (mainly the paternal focusing on the legal institution of power) in Spanish and Hungarian legal history before the civil age.

In the historical review of Spanish regulation, it can be traced primarily to the name of Alfonso X. (Wise) Siete Partidas (1256–1265) highlights the importance of a more detailed study of legal history and legal cultural history, also providing a description. Subsequently, Spanish jurisprudence has filled the field of legal modernization and the social role of Joaquín Costa Martínez in organizing research and science, in Spanish legal culture, we get an idea of the impact that has been felt to this day. Spanish case law research its most outstanding representatives were also outstanding personalities in the history of legal culture, their research results contributed to the knowledge of the customs of children - of which the dissertation communicate source material. This is followed by a brief overview of the complex process that applies to the child from the exclusive family regulation (paternal authority) for the first Spanish child protection led to the birth of the law.

The dissertation is based on a short conceptual foundation of the Hungarian comparative legal history material, he presents from Werbőczy to the Compromise. Hungarian legal research and legal modernization are mentioned separately special system of relations. Among the reasons for the delay in the research of Hungarian folk law (1939–1948) refers to the historical, social and political situation after 1848 and the domestic legislation after 1867 processes.

He also examines that the most prominent representatives of Hungarian legal research through their research results whether they could have had an impact on Hungarian legal life, and whether they collected information on children customs. The above is supplemented by the material of the Hungarian folk law research between 1939 and 1948 with collections for children

State regulatory efforts for the child and the family that appear after the compromise After the introduction of the first Hungarian Child Protection Act (1898:21.tc.) and the Széll Kálmán The laws (1901: 8.tc. and 1901: 21.tc. on state children's shelters) are described below. A comparison of the Spanish and Hungarian models of case law research and legal modernization is The first aspect of comparison is described in the dissertation, and the second aspect of the child protection laws means a brief summary of the scientific results of the dissertation and these its possibilities of utilization end with the communication of images and documents in the literature and appendices.

Melléklet

Községi bizonyítvány.

Alulírottak *Nagy Perkáté* község előljárósága részéről hivatalosan bizonyítjuk, hogy *Nagy Perkáté* községbeli *Illatavagyó, Vlastok, Kábrabán, Plavsk, Jeremen és Torvat* illetőségű *Brudapest lakosok* községbeli lakos magánygy fizetésre kötelezhető szülei: *P. Vlastok, Kábrabán, Plavsk, Karabnye, K. Illatavagyó* nagyszülei: *P. Plavsk, Jeremen, Siber, Anin* teljesen vagyontalanok K. Illatavagyóval bírnak ennél fogva szegény-

nek tekintendők, kiknek vagyoni és kereseti viszonyaik nem olyanok, hogy abból magukat és 7 éven aluli, gondozásra szoruló gyermeküket fenntartani tudnák, méltányos és szükséges tehát, hogy az 50000/1899. számú belügyminiszteri szabályrendelet 1. §. pontja alapján a gyermek elhagyottként kimondassék és tartásdíja az országos betegápolási alaphoz nyerjen fedezetet.

Kelt *Nagy Perkátán* 1902. November 2-án

Vertes
jegyző.

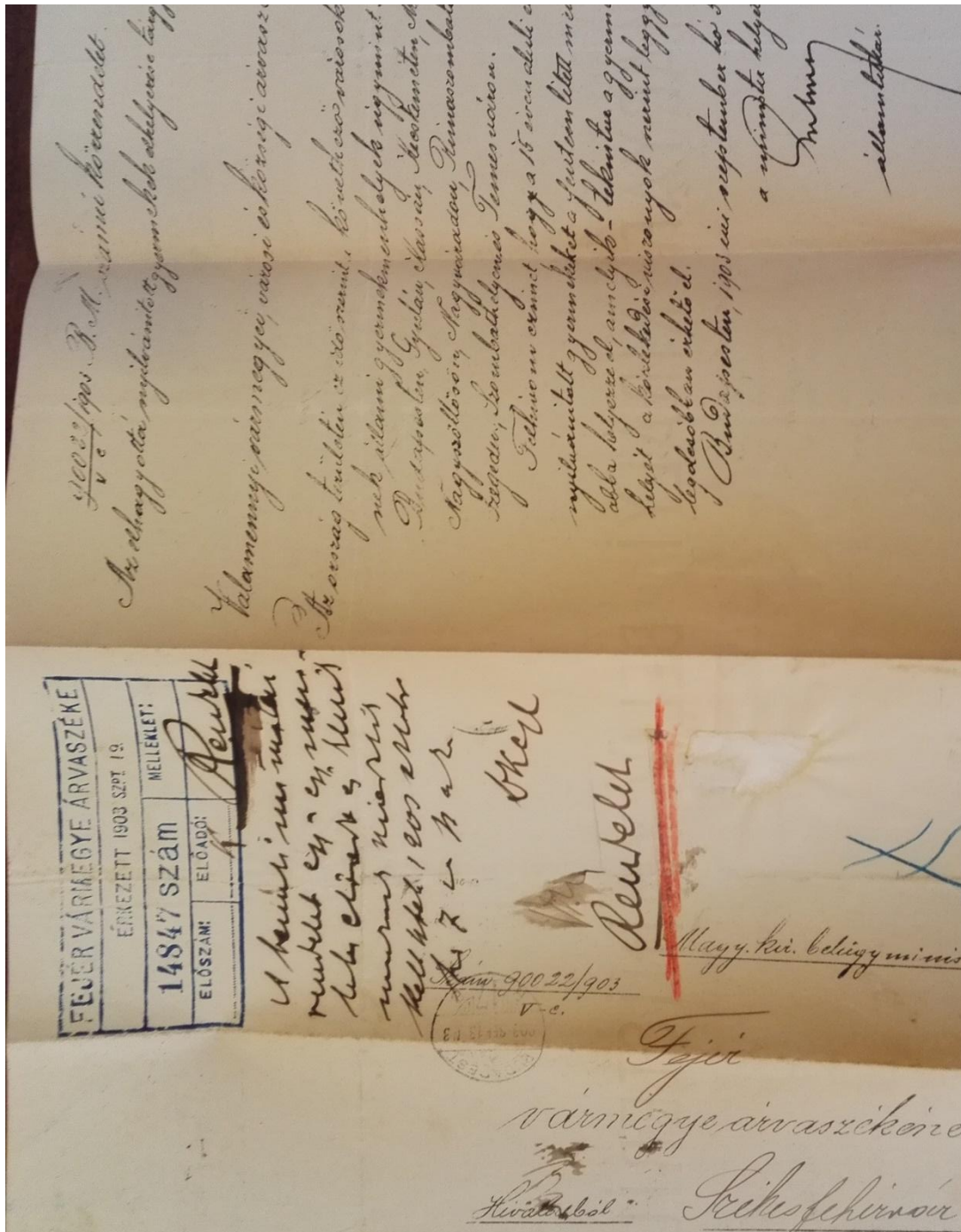
Trócs
bíró.

Látta:

Arsov
főszolgabíró.

Fejér Vármegye Árvaszékének irata IV.407. 161. doboz: „Községi bizonyítvány”

MNL Fejér Vármegye Árvasszék irata IV.407 236. doboz „Körrendelet

